This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

1284

Per. 3977 e. 184
1762(1)

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

BEHELZENDE

OORDEELKUNDIGE BERIGTEN

VAN

DE WERKEN DER BESTE SCHRYVEREN,

NAUWKEURIGE GEDAGTEN

OVER

VERSCHEIDENE ONDERWERPEN;

BENEVENS

VRYMOEDIGE

AANMERKINGEN

OVER

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die dagelyks in ons Vaderland uitkomen.

MET PLAATEN.

TWEEDE DEEL.

Te AMSTERDAM,

By A. VANDER KROE.

MDCCLXII.

BODLEIANA BIBLIOTHECA

Kortbondig Verhaal van 't voorgevallene met de Jeſuiten in Portugal, in de laatſte jaaren.

getrokken uit het *Hiſtoriſch Bericht*, gevoegd voor de *Verzameling van Pauſſelyke Decreeten en Koninglyke Portugeeſche Ordonnantien*, betreffende het gedrag der Jeſuiten in Paraguai enz. *Te Amſterdam by D. onder de Linden en P. Schouten. MDCCLXI. in Octavo. Eerſte deel*, 344 *bladzyden*, *behalve het* Hiſtoriſch Bericht, *dat* 170 *bladzyden beſlaat. Tweede Deel* 453 *bladzyden.*

HEt voorgevallene met de Jeſuiten, in de laatſte Jaaren, in 't Koningryk Portugal, heeft alomme zo veel gerugts gemaakt, dat het zelfs den minſt nieuwsgierigſten natuurlyker wyze moete opwekken, om min of meer na te gaan, wat 'er van deeze zaak zy, die zo grooten invloed heeft op, en zo nadeelige gevolgen met zich ſleept voor eene Societeit, die in de twee laatſte eeuwen zo berugt geworden is. Men heeft, ter voldoeninge deezer nieuwsgierigheid, en om het voorgevallene met onbetwiſtbaare zekerheid in 't volle daglicht te ſtellen, de nu en dan uitgekomene ſtukken, die ter opheldering en beveſtiginge konnen ſtrekken, op ordre van den Koning van Portugal, in de Portugeeſche taal by een vergaderd; vervolgens zyn deeze ſtukken waar van zommigen al, zommigen niet, byzonder in de Franſche en Italiaanſche taal, overgezet waaren; op nieuw overgezien, en met elkanderen eerſt in de Franſche, en nu, volgens de Franſche overzetting, ook in de Nederduitſche ſpraak uitgegeeven. Dit werkje behelſt eene *Verzameling van de Pauſſelyke decreeten en Koninglyke Ordonnantien, betreffende het gedrag der Jeſuiten in Paraguai, enz; de Middelen van weege den Roomſchen Stoel in 't werk geſteld om het zelve te verbeteren; den Aanſlag van den*

derden van Herfſtmaand des Jaars 1758; *de gevolgen van dien Aanſlag*; *de Bekendmaaking daar van aan den Paus gedaan*; *de Straf der Misdaaderen* enz. Deeze Verzameling is uitgevoerd, eenſtemmig met die, welke op byzonder bevel van zyne Allergetrouwſte Majeſteit, omtrend het einde van 't Jaar 1759, te Liſſabon, *ter Secretaryë van den Staat* gedrukt is; welk bevel van den derden van Herfſtmaand, des Jaars 1759, hier nevens gaat. Uit dit bevel blykt dat de Koning niet alleen het drukken, maar ook tevens het nauwkeurige bewaaren van een Exemplaar in de Kanſelery van elke Stad, door de geheele uitgeſtrektheid zyner Staaten, bevolen heeft, met die bedreiging, dat zy, die deeze ſtukken door eenige onagtzaamheid laaten ſchenden of vervalſchen, geſtraft zullen worden, *als verſtoorders van de gemeene ruſt, begunſtigers van de rebellen, en vyanden van den Koninglyken Perſoon en van den Staat*: om dus den Jeſuiten de gelegenheid te beneemen van deeze ſtukken immermeer te konnen verduiſteren; gelyk men wil dat ze gedaan hebben, met de oude decreeten van Paulus den Vden tegen hen uitgeſproken, die in de Kanſeleryë van Venetie niet meer te vinden zyn. Men heeft aan deeze Koninglyke Verzamelinge nog eenige andere ſtukken gehegt, welken tot dit onderwerp betrekkelyk, en van eene ontegenzeggelyke geloofwaardigheid zyn; die de voorgaanden kragtig beveſtigen, en aan zommige byzondere omſtandigheden meerder licht byzetten. De Franſche Vertaaler heeft zorg gedraagen van het oorſpronglyke Portugeeſche, zo van de eerſt- als der laatſtgemelde ſtukken, in bewaaring te leggen by den Heer *Benjamin Pbaff*, Notaris te Amſterdam, op dat een ieder, die 'er luſt toe heeft, ter verzekeringe van de egtheid zyner vertaalinge, dezelven vrylyk konnen raadpleegen.

Voor dit Werkje, het welk dus eene nauwkeurige en geloofwaardige onderrigting van 't voorgevallene geeft, vindt men een *Hiſtoriſch Voorbericht*, dat zeer wel opgeſteld is, en ter geregelde handleidinge in 't lee-

leezen deezer egte ſtukken dient; uit het welke wy het volgende kortbondige verhaal den Leezer zullen mededeelen; om hem dus een geleidelyk denkbeeld van 't voorgevallene onder 't oog te brengen.

De Jeſuiten, die zich, omtrend twee honderd Jaaren geleeden, in *Uraguai* en *Paraguai*, ter neder gezet hebben, ſchynen zich al vroeg eene verre gaande magt in die landſtreeken aangematigd te hebben, indiervoege dat de Bevelhebbers des Konings van Spanje, en de Biſſchop van Paraguai, reeds in de Jaaren 1649 en 1652, by deezen Monarch klaagden, over de verkeerde handelingen der Jeſuiten; wel inzonderheid zedert de laatſte twintig Jaaren. Ze werden beſchuldigd van de Indiaanen volſtrekt te beheerſchen als een volk in ſlaaverny; van grooten koophandel te dryven; van zich als onafhangelyke Heeren te gedraagen; ja de Indiaanen van *Paraguai* en *Uraguai* gewapend te hebben, hun zeggende, *dat de Koning van Spanje geen magt over hen had:* waar by nog kwam het vervolgen der Zendelingen, die zich tegen hun gedrag dorſten verzetten. Deeze klagten werden van tyd tot tyd door etlyke Memoriën aangedrongen, zo by den Paus als by de Koningen van Portugal en Spanje: dit bragt te wege dat de Geeſtlyke en Waereldlyke magt den voortgang daar van tragtte te ſtuiten, doch vergeeſſch: de Jeſuiten, hoewel nu en dan verdreeven of bepaald in hunne voorregten, wiſten zich eerlang te herſtellen; de onderneemingen tegen hen te verydelen; en hunne zaak op veelerleie wyzen zo ſchoonen glimp te geeven, dat 'er veelen door miſleid wierden; tot dat men eindelyk in de laatſte Jaaren het gepleegde bedrog kragtdaadig heeft doen ophouden.

Benedictus de XIVde te wel onderregt, om miſleid te worden, kantte zich tegen hun misbruik van Koophandel aan, door zyne Bulle van 25 February 1741, en deed de kennis van den waaren toeſtand der zaaken in *Uraguai* en *Paraguai*, ter ooren van *Joan* den Vden, Koning van Portugal, komen, en dien Vorſt opwek-

ken, om de ongeregeldheden te verbeteren. Hier op volgde de Bulle van dien Paus van 20 December 1741, en 't bevel van deezen Vorſt om in de Indiſche geweſten alle die verkeerde handelingen, waar aan de Jeſuiten, als boven gemeld, zich ſchuldig maakten, een einde te doen neemen. De Biſſchop van *Groot-Para*, de hem toegezondene ordres in 't werk ſtellende, ontmoette wel dra zo grooten opſtand, dat het hem onmogelyk waare dezelven ter uitvoeringe te brengen. Inmiddels werd de Koning, den 10den May 1742, door eene beroerte, aangetaſt; de Biſſchop, hier van berigt ontvangen hebbende, oordeelde 't niet raadzaam den geeſt des Konings te ontrusten: en de droevige gevolgen der ziekte van den Vorſt volduurende tot op deszelfs dood, den 31ſten July 1750, zo bedienden zich de Jeſuiten van dien tyd, om hunne zaak in Europa onder eene ſchoone gedaante te vertoonen, en tevens hunne heerſchappy in *Uraguai* en *Paraguai* te beveſtigen.

De nieuwe Koning van Portugal, *Joſeph* de Iſte, den throon beklommen hebbende, gaf zyne Generaals, in de grensplaatſen van Braſilie bevel, om, volgens het verdrag over de grensſcheidingen van de bezittingen der Hoven van Portugal en Spanje, ten tyde van 't overlyden van den Koning, zynen Heer Vader, bekragtigd, de overeengekomene uitwiſſelingen tot ſtand te brengen. De Spaanſche en Portugeeſche Bevelhebbers, hoewel groote zwaarigheden daar in voorziende, deeden egter hunne troepen ten dien einde in 't Jaar 1752 optrekken; doch de Jeſuiten wisten, onder ſchynſchoone voorwendſelen, de uitwisſeling uit te ſtellen; wapenden intuſſchen de Indiaanen, en beveſtigden hen in hunnen opſtand, die volkomen uitbrak zedert February 1753. Hier op volgde een hevige oorlog tot den 16den November 1754, wanneer de Portugeeſche Generaal zich gedrongen zag een ſtilſtand van wapenen met de Indiaanen te ſluiten, tot dat men het beſluit des Konings van Spanje

zou

zou vernomen hebben. De Hoven van Spanje en Portugal des aangaande onderrigt zynde, gingen met veel omzigtigheid te werk; doch de genomene maatregelen, zedert het Jaar 1753 tot 1757, nu eens van zagter dan van geſtrenger aart, waaren vrugtloos. Het geheele Land werd oproerig; des de Legers van Spanje en Portugal zich reeds vereenigden op den 16den January 1756, om den oproerigen te kragtiger tegenſtand te bieden; te meer om dat de Jeſuiten een verdrag gemaakt hadden met de Indiaanen der Portugeeſche Staaten, *Amanados* geheeten; het welk in zich ſloot *hunne volſtrekte onderdanigheid aan de Jeſuiten, met uitſluiting van zyne Allergetrouwſte Majeſteit.* Het vereenigde Leger behaalde in den beginne eenige voordeelen; maar ontmoette dieper landwaards in zo geweldigen tegenſtand, dat men, met den aanvang van 1758, nog byna wanhoopte van te zullen ſlaagen, in de uitvoering van 't verdrag van ruiling en verdeeling.

Ondertuſſchen tragtten de Jeſuiten aan de Hoven van Madrid en Liſſabon hunne Societeit in Indië kragtig te onderſteunen: zy zogten de goede verſtandhouding tuſſchen die twee Hoven op alle wyzen te verbreeken; en ſtelden alle kunſtenaryen in 't werk, inzonderheid in Portugal, om oneenigheid onder de Staatsdienaaren, een algemeen ongenoegen, en hier en daar opſtand onder 't Volk te verwekken. De Koning van Portugal door deeze hunne handelingen, midsgaders door nadere berigten uit Indië, met regt verbitterd zynde, zond twee der voornaamſte aanſtookeren in ballingſchap, en deed den 19den September 1757, de drie Jeſuiten, Biechtvaders van zyn Perſoon, en de Koninglyke Famille, van 't Hof vertrekken, midsgaders aan de ganſche Broederſchap den ingang in zyn Paleis ontzeggen: ook deed hy een geſchrift opſtellen, waar in hy 't gedrag der Jeſuiten openlyk aan den dag bragt, vergezeld van de noodige Inſtructiën, voor zynen Ambaſſadeur aan 't Hof van

Rome; welk geſchrift verzonden werd den 10den February 1758, om aan den Paus en de Cardinaalen overgegeeven te worden; terwyl hy ook afſchriften van de bovengemelde Inſtructiën aan alle zyne Gezanten aan vreemde Hoven afvaardigde. De Jeſuiten die dit geſchrift voor leugenagtig uitkreeten, poogden inmiddels vergeefs Portugal met Spanje in verſchil te brengen: de Koningin van Spanje, Zuſter des Konings van Portugal kweekte de goede verſtandhouding geſtadig aan: doch zedert dat deeze, omtrend den tyd der overleveringe van 't bovengemelde geſchrift, in eene gevaarlyke ziekte gevallen, en den 26ſten Auguſtus van dat Jaar overleeden was, heeft Spanje byna niets meer voor de gemeene zaak gedaan, tot op de verandering van 't Opperhoofd.

Benedictus de XIVde zond, op 't leezen van 't bovengemelde geſchrift, den eerſten April 1758, een heimelyken brief aan den Cardinaal *de Saldanha*, tot hervorming der Jeſuiten in de Staaten des Konings van Portugal; de Cardinaal bragt de hem gegeevene ordres ten ſpoedigſte ter uitvoeringe in Portugal, en ſtelde gevolmagtigden aan, die 't in zyne plaats in de Indiën zouden waarneemen. In gevolge hier van zagen zich de Jeſuiten wel dra verſcheidene aangematigde, of toegeſtaane misbruikte voorregten ontzeid; het welk hen aanzette, om, door hunne Memorie van den 31ſten July, den nieuwverkooren Paus, *Clemens* den XIIIden, zynde *Benedictus* de XIVde den 4den May overleeden, te beweegen, om den Brief van *Benedictus* den XIVden te herroepen. Naa dat deeze het verzoek der Broederſchap had afgeſlaagen, en niets veranderd in de verordeningen van den voorgaanden Paus; zo volgde kort daar op, in den nagt van den derden September, de bekende eyſelyke aanſlag tegen den Perſoon des Konings van Portugal begaan.

De Staatsdienaaren van Portugal zogten heimlyk, drie maanden lang, de ſchuldigen aan deezen bedoelden Koningsmoord met zekerheid te ontdekken; en hier

hier op deed de Koning den 9den December een bevel afkondigen, ter ontdekkinge der medepligtigen. In gevolge hier van werd 'er den 12den dier maand reeds een twintigtal perſoonen, byna allen van aanzien, in hegtenis genomen: men zond ook Wagten in de huizen der Jeſuiten, verzekerde zich vervolgens van hunne papieren, en den 18den werden 'er twee-en-dertig van hun in draagſtoelen geligt; ook werden hunne Schoolen door het gantſche Koningryk geſlooten, en men ontving dagelyks nieuwe bewyzen tegen die geeſtlyke Vaders. De Koning toonde zich in zo ver verzekerd te zyn van de handdaadigheid der Jeſuiten in dit geval, dat hy aan alle de Kerkvoogden, en Overſten der Geeſtlyke Orden, den 16den December, bevel geevende om het *Te Deum* te doen zingen van wegens zyne gelukkige bewaaring, de Jeſuiten alleen daar van uitzonderde. Op den 12den January 1759 werd het Vonnis van veroordeeling der voornaamſte ſchuldigen uitgeſproken; voorts openlyk gedrukt, en alom in Europa verſpreid: en kort daar op, den 19den dier maand, volgde het Koninglyke Bevel, om alle de goederen der Jeſuiten in zyne Staaten in beſlag te neemen, en die Geeſtlyken met hunne Coadjuteurs in hunne Huizen op te ſluiten, met eene wagt, die hen nimmer uit het gezigt moeſt laaten gaan. Ook deed hy een geſchrift opſtellen, waar in *de Godlooze en oproerige dwaalingen der Jeſuiten* ten duidelykſte ontvouwd worden; overeenkomſtig waar mede de Biſſchoppen van Portugal zich ook bevlytigden, om hunne Gemeentens tegen die dwaalleer te beveiligen. De Staats-Raad zette intuſſchen de onderzoeking voort, en veele Jeſuiten werden van tyd tot tyd in de Koninglyke gevangenis gebragt. Dit alles bewoog de Orde der Jeſuiten alomme, om hevig uit te vaaren tegen het gedrag van 't Hof van Portugal; en allerwege verſpreidde men geſchriften, ter begunſtiginge der Broederſchap; die veel al van dien aart zyn, dat ze zich zelven wederſpreeken, of elkander wederleggen:

doch 't geen boven al eene byzondere oplettendheid verdient, is de volgende onderhandelingen met het Hof van Rome.

Het geſlaagene Vonnis van den 12den January bepaalde alleen de ſtraf der Waereldlyke perſoonen, en de daar op gevolgde Regtspleeging, den 13den dier maand, ging alleen over deezen: met opzigt tot de Jeſuiten zelven werd 'er eerſt eene onderhandeling met het Hof van Rome vereiſcht. De Koning van Portugal gaf een berigt van zyn gehouden gedrag ten aanzien der Jeſuiten: hier mede gong vergezeld een Requeſt van den Advocaat Generaal der Kroone, behelzende eene voorſtelling van de noodzaaklykheid van 't ſtraffen der misdaadige Geeſtlyken, en een verzoek, dat de Paus, in navolging van *Gregorius* den XIIIden, den Geweetens Raad der Koningen van Portugal, *voor altoos*, wilde vergunnen de Magt om zodanige misdaadigers, als aller Kerkelyke Voorregten onwaardig, aan het Waereldlyke Geregt te mogen overleveren. Hier nevens werd gevoegd eene inſtructie van 't voorgevallene, zedert de eerſte berigten in 't Jaar 1741, tot op den 20ſten April 1759. Deeze Staatsſchriften werden *Clemens* den XIIIden ter hand geſteld in de maand Juny van dat Jaar. Zyne Heiligheid benoemde eene Vergadering van zes Cardinaalen en drie Godgeleerden, om deswegens raad te pleegen; de Ambaſſadeurs van Portugal en Spanje gaven hun ongenoegen daar over te kennen, als oordeelende dat het Requeſt, zonder zulk eene byzondere raadpleeging, terſtond goedgunſtig behoorde beantwoord te worden; terwyl de Jeſuiten van Rome aan de andere zyde dreeven dat dit verzoek niet toegeſtaan kon worden, zonder alle Godlyke en Menſchlyke Wetten te verbreeken; het welk zy in verſcheidene geſchriften aan de Vergaderinge der Cardinaalen te kennen gaven. De Vergadering gaf eindelyk haar beſluit op, den 22ſten July; en de Paus vond vervolgens goed den Ambaſſadeur van Portugal te berigten, dat hy

zyn

zyn antwoord niet aan hem zou overgeeven, maar door een byzonderen Renboode den Koning ter hand ſtellen; het welk den Ambaſſadeur, hier over geraakt, bewoog een Renboode zo ſpoedig na 't Hof te zenden, dat de Koning hier van onderrigt waare, voor 't aankomen van 't Pauſlyke antwoord, en een Brief van den Cardinaal *Torregiani*. Wat de inhoud hier van geweeſt zy, is tot nog niet volkomen zeker: men wil dat de Koning de Staatsſchriften van den Paus, van den eerſten Auguſtus, niet heeft willen openen, maar die na Rome te rug gezonden, met een eiſch, dat dezelven eerſt aan zynen Ambaſſadeur werden medegedeeld, en hem langs dien weg toekwamen. Wat 'er ook te denken zy van 't heimlyke gedrag des Roomſchen Hofs in deezen, 't is zeker, dat het zo een kwaaden indruk maakte, by de voornaamſte Hoven van Europa, dat het den Paus bewoog, den 19den September, een rondgaanden brief te ſchryven, om zich van eenige verdenkingen te zuiveren; doch waar in hy, volgens het algemeene oordeel, de Broederſchap te zeer ontzien heeft.

Ondertuſſchen benaarſtigde zich de Koning ter bevorderinge van het welweezen zyner Onderdaanen, door met den Overſten der Dominicaanen ſchikking te maaken op 't ſtuk der zendinge onder de Indiaanen; midsgaders door zyne poogingen aan te wenden om het beoefenen der beſchaafde letteren, als mede der Philoſophie en Godgeleerdheid, op een beteren voet te brengen. Op den derden September, den verjaardag van den heilloozen toeleg op zynen Perſoon, gaf hy een bevel, om alle de Jeſuiten, uitgenomen de als ſchuldig gekenden en gevangenen, te verbannen, van 't regt van inboorlingſchap te berooven, en uit alle zyne Koningryken en Bezittingen te verdryven. Ook liet hy ten zelfden tyde een rondgaanden Brief aan alle de Aartsbiſſchoppen en Biſſchoppen van zyn Koningryk, raakende dit zyn gedrag, afvaardigen; welken brief de Cardinaal *de Saldanha* in zyn ſchrifte-

lyk bevel, van den 5den October, invoegde; waar in hy de inwoonders van zyn Parochie verbood eenige gemeenſchap met de verbannene Jeſuiten te houden. In dit Stuk vond men eene uitdrukkelyke verklaaring, „ dat de Koning in het Waereldlyke geenen Hooge„ ren op aarde erkennen moet, en ook niet erkent". Dit Koninglyke bevel werd agtervolgd van een Beſluit met opzigt tot de beſchikking der Goederen en Huizen der Jeſuiten, die onmiddelbaar tot den Godsdienſt geſchikt waaren: als mede van een gebod, om alle de Koninglyke Bevelen, en andere egte Stukken, tot de Zaak der Jeſuiten betrekkelyk, zederd het Jaar 1741 uitgegeeven, by een te verzamelen; waar uit die Verzameling geſprooten is, van welke wy met den aanvang gewag gemaakt hebben.

Het Hof ſtelde vervolgens het bevel van de uitbanning der Jeſuiten ſpoedig ter uitvoeringe. Op den 17den September ſcheepte men reeds 133 Jeſuiten af na *Civita Vecchia*, die aldaar gelukkig kwamen: doch anderen, met het afloopen van den Herfſt verzonden, troffen nu en dan een rampſpoediger lot; dewyl hun, uit naam van alle de Vorſten, langs de kuſten van wier Landen de Schepen, met Portugeeſche Jeſuiten belaaden, zeilden, verboden werd voet aan Land te zetten, des ze genoodzaakt wierden binnen boord te blyven, op hunne langduurige en laſtige reize, tot hunne aankomſt te *Civita Vecchia*. Niemand dulde het vertoeven der Portugeeſche Jeſuiten in zynen Staat; zelfs gaven deeze omſtandigheden gelegenheid aan den Raad van Venetie, om byzondere zorg te draagen, dat 'er geen Jeſuiten in hun Gebied, ingevoerd mogten worden, uit den Kerkelyken Staat om aldaar plaats te maaken voor de Portugeeſche Jeſuiten. Byna alle deeze uitgevoerde Jeſuiten, omtrend 500 in getal, waaren Geeſtlyken van de vierde gelofte: genoegzaam alle de anderen, die deeze laatſte verbintenis niet geſlooten hadden, verlieten de Broederſchap; om, volgens het aanbod des Konings, aan alle de zulken,

op

op brieven van ontſlag van den Cardinaal Reformateur, in 's Konings Staaten te verblyven. De Jeſuiten hebben dit afſtaan van veelen van de orde wel ontkend, doch de waarheid deezer zaake is niet min blykbaar, als de valſcheid hunner beſchuldiginge, van den ſlegten voorraad en ellendigen toeſtand der Jeſuiten, in hunne afſcheeping, ter beſchaaminge hunner verdichte leugenen, openlyk beweezen is.

De Koning in tuſſchen eene openbaare vreedebreuk met het Hof van Rome vermydende, zo bleef het ſlotvonnis tegen de gevangene Jeſuiten uitgeſteld: ſchoon men een tweeden Brief van *Gregorius* den XIIIden, van den 15den October 1583, ontdekte, waar in de nu verzogte magt, *voor altoos*, aan de Aartsbiſſchoppen en Biſſchoppen deezer Koningryken was toegeſtaan; zo wilde de Koning egter daar van nog geen gebruik maaken, maar den minzaamſten weg, ten opzigt van 't Roomſche Hof, houden, door de aangevangene onderhandelingen voort te zetten; die ook met yver ter wederzyde behartigd, doch zeer geheim voor 't gemeen gehandhaafd werden. Eindelyk ontſtond 'er een gerugt dat de verzogte Volmagt door den Paus voor altoos verleend was, met beding dat 'er by de Geeſtelyken, die de Geweetens-Raad uitmaaken, een bekwaam Biſſchop, tot den Regtbank niet behoorende, naar 's Konings verkiezing, gevoegd zou worden. Men wil dat de Ambaſſadeur, den 28ſten December 1759, deswegens aan den Koning geſchreeven heeft, doch de uitſlag van 't voorſtellen dier voorwaarden bleef onzeker; brieven van de maand April 1760, uit Liſſabon, vooronderſtelden egter, dat de Cardinaal de *Saldanha*, en een Bediende van de Patriarchale Kerk van Liſſabon, aan dien Raad, in gevolge hier van, toegevoegd werden; en dat die twee Kerkvoogden altoos tegenwoordig waaren by het onderzoek van den geregtshandel; waar uit men beſloot dat het ſlotvonnis eerlang uitgeſprooken zou worden.

Toen

Toen geheel Europa in deeze verwagting ſtond, vernam men, tegen alle vermoeden aan, de tot dus ver vermyde Vreedebreuk tuſſchen de Hoven van Rome en van Portugal: de Jeſuiten hebben ons diets willen maaken dat deeze breuk ontſtaan is, uit rede dat Liſſabon op het punt ſtond om van Godsdienſt te veranderen: doch de waare oorzaak ligt in beleedigingen het Hof van Liſſabon aangedaan. Men had reeds voorheen door herhaalde klagten te kennen gegeeven, dat de Waereldlyke Staatsraad van 't Hof van Rome in verſtandhouding ſtond met de vyanden van Portugal; hier van werd men op nieuw ten kragtigſte verzekerd; en 't bleek onbetwiſtbaar, wel inzonderheid, dat de Cardinaal *Acciajuoli*, Pauslyke Nuntius aan 't Hof van Portugal, medewrogt met de Jeſuiten. De Paus, op 't voorſtel van den Koning, zynen Nuntius niet op ontbiedende; en deeze zich, by gelegenheid van 't huwelyk der Princeſſe van Braſilie met den Infant Don Pedro, des Konings Broeder, op eene hoonende wyze gedraagen hebbende, zo beval hem de Koning, den 14den Juny 1760, uit Liſſabon en vervolgens uit alle zyne Staaten te vertrekken. De Koning zond ook eene Inſtructie aan zynen Ambaſſadeur, om den Paus van 't voorgevallene kennis te geeven; doch deeze, ſchoon hem eerſt gehoor waare toegezeid, kon ten geſtelden dage het beloofde gehoor niet verkrygen; ter oorzaake van de berigten, welken de Paus van den Nuntius *Acciajuoli* ontvangen had. Dit had ten gevolge dat de Portugeeſche Staatsdienaar, den 2den July eene Memorie der klagten des Konings aan den Cardinaal *Corſini*, (Beſchermer van Portugal,) en alle vreemde Staatsdienaaren toezond, met een nevensgaanden Brief, onder anderen te kennen geevende, dat hy laſt had uit Rome te vertrekken, en alle Portugeeſchen daar uit te doen vertrekken, indien hy op de herhaalde klagten tegen den Waereldlyken Staatsraad en den Nuntius *Acciajuoli* geen regt kon krygen: ook liet hy, overeenkomſtig

hier

hier mede aan de Kerk van St. Antonius, (zynde eene Portugeeſche Kerk,) een Placcaat deswegens aanſlaan. De Paus werd hier op, door eenige Cardinaalen, bewoogen, de verdervelyke gevolgen eener Vreedebreuke voor te komen: hy benoemde terſtond den Cardinaal *Corſini*, zynen Staats-Secretaris ten aanzien der zaaken van Portugal, gebood hem den laſt der Onderhandelingen op zich te neemen, en den Portugeeſchen Staatsdienaar te verzekeren, dat hy geneigd was den Koning alle voldoening te geeven. De Portugeeſche Staatsdienaar nam de onderhandeling aan, vernietigde, den 4den July het voorige Placcaat en de Berigten, door 't aanſlaan en afzenden van anderen naar vereiſch der zaaken. Dus ſchepte men weder hoop op de onderhandelingen, doch eene Vergadering van zeven Cardinaalen en drie Prelaaten wiſt, op den volgenden dag, den Paus over te haalen, ter herroepinge van 't voorgemelde: in gevolge hier van werden de onderhandelingen den naaſtkomenden dag afgebrooken, de Ambaſſadeur vertrok den volgenden, den 7den July, uit Rome; en de Cardinaal *Torregiani* deed, nog dien eigen avond, den Buitenlandſchen Staatsdienaaren eene Memorie, tot verdeediging van 't gedrag van 't Hof van Rome, ter hand ſtellen.

Dus ver gaat het *Hiſtoriſch berigt* van onzen Schryver, (gedagtekend den vyf en twintigſten van Oogſtmaand 1760,) met opzigt tot de ſtukken, die in deeze Verzameling begreepen zyn, welker mededeeling aan 't gemeen hem, volgens zyn eigen oordeel, verpligt, *om het zelve het Vervolg van die Stukken, welken men met ongeduld verwacht, ook niet te onthouden.*

Burgerlyk Rechtsgeleerd, Notariaal en Koopmans Handboek, voor een klein gedeelte opgeſtelt door Arent Lybreghts, *in leven beroemt Notaris in 's Hage. Vervolgens uitgebreid;*

breid; en nu op nieuw, onder het opzicht van een voornaam Rechtsgeleerden, *meer dan de helft vermeerdert, merkelyk verbetert en verrykt met een menigte* Citatiën *en Aantekeningen van de beroemdſte Rechtsgeleerden. Derden Druk. Op nieuws vermeerdert met eenige Byvoegzels en voorzien met een gemaklyk Woord en zaaklyk Regiſter. Te Amſterdam, by* Jacobus Loveringh 1761. *Behalve de Voorreden* 274 *bladzyden in groot octavo.*

DIt leerzaame geſchrift eertyds zaaklyk door den welgeoefenden *Lybreghts* beknopt in geſchrift geſteld, en door mondling onderwys breeder ontvouwd, heeft den Liefhebberen der Regtskunde dermaate behaagd; dat men 't der moeite waardig geoordeeld heeft, met enige verſchikking en uitvoeriger behandeling, in openbaaren druk te geeven. De eerſte uitgaave werd zo greetig ontvangen, dat men, dezelve wel dra byna uitverkogt zynde, beſloote eene tweede uitgaave met merkelyke vermeerderingen en verbeteringen het licht te doen zien: en hier op is eerlang deeze derde druk gevolgd, waar van in 't Voorbericht gezegd wordt: „ wy waren eerſt voornemens om daar enige vermeerderingen by te voegen, doch wy hebben daar van afgezien, om dezen „ Druk niet te veel te doen verſchillen van den tweeden Druk, waar mede zekerlyk ongenoegen zouden „ hebben gegeeven aan die genen dewelke dien zo „ gretig hebben gekogt, des wy ons alleenig hebben „ vergenoegt, hier en daar enige nodige opheldering, en byvoegzels by te voegen, die echter van „ dat gewigt niet zyn, dat de tweeden Druk daar „ door ten onbruiken zoude zyn. —— Dit mag met regt den naam van ene eerlyke Advertentie draagen; en loopt ons te meer in 't oog, om dat het zo zeer gemeen is, by herhaalde uitgaaven, hoog op te geeven van de ſteeds toeneemende vermeerderingen en verbeteringen, die zomtyds van geen weezenlyk belang zyn, of uitkomen op byvoegſels, waar door het werk

werk veel eer verergerd en in waarde verminderd is. Trouwens zulke laage, en thans veel al vrugtlooze kunſtenaaryen, mogen dienſtig geagt worden, voor Schriften die door hun eigen lof niet konnen beſtaan; maar *goede wyn*, gelyk het oude Vaderlandſche ſpreekwoord zegt, *behoeft geen krans.* Dit nuttige werkje pryſt zich zelven den Leezer aan, door zyne beknoptheid, klaarheid en geregeldheid; van waar het eene zeer dienſtige handleiding in de Regtsgeleerdheid is, om een geleidelyk denkbeeld dier ſtudie te erlangen, en met nut geleezen kan worden, niet alleen van hun, die zich in de Practyk willen oefenen, maar ook van alle Leden van den Burgerſtaat in 't algemeen, en inzonderheid van hun, wien de Adminiſtratie van goederen is aanbevolen, en die Koophandel dryven; nadien hun in dit geſchrift het doorgaande beloop van den Regtshandel, en 't geen hun ten opzigte van 't Regt in agt ſtaat te neemen, zeer duidelyk voorgeſteld wordt.

Het ganſche werkje is verdeeld in VI Hoofdſtukken, waar van het Iſte behelſt, *het Oppergezag, en de voornaamſte deelen van het Recht en de Rechtsgeleerdheid; benevens het gantſche beloop van een Proces.* Het IIde, *het gene tot de Notariale Practycq in 't algemeen behoort.* Het IIIde, *het gene tot de Notariale Practycq in 't byzonder behoort; hebbende dit hoofdzaaklyk zyn betrekking, tot de nalatenſchappen, uitterſte wille* enz. Het IVde ziet op *Executeuren, Adminiſtrateuren; Curateuren, Voogden, en op minder- en meerder-jarige Perſonen. Hun Diſpoſitiën, Echtverbinding* enz. Het Vde gaat over *den Koophandel, zo wel omtrent roerende als onroerende goederen; Wiſſel-, Aſſurantie* enz. En 't laatſte Hoofdſtuk behelſt *verſcheide zaaken, zo Byzondere als de Landgebruiken betreffende; en wel voornaamlyk die betrekking hebben, op de Leen- Erfpacht- Tiend- Cyns- en Dyk-rechten; als mede op de Polders en Dorpsgerechten.* Ten ſlot is hier nog aan gehegt een *Lyſt der voornaamſte zaaken en gevallen, het klein Zegel, ſubjekt; op hoe hoog, of van hoe veel goed de Zegels moeten weezen.*

wezen. Wy zullen, om den Leezer een nader denkbeeld te geeven van des Auctеurs ſchryfwyze, en manier van verhandelen, het Vde Hoofdſtuk in 't byzonder wat breeder nagaan, om te toonen hoe onze geagte Schryver den Kooplieden onderrigting geeft.

In dit Hoofdſtuk is de eerſte Vraag, (zynde dit werkje by manier van vraagen opgeſteld,) „ Wat is „ een *Koopman?* " en 't antwoord luidt.

„ Een Zuil van den Staat en den Burgerſtand, en „ een der nutſte inwoonders van een Handeldryvend „ Ryk of Gemeenbeſt. Zyne vereiſchtens zyn, dat „ 'er in zyn handel niet dan trouw en eerlykheid moet „ uitblinken. En door zyn onvermoeide vlyd, en „ wyduitgeſtrekten Koophandel, kan hy de welvaard „ doen bloeijen en een Land gelukkig maken. Invoegen men met geen de minſte kleinachting; maar integendeel met de grootſte lof en waardigheid daar „ van ſpreken moet. En geen Edelman, hoe hoog „ van geboorte, verlieſt door het beoeffenen van den „ Koophandel, zyn Adel; Rechten en Voorrechten, „ daar aan verknocht. *V. Leeuwen* IV. B. 17 D. n. 11. Op eene dergelyke wyze wordt, naa eene korte verklaaring der Boeken, die tot een Koopmans *Comptoir* behooren, de *Koophandel* omſchreeven, als „ de voornaamſte ſteunzel, en Zenuw zo wel van ons Gemeenebeſt, als voor andere Landen ", met byvoeging dat men „ alwaar dezelve geacht en gehandhaaft „ wordt, niet alleen de Welvaart, maar ook alle Konſten en Wetenſchappen ziet bloeijen. *V. Leeuwen* „ als boven ". Verder aangemerkt zynde, dat het *Crediet*, de *goede Trouw* en de *Eerlykheid* de ziel van den Koophandel zyn, zo gaat de Auctеur over tot eene bepaaling van *Koop* en *Verkoop*, midsgaders derzelver weezenlykſte eigenſchappen, de *Toeſtemming*, *Koopmanſchap* en *Koopſchat* of *Prys*. Vervolgens doet hy zien in wat geval men *Waarborg* moet ſtellen; wat eene *Koopcedulle* zy, waar toe dezelve, diene; wat de *Koops-nakoming*, waar in de *Kooper* en *Verkooper* gehou-

den

den zy; wat in 't *koopen* voornaamlyk in agt genomen, waar en wanneer het gekogte goed *geleverd* moet worden, en waar toe de verkooper verpligt zy, indien hy *de levering uitſtelle*. Hier op maakt hy gewag van den handel in *onzekere zaaken*; het koopen in 't *gros* en by den *hoop*, als mede op de *proef* of *bezien*: en toont hoe de *koop* aan te merken zy, en wat den *Kooper* te doen ſtaa, in geval de *Verkooper* geen regt tot de *verkooping* heeft; in hoe ver het *omzetten van goederen by ruiling* een *Koop-Contract* genoemd kan worden, en hoe een koop tot een *onzekeren prys* ſtand grypt. Ook doet hy zien wat 'er omtrend de *onderpanden* of *handgelden* in den Koophandel aan te merken zy, tot wiens *ſchaaden* en *baaten* dat geen komt, het welk naa 't ſluiten van den *Koop* en voor de *Levering* mogt voor vallen; wat *verbooden handel* zy, en in hoe ver een Koop niet ter *goeder trouwe* geſchied zynde kan *ſtand houden*. Hier aan hegt de Schryver het point van *Evictie*, wat die zy, en leert hoe men de zaak heeft aan te merken, indien de *verkogte zaak*, ten tyde van de *Evictie*, bevonden wordt door den Koper *verbeterd* te zyn, midsgaders welke de beſte *vrywaaring* is, omtrend gekogte goederen. Verder toont hy waar in de *Redhibitie* in den Koophandel beſtaat, wanneer dezelve al of niet plaats hebbe in 't verkoopen van *vaſte goederen*, en binnen welken tyd die in 't werk geſteld moete worden. Vervolgens doet hy zien, wat onderſcheid 'er zy, tuſſchen de *verbreeking*, en de *nulliteit* of *nietigheid*, van een verkooping; wat uitwerking de *verbreeking* van een koop hebbe, en in hoe ver 'er eene *Koopsverbreeking* met *gemeene toeſtemming* van Kooper en Verkooper plaats konne hebben. Van hier gaat hy over tot het regt van *Reclame* en *Naaſting*, welken aangaande wy zyne onderrigting, tot een byzonder voorbeeld zyner ſchryfwyze, zullen overneemen. De vraag is;

„ Of 'er op verkogte en geleverde goederen, geen
„ betaling geſchied zynde, *reclame* kan plaats heb-
„ ben?

„ Hier omtrent ſchynt onder de Rechtsgeleerden
„ groot verſchil te zyn. In 't algemeen word 'er on-
„ derſcheid gemaakt, of 'er *contant* of *op tyd* verkogt
„ is. Ook komt men hier in overeen dat als 'er *contant*
„ verkogt is *reclame* kan geſchieden, alzo de Koop,
„ ſchoon gelevert zynde, gehouden word als niet in
„ des Kopers eigendom te zyn overgegaan; maar hier
„ in is men niet eens, of op goederen *op tyd* verkogt,
„ en den Koper dus *crediet* gegeven zynde, komende
„ binnen de betaaltyd, of korten tyd daar na te *fail-*
„ *lieren* of te breken, als dan *reclame* kan geſchieden.
„ De Preſident *Bynkershoek* zegt (en *S. v. Leeuwen*
„ ſtaaft het ook met een menigte aanhalingen). *Het*
„ *een algemeen gevoelen is, namentlyk dat ſchoon 'er Cre-*
„ *diet voor de betaling gegeven is, de Reclame evenwel*
„ *plaats heeft, indien de Koper, toen hy de koop aanging,*
„ *wetende dat hy niet in ſtaat was om te betalen, den Ver-*
„ *koper bedrogen heeft.* Maar hy ſpreekt het tegen,
„ ſchoon 'er (gelyk hy zegt) gewysdens voor en tegen
„ zyn. Tot ſtaving van zyn gevoelen, brengt hy ook
„ te berde, dat te Amſterdam by een *Quæritur* in 1663,
„ is getuigt aldaar in *Uſantie* te zyn, dat een Verko-
„ per, die *op tyd* verkogt heeft, wegens de verkogte
„ goederen, ſchoon die nog onder des Kopers goede-
„ ren gevonden worden, voor geen andere *geprefe-*
„ *reert* word, al ſchoon de Koper kort na de verko-
„ ping *inſolvent* word. Doch het tegendeel blykt uit
„ een aanmerklyk geval en gewysden, zo van Sche-
„ penen van Amſterdam, als van het Hof, en van
„ den Hoogen Raad in 1725 bekragtigt, wanneer de
„ verkoping *Contant* of na *Koopmans ſtyl* is geſchied. III.
„ B. 16. H. v. Leeuwen IV. B. 17. D. n. 3.

„ Wat word voor *Contant*, of na *Koopmans ſtyl* ver-
„ kogt gehouden?

„ Hier over is ook verſchil, en is meer dan eens
„ een zaak van quæſtie geweeſt, wanneer 'er geen dag
„ van betaling is genoemd, evenwel ſchynt het een
„ vry algemeen gevoelen te zyn, dat 'er dan geen

„ *Cre-*

„ *Crediet* is gegeven; en dit Recht word hedendaagsch
„ gevolgt, (1) en zulks word dan binnen of op de
„ zes weken geſtelt, met korting van 1 percento, zo
„ als ook een groot aantal Kooplieden in *Rotterdam*,
„ den 20 July 1745. getuigd hebben. Te *Amſterdam* is
„ by een keur geſteld, een Verkoper voor *Contant*
„ *geld* hebbende verkogt, binnen de zes weken de
„ betaling moet eiſchen, of anders van zyn Recht van
„ *Reclame* verſteken te zyn, en gehouden zal worden,
„ als of hy op tyd had verkogt. Te *Leyden* is het be-
„ paalt binnen veertien dagen. *Bynkershoek* ib. bl. 717
„ en 720. *V. Leeuwen* ib. n. 4.

„ Is 'er nog geen *byzonder geval*, waar in op gekogte
„ goederen, in cas van *faillering*, *Reclame* onderwor-
„ pen, *præferentie* is?

„ Ja, als een Factoor of Koopmans-Bewindhebber,
„ door laſt van zynen Meeſter, doch op zyn eigen naam
„ eenige goederen, koopmanſchappen of actien ge-
„ kogt en ontfangen heeft, en met zyns Meeſters
„ penningen betaalt hebbende, komt te *faillieren* of
„ te breken, zo word dezelve Meeſter, ook zonder
„ van zyn voornoemden Factoor overdragt bekomen
„ te hebben, als eigenaar op zodanige Koopmanſchap-
„ pen, goederen en actien, noch in den boedel van
„ den *Factoor* bevonden wordende, *geprefereert* voor
„ alle ſchuldeiſſchers van denzelfden *Factoor*, het welk
„ alzo by den Hoogen Raad in Holland geoordeelt is.
„ In tegendeel zo heeft ook wederom een *Factoor* voor
„ zyn achterwezen recht van *retentie*, *inhouding* en
„ *preferentie* op de goederen van zyn Meeſter. *De*
„ *Groot* III. B. 1 D. n. 53. *in Notis. Holl. Conſ.* V. D. C.
„ 246.

„ Door

(1) „ Volgens het III. Art. van het VIII. Hoofdſt. van de Cos-
„ tume van Middelburg, dat wegens achterblyvende betaaling de
„ Koop niet te niet gedaan word, is een byzonder Recht van de
„ Middelburgers, indien het goed voor Contant geld verkoft is,
„ of 't geen 't zelfde is, indien men omtrent het uitſtellen van de
„ betaling niet is overeengekomen.

„ Door wat *geval* word een Koper, buiten het reeds
„ geſtelde, geen *Eigenaar* van het verkogte?
„ Door een Recht van *Naaſting*.
„ Hoe veelerlei Naaſting is 'er?
„ Twederlei, een Naaſting door beding, en een
„ Naaſting door Wetduiding.
„ Waar in beſtaat *Naaſting* uit *beding*?
„ Waar in men bedingt dat de Inkoper het gekogte
„ goed tot believen van den Verkoper, of ook wel
„ binnen zekeren tyd voor den zelven prys aan den
„ Verkoper wederom zal moeten overdoen; of dat in
„ het verkopen, de Verkoper altyd wederom de naa-
„ te moet zyn. *V. Leeuwen* IV. B. 19. D. n. 1.
„ Wat is *Naaſting by Wetduiding*?
„ Een Recht volgens *plaatſelyke gewoonten*, dat een
„ derde heeft op *onroerend goed*, onder *de hand* ver-
„ kocht, voor den Koper, om te treden in des Ko-
„ pers plaatſe. En heeft ook plaats wanneer eenige
„ in ſchuld aan een derde is verkocht, alzo de ſchul-
„ denaar, t'allen tyde, mits binnen 's jaars, na dat
„ zulks tot zyn kennis is gekomen, als hy gemaand
„ word, de ſchuld kan naaſten. *De Groot* III. B. 16.
„ D. n. 2. en 11. en 12.
„ Is de Naaſting pryslyk?
„ Een der beroemſte Rechtsgeleerden zegt, zich
„ niet te ſchaamen om alle Naaſting die hedendaags
„ by ons in gebruik is, uit wat oorzaak dezelve mag
„ afſtammen, voor de uiterſte onbillykheid uit te
„ kryten, dewyl zy den Koper van zyn wel verkree-
„ gen Recht berooft, om een oorzaak die veel min-
„ der van belang is, dan die van de koping. Ook is
„ die ſtrydende tegens de *Vryheid van Commercie*, en
„ tegens de *beſchreve* (*a*) Rechten. *Bynkershoek* III. B.
„ 13. H. bl. 689.

„ Zyn

(*a*) „ Schoon de Naaſting ook in het *Roomſche Recht* plaats
„ heeft gehad, zo is die echter, zo als die hedendaags geoeffent
„ in zwang gaat, niet by de Ouden bekent geweeſt. En wegens
„ dit

„ Zyn de *Leengoederen* ook *Naasting* onderworpen?

„ In zekere gevallen gewis, en de naasting schynt „ zelfs uit het Leen-recht haren oorsprong te heb„ ben gehaald, en die, meer veld winnende, zelfs „ overgeslagen is van Leen- tot de Allodiale goede„ ren, hoewel niet zo uitgestrekt als tot Leen-goede„ ren. *Bynkershoek* III. B. 13. H. bl. 690.

„ Is het *recht* van *Naasting* voor een *gemeen recht* te „ houden?

„ 'Er zyn die zeggen van ja, en daar zyn 'er die „ zeggen van neen, en deeze schynen de waarheid „ naast te komen, en dus dat de naasting maar alleen „ plaats heeft wanneer men kan bewyzen, dat ze door „ een Wet, of door het gebruik ingevoert is. *Byn„ kershoek.* ib. 691.

„ Wie is *gerechtigt* tot de Naasting.

„ In 't gemeen kan men zeggen dat het de naaste „ bloedverwant is, met uitsluiting van die geen die „ zo na niet in den bloede is. Edoch gaat deze regel „ in 't algemeen niet door. In Zeeland schynt het „ door een keur dus gewettigt te zyn. In Holland „ word het veel eer begrepen, dat die geen der bloed„ verwanten voorgaat, die zyn Actie het eerst heeft „ geinstitueert. ib. 693.

„ Hebben *Bailluwen* en *Schouten* ook recht van „ Naasting?

„ Deze matigen het zich op sommige plaatsen aan, „ doch ten onrecht; hoewel het XXXV. Art. van de „ Costume van Rynland dit den Officier mede toe„ kent, na de Bloedverwanten, binnen de zes wee„ ken, na het jaar, 't geen de Maagschap heeft. Ech„ ter kent de politike Ordonnantie van Holland geen „ Heer, Bailjuw of Schout van eene plaats het recht „ van Naasting toe. En of schoon dit oudtyds al een „ Recht

„ dit stuk wordt nader gehandelt in het VI. Hoofdstuk". *In gevolge dier aantekeninge hebben wy het verdere uit dat Hoofdstuk ook in deezen albier geplaatst.*

„ Recht mogt zyn geweeſt, de Landen nu vry zynde,
„ houd dit Recht, uit onderdanigheid geſproten, op.
„ *De Groot* III. B. 16. D. § 12. *Bynkershoek* ib. 694.

Benevens het reedsgemelde geeft de Schryver in dit Hoofdſtuk zyne ophelderingen raakende de *Compenſatie* of *Vergelyking*, de *Inſchuld* en de onderſcheidene *Verbindteniſſen*, waar uit dezelve ontſtaat, het *Jus retentionis*, de *Novatie*, en derzelver *uitwerking*, de *Inſinuatie* en *Proteſtatie*, als mede aangaande de *Aſſignatien* en *Wiſſels*. Verder handelt hy over de *Aſſurantie*, en het *reaſſureeren*, met aantooning wat het Regt in verſcheidene byzondere gevallen, zo ten aanzien der *Aſſuradeurs* als der *Geaſſureerden* bepaalt: dit hem aanleiding gegeeven hebbende om gewag te maaken van gemeene *Avarye* en *Avary-Gros*, zo gaat hy daar op over om te ſpreeken van 't *vergoeden* der *ſchaade*, door 't eene Schip aan een ander Schip, en deszelfs laading toegebragt. Vervolgens gaat hy na het geen tot *Bodemery* betrekkelyk is, dat ten opzigte van *Bylbrieven* in aanmerking komt; en toont wat een *Certeparty*, het *Kaplaken* en een *Cognoſcement-Brief* zy; wat eene *Redery*, en waar voor dezelve *aanſpraaklyk* zy. Van hier gaat hy over tot het geen den *Schipper* en *Stuurman* betreft, en ſluit dit Hoofdſtuk met een kort berigt raakende de bedieningen van *Makelaar*; *Cargadoor* en *Convoylooper*. —— Uit dit beloop kan men gereedlyk afneemen, dat dit geſchrift veele weetenswaardige zaaken behelſt; en ſchoon reeds ervaarenen de onderrigting van onzen Aucteur niet behoeven, zullen ze egter over 't algemeen dit werkje met genoegen, en veel ligt niet geheel vrugtloos, konnen doorbladeren, en de min ervaarenen in 't Regt en den Koophandel zullen, door eene aandagtige leezing, merkelyk nut uit het zelve konnen trekken.

Ge-

Geneesmiddel tegen de Dolle-honds-beet, door JOHN PARSONS, M. D. F. R. S.

WAnneer wy acht geeven op de natuur van dit gebrek, en de handelwyzen, welken tot genezing van het zelve voorgeſteld worden; geloove ik, zal het blyken; dat ſommigen zeer verkeerdelyk zyn ingerigt, en anderen geen byzonder vermogen hebben om de beſmetting tegen te ſtaan. Want het Vergift, in het ſpeekſel van den hond onthouden wordende, wordt door de wond aan het omloopend bloed gemeen gemaakt; en verandert, deszelfs gezonde geſteldheid in een ſtaat, waar door het onbekwaam wordt, om het leven te onderſteunen als te voren, maar zo dra de beſmetting begint te werken, het ſchepzel in groote benaauwdheid brengt, welke in den dood eindigt.

Om dat nu deze beſmetting zeer ſchielyk geſchiedt, moet ook het Middel, zo haaſt het mooglyk is, op de wond gelegd worden. Inwendige middelen zyn van een al te langzaame werking, en ondergaan te veel verandering, dan dat men hier van eenige goede uitwerking kan hopen.

Wanneer menſchen gebeeten zyn, worden zy gewoonlyk naar Zee gezonden, om gedompeld te worden; maar de tyd, welke verloopt met naar Zee te gaan, is te lang; het kwaad neemt alle oogenblik voortgang tot bederving van de goede hoedanigheid van het bloed; en heeft dikwyls zyne uitwerking al gedaan, eer men aan het water koomt; en ik twyfel, inderdaad, of eenige middelen, welken men gewoon is te gebruiken voor deze beet, immer van gewenſchte uitwerking zyn, zy hebben de menſchen op den tuyl gehouden; en dewyl de gebeeten perſoonen, ſomtyds nog een tyd lang leeven, en de plaatſen van hun verblyf afgelegen zyn, ſterven zy, zonder dat men 'er kennisſe van krygt; en men hoort 'er naderhand maar niet meer van.

Het Middel, welk ik voorſtelle, is dit volgende. Laat, zo dra iemant gebeeten is, een of twee lepelen vol *gemeen zout* nat gemaakt worden met water, evenwel niet al te nat; en een gedeelte hier van in de wond gewreeven worden, drie of viermaal op een dag, agt of tien dagen lang. Leg dan een drukdoek met het zelfde middel 'er boven op, en bezorg alles met een behoorlyk verband. Als de wond heel klein is, moet ze vergroot worden, om dat 'er dan beeter ten eerſten meer zout kan ingewreeven worden.

Als men onderſtellen mogt dat de verandering, welke door zodanig een beet op het bloed gemaakt wordt, een ſoort van verrotting tot ſcherpheid zy, zou het *zout* het eigenaartig middel ſchynen te wezen, om de ſamenſtelling en de hoedanigheid van het zelve te bewaaren. Is het zout niet het groote bewaarmiddel der Wereld tegen verrotting, waar toe de deelen van dieren en planten natuurlyk hellen? En 'er is geen krachtiger middel om vuile zweeren te geneezen, dan zout plaatslyk op dezelven gelegd, zelf, of de geeſt van het zelve, gelyk ik dikwils gezien hebbe (*).

Maar ten opzichte van den beet van eenen dollen hond, is het meer dan giffing enkel op het beſchouwlyke gegrond. De inwooners van *Connecticut*, *Nieuw Engeland* weeten dit, en doen het by elke zodanige gelegenheid, met zulk een gevolg, dat zy 'er naderhand geen zorg voor hebben, en niet hooren dat iemand ſterve, waar aan dit gedaan is. Zy geneezen zelfs hunne honden en vee, als ze gebeeten zyn, op dezelfde wyze. En zy geneezen hier mede niet alleen de beeten van dolle honden, maar ook van alle vergiftige dieren onder hen; hierom draagen zy zout by zich, als ze in de boſſchen gaan.

Ook

(*) Dat de *Spiritus Salis* vuile zweeren zuiver maakt, om geneezen te konnen worden, kunnen wy ook door de ondervinding beveſtigen.

Ook is de *Geeſt van Zout* met geen minder goeden uitſlag hier gebruikt, door eenen Heelmeeſter, my bekend, die, eenige jaaren geleden, gebeeten was van eene dolle kat; en door het onmiddelyk opleggen van de *Spiritus Salis* met een weinig water verlengd, op de wond, en die eenige dagen te vervolgen; en ter zelfder tyd eenige druppen met een glas water in te neemen, tot dezen tyd toe wel gebleeven is (†).

Veele en verſcheiden middelen worden, van tyd tot tyd, tegen dit verſchriklyk ongemak opgegeeven, welken men, als ze beproefd worden, bevindt krachteloos tegen het zelve te wezen; en niet waardig om 'er melding van te maaken. Maar het gene wy onze Leezers hier hebben voorgehouden, koomt ons niet verwerplyk voor. De uitwendige voorzorg, de wond of beet zelf aangaande, is gewislyk het voornaamſte: Kan men hier door de beſmetting voorkoomen, men heeft dan naderhand geen Tegengift, al ware 'er ſchoon eenig bekend, gelyk 'er inderdaad niet is, van nooden, om de gevolgen af te weeren. Het *zout* en de *Geeſt van Zout* zyn beide in ſtaat om de deelen van de wonde onbekwaam te maaken tot inſlurping van het vergiftig ſpeekſel, de wonde, door de beet van het dier, aankleevende; en deze ſtoffe wordt door de vermenging van het zout van wezen veranderd of afgewreeven. Hier by pryſt dit middel zich aan door de gereedheid en nabyheid, wyl het overal gevonden wordt, als ook door de gemaklykheid van het zelve te gebruiken. Men vindt wel by ſommigen geſproken van de wond met zout water te waſſchen, doch de voorgeſtelde wyze van het zout in te wryven, heeft nog eenige meerdere kracht.

(†) Gentlem. Magaz. 1760. Auguſt. pag. 371.

Beſchryving der uitgeſtrektheid van Paleſtina in Lengte en Breedte,

Uit *Ptolemeus*, *Joſephus*, *Euſebius*, *Hieronimus*, *Antonini Itinerarium*, het *Itinerarium Hieroſolymitanum* enz.

door A. L.

OM een geregeld denkbeeld van een Landſchap of Koningryk te hebben, is 't niet genoeg dat te kennen, wegens de legplaats, grenzen, gebuuren, bergen, rivieren, ſteden, en wat van dien aart meer zou mogen zyn; maar 't is ook dienſtig, dat men 't kenne in de *uitgeſtrektheid*, beide van *Lengte* en *Breedte*: zonder dit, zal men ligtlyk groote Landſchappen voor kleine, en kleine voor groote, in zyne gedagten doen doorgaan. Verſcheide Aardryksbeſchryvers hebben ook daarom, met den aanvang der beſchryvinge van eenig Landſchap of Koningryk, eene bepaaling hier van opgegeeven; ten deele met aanwyzing van de graaden der Breedte en der Lengte, binnen welke het zelve gelegen is; en voor 't overige, door eene opgave van 't getal der mylen, die 't in Lengte en Breedte beſlaat. Het eerſte is ten uiterſte dienſtig, om een Land of Koningryk te kennen, met betrekking tot andere Landen, en de onderſcheide zaiſoenen des jaars in 't zelve; maar 't is niet zeer gereed, om de nette uitgeſtrektheid daar van te weeten: vermids de graaden der Breedte, die Zuiden en Noorden loopen, in 't algemeen geſproken, over de geheele Aarde wel na genoeg even lang zyn; doch de graaden der Lengte, die men van 't Weſten na 't Ooſten telt, zeer veel van elkanderen verſchillen; zo dat ze, onder de Evennagts-Linie, met de graaden der Breedte gelyk ſtaande, op 60 graaden Breedte, de geheele helft korter vallen, en op 90 graaden,

gantſch

gantſch te niet loopen (*a*). Van hier is de laatſte bepaaling zeer dienſtig by de eerſte; nademaal men daar door, zonder moeijelyke uitrekening terſtond eene ſchetze van 's Lands uitgeſtrektheid, in Lengte en Breedte voor zich heeft.

De noit volpreezen Heer *Reland*, heeft in zyn uitmuntend werk, *Palæſtina Illuſtrata*, dit noodige ook in agt genomen, en een geheel Hoofdſtuk (*b*), over de *Lengte en Breedte van ganſch Paleſtina*, geſchreeven, met byvoeging van eene Kaart, waar in de tuſſchenwydtens der plaatſen, in dat Land, met Roomſche mylen, uit de Schriften van *Joſephus*, *Euſebius*, en anderen, door getalen, zyn aangeweezen. In de Nederduitſche uitgave van dat voortreffelyke werk vindt men, in 't *Voorberigt* (*c*), alleen een aanvang van deeze beſchryving, zonder volkomene uitwerking, of ook eenig gewag van de reeds gemelde Kaart: het zy dat het den Heere *Reland*, of zynen Vertaalder, niet goed gedagt heeft het werk daar mede te bezwaaren, of ook dat zyne daar tuſſchen komende dood het beoogde heeft afgeſneeden. De Eerwaarde Heer *Bachiene*, wiens uitmuntend werk over de *Heilige Geographie*, zo ver 't tot nog het licht ziet, een doorgaanden lof verdient, het *eerſte ſtuk des tweeden Deels* uitgegeeven, en de Schryvers der *Vaderlandſche Letteroefeningen* een berigt daar van medegedeeld hebbende (*d*), zo ben ik, (op gedaane verzoek deswegens) bewoogen), om, het geen ik, in navolging van den Heer *Reland*, wel eer voor my zelven gedaan had, uit den ſchuilhoek te zoeken; en, naa een wei-

(*a*) *Zie over deeze verſchillende grootte van de graaden der lengte, op onderſcheidene breedte, midsgaders de berekening der lengte van een Land volgens dezelven bet aangetekende uit* Buſchings Nieuwe Geographie, *in de Vad. Letteroef.* Iſte Deel bl. 748—751.

(*b*) Lib. II. C. 5.

(*c*) Pag. 106.

(*d*) Iſte Deel pag. 634—642.

weinig beſchaavens, aan bovengemelde Schryveren ter hand te laaten ſtellen, om 'er gebruik van te mogen maaken: of 't ook anderen op nieuw gelegenheid mogte geeven, om dit onderwerp met aandagt na te gaan, en in meerder volmaaktheid te behandelen; en 't dus mogte dienen tot vermeerdering van eene geregelde kundigheid aan dit beroemde Land; in verſcheide opzigten het toneel der Godlyke wonderen, meer dan andere deelen van de wereld.

Om deeze volgende Verhandeling deswegens wel en onderſcheidenlyk te verſtaan, heeft men 't oog geduurig te veſtigen op 't *Kaartje*, dat hier nevens gaat, en ten grooten deele opgemaakt is, volgens het voorbeeld van den Heere *Reland*; waar omtrend het volgende berigt dient in agt genomen te worden. —— De *graaden der Breedte en der Lengte*, (naar gewoonte op de kant geſteld,) zyn niet volgens *Ptolemeus*, gelyk men in dit geval ligt verwagten zou, om hier dien ouden Aardrykskundigen te volgen; vermids Paleſtina dan te breed geworden zou zyn, in vergelyking met alle de andere getuigeniſſen, (gelyk uit het gezegde in deeze Verhandeling gereedlyk te zien zal zyn;) maar dezelve zyn, met opzigt op *Jeruſalem*, geſchikt naar de opgave van de *Koninglyke Academie der Weetenſchappen te Parys*, in *la Connoiſſance des Temps*, op 33 gr. Lengte (*a*), en 31 gr. 50 m. Noorder Breedte: waar voor Ptolemeus heeft 66 gr. Lengte (*b*) en 31 gr. 40 m. Breedte. —— De ſtrekking der *Zeekuſt* is geſteld volgens die der beſte en uitvoerigſte Zeekaarten; zo nochtans dat 'er op alle byzonderheden geene acht geſlaagen is: vermids dit Kaartje niet geſchikt is, om 'er op te vaaren. —— De mylen by de

(*a*) *Dat is, gerekend van Parys, of het Obſervatorium daar ter plaatſe, alwaar de Franſchen hunnen eerſten Meridiaan ſtellen.*

(*b*) *Waar van de eerſte graad, volgens de telling van Ptolomeus, ging over de Inſulæ fortunatæ, ten Weſten van Africa in de Atlantiſche Zee, zo men wil, thans de Canariſche Eilanden genaamd.* Ptol. Geogr. L. I. C. 11. L. IV. C. 6. L. VII. C. 5.

Plaat VII.

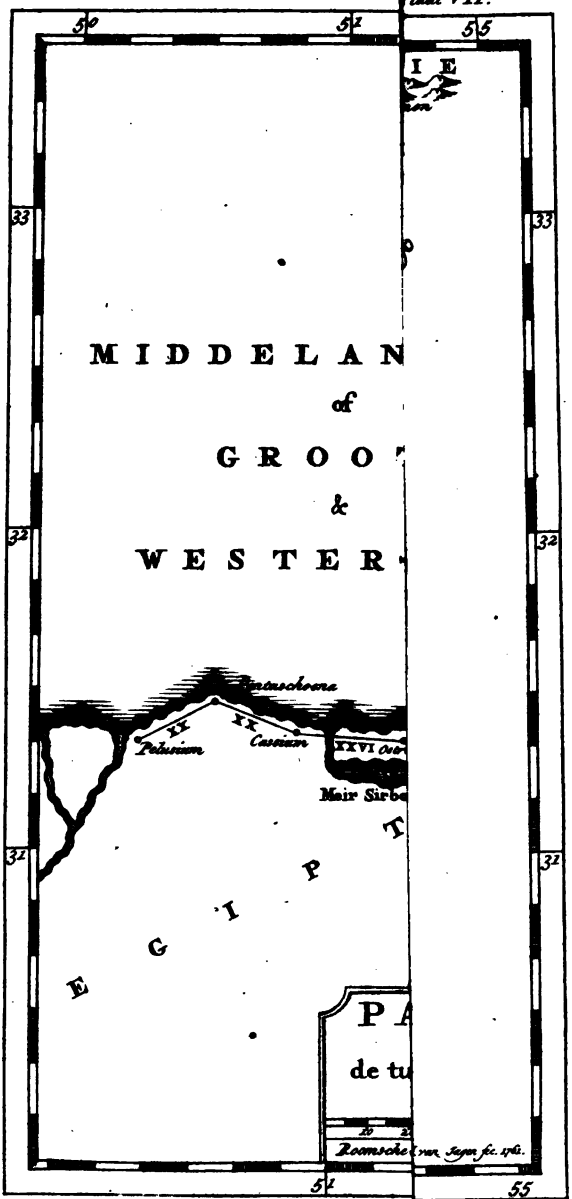

50
51
55
33
32
31
MIDDELAN
of
GROO
&
WESTER
Pelusium
Cassium
XXVI
Meir Sirbe
E G I P T
PA
de tu
Roomsche
van Jagen fec. 1761.

de liniën aangeweezen, zyn altemaal Roomſche mylen, welker 74½ de lengte van een graad uitmaaken. Die met *Roomſche telmerken* getekend ſtaan zyn allen uit *Antonini Auguſti Itinerarium* (*a*). De aanwyzing met onze *gewoone telletters*, zonder iets anders daar by, is uit het *Itinerarium Hieroſolymitanum* (*b*). Alle de overigen hebben de naamen der Schryvers, waar uit zy zyn, met verkortingen, by zich; zo dat *Joſ.* betekent *Joſephus*, *Euſ. Euſebius*, *Hier. Hieronimus*, *Strab. Strabo*, *Peut. Tabula Peutingeriana* (*c*), *M.* eene enkelde reis *Maun-*

(*a*) *Dit is een Reisboek, waar in alleen de tuſſchenwydtens der plaatſen gemeld worden, het welk op den naam van* Antoninus Auguſtus *gaat. Zommige verſtaan door deezen Antoninus Auguſtus*, Marcus Antoninus, *andere* Antoninus Pius, *of ook* Marcus Aurelius Antoninus Caracalla. *Doch 't is zeer waarſchynlyk, dat geen deezer Keizers opſteller van dit boek was, maar dat het lange naa hunnen tyd; mogelyk onder de regeering van Keizer* Theodoſius de Jonge, *meer dan* 400 *jaaren naa Chriſtus geboorte, opgeſteld, of ten minſte in 't net gebragt is.* Vide Weſſelingii Præf. in Ed. Amſtelod. 1735.

(*b*) *Dit is een oud Reisboek na Jeruſalem, behelzende voornaamentlyk de tuſſchenwydtens der plaatſen, aangedaan op eene reis, van Bourdeaux in* Vrankryk, *na* Jeruſalem, *omtrent het jaar* 333 *naa Chriſtus geboorte.* Vide Edeſſelingii Diſſ. in vetera Rom. Itiner. Ed. 1735. p. 527.

(*c*) *Van deeze* Tabula Peutingeriana *geeft de Heer* Buſching *in zyne* Nieuwe Geographie, *in de* Inleiding tot de Aardryksbeſchryving § IV. *het volgende berigt; het welk de Uitgeevers deezer Letteroefeningen by deeze gelegenheid der mededeelinge waardig geoordeeld hebben.* „ Uit de Oudheid, *zegt die oplettende Aardryks-* „ *kundige*, zyn ons nog Kaarten overgebleven, door *Agathodæmon* „ voor de Aardryksbeſchryving van *Ptolemeus* getekend, en de „ beroemde *peutingerſche Tafel*, door *Conrad Celtes* gevonden, „ door den geleerden Augsburgſchen Patricius *Conr. Peutinger* „ (naar wien zy genaamt is) verkregen, door *Beatus Rhenanus* „ aan de Wereld bekend gemaakt, en door *Marc. Velsnerus* uitge- „ geven en verklaard. De laatſte van het peutiñgerſch Geſlacht „ zondt het echte ſtuk, in plaats van betaling voor gekogte Boe- „ ken aan *Paul Kubze*, Boekhandelaar te Augsburg, die het aan „ den Prins *Eugenius van Savoye* verkocht, na wiens overlyden „ het met zyne Bibliotheek in de Bibliotheek des Keizers te We- „ nen kwam. *Frans Chriſtoph van Scheyb* heeft dezelve netter, „ als voorheen geſchiedt was, doen aftekenen, in 12 bladen in „ koper brengen, en in den jare 1753 in 't licht gegeven, 't geen

„ dus

Maundrel, *Br.* van gelyke *Corn. de Bruin*, en *R.* een of tweemaal *Reland.* Dit ter algemeener onderrigtinge voor af gezegd hebbende, zal ik ter verhandelinge van 't onderwerp zelve overgaan.

Zoo men op den oorſprong van 's Lands naam, *Paleſtina*, ziet, moet men daar door alleen verſtaan, eene kleene ſtreek Lands, aan 't Ooſteinde van de Middelandſche Zee, tegen het Zuiden naaſt aan *Egipte*; wel eer bewoond door de *Caſluhïm*, (afkomelingen van *Mitsraïm*, een zoon van *Cham*, en kleinzoon van *Noah*;) *waar van*, gelyk Moſes Gen. X. 14. ſchryft, *de Philiſtynen uitgekomen zyn*; en wier Vaders *deel de Grieken*, volgens *Joſephus*, *Paleſtina genoemd hebben* (*a*): gelyk hy ook vervolgens deezen naam aan dit *Land der Philiſtynen*, waar in vyf voornaame ſteden waaren (*b*), dikwils heeft toegeeigend (*c*); noemende ook de inwoonders daar van *Paleſtiners*, en *Gaza*, *eene ſtad in 't gebied der Paleſtiners* (*d*). In gevolge van tyd egter is deeze naam wyder uitgebreid, zo dat ze niet alleen by de Joden, maar ook by de Heidenen en Chriſtenen, midsgaders by de Mahometanen gebruikt is, om het gantſche Land, van de Jooden bewoond, daar mede te benoemen: en dat niet alleen, met opzigt op dat groote

„ dus de nieuwſte en fraaiſte uitgave van dat oude ſtuk is. Deze „ Tafel is een' Reiskaart door Europa en Aſia, beginnende by „ de Zuilen van *Hercules*, en eindigende by den Oceaan, tot aan „ welke *Alexander de Groot* gekomen is. Zy ſchynt in de vierde „ eeuw na Chriſtus geboorte gemaakt te zyn; doch het Wener „ Handſchrift is het echt ſtuk niet, gelyk enigen menen, want „ de gedaante der letteren, welke naar het Longobardſch of Mon„ niks ſchrift gelyken, en die der Menſchenbeelden, overeen„ komende met die men op oude venſterglazen, legpenningen „ en zegels vindt, maken den jongeren ouderdom alzins waar„ ſchynlyk. Denkelyk is zy dezelfde, welke door den Schryver „ der *Annales Colmarienſes* in 1265 gemaakt is.

(*a*) *Ant.* L. I. C. 6. § 2.
(*b*) *Asdod*, *Gaza*, *Askelon*, *Gath* en *Ekron*. 1 *Sam.* VI. 17.
(*c*) Vide *Reland. Pal. Ill.* p. 41.
(*d*) *Ant.* L. V. C. 8. § 1 & 2. *Ibid.* L. VIII. C. 5. § 1.

groote deel, dat ten Westen van de Jordaan lag, maar ook met insluiting van 't mindere deel, dat aan de Oostzyde van de Jordaan was, en 't *Overjordaansche Land* genoemd werd: gelyk dit door den Heer *Reland*, uit de Schriften van Joden, Heidenen, Christenen en Mahometanen, omstandig is aangetoond (*a*). —— De oude Aardryksbeschryver *Ptolemeus de Alexandriner*, die geleefd heeft onder de Keizers *Trajanus*, *Hadrianus* en *Antoninus Pius*, bepaalt *Palestina* aan 't Noorden met *Syrie*, aan 't Oosten en 't Zuiden met het *steenachtig Arabie*, aan 't Westen met *Egipte*, of de *Egiptische Zee*; vervangende in zich, (volgens zyne gewoonte, van 't Noorden aan beginnende,) *Galilea*, *Samaria*, *Judea*, aan 't Westen en ook aan 't Oosten van de Jordaan, met tevens *Idumea* (*b*).

Indien men nu dit *Palestina* wil kennen, in uitgestrektheid, door de graaden der Lengte en der Breedte, waar mede het bepaald werd, de zoo even gemelde *Ptolemeus*, (in of omtrent wiens tyd de graaden der Lengte en der Breedte, ter aanwyzinge van de legplaatsen der Landen en Steden, allereerst in gebruik gekomen, en door hem zeer veel verbeterd zyn (*c*),) geeft daar toe eene zeer bekwaame handleiding (*d*). De *Noorder Landscheiding* van *Palestina*, naa de zyde van *Syrie*, wyst hy aan met eene Linie, die begint op 67 gr. 30 m. Lengte, en op 32 gr. 30 m. Noorder breedte: zoo nochtans, dat hy eene stad van *Galilea*, by hem *Sapphura* (*e*), doch by *Josephus*, *Sephoris* genaamd, stelt op 32 gr. 36 m. of liever 32 gr. 55 m. (*f*). Noorder breedte. Aan 't *Zuiden*, na de zyde van *Egip-*

(*a*) *Pal. Ill.* Lib. I. C. 7.
(*b*) *Geogr.* Lib. V. C. 16. *Tab.* IV. *Asiæ.*
(*c*) *Ibid.* L. I. C. 6. & seq.
(*d*) *Ibid.* L. V. C. 15 & 16.
(*e*) *Ptol. Geogr. Ed. Munsteri Basileæ* 1540. *sed in Relandi Excerp. ex Ptol. C.* 16. (*p.* 460) *ἀπφουρει*, *Apphuri*, & in notis *est sepphoris.*
(*f*) *Ed. Munsteri.* 32. 36. *Rel. Excerp.* p. 460. 32 1/5 1/8 1/11.

Egipte, bepaalt hy het met eene Linie, die uitkomt op 64 gr. 15 m. Lengte, en 30 gr. 40 m. Noorder Breedte. De *uiterſte paalen, na 't Ooſten*, aan de zyde van 't *ſteenachtig Arabie*, zouden zyn op 68 gr. Lengte, en 31 gr. 20 m. breedte, (dezelve Linie, die ook *Syrie* aan die zyde bepaalde.) Zoo dat *Paleſtina*, volgens zyne opgave, lag, tuſſchen de 32 gr. 55 m. en 30 gr. 40 m. Noorder Breedte, met tevens tuſſchen de 64 gr. 15 m. en 68 gr. Lengte, maakende dus *het verſchil der Breedte* 2 gr. 15 m., dat is, 33¾ Geographiſche of Duitſche mylen van 15 in een graad, en *'t verſchil der Lengte* 3 gr. 45 m., dat is, op de Breedte van 32 gr. 55 m., een getal van 47¼ zulke mylen; zynde dus het ooſtelykſte deel van *Paleſtina* 47¼ mylen ooſtelyker dan het weſtelykſte, en het noordelykſte deel maar 33¾ mylen noordelyker dan het zuidelykſte. Weshalve *Paleſtina*, (wanneer we, naar de algemeene gewoonte, de grootſte uitgeſtrektheid van een Land deszelfs *Lengte*, en de mindere deszelfs *Breedte* noemen,) volgens *Ptolemeus*, ſchynt geleegen te hebben in Lengte van 't Weſten na 't Ooſten, en in Breedte van 't Noorden na 't Zuiden: dat vervolgens zeer klaar zal blyken recht anders geweeſt te zyn; ſchoon dit alles van *Ptolemeus*, die te *Alexandrie* in *Egipte* woonde, met zeer veel naukeurigheid werd aangetekend.

De Oudvader *Hieronimus*, (die op 't einde van de vierde, en in 't begin van de vyfde eeuw, naa de geboorte van Chriſtus, in weezen was, veele jaaren te *Bethlehem* in *Paleſtina* doorbragt, en eene *Beſchryving van de Steden en Plaatzen der Heilige Schrift* (*a*), uit het Griekſch van *Euſebius*, Biſſchop van *Ceſarea* in *Paleſtina*, in 't Latyn vertaald, en merkelyk vermeerderd heeft,) bepaalt, in zynen Brief aan *Dardanus*, de *Lengte* van *Paleſtina* van *Dan* tot aan *Berſeba*, dat is van 't Noor-

(*a*) De Titel van dit werk is, *Onomaſticon Urbium & Locorum Sacræ ſcripturæ.* Door *Halma*, in zyn *Geographiſch Woordenboek van 't Lands Kanaän*, in 't Nederduitſch uitgegeeven.

Noorden na 't Zuiden; en hy ſtelt de *Breedte* voor van *Joppe*, dat aan de Zee lag, over *Bethlehem*, dat is van 't Weſten na 't Ooſten, met deeze woorden (*a*). *Utique a Dan uſque Berſabeæ, quæ vix centum ſexaginta millium in longum ſpatio tenditur, neque enim David & Salomon potentiſſimos reges, exceptis his quos poſt victoriam in amicitiam recepere, plus tenuiſſe ſcriptura teſtatur. Et hoc dico, ut taceam quinque Palæſtinæ civitates, Gaza, Aſcelon enim, Cheth, Akkaron & Azotum. Idumæos quoque in Meridiana plaga vix ſeptuaginta quinque millibus ab Hieroſolyma ſeparatos. Arabes & Agarenos, quos nunc Saracenos vocant, in vicinia urbis Hieroſolymæ. Pudet dicere latitudinem terræ repromiſſionis, ne Ethnicis occaſionem blaſphemandi dediſſe videamur. Ab Joppe uſque ad viculum noſtrum Bethleem quadraginta ſex millia ſunt: cui ſuccedit vaſtiſſima ſolitudo, plena Barbarorum.* Dat ik dus vertaal. „ Waarelyk van Dan tot Barſeba, welke in tuſſchenwydte „ nauwelyks eene lengte van honderd en feſtig mylen „ begrypt. Want noch Dayid noch Salomon, de magtigſte Koningen, hebben, buiten die geenen, die „ zy naa de overwinning in vriendſchap ontvangen „ hebben, meerder bezeten volgens het getuigenis der „ Heilige Schrift. En dit zeg ik, op dat ik geen gewag maake van de vyf Steden van Paleſtina, Gaza, „ Askalon, Cheth, Akkaron en Azotus. Als mede van „ de Idumeen, na 't Zuiden, nauwelyks vyf en ſeventig mylen van Jeruſalem afgeſcheiden. Van de Arabiers en Agarenen, die men nu Saracenen noemt, „ in de nabuurſchap van de ſtad Jeruſalem. Ik ſchaam „ my de breedte van 't beloofde Land te noemen, op „ dat wy den Heidenen geen gelegenheid ſchynen te „ geeven tot laſtering. Van Joppe tot aan ons dorpje „ Bethlehem zyn maar ſes en veertig mylen: waaraan „ volgt eene zeer wyd uitgeſtrekte woeſtyn vol van „ woeſte Barbaren. —— De mylen van *Hieronimus* in deezen Brief, en doorgaans in zyne werken, gebruikt, en

(*a*) *Hieron. Opera. Ed. Erasmi* Ao. 1516. T. III. p. 29.

en die ik vervolgens in deeze verhandeling in 't oog zal houden, zyn *Roomsche mylen*. Dusdanig een myl begrypt *duizend Geometrische schreeden*; en de *schreed* bevat *vyf Roomsche voeten*; zo dat *één myl* 5000 zulke voeten was. De Heer *Reland* rekent *acht stadien* voor *één myl*; en *drie mylen* op *één uur gaans*, met tevens vier en seventig en een half derzelver mylen op *één graad der Breedte* (*a*).

De Heer *Reland* heeft, door eene optelling van den afstand der plaatzen, die tusschen *Dan* en *Berseba* inkomen, en zo als die by *Josephus*, *Eusebius* en in het *Itinerarium Hierosolymitanum*, of het *Reisboek na Jerusalem*, gevonden worden, met veel naukeurigheid getoond, dat deeze opgeving van *Hieronimus* proef kan houden; voor al, wanneer men in aanmerking neemt, dat hy waarschynelyk het ronde voor 't onevene getal zal gesteld hebben; en dat zyne opgeving gaat langs de gemeene wegen, welker lengte alleen by geheele mylen, zonder gedeeltens, aan ons zyn toegekomen. De optelling van den Heer *Reland* is in deezer voege (*b*).

	Roomsche Mylen.
Van *Berseba* tot aan *Jerusalem* zyn, (uit *Eusebius*,) . . .	42
Van *Jerusalem* tot aan *Bethel*, (uit het *Reisboek na Jerusalem*, en uit *Eusebius*,)	12
Van daar tot aan *Neapolis*, (uit het zelve Reisboek,) . .	28 a 29
	83

Van

(*a*) Vide *Reland. Pal. Ill.* Lib. II. C. I. in 't Nederduitsch het *Voorbericht* p. 102—105.

(*b*) *Pal. Ill.* p. 423.

(*Onom.* in voce Ἀρκω, (lege Αρβω vel potius Αρβὸκ secundum LXX. *Joz.* XV. 13.) *Hieron.* ARBOCH, de oude naam van *Hebron*, אַרְבַּע (in onze Nederduitsche Vertaaling *Arba*) *van Jerusalem tegens het Zuiden 22 mylen*, & in voce Βηθσαμαιε, *Hieron.* BERSABEE, *van Hebron 20 mylen na 't Zuiden.*

	83
Van daar tot aan *Aſer*, (uit het zelve,)	15
Van daar tot aan *Scythopolis*, (uit het zelve).	6
Van *Scythopolis* tot aan 't *Meir van Tiberias*; 90 *ſtadien*, dat is omtrent	11
Het *Meir* zelve was 100 *ſtadien*, of, gelyk andere leezen 140 *ſtadien*, dat is omtrent	18
De weg tuſſchen het *Meir van Tiberias* en dat van *Samochonites* was 120 *ſtadien*, dat is	15
Het *Meir* zelve was 60 *ſtadien*, dat is omtrent	8
De vier laatſte tuſſchenwydtens zyn alle uit *Joſephus*.	
Zynde te zamen	156 Roomſche Mylen.

Dat na genoeg met *Hieronimus*, *nauwelyks* 160 *mylen*, overeenkomt. Te meer, om dat de Heer *Reland*, hier geen gewag maakt van de tuſſchenwydte tuſſchen het Meir *Samochonites* en *Dan*, aan 't begin van de Jordaan; dat waarſchynlyk ook nog eenige mylen was.

Doch wanneer *Hieronimus* de Lengte van *Paleſtina*, van *Dan* tot *Berſeba*, dus zeer wel opgeeft, zoo is daar mede de geheele Lengte van *Paleſtina* nog niet bepaald; want het ſtrekte zich ten minſte uit tot aan het Land der *Idumeen*, van welke hy, als boven aangehaald is, ſchreef, dat ze *nauwelyks vyf en ſeventig mylen na 't Zuiden van Jeruſalem afgeſcheiden waaren.* Dus vindt men hier door nog drie en dertig mylen meerder dan gereekend is: want *Berſeba* was van *Jeruſalem* over *Hebron*, volgens *Euſebius* en *Hieronimus*, 42 mylen na 't Zuiden, en dus de *Idumeen* nog 33 mylen verder, maakende, met de 156 of 160 mylen, voor de geheele Lengte van *Paleſtina*, van *Dan* tot aan het Land der

Idumeen, eene uitgeſtrektheid van 189 a 193 mylen.

Dat dit de waare Lengte van *Paleſtina* was, het Land der *Idumeen*, (die aan 't *zuideinde* van 't Meir *Asphaltites*, in de H. Schriften de *Zout-zee* genoemd, woonden (*a*),) daar van afgelaaten zynde; kan ook afgeleid worden, uit eenige uitgeſtrektheden, by *Joſephus* aangeteekend, en waar van de meeſte, uit den Heer *Reland*, boven reets gemeld zyn. Dezelve zyn van 't Noorden beginnende:

	Roomſche Mylen.
Het Meir *Samochonites*, (van waar *Dan* niet ver geleegen was,) volgens *Joſephus*, lang 60 *ſtadien* (*b*), dat is, in Roomſche mylen, na genoeg	8
De tuſſchenwydte van dit *Meir* tot aan 't Meir *van Tiberias*, 120 *ſtadien* (*c*), dat is	15
Het Meir *van Tiberias* zelve lang 100, of, volgens andere, 140 *ſtadien* (*d*), maakende naby . .	18
Van 't Vlek *Gennabris*, (waarſchynelyk het zelve met *Sinnabris* (*e*), aan 't einde van 't Meir van *Tiberias*,) was *eene Landſtreek, het Groote Veld genaamd, tot aan 't Meir Aſphaltites*, dat is, gelyk de Heer *Reland* omſtandig heeft aangetoond, tot aan het Zuider einde van dat Meir (*f*), lang 230, of	
	41 vol-

(*a*) *Num.* XXXIV. 3. *Joſ.* XV. 1, 2.
(*b*) *De Bello.* L. IV. C. 1. § 1.
(*c*) *Ibid.* L. III. C. 10. § 7.
(*d*) *Ibid.* & in Notis.
(*e*) *Reland Pal. Ill.* L. II. C. 9. p. 453.
(*f*) *Ibid.* en in 't Nederdnitſch, *Voorbericht* p. 108, 109.

	41	
volgens eene beter leezing, 1200 *ſtadien* (*a*), zynde . .	150	
Maakt te zamen eene uitgeſtrektheid van . . .	191	Roomſche Mylen.

Het juiſte middelgetal, tuſſchen 189 en 193, zoo even gevonden.

Om in deeze Lengte nog zekerder te gaan, kan men ook, uit *Antonini Auguſti Itinerarium*, of het *Reisboek van Antoninus Auguſtus*, de afſtanden der Zee-ſteden van *Paleſtina* in de volgende orde optellen; beginnende van *Tyrus*, als de naaſte aan *Paleſtina*, tot aan *Raphia*, *de eerſte ſtad van Syrie, als men uit Egipte komt* (*b*).

			Mille paſſus, duizend ſchreden of Roomſche Mylen.
TYRO.			
PTOLEMAIDAM.		Van *Tyrus* tot *Ptolemais*.	XXXII.
SYCAMINA.		Van daar tot *Sykamnium*.	XXIV.
CAESAREA.		Van daar tot *Ceſarea*.	XX.
BETARO.	dat is	Van daar tot *Betarus*.	XVIII.
DIOSPOLI.		Van daar tot *Dioſpolis*.	XXII.
JAMNIA.		Van daar tot *Jamnia*.	XII.
ASCALONA.		Van daar tot *Askalon*.	XX.
CASA.		Van daar tot *Gaza*.	XVI.
RAPHIA.		Van daar tot *Raphia*.	XXII. (*c*)
Maakt te zamen. . . .			CLXXXVI. Roomſche Mylen, na genoeg het zelve met het geene te vooren gevonden is.

Het overige deezer Verhandelinge in 't volgende Stukje.

(*a*) *De Bello*. L. IV. C. 8. § 2. Ed. *Havercam.* σταδίων τριάκοντα καὶ διακοσίων, dat is 230 *ſtadien*. Et in Notis χιλίων διακοσίων. *in editis aliisque*, dat is, *twaalf honderd, in uitgegeevene en andere*. Onder deeze is ook de myne Ed. *Aureliæ Allobrogum* Ao. 1611. ſecundum Rufini diſtinctionem L. V. C. 4. jn 't Griekſch, σταδίων χιλίων διακοσίων, *twaalf honderd ſtadien*: doch in de Latynſche vertaaling, *ducentorum & triginta ſtadiorum*, dat is, *twee honderd en dertig ſtadien*.

(*b*) Vide *Reland.* in voce RAPHIA.

(*c*) Alle deeze Latynſche benaamingen, en de getalen van den afſtand der plaatſen zyn, volgens Ed. *Weſſelingii*. p. 149—151. Et apud *Reland.* p. 418. ex Ed. *Florentinæ*, apud Juntas, Ao. 1519.

Het Dy-been kan, door een uiterlyke oorzaak, ontwrigt, en wederom herſteld worden.

VEelen onder de Ouden, en zelfs nieuwe Schryvers, over de Heelkunde, van deze Eeuwe, hebben, onder de Ontwrigtingen der Ledemaaten, door uiterlyke oorzaken, ook gebragt de Ontleding van het Dyebeen uit het Heupbeen. Men heeft de tekenen, en de verſcheiden wyzen van herſtelling, hier van, zo wel als van andere Ontwrigtingen aangewezen (*a*). En, ſchoon wel al vroeg, en van tyd tot tyd, eenige Schryvers zyn gevonden, die de bezwaarlykheid of onmooglykheid van deze Ontwrigting beweerd hebben (*b*), men bleef het gemeene gevoelen aanhangen; tot dat, in het laatſt van de voorgaande Eeuwe, de ondervindingen van den Amſterdamſchen Heelmeeſter G. BORST, en de bekendmakingen hier van, door den beroemden RUISCH (*c*), veele Mannen in de konſt andere gedagten, hier over, inboezemden. Gemelde Heelmeeſter hadt in agt Lyken van menſchen, die mank gegaan hadden, bevonden, dat niet het hoofd van het Dyebeen ontleed, maar het Dybeen, in den hals gebroken, en niet wederom aan het hoofd vereenigd, en hier door het mank gaan veroorzaakt ware, zonder éénen te ontmoeten, waar in eenig blyk van Ontwrigting voorkwam. Deze ondervindingen in aanmerking genomen zynde, heeft men begonnen, uit de hoedanigheid van het Gewrigt, deszelfs diepe geleding, in-en uitwendige banden, de bezwaarlykheid, of wel onmooglykheid van zulk eene Ontwrigting te dryven (*d*). Men voegde 'er by de ligte breekbaarheid van den Hals van het Dyebeen; om dat het, onder zyn beenige korſt of plaat, teder en ſponsachtig van wezen is, een bykans dwerſe ſtrekking

(*a*) Men zie *Petit*, ziekte der Beend. I. D. Hoofdſt. XII.
(*b*) *Hall.* H. Boerh. Præl. Acad. Tom. V. P. I. pag. 255.
(*c*) Theſ. Anat. VIII. ad fin.
(*d*) *Hall.* Præl. B. l. c.

king heeft met het Dybeen; en ondertuſſchen het geheel Lichaam van boven, en de pilaar van het Dybeen, van onderen moet dragen en ſteunen. En dit heeft zo ver gegaan, dat ſommigen de Ontwrigting van het Dybeen, door een uiterlyke oorzaak, niet alleen bezwaarlyk, maar genoegzaam onmooglyk geſteld hebben. Althans men vindt 'er, die openlyk ſtaande gehouden hebben, dat van honderd zogenaamde Ontheupingen (door een uiterlyke oorzaak) negen en negentig Breuken zyn, en men aan de honderſte nog te twyfelen hebbe (*a*). Dus ligt valt men van het eene uiterſte in het ander. Het ontbreekt echter niet aan zulken, die gematigder gedagten over dit ſtuk gevoed, en zelven, ſchoon voorſtanders van de onmooglykheid, door voorbeelden van waare Ontwrigtingen van het Dyebeen overtuigd, dezelven ook aan anderen medegedeeld hebben. Men vindt in de Ruſt-uuren van A. TITSINGH (*b*), in een Brief van den Heer J. S. eertyds de Geneeskunde, met veel lof, te Amſterdam oefenende, het volgende. „ Bezig zynde „ op myn beurt, met de Anatomie in het Gaſthuis, „ wordt 'er ingebragt een Vrouwsperſoon, ſterk en „ robuſt van Spieren, zonder uiterlyke wonden ter „ nedergeſlagen. Zy was van een hoogen ſteilen trap „ afgeſtooten, en werdt op de trap beneden dood ge„ vonden. Dit lichaam van wegen het Gerecht ge„ viſiteerd wordende, bevondt men, op verſcheiden „ plaatſen, Contuſien en Echymoſis, in en op de „ Herſenen; genoegzame oorzaken tot den dood. Wy „ zagen het regter been zo deform liggen, dat men „ ook dit examineerde; en vondt het zelve zuiver ont„ leed, voorwaards naar beneden. Edoch, het gene „ hier wel te noteeren is, de ronde Band was midden „ doorgebroken. Dit is nu het bewys, dat ik wil zeg„ gen, genoegzaam, maar niet volſtrekt onmooglyk, „ dat

(*a*) *Titſingh.* Heelk. pag. 794.
(*b*) Pag. 397.

„ dat deze Ontleding door uiterlyk geweld gebeure.
„ Ik moet niet vergeeten te zeggen, dat ik in de buurt
„ heb nagevraagd, of dit Vrouwsperſoon voor heen
„ mank ging, maar my is verzekerd van Neen.

JAN VAN WYK, in zyn tyd, Chirurgyn te Rotterdam, geeft een geval op van eene Ontwrigting van het Dyebeen en van de herſtelling van het zelve (*a*), maar ſpreekt 'er zo luchtig van, en beſchryft de herſtelling zo gemaklyk, dat men reden hebbe te twyfelen of dit een waare Ontwrigting geweeſt zy.

De Heer PLATNERUS heeft, in eene aantekening op zyne Heelkunde (*b*), melding gemaakt van eenen Man die gevallen hadt; en van den Heelmeeſter onderzogt wordende, bevonden wordt zyn Dyebeen ontwrigt te hebben. De herſtelling werdt gedaan, maar de Patient ſtierf, kort hier op, aan een zwaare kwetzing aan het hoofd. Het lichaam werdt, na den dood, beſchouwd en ontleedt. Men bevondt en erkende gemaklyk, uit de gekneusde en ontſtoken Spieren, dat het hoofd van het Dyebeen; inderdaad, voorwaards en naar beneden, tegen het Schaambeen aangedrongen was geweeſt, maar door den Chirurgyn herſteld. Doch het kon zeer ligt wederom uit de holte van het Heupbeen uitgedrukt worden, dewyl de langronde Band gebroken, en de omvangende, ook, waar het been doorgedrongen was, geſcheurd ware.

Het geval welk wy zullen laten volgen, ſchynt ons toe beſliſſend te wezen; zo wel ten opzichte van de mooglykheid der Ontwrigting door een uiterlyke oorzaak, als der herſtelling. Het wordt gevonden in de Proeven en Waarnemingen van een genootſchap van Geleerden in Edinburg (*c*), en dunke ons waardig te zyn, dat men het onze Vaderlandſche Heelmeeſters mede-

(*a*) Vyftig Aanmerkingen der Heel en Geneeskonſt. pag. 6.
(*b*) Chirurgie, zweite theil, pag. 335.
(*c*) Eſſ. and Obſervat. Phyſical and Literary, Edinb. 1756. Vol. II. pag. 318.

mededeele. WILLIAM JONES, een lang, ſterk en gezond Vleeshouwer, zes en vyftig jaaren oud, werdt op den zeventienden van *Auguſtus*, in het Ziekenhuis van *Worceſter* gebragt. Hy was kreupel, en hadt zwaare pyn. Het gene hy, aangaande zich zelve verhaalde, was, dat hy, eenige uuren te vore, ongelukkiglyk rydende op een onhandzaam paard, het zelve met hem aan 't hollen raakte; en dat hy, geweld doende om het te houden, zo als het over een ſteenen brug galloppeerde, het dier zich oprigtte op zyn achterſte pooten, en onmidlyk achter overviel op zynen ryder. De Man was ontſteld door den val; maar het paard ſprong ſchielyk weer op, en rende weg, ſleepende den armen *Jones* by zyn been, het welk in de ſtegelreep was vaſt gebleven, achter aan. Het paard werdt ſchielyk tegen gehouden, en de Man los gemaakt; maar hy was niet in ſtaat om zyne Dye te bewegen, welke hy geloofde dat gebroken was.

De Chirurgyn die 'er tegenwoordig was. Want vier Geneesheeren en drie Heelmeeſters, nemen by beurten *hun* poſt waar, de geſteldheid en gedaante van de *ontſtelde* en pynlyke deelen wel onderzogt hebbende, kwam by een van de Geneesheeren, en zeide hem, dat de Dye van den ellendigen Man ontwrigt ware; dat het hoofd van het Dybeen geheel buiten het *Acetabulum*, en vry in de Lieſch lag. De Doctor, in zynen jongen tyd, de Leſſen hebbende gehoord van BOERHAAVE (die, zekerlyk de Genees- en Heelkunde zo wel verſtondt als oit iemant) en wetende, dat de genoemde Profeſſor van gevoelen was, dat het Dybeen, wegens de ongemeene ſterkte der Banden, en de diepe geleding, nimmer, door uiterlyk geweld ontwrigt, maar wel na by het hoofd gebroken wordt; en dit de reden was, waarom zulke ongevallen zelden of noit herſteld worden; de Geneesheer zeg ik, denkende dat zyn Leermeeſter gelyk hadt, beduidde den Chirurgyn dat hy zich ergens in vergiſte, en dat 'er geen voorbeeld was, waarop men ſtaat kon maken, van zulk

eene Ontwrigting als hy beſchreef; waarop de Chirurgyn antwoordde, Myn Heer, indien gy my niet wilt gelooven, geloof dan nu uwe oogen en uwe vingers.

De nieuwigheid van het geval deedt alle de Geneesheeren en Chirurgyns in het Ziekenhuis koomen. Men haalde een opgezet Geraamte voor den dag, en gaf naauwkeurig acht op alle de omſtandigheden, om allen die 'er tegenwoordig waren, te voldoen, dat het been niet gebroken, maar wezenlyk en wel ter deeg ontwrigt ware. Tegen daadlykheden gelden geene redenkavelingen: de teenen en de knie waren buitenwaards gedraaid, het ontſtelde been was langer dan het gezonde, het gewrigt van de heup ten eenenmaale onbeweeglyk, en de ronde knop van het been lag in de Lieſch, waar het kon gezien en betaſt worden.

Men overwoog dan hoe deze Ontwrigting te herſtellen; en hier toe werden zy alle verzogt raad te geven. Niemant van de Doctoren en Chirurgyns hadt het geval oit meer gezien. Men zag eenige hedendaagſche Schryvers over de Heelkunde in: maar de een zo wel als anderen beſchryven de herſtelling, en ſpreeken van de uitrekking, op zulk een algemeene, flaauwe en napraatende wyze, dat men beſloot, dat zy even weinig ondervinding van het geval hadden gehad, als de Heeren die hier tegenwoordig waren. Ook was 'er geen beter gevolg te wagten van de manier van herſtelling van dit Gewrigt volgens GALENUS(*a*), door den Patient met de hielen aan een ſterke balk, en het hoofd naar beneden te doen hangen.

Na ryp overleg, kwam men overeen, dat zo de ge-

(*a*) In Libr. *Hippocr.* de Artic. Commentar. Lib. 4. Aph. 42. De Ouden ſchynen alleen kenniſſe gehad te hebben van Ontheupingen in kinderen, of zwakke lichamen; ten ware men *Paulus Ægineta* wilde uitzonderen, wiens verſcheiden wyzen van uitrekking, in dit geval, 't zy wezenlyke of ingebeelde, ſommigen der Hedendaagſchen hebben nageſchreven, of wat veranderd. [Aanteken. van den Schryver].

gewoone uitrekking niet voldeedt, men de *vis percussionis*, de kragt van een ſchielyke ruk (welke men weet dat de kragt, door de verſnelde beweging, op eene verbaazende wyze vermeerdert) te beproeven. Tot beiderlei oogmerk werdt eene groote en ſterke tafel bezorgd, van behoorlyke lengte en hoogte, welke met ſchroeven in de vloer vaſt gezet werdt, en met dekens en kuſſens, naar behoren, overdekt. Een ſtuk ſterk linnen werdt op de dekens gelegd, onder den rug van den Lyder, lang genoeg, om tuſſchen zyne Dyen door, opwaards over zyne ſchouders, en van daar naar beneden gevoerd te worden tot op de vloer, alwaar beide enden wel vaſtgemaakt werden; met oogmerk om de noodzaakelyke uitrekking te wederſtaan. Men nam twee ſervetten van behoorlyke lengte en dikte; waar van men het eene, in het midden, met een vaſte doch gemaklyke knoop, leidde boven den enkhaauw van den Patient, en de twee einden in malkander gedraaid werden gegeven aan drie ſterke mannen, om vaſt te houden. Het ander ſervet werdt, op dezelfde manier, vaſt gemaakt boven de knie, en de twee einden aan drie anderen gegeven; terwyl de Chirurgyns gereed ſtonden, de een met zyne hand op de knop van het ontwrigte been, om het in de holte te ſtieren, een aan de knie, en een derde aan de voet, om dezelven naar binnen te draaijen.

Alles dus gereed zynde, werdt de uitrekking, op de gewone wyze begonnen, door de mannen die de ſervetten hielden. Maar ſchoon dezen hun uiterſte kracht te werk ſtelden, het hoofd van het been wordt niet het allerminſt bewogen; en hunne werking deedt niet anders dan de pyn van den Lyder, op een ondraaglyke wyze, te vermeerderen.

Ziende dat men met de uitrekking niets vorderde, werdt een ſchielyke hort, na dat de Patient wat bekomen was, en wederom moed geſchept hadt, op de volgende wyze, te werk geſteld. De mannen met de

de ſervetten werden gelaſt hunne doeken tot een zeker punt te vieren, met hunne voeten wel vaſt te ſtaan, de armen uitgeſtrekt, en het lichaam een weinig voor over gebogen te houden, en op een zeker teken, welk men goedvondt, met een geweldige en ſchielyke ruk te trekken, en met al hun magt achter uit te wyken.

Alles in orde zynde, en de omſtanders kenniſſe gegeven hebbende van den aart, en de noodzaaklykheid, van de bewerking welke men nu ſtondt te doen, werdt het beſtemde teken gegeven. De mannen die de ſervetten hielden trokken oogenbliklyk met een geweldige en ſchielyke vaerd; de Chirurgyns verrigtten zeer wel, elk het gene zyn poſt was; en men hoorde op het oogenblik een luid gekraak, 't welk een van de Geneesheeren deedt roepen, de tafel is gebroken! Maar de Patient ſchreeuwde in het zelfde punt des tyds, met een vreeslyke ſtem, het is 'er in, het is 'er in, het is 'er in. En het was inderdaad zo; want wy vonden terſtond het been herſteld, tot zyne natuurlyke geſtalte, lengte en beweegbaarheid. De Lyder werdt te bed gelegd, en verkreeg, door behoorlyke oppaſſing en goed voedzel, zyne vorige gezondheid weder, en kon na verloop van drie weeken, zeer wel gaan. Een van de Geneesheeren ontmoette hem naderhand, dikwils, te voet, eenig vee dryvende, en vraagde hem telkens hoe hy het hadt? Waar op hy altyd antwoordde. Zeer wel, ik dank God en de Heeren. En hy kan nu, by gelegenheid, twintig (engelſche) mylen gaan op eenen dag, zonder vermoeidheid of pyn, ſchoon het beledigde been omtrent een vierde van eenen duim langer is gebleven dan het ander.

De

De verworpene

ANNIHILATIO ULTIMI TERMINI,

als een qualyk verzonne Konſtgreep der Wiskonſtenaren,

nopens de

Arithmetica Infinitorum,

door A. M.

ONder alle Weetenſchappen is 'er geene, die op zekerder grond-beginſelen ſteunt, dan de Wiskunde; en naar mate, dat derzelver voorwerpen meerder of minder bepaald zyn, en dezelve klaarder en duidelyker bevat konnen worden, verkrygen haare beſluiten of uitwerkingen ook meerder of minder naukeurigheid. Twee byzondere deelen daar van, als zynde derzelver voornaamſte grondzuilen, gedoogen, nopens hunne beſluiten, niet de minſte tegenſpraak; werkende het eene met getallen en het andere met lynen, die egter hunne waardy van de getallen moeten bekomen. Zoo lang het eerſte binnen zyne palen blyft, en zich boven het *linearisch* vermogen niet uitſtrekt, zyn deszelfs uitrekeningen onwederſpreekelyk; maar die te boven gaande, vallen de beminnaars der Rekenkunde in zwarigheden, welke ze niet naukeurig in getallen konnen uitdrukken. Dit deel der Wiskunde word nu gemeenlyk genoemd ARITHMETICA, het welk een Griekſch woord is, dat zoo veel zegt als *numerandi ars*, de konſt van tellen, of in 't algemeen de *Rekenkonſt* (*); beſtaande derzelver uitwerkingen in

(*) Ἀριθμὸς *getal*, van daar Ἀριθμητὸς *telbaar*, Ἀριθμητικὸς, *iemand die ervaaren is in 't tellen* of *rekenen*, Ἀριθμητικὴ ſcil. τέχνη *de konſt van tellen*, de *Rekenkonſt*: zynde zoo de Grieken meermaals gewoon de konſten te benoemen met een Adjectivum van 't Vrouwlyke geſlacht, verſtaande daar onder het woord τέχνη *konſt*. Van dien aart zyn ook de benaamingen van *Grammatica*, *Muſica*, *Logica*, enz. Vide *Bos de Ellips.* in voce τέχνη.

in eene natuurlyke en konſtige vergaaring of aftrekking: derhalven, al waar dezelve by andere gevallen konnen te pas gebragt worden, daar zou de Benaming van *Arithmetica* mede mogen plaats vinden, dog anders naar myn oordeel niet. Maar verhevene Wiskonſtenaars hebben niet te min aan een oneindig getal van, in eene meetkonſtige orde, afklimmende breuk-getallen, deezen naam toegeeigent; waar uit dan de zoogenaamde ARITHMETICA INFINITORUM is voortgekomen; welke men eerder SCIENTIA INFINITI had mogen betytelen; wordende met dezelve niets anders bedoeld, dan de zom van zoodanige in 't oneindige toe afklimmende breuken te vinden. Vermits nu zulke oneindige Ryen geen Eindpalen hebben, maar altyd verder en verder voortgezet konnen worden, ſchoon ze op 't laatſte zoo ongemeen klein en gering zich vertoonen, dat ze bykans onuitſpreekelyk worden, en van geen belang zyn; (gelyk wanneer een alderkleinſte zandkorreltje van een overgroote Landberg weg ſtuifde, die Berg aan deszelfs groote geen noemenswaardige vermindering zou ondergaan;) zoo hebben de Geleerden daar uit gelegenheid genomen, dit alderkleinſte en onuitſpreekelykſte laatſte lid zoodaniger Ryen van afklimmende breuken, voor niets te achten, en het zelve gelyk aan een *Nulle* te ſtellen; 't welk ze dan ANNIHILATIO ULTIMI TERMINI bygenoemd hebben; om dat zoodanig een ULTIMUS TERMINUS nooit door iemand, hoe geleerd en ſchrander hy ook zy, in eenen bepaalden tyd van Jaaren en Eeuwen inderdaad te voorſchyn gebragt kan worden. Deeze vernietiging van dit alderlaatſte lid, hoewel met de zekerheid der Wiskunde ſtrydig zynde, heeft hen een konſtgreep doen verzinnen, waar door ze op eene gemakkelyke wyze hun oogmerk bereikt hebben, te weeten: *ze hebben dit laatſte lid tot het eerſte gemaakt, by gevolg is het eerſte het laatſte geworden*, en dus, de afklimming in eene herſenſchimmige opklimminge veranderd, zynde de zom

al

al zulker breuken gevonden, naar aanleiding des Regels (*), welke gebruikt word, om de zom van, in *Geometrica Progreſſione*, opklimmende Getallen te vinden. Dit van hen voor onfeilbaar gehouden zynde, zoo worden 'er van d'onderſtaande Ryen oneindiger breuken,

$\frac{1}{2}+\frac{1}{4}+\frac{1}{8}+\frac{1}{16}$ &c.
$\frac{2}{3}+\frac{2}{9}+\frac{2}{27}+\frac{2}{81}$ enz.
$\frac{1}{4}+\frac{1}{16}+\frac{1}{64}+\frac{1}{256}$ &c.
$\frac{2}{5}+\frac{2}{25}+\frac{2}{125}+\frac{2}{625}$ enz.

voor haare Zom gevonden, te weeten

$\frac{1}{2}+\frac{1}{2}$
$\frac{2}{3}+\frac{2}{3}$
$\frac{3}{4}+\frac{3}{4}$
$\frac{4}{5}+\frac{4}{5}$

doorgaans 1 of de *Uniteit*.

Dog wanneer opgegeven waren

$\frac{1}{2}+\frac{1}{4}+\frac{1}{8}+\frac{1}{16}$ enz.
$\frac{2}{3}+\frac{2}{9}+\frac{2}{27}+\frac{2}{81}$ &c.
$\frac{5}{4}+\frac{5}{16}+\frac{5}{64}+\frac{5}{256}$ enz.
$\frac{6}{5}+\frac{6}{25}+\frac{6}{125}+\frac{6}{625}$ &c.

dan zoude derzelver Zom weezen

$\frac{1}{2}+\frac{1}{2}$
$\frac{2}{3}+\frac{4}{3}$
$1\frac{1}{2}+\frac{5}{4}$
$\frac{6}{5}+\frac{6}{5}$

of

3.
2
$1\frac{1}{3}$
$1\frac{1}{2}$

waar tegen niets te zeggen valt, als wordende dit in der daad alzoo bevonden, zynde de Proef daar van als volgt:

Want de Zom der vier eerſte leden is	.	$2\frac{15}{16}$.	$1\frac{79}{81}$.	$1\frac{169}{256}$.	$1\frac{311}{625}$.
en de Zom van al de overige	. .	$\frac{1}{16}$.	$\frac{2}{81}$.	$\frac{87}{256}$.	$\frac{314}{625}$.
de gebeele Zom		3.	2.	$1\frac{3}{4}$.	$1\frac{1}{2}$. *als te vooren.*

of men had verkoozen

$\frac{5}{2}+\frac{5}{4}+\frac{5}{8}+\frac{5}{16}$ &c.
$\frac{7}{6}+\frac{7}{9}+\frac{7}{27}+\frac{7}{81}$ enz.
$\frac{9}{4}+\frac{9}{16}+\frac{9}{64}+\frac{9}{256}$ &c.
$\frac{11}{6}+\frac{11}{25}+\frac{11}{125}+\frac{11}{625}$ enz.

dan is de Zom daar van

$\frac{5}{2}+\frac{5}{2}$
$\frac{7}{6}+\frac{7}{3}$
$\frac{9}{12}+\frac{9}{4}$
$\frac{11}{10}+\frac{11}{5}$

of

5
$3\frac{1}{3}$
3
$2\frac{1}{4}$

wordende derzelver Echtheid door de volgende Proef beveſtigd.

De

(*) *Si differentia termini primi & ultimi progreſſionis geometricæ dividatur per exponentem unitate multatam, quotus eſt ſumma omnium excepto ultimo.*

De Zom der vier eerſte leden is . $4\frac{11}{16}$. $3\frac{17}{61}$. $2\frac{151}{305}$. $2\frac{466}{915}$.
en de Zom van al de overige . $\frac{5}{15}$. $\frac{7}{183}$. $\frac{1}{305}$. $\frac{11}{1525}$.

de geheele Zom 5. $3\frac{1}{3}$. 3. $2\frac{1}{4}$. *gelyk als boven.*

In zoo verre is nu de verzonne konſtgreep hen gelukt, doch indien 'er opgegeven werden,

$\frac{15}{2} \div \frac{1}{0} + \frac{11}{4} \div \frac{1}{0} + \frac{11}{8} \div \frac{1}{0} + \frac{11}{16} \div \frac{1}{0} + \frac{11}{32} \div \frac{1}{0}$ enz.
$\frac{15}{3} \div \frac{1}{0} + \frac{15}{9} \div \frac{1}{0} + \frac{15}{27} \div \frac{1}{0} + \frac{15}{81} \div \frac{1}{0} + \frac{15}{243} \div \frac{1}{0}$ &c.
$\frac{17}{4} \div \frac{1}{0} + \frac{17}{16} \div \frac{1}{0} + \frac{17}{64} \div \frac{1}{0} + \frac{17}{256} \div \frac{1}{0} + \frac{17}{1024} \div \frac{1}{0}$ enz.
$\frac{19}{5} \div \frac{1}{0} + \frac{19}{25} \div \frac{1}{0} + \frac{19}{125} \div \frac{1}{0} + \frac{19}{625} \div \frac{1}{0} + \frac{19}{3125} \div \frac{1}{0}$ &c.

dan zou de zelve zoo ſlegts weg niet gebruikt konnen worden; maar elk der opgegevene Ryen moeſt men in twee deelen ſplitſen, te weeten: van de *poſitive* en *negative* leden, de Zom van elk in 't byzonder vinden; die dan van elkander afgetrokken zynde, zou het overſchot daar van het *geſommeerde* dier breuken zyn; 't welk door de verwiſſeling der tekenen van *plus* en *minus* van zelve blykbaar word: dierhalven

	I. *Rye.*	II. *Rye.*	III. *Rye.*	IV. *Rye.*
is de Zom der *poſitive* leden	$8\frac{8}{9}$.	$5\frac{1}{8}$.	$4\frac{8}{15}$.	$3\frac{21}{24}$.
en die der *negative*	$4\frac{1}{3}$.	$1\frac{7}{8}$.	$1\frac{8}{15}$.	$\frac{19}{24}$.
by gevolg	$4\frac{1}{3}$.	$3\frac{1}{4}$.	$3\frac{8}{15}$.	$3\frac{1}{6}$.

het *geſommeerde* deezer vier laatſte Ryen van oneindige breuken.

Nu kan men met een opſlag van 't oog ligtelyk gewaar worden, dat de Tellers in elke Rye deezer oneindige breuken teffens een en de zelfde zyn; zoo dat die te vooren op *pag.* 47. aangehaalde konſtgreep, tot der zelver *Sommeeringe* verzonnen, geheel en al in duigen valt, en niet voldoende bevonden word; wanneer zulke Ryen van oneindige breuken opgegeven worden, welker Tellers verſcheiden zyn en in een zeker bepaalde orde tot *in infinitum* opklimmen, terwyl de Noemers in eene willekeurige meetkonſtige Reden

ge-

geduurig, ook wel ten opzichte hunner getallen opklimmen, maar de waardy deezer breuken daardoor evenwel kleinder en kleinder word. Laat, *by voorbeeld*, gegeven zyn

$\frac{1}{2} + \frac{5}{4} + \frac{7}{8} + \frac{9}{18} + \frac{11}{32} + \frac{13}{64} + \frac{15}{128} + \frac{17}{256} + \frac{19}{512} + \frac{21}{1024}$ &c.

dan is de Zom deezer oneindige breuken juist 5, zynde aldus omtrent na te gaan. Want de Zom der vier eerste is

$4\frac{1}{16}$, daar toe ge *addeert* twee volgende leden, het 5de en 6de lid.

als: $\left\{\begin{matrix}\frac{11}{32}\\ \frac{13}{64}\end{matrix}\right.$

komt $4\frac{27}{64}$ hier toe wederom het 7de en 8ste lid.

$\left\{\begin{matrix}\frac{15}{128}\\ \frac{17}{256}\end{matrix}\right.$

word $4\frac{111}{176}$ nog het 9de en 10de lid vergaart.

$\left\{\begin{matrix}\frac{19}{512}\\ \frac{21}{1024}\end{matrix}\right.$

komt $4\frac{899}{1024}$ voor het *gesommeerde* van de tien eerste leden; op die wyze dan verder voortvarende, zal men het getal van 5 altyd meerder en meerder naderen; maar door zoodanig eene geduurige Vergaringe nooit volkomen bereiken; echter zal in 't vervolg (*) op eene onbetwistbaare wyze klaarblykelyk getoond worden, dat der zelver Zom niet meerder nog minder als VYF kan en moet weezen.

Maar als nu tot Tellers de ordentelyke *Cubicq*-Getallen (van 2 af) en tot Noemers de met 3 *geometricè* opklimmende getallen genomen wierden, dan zou men deeze onderstaande Rye van oneindige breuken verkrygen, te weeten:

$\frac{1}{3} + \frac{2}{9} + \frac{4}{27} + \frac{8}{81} + \frac{16}{243} + \frac{32}{729} + \frac{64}{2187} + \frac{128}{6561}$ &c.

wel-

(*) Zie pag. 54. No. II. van de Tweede Afdeeling.

welker zom bevonden word juist 11' te zyn. Om dit nu eenigzins te toetzen, zoo vergaare men deeze agt eerste leden tot elkander, aldus:

81					
155 / 81	1 x 125	125	729 / 6561	1 x 729	729
64 / 27	3 x 64	192	512 / 2187	3 x 512	1536
27 / 9	9 x 27	243	343 / 729	9 x 343	3087
8 / 3	27 x 8	216	216 / 343	27 x 216	5832
		776			11184
	81 /	$9\frac{47}{81}$		6561 /	$1\frac{4623}{6561}$

dies $11\frac{1729}{6561}$ voor de zom deezer eerste agt leden. Dit vergeleeken met de regte zom van $11\frac{3}{8}$, zoo bevindt men, dat dit laatste nog grooter is, als het eerste; en dat de zom deezer oneindige breuken niet meerder nog minder kan zyn als $11\frac{3}{8}$, zal naderhand (*) door eene onverwerpelyke Proef bevestigd worden.

Om nu verder tot eene klaare overtuiging te komen, dat de ANNIHILATIO ULTIMI TERMINI qualyk verzonnen is, en tot *sommeeringe* van zoodanige Ryen oneindiger breuken, welker Tellers ongelyk zyn, en in een zeker telkonstige orde opklimmen, onvoldoende bevonden word, zoo zy deeze algemeene kundigheid, of *Axioma*, vooraf tot een grond gesteld.

„ Wanneer een gegeven Getal met een ander eenige malen ge-*multipliceerd*, en het daar uit voortkomende *Product* wederom gedeeld word, door het *multipliceerend* Getal, zoo dikwerf als de *multiplicatie* is geschiedt, dan moet de laatste *Quotient* aan het eerste gegeven Getal gelyk zyn".

Ver-

(*) Zie in het volgende Stukje No. I. van de vierde Afdeeling.

Vermits deeze tot een grond der navolgende bewerkingen, geſtelde algemeene kundigheid, door niemand kan tegengeſprooken worden, zoo zal ik de onfeilbaarheid daar van met menigerlei Voorbeelden aantoonen, en wel met zoodanige Ryen van oneindige breuken, welker Tellers gelyk zyn, en geen Verſchil hebben; of welke ongelyk zyn, en in een enkel- of meerder-voudig telkonſtig Verſchil voortgaan en opklimmen. Dierhalven zy de

EERSTE AFDEELING.

Uit Ryen van oneindige breuken met gelyke Tellers.

I. Voor Tellers doorgaans 4 genomen, klimmende de Noemers *geometricè* op met 3, als:

$\frac{4}{3} + \frac{4}{9} + \frac{4}{27} + \frac{4}{81} + \frac{4}{243} + \frac{4}{729}$ &c.

Dit vermenigvuldigd met

$$\frac{1 \div \frac{1}{3}}{\text{is } \frac{4}{3} + \frac{4}{9} + \frac{4}{27} + \frac{4}{81} + \frac{4}{243} + \frac{4}{729} \text{ &c.} \div \frac{4}{9} \div \frac{4}{27} \div \frac{4}{81} \div \frac{4}{243} \div \frac{4}{729} \text{ &c.}} \Big\} \text{voortgekomen}$$

Dus $\frac{4}{3}$ het *Product.*
Door $\frac{1}{3}$ gedeeld, dat is, $1 \div \frac{1}{3} = \frac{3}{1}$
Komt 2 voor de zom deezer oneindige breuken.
De zom der vier eerſte leden is $= 1\frac{32}{81}$
en die van al de overige $= \frac{1}{81}$

Zom 2 als boven.

II. Het getal 9 voor de Tellers geſtelt, doch de Noemers met 4 meetkonſtig opklimmende, heeft men

$\frac{2}{4} + \frac{2}{12} + \frac{2}{36} + \frac{2}{108} + \frac{2}{324} + \frac{2}{972}$ &c.
met $1 \div \frac{1}{4}$ gemultipliceerd,

$\frac{2}{4} + \frac{2}{12} + \frac{2}{36} + \frac{2}{108} + \frac{2}{324} + \frac{2}{972}$ &c.
$\div \frac{2}{12} \div \frac{2}{36} \div \frac{2}{108} \div \frac{2}{324} \div \frac{2}{972}$ enz.

komt $\frac{2}{4}$ voor het *Product*.
door $\frac{1}{4}$ gedeeld, zynde $= 1 \div \frac{1}{4}$

is 3 de uitkomst voor de begeerde zom.
De zom der vier eerste leden is $2\frac{121}{324}$
en die der overige $\frac{1}{324}$

Zom 3 als boven.

III. Tot Tellers 36 genomen, en 5 de meetkonstige Reden van Opklimming der Noemers gesteld zynde, verkrygt men,

$\frac{36}{5} + \frac{36}{25} + \frac{36}{125} + \frac{36}{625} + \frac{36}{3125}$ enz.
met $1 \div \frac{1}{5}$ vermenigvuldigd,

$\frac{36}{5} + \frac{36}{25} + \frac{36}{125} + \frac{36}{625} + \frac{36}{3125}$ enz.
$\div \frac{36}{25} \div \frac{36}{125} \div \frac{36}{625} \div \frac{36}{3125}$ enz.

$\frac{36}{5}$ het voortgekomen *Product*.
door $\frac{4}{5} = 1 \div \frac{1}{5}$ gedeeld,

komt 9 voor de zom daar van.
De zom der drie eerste leden is $= 8\frac{116}{125}$
en die der overige $= \frac{9}{125}$

Zom 9 als vooren.

IV. Laat de Tellers 121 zyn en de Noemers met 9 *geometricé* opklimmen, dan komt deeze Rye ten voorschyn, te weeten:

$\frac{121}{8}$

$\frac{121}{8} + \frac{121}{16} + \frac{121}{256} + \frac{121}{1296}$ &c.
met $1 \div \frac{1}{8}$ gemultipliceerd,

$\frac{121}{8} + \frac{121}{16} + \frac{121}{256} + \frac{121}{1296}$ &c.
$\div \frac{121}{16} \div \frac{121}{256} \div \frac{121}{1296}$ &c.

$\frac{121}{8}$ het *Product*.
door $\frac{1}{8}$ gedeeld, zynde $= 1 \div \frac{1}{8}$

is $24\frac{1}{7}$ de verlangde zom.
De zom der drie eerſte leden is $24\frac{120}{112}$
en die der overige $\frac{121}{1680}$

Zom $24\frac{1}{7}$ als boven.

Uit het hier te vooren verhandelde ſpruit nu voort deeze byzondere

REGEL.

„ Het eerſte lid eener Rye van oneindige breuken, „ welker Tellers alle gelyk zyn, moet gedeeld wor- „ *den*, door de *Uniteit* minder de meetkonſtige Re- „ den, waar mede de Noemers opklimmen".

Wanneer nu de Noemers meetkonſtig voortgaan, met 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 &c. dan zyn de deelers $1 \div \frac{1}{2}$, $1 \div \frac{1}{3}$, $1 \div \frac{1}{4}$, $1 \div \frac{1}{5}$, $1 \div \frac{1}{6}$, $1 \div \frac{1}{7}$, $1 \div \frac{1}{8}$ enz. dat is: $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{7}$, $\frac{1}{8}$ &c. bygevolg word het eerſte lid der Ryen van oneindige breuken, op *pag.* 47 te vooren geſteld, als,

$\left.\begin{matrix}\frac{3}{2}. & \frac{3}{4}. & \frac{5}{8}. \\ \frac{4}{3}. & \frac{4}{9}. & \frac{7}{27}. \\ \frac{5}{4}. & \frac{5}{16}. & \frac{9}{64}. \\ \frac{6}{5}. & \frac{6}{25}. & \frac{11}{125}. \end{matrix}\right\}$ gedeeld door $\left\{\begin{matrix}\frac{1}{2}. \\ \frac{1}{3}. \\ \frac{1}{4}. \\ \frac{1}{5}. \end{matrix}\right\}$ komt $\left\{\begin{matrix}1. & 3. & 5. \\ 1. & 2. & 3\frac{1}{3}. \\ 1. & 1\frac{1}{3}. & 3. \\ 1. & 1\frac{1}{5}. & 2\frac{1}{5}. \end{matrix}\right\}$ voor derzelver Zom

TWEEDE AFDEELING.

Van Ryen oneindiger Breuken, welker Tellers een enkelvoudig telkonstig Verschil hebben.

I. Als men de natuurlyke Getallen aanneemt voor Tellers, en de Noemers met 2 *geometricè* laat *progredeeren*, dan verkrygt men de volgende Rye van Breuken, als:

$\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32} + \frac{1}{64} + \frac{1}{128} + \frac{1}{256}$ &c.,
met $1 \div \frac{1}{2}$ gemultipliceerd,

$\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32} + \frac{1}{64} + \frac{1}{128} + \frac{1}{256}$ &c.
$\div \frac{1}{2} \quad \div \frac{1}{4} \quad \div \frac{1}{8} \quad \div \frac{1}{16} \quad \div \frac{1}{32} \quad \div \frac{1}{64} \quad \div \frac{1}{128} \quad \div \frac{1}{256}$ &c.

$\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32} + \frac{1}{64} + \frac{1}{128} + \frac{1}{256}$ &c.

Deeze laatste Rye nu 1 zynde en die gedeeld door $\frac{1}{2}$, dan is 2 de zom deezer breuken.

II. Latende van 3 af de Tellers met 2 opklimmen en de Noemers wederom als vooren, 2, 4, 8, 16 enz. zyn, dan komt de onderstaande Rye van breuken voort, als:

$\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32} + \frac{1}{64}$ &c.
met $1 \div \frac{1}{2}$ vermenigvuldigd,

$\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32} + \frac{1}{64}$ &c.
$\div \frac{1}{2} \quad \div \frac{1}{4} \quad \div \frac{1}{8} \quad \div \frac{1}{16} \quad \div \frac{1}{32} \quad \div \frac{1}{64}$ &c.

dus $\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32} + \frac{1}{64}$ &c.

Vermits nu de zom
van $\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8}$ &c. is gelyk 1
zoo vergaart 'er toe $1\frac{1}{2}$ het eerste lid,

komt $2\frac{1}{2}$ gedeeld door $\frac{1}{2}$,
verkrygt men tot *Quotient* 5, zoo als op pag. 48 by Nadering omtrent is gevonden.

Waar

Waar uit wederom een byzondere Regel voortvloeit.

„ Men *ſubſtrabeere* de Tellers van zoodanige oneindige breuken ſlegts zoo dikwils van elkander, tot „ dat men eenerlei verſchil verkrygt."

Zullende dan in 't vervolg op die wyze, zonder vermenigvuldiging, voortgaan, en de Noemers ſtelkonſtig bewerken, om de veelvuldige onnodige *Repetitie* der getallen van de Noemers te vermyden.

III. Men late de Tellers van 7 af met 4 *arithmeticé* opklimmen; en de Noemers *in quadrupla proportione* voortgaan, dan zal men de volgende Rye van breuken verkrygen, als:

$\frac{7}{A} + \frac{11}{A^2} + \frac{15}{A^3} + \frac{19}{A^4} + \frac{23}{A^5}$ &c. zynde A = 4.

7. 11. 15. 19. 23. de tellers.
4. 4. 4. 4. Eens afgetrokken,

waarvan de Zom is $\frac{1}{3}$
toe $1\frac{1}{2}$ het eerſte lid

$2\frac{5}{12}$ door $\frac{1}{4}$ gedeeld,

komt $2\frac{1}{3}$ voor de Zom.

IV. Als men de Tellers van 9 af met 8 laat opklimmen en de Noemers met 6 meetkonſtig *progredeeren*, dan heeft men:

$\frac{9}{B} + \frac{17}{B^2} + \frac{25}{B^3} + \frac{33}{B^4} + \frac{41}{B^5}$ &c. zynde B = 6.

9. 17. 25. 33. 41. de tellers.
8. 8. 8. 8. Eens afgetrokken.

daarvan is de Zom $\frac{4}{15}$
toe vergaard $1\frac{1}{2}$ het eerſte lid,

$1\frac{11}{30}$ gedeeld, door $\frac{1}{4}$,

komt $2\frac{1}{15}$ voor de Zom.

V. Zoo men tot Noemers aanneemt de *Geometriſche Progreſſie* met 5 beginnende, en ook daarmede opklimmende, maar voor Tellers ſtelt eene *Arithmetiſche Progreſſie*, welkers verſchil is 9 en het begin 12, dan verkrygt men deeze Rye van oneindige breuken, te weeten:

$\frac{12}{C} + \frac{21}{C^2} + \frac{30}{C^3} + \frac{39}{C^4} + \frac{48}{C^5}$ &c. hier is C = 5.

12. 21. 30. 39. 48. &c.
Eens afgetrokken.
9. 9. 9. 9.

hiervan is de Zom $\frac{9}{16}$
daartoe $2\frac{1}{4}$ het eerſte lid,
$2\frac{13}{16}$ gedeelt door $\frac{4}{5}$,
komt $3\frac{3}{16}$ voor de begeerde Zom.

VI. Als de Tellers met 19 beginnen, en met een verſchil van 13 telkonſtig opklimmen; maar de eerſte Noemer 3 is en de volgende met 9 *progredeeren*, dan komt de volgende Rye van oneindige breuken ten voorſchyn, te weeten:

$\frac{19}{D} + \frac{32}{D^2} + \frac{45}{D^3} + \frac{58}{D^4} + \frac{71}{D^5}$ &c. hier is D = 3.

19. 32. 45. 58. 71. &c.
Eens afgetrokken.
13. 13. 13. 13.

zynde $\frac{13}{24}$ de Zom daarvan.
daartoe $6\frac{1}{3}$ het eerſte lid,
$6\frac{7}{8}$ door $\frac{3}{5}$ gedeeld, komt $7\frac{17}{24}$ voor de Zom deezer oneindige breuken.

Dit zal in 't naaſtkomende Stukje agtervolgd worden.

Be-

Bedenkingen over Gods goedheid, en 's Menſchen verpligting tot Dankbaarheid, uit het Engelſch van den Heer SAMUEL BOURN overgezet.

GElyk de oefening van dankbaarheid, in vergelding van ontvangene weldaaden aan elk regtgeaart gemoed ten hoogſte natuurlyk en *aangenaam* is, zo is de *bekoorlykſte* hoedanigheid, in welke wy het Opperwezen beſchouwen konnen, die van *Weldoener*. Volſtrekt Oppergezag mag gehoorzaamheid vorderen, het denkbeeld van Almagt dezelve aandringen, oneindige grootheid en waardigheid van natuure ons met ontzag vervullen, en onfeilbaare en allesbevattende wysheid verwondering en verbaasdheid voortbrengen; andere eigenſchappen mogen, eigenaartiglyk, eene Godsdienſtige eerbiedenis opwekken: maar *goedheid alleen* trekt onze *Liefde* tot zig, en *ontvangene gunſtbewyzen* zyn de eenige grondſlag van *dankbaarheid*. En, gelyk de blyken van oneindige Magt en Wysheid, in het weereldgeſtel zig niet duidelyker voor 't verſtand opdoen, of meer door den menſch *ondervonden* worden, dan de uitwerkingen der Godlyke goedheid; zo heeft een yder reden om, met den Pſalmdigter te zeggen, *Loof den Heer myne Ziel, en vergeet geenen van zyne weldaaden.*

Laaten wy, ter aanpryzinge van Godsdienſtige dankbaarheid, en op dat wy die mogen aankweeken en oefenen, *eerſt* de Godlyke goedheid beſchouwen, nevens de gunſtbewyzen, daar uit voortvloeijende, welken wy, daadlyk, ondervonden hebben; *ten anderen* de laagheid en haatlykheid der ondankbaarheid, en, *in de derde plaats*, de uitneemendheid en voordeelen der Godsdienſtige dankbaarheid, overweegen.

I. Men lette dan *eerſt* op de Godlyke goedheid, en op de gunſtbewyzen daar uit voortvloeijende, welke wy in ons leeven genooten. — Wy hebben genoegzaamen grond om te gelooven dat de uitwerkſels van die volmaakte en onbepaalde goedheid, welke aan

het Opperwezen wordt toegeſchreeven, overeenkomſtig zyn met de volmaaktheid van deeze eigenſchap des Allerhoogſten; dat is, dat zy oneindig zyn. Maar, gelyk wy ſlegts een *klein* gedeelte (inderdaad niets, by vergelyking geſproken) bemerken of begrypen konnen van de werkingen eener oneindige Wysheid en Magt; zo zyn wy alleenlyk bekwaam en geſchikt tot het genieten der zalige uitwerkſelen van Gods goedheid, in eene diergelyke onvolkomene en bekrompene maate. Geene ſoort van leevende ſchepzelen inderdaad zyn *geheellyk* beroofd van de goedheid huns Maakers. Zy allen genieten 't gene voor hunne natuure en ſtaat des leevens gevoeglyk is, en zyn in wezen gebragt met zeker goedertieren oogmerk. Veel *meer* is 't geluk van *het menſchlyk geſlagt* een voorwerp, waar op God acht geeft, en welk hy bedoelt. En wy hebben eenen overvloed van *onderwindlyke bewyzen*, om ons hier van te overtuigen. Want de uitwerkingen zyn evenredig aan de natuurlyke vermogens, zedelyke hoedanigheden, en uiterlyke omſtandigheden des Menſchdoms: terwyl 'er, ten zelfden tyde, ontelbaare andere ſtaaten en weerelden zyn, in welken de Godlyke goedheid oneindiglyk vermeerderd, of op oneindig verſchillende wyzen vertoond wordt. Gelyk de Zon geduuriglyk ſchynt met dezelfde luiſter en hette, ſchoon de volken aan de voordeelen daar van, verſcheidenlyk deelen, volgens de verſchillende ſtreeken der Aarde, veele voorwerpen den invloed derzelve onderſcheppen, en de Aarde zelve, tuſſchen beide komende, de duiſterheid der nagt veroorzaakt; zo is de goedheid van het Opperwezen in zig zelve volmaakt en onveranderlyk, ſchoon derzelver uitwerkſels, met eene oneindige verſcheidenheid, en in verſchillende maaten, over zyne veelerleië ſchepzelen verſpreid zyn; ſchoon de gelukkige invloed derzelve dikwils, door veele rampen en onheilen belet wordt; en ſchoon 's menſchen ſterflykheid een eind *ſchynt* te maaken van ons genot derzelve.

Maar

Maar welke aangenaame beſchouwingen wy ook hebben, welke waarſchynlyke giſſingen wy maaken mogen, nopens de onbekende uitwerkingen der Godlyke goedheid in *andere* ſtaaten en verhevener weerelden; de gunſtryke uitwerkſels, die wy opgemerkt en ondervonden hebben, zyn de eenige grond en beweegreden onzer dankbaarheid. Het is onze zaak *onzen eigen* ſtaat in aanmerkinge te neemen, en acht te geeven op de voordeelen die wy genieten, en de zegeningen welke uit Gods gunſte *te onswaerts* voortvloeijen. Niet te onswaarts *met uitſluiting* van het menſchlyk geſlagt rondom ons, beſtaande uit wezens van dezelfde natuur, in denzelfden toeſtand geplaatſt, *gelyklyk* met ons Gods ſchepzels, en de voorwerpen zyner zorge en goedheid zo wel als wy. Want die gunſtbewyzen, welken wy, met anderen *in 't gemeen* genieten, met onze medeſchepſelen, mede onderdaanen, en medechriſtenen, verſchaffen de *allerbillykſte* reden tot lof en dankbaarheid aan *onzen gemeenen* Heer en Weldoender. Veelen zyn zo geſteld dat zy zulke zegeningen waar in zy, in 't gemeen met anderen, deelen, minſt waardeeren, en hunne gantſche aandagt veſtigen op eenige *byzondere* begaafdheden of voordeelen, welke zy meenen boven anderen te bezitten, of eenige buitengewoone gunſtbewyzen, die zy alleen ontvangen hebben. Niets maakt hunne opmerking gaande dan 't gene ongemeen en zonderling is. Niets wekt hunne dankbaarheid op, dan zodanig iets, welk zy zig zelven, *met uitſluitinge* van hunne medeſchepſelen, konnen toeëigenen. Leeven, Gezondheid, Voedſel, Dekſel, Ruſt, het licht en de warmte der Zonne, het ruime uitzigt over het geſchapene, Vrienden en Maagen, zyn, huns agtens, zeer geringe zegeningen; eeniglyk om dat het menſchlyk Geſlagt in 't algemeen dezelven geniet. Dit is de uitwerking van verwaandheid en eenzydigheid voor zig zelven, waar door de menſchen neigen om Gods oneindige goedheid tot hen zelven te bepaalen, en die

die alleenlyk zo ver te waardeeren als zy meenen dat dezelve dus bepaald is. Veele Chriſtenen hebben zelfs de grondregels van hun Chriſtelyk Geloof, door deeze eigenbaatige en bekrompene geeſt geſteldheid, laaten beſmetten en bederven. Zy zyn er door bewoogen om de zaligmaakende genade van God in Chriſtus Jezus zig zelven alleen toe te eigenen, en het Evangelie, voornaamlyk hoog te agten, om dat zy het aanmerken als vervattende een ontwerp of middel ter zaligheid, geſchikt voor hunne eigen' party, met uitſluitinge van de reſt des Menſchdoms. Maar wy mogen te regt aanmerken dat, gelyk *alle menſchen*, ſtrikt geſproken, die Godlyke goedheid, welke zy dagdlyk genieten, *onwaardig* zyn, *zulke* eigenbaatige menſchen *de onwaardigſten* zyn van allen; en dat zy, die *hunne medeſchepſels* zo gaarne van de goedgunſtige en barmhertige voorzorge huns gemeenen Scheppers zouden willen uitſluiten, meeſt van allen verdienen *zelven* daar van uitgeſlooten te worden.

In het overweegen dan der gronden van onzen Godsdienſtigen Lof en Dankbaarheid jegens God, moeten wy niet zo zeer ſtil ſtaan op zekere byzondere en buitengemeene voorvallen, in welke de Godlyke Voorzienigheid ons van anderen heeft geſchoenen te onderſcheiden (want het is de eigenſchap van laage en verwaande gemoederen zig zulke onderſcheidingen aan te maatigen) maar wy behooren Gods mildheid aan te merken als de bron van *algemeen* goed, als de Fontein welke haare ſtroomen door de gantſche bewoonbaare weereld verſpreidt, de Aarde verrykende, en derzelver talooze Inwooners verkwikkende. En, zo wy een' grooter' overvloed, 't zy van 't gene ons tydlyk of van 't gene ons geeſtlyk geluk bevorderen kan, genieten dan anderen; dit ſtrekke eeniglyk om onze dankbaarheid te *vermeerderen*, en ontvonke tevens onze goedgunſtige wenſchen en gebeden dat *alle* menſchen, in eene gelyke of grooter maate, alle die zegeningen mogen deelagtig worden, welken Gods Voor-

Voorzienigheid aan *ons* verleend heeft.

Wanneer wy op de *gemeene* voordeelen en genoegens deezes leevens, en op de *beſtendige* en algemeene uitwerkſels der Godlyke goedheid letten, zullen wy overvloedige ſtof tot godsdienſtige dankbaarheid en prys ontdekken. Het gantſche geluk van 't leeven, alles wat eenige waarde heeft, en eenig vermaak verſchaft, alles wat den menſch aangenaam aandoet, grootſch of beminlyk is voor het gezigt, of bekorelyk voor de genegenheden; alles wat het verſtand onderrigt, de verbeelding koeſtert, of de geſteldheid van geeſt verbetert; alles wat ondeugd tegen gaat, en deugd bevordert; alles wat ziekte en ongemak verzagt, gezondheid beveiligt, of de vermogens kragt byzet; alles wat tweedragt bylegt, de Maatſchappy ſamen bindt, en het heil, welk uit de gezelligheid en onderlinge betrekkingen der menſchen tot elkanderen voortſpruit, beveſtigt; —— alle deeze voordeelen zyn byzondere uitwerkſels dier alleronzydigſte, onbepaalde, en onveranderlyke goedheid van God, die allen goedgunſtig is, *en wiens baambertigheden zyn over alle zyne werken.* Als wy, in 't heuglyke licht des dags, het geſchapene wyd en breed, rondom ons beſchouwen, geeft zelfs het *gelaat* daar van de *goedheid* zo wel als de magt en *grootheid* des Scheppers niet te kennen? Het is *zyne goedheid* welke Hemel en Aarde ons doet *toelachen*; welke ſchynt en verwarmt in de Zon, verfriſcht in de koele windjes, nederdruipt in den vrugtbaaren regen, en opklimt in den overvloedigen oogſt. Zyne mildheid geeft, geduuriglyk, voedzel aan de hongerigen, kleeding aan de naakten, gezondheid aan de zieken, en ruſt aan de vermoeiden. Hy vult den omloopenden ſtroom des leevens aan, en ſtort het gety van *vreugde* in 't menſchlyk hert. *Zyne* wysheid vormde de Elementen der Weereld, plaatſte die in een behoorlyk evenwigt, en maakte dezelven bekwaam tot de voortbrenging, en onderhouding, van 's menſchen leeven. *Zyne* Voorzienigheid ontwierp

het

het plan van de inſtelling der menſchlyke Maatſchappye, verbondt den éénen menſch met den anderen, en plantte in 's menſchen boezem de *aangenaame* aandoeningen der vriendſchap en bloedverwantſchap. De aantreklykſte banden der natuure, de tederſte en ſterkſte beweegingen van ouderlyke genegenheid, zyn uitwerkingen en afbeeldſels zyner opperſte en vaderlyke goedheid. En, gelyk *dit leeven*, benevens alles wat iets toebrengt tot de geneugte en 't geluk van het zelve, vrugten zyn van zyne goedgunſtigheid, zo is al onze hoop op *een ander leeven*, en op geluk in eene toekomende weereld geheellyk gegrond in *zyne oorſprongklyke liefde* en barmhertigheid jegens het menſchlyk geſlagt. Dezelfde Magt, Wysheid en Goedheid, welke de Aarde en alle de Hemelen geſchapen heeft, en uit éénen bloede het gantſch geſlagt der menſchen gemaakt, om op den geheelen Aardbodem te woonen, heeft ook die ſchikking vaſtgeſteld, welke de Chriſtelyke openbaaring aan ons ontdekt, volgens welke *alle* menſchen *uit den dood* worden *opgewekt* door de Magt van *den Zaligmaker der weereld*, en aan *alle goede* menſchen een eindeloos leeven en geluk wordt toegedeeld. Indien onze kennis van het Evangelie tot geen ander gelukkig einde diende, dan ter onzer verloſſinge van het ſlaafſche bygeloof des Pausdoms, of van de plompe Afgodery en de onreine en barbaarſche plegtigheden des Heidendoms; hoe veele reden zouden wy hebben om uit dien hoofde ons zelven, geluk te wenſchen, en de gunſt der Godlyke Voorzienigheid te erkennen! Hoe veel *meer*, nu het de naare ſchaduwen des doods verdryft, en ons een vooruitzigt opent in *eenen toekomenden ſtaat!* Nu het, in plaats van de verbyſterende onzekerheid, of duiſtere wanhoop, die 's menſchen geeſt ter nederdrukte, ons verheft tot zulke groote en *heugelyke verwagtingen* van de uitkomſt der dingen na den dood, en van *eene heerlyke Vernieuwing* van den ſtaat des Menſchdoms: wanneer Geregtigheid en Goedertierenheid, op eene volmaak-

maakte wys toegedeeld, al het kwaade van deeze wereld vernietigd, en deugd en geluk voor altoos gevestigd zullen worden! Welke vergelding van lof en dankbaarheid komt den eeuwigleevenden Schenker van alle leeven en geluk toe, die by de *Zorg*, welke zyne goedgunstige Voorzienigheid voor onzen *minderjaarigen staat* in deeze weereld heeft gedraagen, de onwaardeerbaare verzekering gevoegd heeft van eene toekomende weereld, en de *erfenis* des eeuwigen leevens!

II. Laaten wy, na tot dus verre de voordeelen, voor ons uit de godlyke goedheid spruitende, en geschikt om onze godsdienstige dankbaarheid op te wekken, voorgesteld te hebben, vervolgens acht geeven op de laagheid en haatlykheid der ondankbaarheid. Deeze ondeugd wordt, inderdaad, zo algemeen verfoeid, dat 'er niet veele bewyzen noodig zyn om dezelve ten toon te stellen, veel minder om 'er de snoodheid van te doen zien. Het denkbeeld zelf daar van geeft, onmiddellyk, aanstoot; en wy zyn altoos gebelgd, als wy 'er de uitwerkingen van ondervinden. Zy is strydig met die gesteldheden, welken in eenen gulhertigen en edelmoedigen geest kragtigst werken; en zulke menschen zelfs, die bekwaam zyn om de ondankbaarheid in zig zelven toe te geeven, verfoeijen ze in anderen. Overal waar men weldaaden bewyst, verwagt men, natuurlyk, eenige erkentenis tot vergelding, en dat men, in den ontvanger eenige gevoeligheid van onze vriendlykheid zal ontdekken. En niets bluscht den geest van edelmoedigheid zo zeer uit, en stuit den loop van weldaadigheid zo zeer, als de ondankbaarheid van hun, die men verpligt heeft. Na verscheidenerlei gunstbewyzen, na eenen duurzaamen loop van vriendlykheid, en herhaalde poogingen om te behaagen en te bevoordeelen, egter eene gevoellooze onverschilligheid, of onnatuurlyke vyandlykheid, in vergelding, te ondervinden, baart bovenal,

venal, het ſterkſte en billykſte gevoel van misnoegen, nadien het de uiterſte onwaardigheid van den ontvanger, en zyne ongevoeligheid voor alle verpligting, doet blyken. Hoe vinden Ouders zig zelven aangedaan, als alle hunne tedere zorg, en onvermoeide poogingen, voor den welſtand hunner Kinderen, met veragtinge of mishandelinge betaald worden? Hoe gevoelig is een Vriend over de vyandlykheid of ondankbaarheid van éénen, voor wiens veiligheid of voordeel hy zyne goederen, of zyn leeven, gewaagd heeft? Deeze ondeugd komt het naaſt by die van ongetergde kwaadaartigheid en wreedheid, en is, naaſt deeze, 't allerſchandlykſt voor een redenlyk wezen. Tot andere gebreken en ondeugden vervallen de menſchen, door de kragt der verzoekinge, en de hevigheid hunner natuurlyke driften of begeerlykheden. Maar waar zyn de verzoekingen tot ondankbaarheid? De natuurlyke gevoelens, en de aandryvingen eener lofwaardige neiginge, noopen ons, kragtiglyk, tot het tegendeel, en baaren eenen trek om dankbaar te zyn. Hoe onnatuurlyk en ontaard is dan zulk een gemoed, waar in de geringſte vonk van dankbaarheid is uitgebluſcht; die men door geene goedheid verpligt, en door geene vriendlykheid beweegen, door geene gunſtbewyzen aan zig verbinden kan!

't Is waar, men moet bekennen, dat *Menſchen* dikwils gunſten bewyzen uit beginſelen van ydele eerzugt of eigen belang, en zonder eenige wezenlyke goedwilligheid jegens hen, die dezelven ontvangen: en in zulke gevallen worden de beweegredenen tot dankbaarheid, naar evenredigheid, verminderd. Menſchen konnen ook, onder voorwendſel van dankbaarheid te vorderen, zaaken verwagten, in vergeldinge, die onredenlyk en aan de weldaaden geenszins evenredig zyn, of eiſchen dat men hun, op eene ſlaafſche wys, of in iets ondeugends, te wille zy.

Maar

Maar ten aanzien van de *Godheid*, die volmaakt is in goedheid, en *die een iegelyk mildlyk geeft, en niet verwyt*, is 't onmogelyk dat iets diergelyks onze dankbaarheid belette of vermindere. De weldaaden, die God bewyſt, ſpruiten uit de allerzuiverſte, en belangloosſte goedgunſtigheid; en 't gene Hy tot vergelding vordert, is voor ons allergemaklykſt en voordeeligſt. Hem te dienen is onze volmaaktſte vryheid, en Hem te aanbidden en te pryzen voor zyne goedheid, onze redenlykſte pligt. Wat kan gemaklyker wezen dan Hem te danken, en zyne gunſtbewyzen te ontvangen en te genieten met erkentelyke herten? De ſchuld van dankbaarheid is, inderdaad, eindeloos; „ nog „ ſchuldig, nog te betaalen: maar een dankbaar ge„ moed is niet ſchuldig, terwyl het ſchuldig is, en is „ te gelyk verſchuldigd, en van ſchuld ontſlagen". De pligt van dankbaarheid kan nimmer ophouden, om dat de verpligtende goedheid nooit eindigt: doch dit is niet minder ons *geluk* dan onze *pligt*. Hoe kan men dan, geduuriglyk, giften en zegeningen van Gods hand *ontvangen*, en nogthans geen gevoel hebben *van* de godlyke goedheid, noch de erkentenis, die men aan zynen hemelſchen Weldoener ſchuldig is, ooit aan Hem bewyzen? Hoe konnen wy, *in 't midden van den voorſpoed*, als de geheele natuur ons toelacht, als wy omringd zyn van aangenaame voorwerpen, en ons een ſamenloop van geneugten toevloeit, de Fontein vergeeten, waar uit deeze ſtroomen van leeven en geluk hunnen oorſprong hebben, en nalaaten te gedenken aan dien God, *welke ons alle dingen ryklyk verleent om te genieten?* Waar van daan komt het dat men *dan* achteloost is, ten aanzien der Godheid, en minſt genegen om aan haar te gedenken? Maar wanneer *het toneel veranderd is*, wanneer 'er verlegenheid en benaauwdheid komt, wanneer men omringd wordt van gevaaren, en ontroerd door vrees, *dan*, en *dan alleen*, begint men om Godsdienſt te den-

ken, komt tot beſef van die Magt, welke ons gemaakt heeft, ſmeekt de beſcherming van Gods voorzienigheid af, en vliedt tot deszelfs goedheid, als zyne laatſte en eenige toevlugt. Zo veragt een baldaadige en veel gevierde Knaap de toegeeflykheid zyner Ouderen, en rekent zig zelf niet verpligt door hunne goedheid. Maar wordt hy verſchrikt door gevaar, of gekweld met ziekte, terſtond roept hy *hen* te hulp, en vertrouwt zig alleen aan hunne zorge. Hoe laag en ſlegt is het, hoe onbetaamlyk voor onze redenlyke natuure, hoe onedelmoedig en ſtrydig met den aart van eenen welgeſtelden geeſt, *geene* dankbaarheid te betoonen voor de *grootſte* weldaaden; te *minder* gevoel te hebben van Gods goedheid, naar maate wy 'er *meer* van ondervinden; *ondankbaarſt* te zyn voor die zegeningen, welke wy *dikwilſt*, en in den grootſten overvloed, genieten; en, te gelyk, gereedſt te zyn om God te erkennen, als hy zyne gunſten ons onthoudt, en ons kaſtydingen toezendt, geheellyk op zyne goedheid *vertrouwende*, wanneer wy die geheellyk *verbeurd* hebben; *Atheiſten* te zyn, terwyl God zyne zegeningen op ons uitſtort, en *Godsdienſtig* en vroom te worden, als Hy dezelven heeft weggenomen! Hoe ſlaaffch, laag, en haatlyk is *zulk eene geſteltenis*, die eeniglyk *door vrees gedreeven* moet worden, en nooit *door goedheid te winnen is!*

III. Men lette nu, vervolgens, aan den anderen kant, op de uitneemendheid en gelukkige gevolgen eener dankbaare geeſtgeſteldheid, jegens het Opperwezen. Gelyk ondankbaarheid de ondeugd is van onedele gemoederen, en niet vallen kan dan in laage en eigenbaatige geeſten, zo vloeit de dankbaarheid van zelve voort uit een welgeſteld gemoed, en ſchiet altyd wortelen en bloeit in een edelmoedig hert. Hoe meer goedheid iemand zelf bezit, hoe gevoeliger hy, doorgaans, zal zyn van goedheid in anderen, en hoe meer hy door derzelver invloed zal worden aangedaan;

daan; hoe gemaklyker en ſterker ook dankbaare gevoelens in hem ontſteken zullen worden, wanneer hy bevindt zelf daar van een voorwerp te zyn. Terwyl zy, in tegendeel, wier herten van edelmoedige grondbeginſelen en aandoeningen vreemd, en die *zelven* van goedheid beroofd zyn, willends blind daar voor zyn *in anderen*, en dikwils poogen daar van kwalyk te ſpreeken, en die te laſteren. Hier van daan, dat zy ongevoelig worden voor alle verpligtingen; en of geene dankbaarheid hebben, of tragten het beſef van dezelve te verdooven, en 'er de banden van los te maaken, door de gunſtbewyzen, die zy ontvangen hebben, eerder aan eenige andere beweegreden toe te ſchryven, dan aan goedwilligheid of edelmoedigheid.

De *uitwerkingen* verſchillen zo zeer als de geeſtgeſteldheden, waar uit ze voortkomen. Ondankbaarheid gaat, gemeenlyk, verzeld met Nyd en Onvergenoegdheid: terwyl eene dankbaare geſteltenis, in tegendeel, allerbeſt geſchikt is, zo om den menſch wezenlyk *genot te doen hebben van zyne eigen'* byzondere voordeelen, als om hem in *die van anderen te* doen *deelen*. Een ondankbaar menſch denkt nooit dat God of menſchen liefhebbend en weldaadig *genoeg*, te hemwaarts, geweeſt zyn; of dat hy door *eenige* gunſtbewyzen, hem *geſchonken*, onder verpligting is gebragt, zo lang hem *eenigen onthouden* worden. Hy is *nergens* dankbaar voor, om dat hy niet *alles* heeft. In plaats van 't gene hy zelf bezit te genieten, benydt hy de bezittingen van anderen. In plaats van zig *gelukkig* te agten dat de Hemel hem *zo veel* verleend heeft, is hy *ongelukkig*, om dat dezelve *niet meer* aan hem heeft geſchonken. Nooit kan zyn ondankbaare en onvergenoegde geeſt voldaan wezen, ten zy 't gantſche Menſchdom zig voor hem wilde nederbuigen, en hem dienen, en de Hemel zelf zyne ongemeetene ſchatten wilde uitputten, om *hem alleen* te verryken

en te zegenen, met uitſluitinge der geheele weereld buiten hem. Maar een menſch van eene dankbaare geeſtgeſteldheid is ligtelyk *voldaan*, en regt geſchikt om *gelukkig* te zyn. Hy *ſchept vermaak* in den goeden wil en dienſt zyner medeſchepſelen, zonder onredenlyke dingen van hun te verwagten. Hy *geniet* de gaaven der Godlyke Voorzienigheid, zonder misnoegen om 't gene zy niet gegeven heeft. Hy is *gelukkig* in zyne eigen' voordeelen, zonder die van anderen te benyden. Hy heeft te *meer ſmaak* in alle zegeningen, naar maate dezelven meer aan anderen gemeen zyn; en beſchouwt Gods goedheid met te *grooter vermaak*, hoe meer ze blykt door de gantſche weereld verſpreid te wezen, en zo uitgeſtrekt als de ſchepping zelve. In plaats van de Godlyke gunſt en weldaadigheid voor zig zelven alleen te begeeren, is hy getroffen van eene dankbaare verwondering, dat een ſchepſel, *welk* zo *weinig te beduiden* heeft als *hy*, een voorwerp is der zorge en goedheid van een *oneindig wezen*; dat *hy*, midden in de ongemeetene grootheid en menigvuldigheid van Gods werken, en de ontelbaare verheevener en waardiger voorwerpen van deszelfs toeverzigt, egter zulk een aanzienlyk deel geniet der Godlyke goedertierenheid; en dat, daar de behoeften en begeerten van Millioenen ſchepſelen, in verſcheidenlei ſtaaten en weerelden, uit den voorraad der natuure vervuld moeten worden, de elementen der weereld en de geheele natuur rondom hem, ten zelfden tyde nogthans, zo gevormd zyn dat ze, op eene wonderlyke wys, ſtrekken tot *zyn eigen* byzonder onderhoud en nut. Daarenboven, wanneer hy zig zelf beſchouwd, als tot onſterflykheid geſchikt, en door 't evangelie verzekerd wordt dat Gods goedheid tot het menſchlyk geſlagt in 't algemeen, en tot hem in 't byzonder, *niet zal eindigen met den dood*, maar onbegryplyk *vermeerderd*, en *op* oneindig *verſchillende wyzen genooten* zal worden, in de onbekende geweſten des onzigtbaaren en paalenlooſen Geheelals; dan wordt zyn hert veel meer uitge-

gebreid, en bezield met de diepſte hoogagtinge voor de Godlyke goedheid, met de *vuurigſte dankbaarheid* voor 't gene hy, tegenwoordig, goeds geniet, en met de *vrolykſte hoope* op de toekomende gelukzaligheid. Geene overdryvende wolken van tegenſpoed, geen donker vooruitzigt van naderende ziekte of dood, kan of zyne dankbaare herdenking van voorige gunſtbewyzen, of zyne hoop op eene eindelyke verloſſing en zaligheid, vernietigen.

Om te beſluiten: dankbaarheid is eene *ſchuld*, die *elk* weldoener te eiſchen heeft, in evenredigheid van de voor-deelen, welken wy van hem ontvangen hebben, en de goedgunſtigheid van 't oogmerk, waar mede hy ons dezelven verleende. De *geringſte* gunſt verdient eene vergelding van *dankbaarheid;* en het bloote *oogmerk* om dienſt te doen, afgezonderd van de *daad*, behoort in dank te worden aangenomen. Waar, dierhalve, daadlyk voordeelen zyn toegevoegd, en wel van de allergewigtigſte en dierbaarſte natuure; waar gunſten vermenigvuldigd en onophoudelyk vernieuwd zyn, allen ſpruitende uit de zuiverſte goedwilligheid, en de wysſte zorge voor onzen welſtand en ons geluk; daar wordt de verpligting tot dankbaarheid, naar evenredigheid, *vermeerderd.* De Godlyke weldaaden nu, dit is zeker, konnen uit *geen ander* beginſel voortkomen, dan *dat* van volmaakte goedheid; en vervatten, in getal en waarde, *alles*, en *veel meer* dan wy, met mogelykheid, van eenige *andere* Weldoeneren ontvangen konnen. Alle de eerwaardigſte en *bekoorlykſte Charakters* onder de menſchen, gelyk die van Beſchermer, Beſtierder, Behouder, vriend, en vader, zyn in God, den opperſten Oorſprong alles goeds, vereenigd. Indien men dan dankbaarheid verſchuldigd is aan eenen aardſchen weldoener, of in vergeldinge van eenige giften, die menſchen konnen uitdeelen; hoe veel meer aan *Hem*, wiens werktuigen zy zyn, die de geever is van alle dingen, de oorſprongklyke Auteur van alle heil, 't

zy door *welken* perſoon of door *welk* middel ook tot ons overgebragt. Niets, dierhalve, kan ons meer betaamen, of meer tot ons voordeel en geluk toebrengen, dan eene dankbaare genegenheid in ons aan te kweeken tot het allerbeſte Wezen, *in vergeldinge* van de ontelbaare en veelerhande blyken zyner goedheid te onswaarts, en *als* ons *geſchikt maakende* tot het ontvangen van *meer* en voortreflyker uitwerkingen zyner gunſte. Hier toe worden wy opgewekt, niet alleen door een beſef van pligt, maar ook door de banden der natuure, de aanſpooringen van edelmoedigheid, het vermaak welk een dankbaar gemoed verſchaft, en de hoop op gelukzaligheid.

Laaten wy ons dan dikwils herinneren, en dankbaarlyk roemen, de onafgebrokene reeks der talleloze uitwerkſelen van Gods goedheid, jegens ons in 't byzonder, en het menſchlyk geſlagt in 't algemeen. Laaten wy, geſtadiglyk en blymoediglyk, onze ſchatting van hulde, aanbidding en dankzegging, aan onzen gemeenen Schepper en Weldoener in 't openbaar betaalen. *Laaten wy den Heer groot maaken, en zynen naam te ſamen verhoogen. Laaten wy Hem danken, en zynen heiligen naam pryzen. Laaten wy onzen God lof zingen, en Hem verhoogen in de gemeente des volks. Laaten wy voor den Heere zyne goedertierenheid looven, en zyne wonderwerken voor de kinderen der menſchen.* En laat elk tot zig zelf zeggen, met ongeveinsde en vuurige dankbaarheid, *Loof den Heer, myne ziel, en vergeet geenen van zyne weldaaden.*

VRY.

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN

OVER DE

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die onlangs uitgegeven zyn.

Het leeven Gods in des Menſchen Ziele, en Verhandeling van den aanvang en voortgang van het geeſtelyke leeven. Met een Voorrede van den Eerwaarden Heere Gilbert Burnet, *Biſſchop van Sarum. Volgens de negende uitgaave uit het Engelſch vertaald. Te Rotterdam, by* Jakob Burgvliet, MDCCLXI. *Behalve de Voorrede en den Inhoud* 188 *bladzyden in groot octavo.*

DE hooggeagte *Burnet* heeft deze twee Tractaatjes, ieder van ene byzondere hand geſchreven, met ene lezenswaardige Voorreden vereerd; waar in hy op ene nadruklyke wyze voor oogen ſtelt, hoe zeer een Chriſten verpligt zy, zyn gedrag te rigten naar de Wetten van 't Evangelie, dat hy betuigt gelovig te omhelzen: het welk zyn Eerwaarde inzonderheid kragtig aandringt, uit overweging, dat dit de enigſte bewysrede is, die ons nog ontbreekt, om de Waereld te overtuigen van de waarheid van onzen Godsdienſt; en dat zodanig een gedrag het beſte middel is, om den mond veler Vrygeeſten te ſtoppen. Ter bevorderinge hier van oordeelde onze Godvrugtige Biſſchop 't niet ondienſtig te zyn, dat deze Tractaatjes het licht zagen; als ſtrekkende dezelven grootlyks tot aanſporing van, en tot behulp in een Godsdienſtigen wandel, als uit hunnen inhoud ten duidelykſte is af te nemen.

De Schryver van 't eerſte Tractaatje verdeelt zyn geſchrift in drie Leden; handelende eerſt over de *Natuur en Eigenſchappen van den Godsdienſt*, vervolgens over deszelfs *Uitmuntendheid en Voordeelen*, en eindelyk over de *hulpmiddelen tot een Godsdienſtig leeven*. Met den aanvang van 't eerſte Lid maakt hy gewag van verſcheidene misvattingen wegens den Godsdienſt, toont vervolgens waar in dezelve wezenlyk beſtaa, en dat men dien met regt mag noemen *het leeven Gods*, of *het Godlyke leeven in des menſchen ziele*, als zynde de Godsdienſt, *een inwendig vry, en uit zig zelven bewegend grondbeginſel, dat duurzaam en beſtendig is; het welk, door de kragt van Gods Heiligen Geeſt in der menſchen zielen gewrogt zynde, den kragtig* geneigd *doet zyn tot het goede, en* vermaak *doet*

ſcheppen in 't betragten daar van, om zo der Godlyke nature deelagtigte worden, door ene gelykaartigheid aan zyne volmaaktheden. Om dit denkbeeld te klaarder te ontvouwen, zo doet de Schryver zien hoe veel dit *leven Gods*, of *'t waarlyk Godsdienſtig leven*, (gelyk hy zich, onzes agtens, klaarder uitgedrukt zou hebben,) verſchilt van *'t natuurlyke leven*; wat onderſcheid 'er zy tuſſchen den waren Godsdienſt, die uit zulk een werkend grondbeginſel ontſtaat, en den zogenaamden Godsdienſt, die ſlegts van uitwendige oorzaken afhangt, en waar in de temperamenten der menſchen den grootſten invloed hebben. Hier op gaat hy over om dit Godsdienſtige leven nader te ontvouwen, als hebbende tot een grondſlag het *Geloof*, en zynde de voornaamſte takken daar van, *Liefde tot God*, en *tot den Naaſten*, *Zuiverheid* en *Nederigheid*; welker natuur hy, in 't voorbeeld van onzen Zaligmaker, ten duidelykſte openlegt. In gevolge dezer hoofdverdeelinge doet onze Schryver, in 't tweede Lid, ten nadruklykſte zien, hoe uitmuntend de betragting dezer deugden, die 't wezenlyke van den Godsdienſt uitmaken, zy; en welke voordeelen aan derzelver handhavinge verknogt bevonden worden. Hier aan hegt hy eindelyk, in 't derde Lid, ene klare voorſtelling en kragtigen aandrang der hulpmiddelen, die ſtrekken konnen ter bevorderinge van een Godsdienſtig leven; zo in 't afweren van verkeerde overleggingen, als in 't verkrygen en beveſtigen van ene goede gemoedſtalte, in 't algemeen, en 't betragten der bovengemelde deugden in 't byzonder. —— In dit ganſche geſchrift ſtraalt ene manlyke Godsvrugt door, die den Schryver den Godsdienſt heeft doen voorſtellen, op ene redelyke en uitlokkende wyze, die in min en meer gevorderden dienſtig kan wezen, zo dat ieder Lezer daar uit wezenlyke vrugten konne trekken.

De Schryver der hier aangevoegde Verhandelinge, over den *aanvang en voortgang van het geeſtlyke Leven*, betoont niet minder dan de voorgaande den Godsdienſt regt ernſtig ter harte te nemen; naa een kort berigt rakende de werking van Gods geeſt, die men, gelyk hy ſchryft, beter kan gevoelen dan daar van ſpreken, geeft hy ene breedere omſchryving van den menſch in zynen ſtaat van onnozelheid, in zynen gevallen en wedergebooren ſtaat; en meldt hoe de beginſelen der Wedergeboorte gemeenlyk werkzaam zyn, en wat men in agt heeft te nemen, omtrend de gevoelige angſten, en vreugden, die in den aanvang of voortgang der Wedergeboorte plaats hebben. Onze Schryver drukt zich hier omtrend, als mede in 't vervolg, over de leiding van Gods Geeſt, uit, op zodanig ene wyze, als de beſcheidenſten van hun doen, die deze ſoort van denkbeelden voeden, omtrend een by uitnemend bevindelyken Godsdienſt: aangezien nu deze denkbeelden niet bepaald zyn in Gods Woord, door redenering niet nagegaan konnen worden, op bevinding ſteunen, en die bevinding zeer verſchillend is, naar 't onderſcheidene hartstogtlyke geſtel des menſchen, zo konnen wy ons over de denkbeelden van onzen Schryver in dezen niet bepaaldlyk uitlaten, dan alleen met te

zeg-

zeggen; dat hy zich deswegens zeer zedig en gematigd uitdrukt. Voor 't overige behelft zyn Geſchrift doorgaande zeer nutte leefregelen, raadgevingen en behoedmiddelen, die hy op ene duidelyke manier ontvouwt, en ten ernſtigſte aandringt; tonende in verſcheidene opzigten, dat hy een bekwaam Leidsman is op den weg der Deugd: van waar deze Verhandeling, met enige voorzigtigheid, omtrend het toegeven der verbeeldingskragte, waar tegen ook onze Schryver den Lezer alleszins waarſchouwt, benevens het voorgaande Geſchrift, met een algemeen nut gelezen kan worden. Wy zullen, tot ene byzondere proeve van den ſtyl en manier van denken onzer Schryveren, enige hunner overwegingen, rakende de werkzaamheden der natuurlyke neigingen, aan 't tot dus ver gegevene berigt hegten.

De Schryver van 't eerſte Traktaatje aangemerkt hebbende, dat de menſchen door een natuurlyk beginſel langs zeer verſchillende wegen gevoerd worden, wil dat een ieder daar op nauwkeurig agt geve; op dat hy zich niet godsdienſtiger wane dan anderen, terwyl 'er ondertuſſchen geen onderſcheid plaats heeft, dan 't geen uit hun natuurlyk geſtel voortſpruit. *Sommigen*, zegt hy, *zyn levendig, vrolyk en los van inborſt, 't welk hun gedrag buitenſporig en beſpotlyk maakt terwyl anderen natuurlyk ernſtig, bedaard en geſtreng zyn, en hun gebeele gedrag bekleed is met zulk eene deftigheid, als den grooten eerbied en agtinge verwerven doet. Sommigen zyn van zulk een eigenzinnigen, kerzelen, en gemelyken aart, dat zy noch zelven ergens in behaagen ſcheppen konnen, noch verdraagen dat een ander het doe. Alle menſchen, egter, zyn met zulken ſtuurſchen en ongelukkigen inborſt niet geboren: want anderen hebben zekere zoetheid en goedaartigheid in hunne natuure ingeworteld, waar door zy het grootſte vermaak vinden in de bekoorlykheden der gezelligheid; en de onderlinge gedienſtigheid nevens het inwendig genoegen der vriendſchap; terwyl zy niets zo vuurig begeeren, dan een ieder aan zig te verpligten.* Dit ſtaat gelyk met de natuurlyke gevolgen der opvoedinge, zo als hy verder ſchryft. *Sommigen hebben nimmer geleerd eenige andere regels te volgen, dan die van vermaak of voordeel: terwyl de in agtneeming der ſtrikſte regelen van gevoeglykheid en eere, wederom, aan anderen zo diep is ingedrukt, dat zy naauwlyks in ſtaat zyn om iets te verrigten, dat men hun gewend heeft als laag en onbetaamelyk aan te merken.* Zodanig een natuurlyk onderſcheid merkt hy vervolgens aan, heeft 'er ook plaats, naar gerade der ſterkte of zwakheid, het gebruik of de verwaarlozing van 't vernuft of oordeel. Wanneer de eigenliefde niet onder de magt van den Godsdienſt ſtaat, noch door de rede beſtuurd wordt, vervoert ze den menſch veel al ter ondeugd; maar zo ze de rede aangrypt, vernuft en oordeel in haar belang krygt, doet ze hem de deugd navolgen: hy leeft matig om zyne gezondheid te bewaren, en regtvaerdig; om zyn crediet ſtaande te houden, ook kan hy langs dien weg nog nader komen aan de tekenen van Godsdienſtigheid. Dit natuurlyk beginſel kan hem, zegt onze Auteur,

aanſpooren tot een vlytige oefening in de Godlyke waarheden: want waarom zouden deeze niet zo wel als andere beſchouwelyke weetenſchappen aangenaam en vermaaklyk wezen konnen voor weetgierige en onderzoekende geeſten? Van hier kan hy, gelyk onze Auƈteur verder meldt, een yverig voorſtander worden van de gevoelens eener gezindheid, en vermaak ſcheppen in 't horen en opſtellen van Godsdienſtige redenvoeringen: ja hy kan hier door geraken tot geen geringe hoogte van hertstogtlyke Godsvrugt; de voorſtellingen der hemelſche gelukzaligheid konnen zyn gemoed ontroeren, en zyne hertstogten gaande maken. *Wanneer zulk een*, gelyk onze Schryver zegt, *komt te gelooven, dat Chriſtus deeze heerlyke dingen voor hem heeft verworven, kan hy wel zeker ſoort van tederheid en genegenheid gevoelen tegens zo groot een weldoener, terwyl hy al dien tyd ontbloot en onkundig blyft van de heilige gemoedsgeſtalte en geeſt van den gezegenden Jeſus.* ——— Deze zaken zyn, naar 't oordeel van onzen Auƈteur, niet af te keuren, maar men moet 'er zich niet op verlaten, en 't Godsdienſt noemen, daar 't alleen beſtaat in de werkzaamheden onzer natuerlyke driften.

En 't is te nodiger hier op agt te geven, om dat, gelyk de Schryver van 't tweede Traƈtaatje aanmerkt, hier uit ligtlyk een zogenaamde Godsdienſtigheid voortſpruit, die zich, naar mate van onzen aart en inborſt, bepaalt, aan 't handhaven van zekere pligten, terwyl we anderen, die van geen minder gewigt zyn, onagtzaam verwaarlozen. *Dus zyn ſommigen*, zegt hy, *zeer ſtipt in 't waarneemen hunner vaſtendagen en uuren van godsdienſtige afzonderinge, en zyn egter nors, kwaadaartig, en niet mededeelzaam tegens de beboeftigen. Anderen zyn zeer yverig in 't voorſtaan van zekere gevoelens, doch niet zagtmoedig, noch nederig van herten. Anderen zyn zeer zorgvuldig en naarſtig omtrent uitwendige verrigtingen: maar verzuimen inwendige heiligheid en zuiverheid des herten. Zy, die van eene oploopende geeſtgeſteldheid zyn, waanen dat ze zeer veel belang neemen in God en zyne Eere, wanneer hunne herten vervuld zyn met eene gepaſte verontwaardiging tegen alle zonde en goddeloosheid, ten minſten tegen zulke zonden, als ſtrydig zyn met hunnen inborſt: en in zo verre is dit goed: maar indien die verontwaardiging niet algemeen zy, nog in evenredigheid geſchikt naar de meerder of minder ſnoodheid der zonde, of indien zy hen vervoert tot woede, haat en wreedheid tegen de daaders van zulke bedryven, zo is dit eene groote buitenſpoorigheid, die veele kwaade uitwerkſels kan voortbrengen.* Anderen, gelyk hy verder meldt, van een droefgeeſtig temperament ſtellen veel ligt allen Godsdienſt in naargeeſtige verrigtingen; hunne ongelukkige geſteldheid voedt ſteeds gedagten van dien aart; zy vermyden ſtuerſchlyk de verkeering met menſchen, en zyn van daar nalatig in de pligten, die deswegens betragt behoorden te worden; zy belemmeren hunne eigene vordering, bederven de vreugde, die anderszins in hun gevonden zou worden, vervallen ligt tot Hypochondrie, en ſlaan

over

over tot ergerlyke uitwerkſelen, die den Godsdienſt haatlyk en beſpotlyk in veeler oogen doen ſchynen. *Ieder Godvrugtige moet zig derhalve*, gelyk onze Schryver zegt, *boven al, zorgvuldig oefenen in de kennis van zyn eigen aart en geeſtgeſteldheid, en zig met de uiterſte oplettendheid wagten voor alle zulke dingen, die al te zeer ſtrekken tot involging van zyne natuurlyke geneigdheden, dewyl 't gemakkelyk te begrypen is, hoe ligt by misleid, en, ongevoelig, tot iets verkeerds gebragt kan worden, door eenig ding, welk voor die neigingen behaaglyk is.*

Het Leven van Juffrouwe Sidney Bidulph, uit haare eigenhandige aantekeningen opgemaakt. Uit het Engelſch vertaald. Te Amſteldam, by S. J. Baalde. 108 *bladz. in octavo.*

Hiſtorie van Juffrouw Sidney Bidulph, uit eigenhandige Gedenkſchriften by een verzameld. Uit het Engelſch vertaalt. 1ſte Deel. 1ſte ſtukje. Te Amſterdam, by Kornelis van Tongerlo. MDCCLXI. *in octavo* 176 *bladzyden.*

UIt de wederzydſche Berigten, voor deze onderſcheidene uitgaven van 't zelfde Werkje geplaatſt, blykt het, dat de twee bovengenoemde Heeren Boekhandelaars met elkanderen oneens zyn over 't regt van uitgeven, dat ieder ſtaande houdt te *bezitten*, terwyl hy den anderen beſchuldigt van onregtmatigheid; doch dit is een verſchil dat ons niet betreft, en daar onze Lezers over 't algemeen geen belang in hebben: de grote vraag is by ons maar, is het ſtukje lezenswaardig, en welke uitgave heeft men voor de beſte te houden? ——— Met opzigt tot het eerſte antwoorden wy, dat deze Hiſtorie of Levensbeſchryving met regt geteld mag worden onder die zedekundige Romans, welke met vermaak en tot nut gelezen konnen worden: dezelve is geſchreven in den ſmaak van de *Pamela*, *Clariſſa* en *Grandiſon*; het beloop der geſchiedeniſſe is natuurlyk, de characters zyn gemeenlyk zeer wel getroffen, en de zedeleer is zuiver en welgegrond, het grote doelwit is den Lezer onder 't oog te brengen, het voorbeeld ener deugdzame doch ongelukkige Juffrouwe in dit leven; ten ſpiegel, om daar uit te leeren regtmatig te oordeelen over de wiſſelvalligheden in dit leven; en onze gedagten niet te bepalen binnen dit tydbeſtek, maar uit te ſtrekken tot dien dag, wanneer den deugdzamen en ondeugdzamen, (hoe ook hun lot op deze waereld geweeſt zy,) vergolden zal worden naar hunne werken. Deze ſchryfwyze, die enigermate afwykt van de gewone ſchikking in ſchriften van dien aart, daar gemeenlyk de Deugd beloond en de Ondeugd geſtraft wordt in dit leven, verdeedigt de Uitgever kort en bondig, in zyne *Inleiding* voor dit werkje, waar in hy den Lezer een klaar denkbeeld geeft van zyn bedoelde,

de, ter opheldering van dit zyn Geſchrift. By de uitgave van een volgend ſtukje zullen we veelligt den Lezer nader verſlag van den inhoud geven, om hem de nuttigheid van dit werkje onderſcheidenlyker te doen zien. —— Betreffende nu het tweede Lid van 't voorgeſtelde, hier op moeten wy antwoorden, dat de uitgave by den Heer *Tongerlo* beter te agten zy, dan die by den Heer *Baalde*. Behalve dat de letterdruk zindlyker, de taal nauwkeuriger zy, en de bovengemelde *Inleiding*, zo noodzaaklyk ten regten verſtande van des Schryvers oogmerk, in dit ſtukje gevonden worde, daar dezelve in dat van den Heer *Baalde* ontbreekt, zo ontmoeten ons in de vertaling by *Baalde* ongelyk meer en groter misſlagen, dan ons in die by *Tongerlo* voorgekomen zyn. Geen Vertaling zeker is zo volmaakt, dat een ander daar in geen misſlagen vindt, of ten minſte zynes oordeels agt te vinden; doch hier omtrend heeft doorgaans ene redelyke verſchooning plaats; maar de Vertaaler van dit ſtukje, by *Baalde* uitgegeven, begaat misſlagen die niet wel te verſchonen zyn; als voortſpruitende uit ene zeer verre gaande onoplettendheid, of onkunde, zo in de taal als in de zaak zelve. Wy hebben ons verpligt geoordeeld onze Lezers des aangaande te waarſchuwen: men zie uit vele voorbeelden, die wy te berde zouden kunnen brengen, de volgende, welken in dit geval genoegzaam zyn.

„ Ik wou wel dat Heer *George* hem niet alleen gelaaten had, „ maar dat ze te zamen te Londen gekomen waren ", (p. 10.) is ene vertaling van 't Engelſch, (p. 25.) *I wish ſir George had kept the account of him to himſelf, till he returned to London again*, dat is, volgens de andere vertaling, (p. 12.) „ Myn Heer *George*. „ kon het verhaal ook wel by zich gehouden hebben, tot dat hy „ te Londen wedergekoomen was.

„ Men wil dat gy u zult verbeelden, dat hy zo nederig is ", (p. 11.) is voor 't Engelſch (p. 27.) *You would imagine him ſo humble*; in de andere vertaling, (p. 15.) „ Gy zoudt hem zo ne„ derig aanzien.

„ Myn Moeder heeft hem dikmaals gemeld dat zy hem ver„ wagtte ", (p. 13.) is voor 't Engelſch, (p. 29.) *My mother has mentioned him ſeveral times*; in de andere vertaling (p. 17.) „ Myn Moeder heeft reeds verſcheidene maalen van hem ge„ ſprooken.

„ Dat de Minnegodt aan ieder houding die hy maakt de ver„ eiſchte tegenſtand geeft ", (p. 14.) is ene overzetting van 't Engelſch, (p. 32.) *and that every feature has its attendant Cupid*; in de andere vertaling, (p. 19.) „ en dat ieder trek van zyn gelaat „ deszelfs gedienſtige Cupido heeft.

„ Dat ik (die ſtaat gemaakt had van onder een geſtadige ver„ warring te zullen moeten wezen) door zyne onbedwongenheit, „ ſchier geheel buiten houding geraakte geduurende het gantſche „ bezoek ", (p. 21.) is voor 't Engelſch, (p. 42.) *that I (who ſuppoſed I muſt have ſunk with downright confuſion) was hardly diſcon-*

cer-

certed during the whole visit; in de andere vertaling, (p. 29.) „ dat „ ik (die my verbeeldde t'eenemaal bereuterd te zullen zyn) naauw„ lyks eenigzins onthutzeld was, geduurende 't gantsche bezoek. In deze aangehaalde plaatsen, (en dergelyken zyn 'er verscheiden,) toont de t'zamenhang in 't Nederduitsch genoegzaam, dat 'er een grove misslag in de vertaling zyn moet; en nog meer komt ons dit voor in enkele woorden of benamingen: *a gentleman*, (*een Heer*),) is hier een *Edelman*; *sensible* (*verstandig*,) *goedaartig*, *teerhartig*; *St. James 's square* (*St. James plein*,) *het kwartier van St. James*; *sober people* (*zedige menschen*,) *burgers*; *a disingenuous girl* (*een geveinsde deern*,) *een ongeveinsd hart*; *aukward figure* (*averechts figuur*) *uiterlyke houding*, en meer dergelyken, wier melding ons in 't schryven, en den Lezer in 't lezen zou vervelen.

Vervolg van het Berigt *van Papieren, rakende de zaak van den Heer* van Haren.

IN ons voorgaande stukje (†) een Berigt gegeven hebbende van de Papieren, welken ons, met opzigt tot de bewuste zaak van den Heer *van Haren*, tot op het drukken van dat Blad, onder 't oog gekomen zyn, zo zullen onze Lezers ongetwyfeld verwagten, dat we dit op denzelfden voet zullen agtervolgen: om hier aan enigermate te voldoen, zullen wy, met een kort woord, nog melding maken van 't geen ons vervolgens deswegens is voorgekomen; als zynde ene breeder ontvouwing dier papieren onnodig, aangezien het meerendeels niet lezenswaardige geschriften zyn.

Behalve den nadruk van de zo zeer gezogte *Deductie* van den Heer *van Haren*, zag men eerlang, om den Lezer tot minder prys te gerieven, een *Extract* of *Uittrekfel* dier *Deductie* in 't licht, midsgaders, om het geval nog korter onder 't oog te brengen, een nadruk der *Memorieele verklaaringe* van des Deducents jongste Dogter, uit bovengemelde *Deductie* getrokken, als welke de wezenlyke inhoud der *Deductie* in zich vervat, welke papieren den Lezer, dien 't niet gelustte de breedvoerige *Deductie* te kopen, en te doorbladeren, genoegzame onderrigting aangaande dit geval van de zyde van den Heer *van Haren* konden geven: hier by kwam nog in 't vervolg van tyd een papier, getituleerd, *de Vader onteert door zyn eigen kinderen, maar geëert van alle welmeenende Nederlanderen*; het welk niet anders behelsde, dan een haatlyk partydig uittrekfel van enige byzonderheden, in de *Deductie* gemeld, om de contra-party van den Heer *van Haren* ten toon te stellen.

Inmiddels had reeds het *Historisch Verhaal* het licht gezien, en was ene *Publicatie* van 't Hof deswegens afgekondigd, en alomme verzonden, gelyk in ons vorige Berigt gemeld is; in gevolge waar van ook vervolgens door den druk gemeen werden gemaakt, *Extracten uit het Register der Resolutien van de Hoog Mog. Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden*, van 22 Juny; behelzende de reden van verbod van bovengenoemde geschrift, hier in bestaande, dat, *boven veele aanstootelyke expressien in het beloop*

(†) Zie 1ste deel *bl.* 955—962. *van*

van het gebeele Stuk, op het einde gevonden wierd een periode, ten hoogſten injurieus en inſolent voor de Vergadering van haar Hoog Mogende, ſoo wel als voor den Heer Hertog van Brunswyk, inſimuleerende booggemelde Heer Hertog, van de ſaak van den Heer Onno Zwier van Haren *niet behoorlyk onderſogt, nog met de vereiſchte omſigtigheid behandelt te hebben, het geen vervolgens ook van applicatie wierd gemaakt op haar Hoog Mogende, die den Heer Hertog voor deszelfs iever en goede conduite in deeſen gehouden, hadden bedankt, deſelve alleſints laudeerende en approbeerende.* In beantwoording van 't *Hiſtoriſch Verbaal* kwamen kort daar op twee geſchriften te voorſchyn; de *Regtvaardige Geeſſel* en *Neêrlands Antwoord*: de Schryver van 't eerſte behandelt zyn onderwerp zeer raillant, en voert niets wezenlyks uit, dan dat hy den Hiſtorie-Schryver voor een onbekwaam, driftig en partydig menſch verklaart; terwyl hy zelf geen byzonder rede beleid en merkelyk drift in zyn papier doet doorſtralen. De tweede ſpreekt op een ernſtiger trant; doch zyn geſchrift is, ten aanzien der zake zelve, van niet meer betekenis dan 't voorgaande, en de Schryver weydt breedvoerig uit over zaken die tot het onderwerp zelve niet doen: ſtrekkende beide deze geſchriften meer, om den Hiſtorie-Schryver in een beſpotlyk licht te ſtellen, of als iemand van een ſlegt character af te malen, dan wel om de zaak zelve op te helderen.

De uitgegevene *Deductie* gaf ondertuſſchen gelegenheid aan 't drukken veler Schriften, buiten die, waar van in 't voorgaande reeds gewag gemaakt is. De Heer *Hend. van Beeftingh* gaf ene *Memorie* over, *aan de Ed. Groot Achtbaare Heeren Burgermeeſteren der Stad Rotterdam*, die ook door den druk gemeen gemaakt werd: deze ſtrekte ter afwering van ene nadeelige interpretatie, die gemaakt mogt worden, van zeker gezegde in de *Deductie*, als had gemelde *van Beeftingh* een paar pragtige Oreilletten vereerd, aan de Dogter van den Heer *van der Duſſen*, uit inzigt van, of met betrekking tot deszelfs voorſpraak by hare Koningl. Hoogh. Gl. Ged., om zitting te verkrygen in de Vroedſchap van *Rotterdam*. Op deze *Memorie* volgde een geſchrift; getituleerd, *Wel gepaſt Antwoord op de Memorie* enz., waar in die Schryver met deze *Memorie* railleert, en aanmerkt, dat de Heer *van Haren*, in 't bedoelde gezegde, zodanig ene verkeerde verdenking geenszins aanduidt. Men drukte omtrend dien tyd ook ene *Redenerende Miſſive, geſchreven van een voornaam Heer in S.... aan een zyner Vrienden te Rotterdam;* waar in die Heer te kennen geeft, dat hy, de Deductie overwogen hebbende, het ſtuk ter wederzyde aanmerkt als ene *dolle raſernye*, waar omtrend men zich kan uitlaten door 't maken van giſſingen; doch dat het zelve niet wel te ontvouwen is, zo lang men geen duidelyker berigt heeft van de beweeg oorzaaken van dit alles; dat de zaak zelve, hoe 't ook zy, waarſchynlyk in regten niet uitgemaakt zal konnen worden, en niet dan tot oneer der wederzydſche partyen zal konnen ſtrekken. Hier by kwam een geſchrift, dat volgens den titul bepaalder ter zake ſcheen, behelzende *Oordeelkundige en Onzydige Gedagten over het*

Ge-

Geſchrift *door* Jr. O. Z. van Haren *getekend*; waar in bedoeld wordt de ſpreekwyzen, in dat geſchrift voorkomende, nader te verklaren, en daar uit af te leiden, dat dit Geſchrift niet aan te merken zy als een Chartebel, maar ten minſte zo veel doet, dat de Heer *van Haren* genoodzaakt ſchyne den dwang, waar van hy gewag maakt, te verifiëren, eer de Beſchuldiging bewezen behoeft te worden. Vervolgens gaf men ook nog in 't licht, *Eenige Vraagen, den Heere* Jr. O. Z. van Haren *voorgeſteld; getrokken uit zyn Edelheidts Deductie*: deze vragen, ten getale van acht en twintig, gaan over zodanige zaken, die in de geſchiedenis, volgens het beloop der *Deductie*, enigermate vreemd voorkomen; midsgaders over enige voorſtellingen in de *Deductie* en handelingen van den Heer *van Haren*, daar in vermeld, welken zich, buiten nadere onderrigting van den Heer *van Haren* of zyne Familie, niet gereedlyk laten verklaren: alle deeze vragen zyn wel niet even gewigtig; doch over 't algemeen genomen zyn ze redelyk bepaald tot het duiſtere in dit onderwerp, en verdienen ſpeculatie; zo dat dit geſchrift genoegzaam 't aanmerklykſte zy onder die Schriften, welke bepaaldlyk betrekkelyk zyn tot de *Deductie*.

Voor 't overige zyn ons etlyke papieren ter hand gekomen, die in 't geheel niets ter zake doen, en waar in veelal de onkuisheid, laſterzugt of partyſchap dermate de hoofdrol ſpeelt; dat ze geheel te verfoeijen zyn. Van dien aart is het *Antwoord van 't Publicq*, en de *Invallende Gedagten*, op enige brieven, in ons voorgaande Berigt aangeduid: als mede de *Klagte van Cyrinas* en de *Echo of Weerklank op dezelve*, midsgaders de *Miſſive van Remarque*, de *Pero en Tullia*, met de nevensgaande *Aanmerking*, en 't *Onteerend Kinderverraad*, met de *Parodie op het zelve*: alle Schriften, die *geen* verdere aanmerking verdienen.

Het verſpreiden van zulk eene reeks van papieren, van onderſcheidene ſoort, deed inmiddels andere Schryvers hunne pennen ſcherpen, om daar mede den ſpot te dryven, of dit tegen te gaan. Van hier zag men in druk een *Mondſtopper*, of *iets voor allen*; een geſchrift, dat niets behelsde dan ene algemene betuiging tot lof van den Heer *van Haren*, ene optelling van enigen dier uitgekomene ſchriften, en verklaring dat die Heer ongetwyfeld geen agt zal ſlaan op alle zodanige papieren. Men bragt ook voor den dag een *Smeekſchrift aan den Heer* O. Z. van Haren, *en derzelver Voor- en Tegenſchryveren*; behelzende ene ernſtige vermaning tot Vreede en Eendragt. Vervolgens vlogt men *Dichtkundige Lauwerkransſen voor de Voor- en Tegenſchryvers*: dit is een redelyk wel opgeſteld Dichtſtuk, waar in het meerendeel dier Schriften op geen onaartige wyze gehekeld wordt. Men vierde ook de *Plechtige uitvaart van de meeſte Geſchriften, aangaande den Heer* van Haren, met aan te merken dat ze van zo weinig of geen betekenis zyn, dat men derzelver Schryveren, en zelfs ook den Schryver dezer *Uitvaart*, wel moge toevoegen:

Taiſez vous ſi vous n'aimez mieux parler!

„ Zwygd liever zo gy niet anders te zeggen hebt!"

Dit

Dit zyn, zo veel ons bewuſt is, alle de byzondere Schriften, die over dit onderwerp, tot op de daar aan volgende *Publicatie* zyn uitgegeven: wy hebben ons in derzelver melding niet ſtipt bepaald aan de tydorde, in welke zy 't licht gezien hebben, maar ons die ſchikking voorgeſteld, welke ons de kortſte en geleidelykſte ſcheen: en wy twyfelen niet, of een ieder, dit beloop dier Schriften nagaande, en uit het gebeurde afleidende wat men in 't vervolg deswegens natuurlyk had te verwagten, zal gereedlyk het gedrag van 's Lands Vaderen, ter ſtuitinge hier van gehouden, goedkeuren en pryzen. Het Hof van Holland, Zeeland en Vrieſland naamlyk heeft ene *Publicatie* doen afkondigen en affigeren, van dato 8 July 1761, waar in het voorſz. Hof verklaart, *na rype deliberatie goedgevonden te hebben, te ſtatueeren, dat aan allen en een iegelyk worde geinterdiceert eenige naamlooſe Geſchriften, toucheerende de voorſz. zaak van Onno Zwier van Haren, Grietman van Stellingwerf Weſteinde, ſyne Dogters, Schoon-Soons, en wie daar inne verder worden genoemt of geraakt ſouden moogen zyn, van nu voortaan door den druk uit te geeven, te verkoopen, te diſſimineeren, of op eenigerhande wyſe publicq te maaken enz.*

Deze *Publicatie* had nog maar weinig dagen het licht gezien, of men zag, ter goedkeuringe en lofpryzinge, een dichtſtuk te voorſchyn komen, gedrukt in 's *Hage* by *H. Bakhuyzen*, dat ten titul had; *Eerezuil voor hunne Edelmogenden, by gelegenheid van hunne Edelmogendens Loffelyke Publicatie*; midsgaders een ander, ten opſchrift voerende, *Gods Zegen, over Nederlandt, in de onpartydigheid en het doorzicht van deszelfs hooge Gerechtshoven*, ondertekend *Lagendaal* en gedrukt te *Rotterdam* by *A. Botball.* Men heeft in deze twee gedichten het welmenende hart der Dichteren te pryzen; doch de Poëzy vertoont zich hier zeer gemeen, en de inhoud doet genoegzaam niets ter zake, als geenszins beantwoordende aan 't bepaalde oogmerk in 't hoofd gemeld. Hier benevens heeft men door den druk gemeen gemaakt een geſchrift, getituleerd, *Onzydig Remarques, of Verlicht-Spiegel, rakende de Beruchte Verſchilzaak, tuſſchen den Heer Jr.* Onno Zwier van Haren, *en zyne Kinderen:* ondertekend *P. Lievens*, gedrukt in 's *Hage*, by *H. Bakhuizen.* Doch deze verlichtſpiegel verduiſtert in ſtede van te verhelderen; alles wat de Schryver met een groten omſlag van woorden voorſtelt, komt kortlyk hier op uit: het geval is ter wederzyde met zo veel duiſterheden bezet, dat ik 'er niet zekers van kan bepalen: en de Schryver laat zich hier over zo verward uit, dat het bezwaarlyk zy zyne redeneringen na te gaan. Ook is ons nog ter hand gekomen, *de Blanke Deugd, ten toon geſteld* enz. ondertekend *G. H.*, by verſcheidene te bekomen: dit geſchrift is genoegzaam op nieuw een uittrekſel van de *Deductie*, met enige weinige aenmerkingen, ter verdediginge van *van Haren*, die reeds meermaals herhaald zyn: het ſchynt of men dus, den cirkel rond gegaan hebbende, op nieuw denzelfden loop wilde beginnen.

EINDE.

Het hoog Adelyk, en Adelryk Zeeland. Vertoont uit eenige ongedrukte Lyſten der Ridderſchappe en Edelen van Zeeland, met Verklaaringen, en Aanteekeningen opgeheldert, en beveſtigt en met de Wapenen der Edelen van Zeeland verrykt uitgegeeven door WILLEM TE WATER. *Te Middelburg, by* Pieter Gilliſſen, MDCCLXI. *Behalve de Opdragt, en ene breedvoerige Voorrede, van omtrend* 140 *bladzyden, die een aanmerkelyk gedeelte van 't Werk zelve uitmaaken, nog omtrend* 180 *bladzyden, in groot octavo.*

HIer mede wordt den Liefhebberen der Vaderlandſche Hiſtorie een Werk aangeboden, dat in verſcheidene opzigten zyne nuttigheid heeft, ter opheldering der Nederlandſche Oudheden in 't algemeen, en van Zeelands Hiſtorie en Staatsbeſtuur in vroegere dagen in 't byzonder. Het behelſt eenige ten volle geloofwaardige Lyſten of Regiſters der Ridderſchappe en Edelen van Zeeland, die in voorige eeuwen het oudſte en hoogaanzienlykſte Lid der Staaten van dat Geweſt uitmaakten: en deeze Regiſters zyn, met nevensgaande beſchryvingen dier hoog Adelyke Geſlachten, en bygevoegde aantekeningen, tot verklaaring veeler byzondere merkwaardigheden, het Staatsbeſtuur en de Hiſtorie betreffende, verrykt geworden. — Het is den Oudheid-kundigen bekend, dat 'er in Nederland, daar geen Wapenkoningen zyn, geen zekerder bewys voor de aloude Adelykheid der Geſlachten gegeeven kan worden, dan 't geen men trekt uit zodanige geloofwaardige Lyſten der Ridderſchappe en Edelen, als waar uit blykt dat zy oudtyds in die waardigheid ter Dagvaard in de Vergadering der Heeren Staaten beſchreeven zyn; des alle zodanige Lyſten met regt het naſpooren overwaardig geagt worden. De Heer *te Water* is in zyne poogingen ten deezen aanzien, met opzigt tot den Zeeuwſchen Adel, in zo ver geſlaagd, dat hy ons in deeze Verzameling vier Lyſten mededeele, welken nog nimmer

het licht gezien hebben, en waar van twee of drie naar 't schynt, zo veel hem bewust is, noit onder 't oog van eenig Schryver, die zyne papieren over de zaaken van Zeeland waereldkundig gemaakt heeft, geweest zyn: zo dat de Beminnaars deezer Oefeninge reden hebben, om de aangewendene moeite van dien Heer met dankbaarheid te erkennen, te meer daar 'er zo weinig Lysten van dien aart te vinden zyn; zynde dezelven veel al, door den Oorlog, binnelandsche onlusten en nevensgaande agtloosheid, verlooren geraakt.

Het Register, dat ten grondslage van dit Werk verstrekt, en met de nevensgaande aanmerkingen het voornaamste deel van 't zelve uitmaakt, is eene *Lyst der Edelen van Zeeland, gekomen uit de Abdy van Middelburg*, waar van de Heer *te Water* in zyne *Voorrede*, en verdere aantekeningen, ons hoofdzaaklyk het volgende berigt geeft. De Edele Heer *Jacob van Grypskerke* heeft een geschrift opgesteld, dat ten titul heeft. *'t Graefschap van Zeeland, ofte korte representatie van de Regeering van Zeeland onder haere Graeven tot den jaere* 1579, *behelzende zeer omstandig den staet en recht van de Ridderschap en Edelen van Zeeland. Beschreeven door den Edelen Heere Jacob van Grypskerke, Heere van Grypskerke en Poppendamme &c.* Van dit Werk, waar aan die Edele Heer gearbeid heeft, waarschynlyk tusschen de jaaren 1650 en 1670, heeft onze Auctеur een handschrift in copy ontvangen, uit handen van den *Wel Edelen Hoog Achtbaeren Heer Mr. Willem van Citters, Oudt-Raedt-Burgermeester, en Bewindhebber der Oost Indische Maatschappy te Middelburg.* Van dit handschrift geeft onze Schryver een volkomen verslag, in zyne Voorreden, en deelt daar uit mede *het elfde Capittel*, dat ten opschrift heeft: *Van de oude en Edele Geslachten van Zeeland, uit welke van den beginne tot den jaere* 1596 *geconstituëert is geweest het Lid van de Ridderschap, en Edelen van Zeeland.* Dit Capittel, het Hoofdwerk deezer Verzamelinge van onzen Auctеur, behelst eene Lyst gekomen

uit

uit de *Abdy van Middelburg*, welke ten titul draagt. *Baenrotz-Heeren, Baenrotz-Genooten Ridderſchappen en Edelen van Zeeland, volgens Notitie daer van gehouden tot den jaere* 1500 (*). De Heer *van Grypskerke* heeft dit Regiſter, zo hy getuigt, *gecopiëerdt uit het Origineel, dat beruſt heeft onder de erfgenaemen van wylen Heer* CHARLES DE BOISOT, *die het, in 't begin vande troubelen, uit de Abdye van Middelburg bekomen hadt* (†), *en andere Copien van d'Heer van Tienhoven.* Hy heeft, de orde van dat Regiſter volgende, op de benaaming van ieder Geſlacht, min of meer breedvoerig aangetekend, deszelfs Genealogie, Goederen en Heerlykheden, midsgaders het adelyke Wapen, dat het zelve kennelyk van andere Geſlachten onderſcheidt (§): waar aan de Heer *te Water* gemeenlyk gehegt heeft, eene korte beſchryving van de Heerlykheid, het Kaſteel of Huis, naar 't welke zodanig een Geſlacht genaamd werd, of dat van 't zelve zynen naam mogt ontvangen hebben; getrokken uit het *tiende Capittel* van 't bovengemelde handſchrift, dat ten titul heeft, *Van de bekende Ridder-Hof-*

(*) Onze Auctеur geeft by gelegenheid van deezen titul eene aantekening, waar in hy de benaamingen der Edelen alhier voorkomende verklaart, inzonderheid uit de papieren van den Heer *van Grypskerke*; en gilt, dat de oorzaak, van waar deeze Lyſt zo volkomen niet is, als dezelve had konnen weezen, en niet verder dan tot het jaar 1500 vervolgt, zy, de agtloosheid der Geeſtlyken, in welker Abdy deeze ſoort van papieren, volgens de gewoonte van dien tyd, bewaard werd.

(†) Hy was het zelve, volgens de aantekening van den Heer *te Water*, waarſchynlyk magtig geworden, met het inneemen van *Middelburg*, den 19den February 1574.

(§) De Heer *Grypskerke* zegt, dat by de moeite genomen heeft, van 't Wapen voor ieder Geſlacht nauwkeurig af te tekenen; doch in de Copy, door den Heer *te Water* gebruikt, waaren deeze aftekeningen niet te vinden; het welk hem bewoogen heeft om dit verlies uit andere Wapenboeken te vergoeden, zo met opzigt tot deeze als tot de andere Lyſten. Van hier vindt men aan 't einde van dit Werk, de *Wopens der Ridderſchappe en Edelen van Zeelandt*, op orde van 't Alphabet, zindlyk in 't koper geſneeden, op twee plaaten gedrukt; welken ook by den Drukker deezes, met de verciſchte coleuren afgeset, te bekomen zyn.

Hoofſteeden in Zeeland. Deeze Lyſt, ſchoon de breedvoerigſte, door den Heer *van Grypskerke* gezien, was egter niet volmaakt; het welk zyn Edelen bewoog dezelve met verſcheidene Edele Zeeuwſche Geſlachten, waar van hy verzekerde kundigheid uit de Chartres, en hem toegezondene Lyſten uit Braband, verkreegen had, te vermeerderen: ook vond hy goed, ten ſlot van dat Capittel nog kortlyk aan te wyzen, de Geſlachten van nabuurige Provincien, uit welken hy eenige Edelen in Zeeland onder de Ridderſchap gevonden had. De Heer *te Water* heeft dit Capittel doorgaande met de noodige aantekeningen verrykt, zo uit de overige Capittelen van dit handſchrift, als uit de Werken van andere Schryveren over dit onderwerp; waar door hy het gezegde van den Heer *van Grypskerke* gemeenlyk opheldert of beveſtigt.

Voor dit Regiſter gaat eene breedvoerige Voorreden, waar in de Heer *te Water*, naa 't opgeeven van zyn berigt, raakende de echtheid en geloofwaardigheid deezer *Middelburgſche* Lyſte, en zyn verſlag aangaande het handſchrift van den Heer *van Grypskerke* en deszelfs oprechtheid, ons verder mededeelt, het geen hem van dien aart nog daar en boven is ter hand gekomen, en in de volgende ſtukken beſtaat.

Eene *Lyſt der Edelen van Zeeland, gekomen van Leuven.* Deeze Lyſt is onze Schryver, zo hy meldt, verſchuldigd aan een handſchrift, (hem door bovengenoemden Wel Ed. Heer *van Citters* gegeeven) van den Heer *Ruiſch de Bruin*, Schryver der Genealogien van den Huize van *Borſſele*, en van andere Hoog-Adelyke Geſlachten van Zeeland, die dezelve opgeeft in de *generaele Voorreeden* van dat handſchrift; in welke hy getuigt dat deeze Lyſt, over lange jaaren van Leuven gekomen, hem toegezonden is, door den nauwkeurigen Heer *Thomas de Rouck*, bekend door zynen Nederlandſchen Herault; en dat hy dezelve correct bevonden heeft; welk getuigenis van geloofwaardigheid onze Aucteur beveſtigt uit derzelver vergelyking met de beſte

beſte Schryvers: terwyl hy deeze Lyſt opgeeft, met ſoortgelyke aantekeningen en verklaaringen, als de Heer *van Grypskerke* op die van *Middelburg* geſchreeven heeft. Deeze Lyſt, de nauwkeurigſte en volledigſte welke tot hier toe is uitgekomen; vermeerdert de Heer *de Water* door byvoeging van eenige Geſlachten, die in de *Middelburgſche* Lyſt gemeld zyn, en in deze niet genaamd worden; midsgaders van die welken de Heer *van Grypskerke*, als boven gemeld is, nog byzonder heeft aangetekend: waar op hy nog eenige Geſlachten met de vereiſchte onderrigtingen laat volgen, die min of meer tot zyne kennis gekomen zyn.

Hier aan hegt onze Auctеur een *Regiſter der Edelen van Zeeland gekomen van Bruſſel.* Dit Regiſter, hem ter hand geſteld, door den *Wel Edelen Heer Mr. Pieter Boddaert, Geheimſchryver van de Admiraliteit*, behelſt eene Lyſt van den Adel van Zeeland, met eene korte beſchryving der Geſlacht-Wapenen. En hier op laat hy eindelyk volgen eene *Lyſt der Edelen van Zeeland, uit het Wapenboek der Heeren van Maelſteede*, door den Wel Ed. Heer *Boddaert* getrokken uit een handſchrift getituleerd *de Nobilitate*, waar in de Schryver van dat handſchrift getuigt dezelve gecopieerd, en de Wapens geblaſoneerd te hebben, *uit het Wapenboek van den Heere Philibert de Tuyl de Serooskerke, Heere van Tienhoven, Maelſteede* &c. Uit deeze twee Lyſten, (zynde de laatſte op eene dergelyke wyze als de eerſte geſchikt,) vermeerdert onze Auctеur zyne opgaave van den Zeeuwſchen Adel, met nog eenige Geſlachten, welker melding hy met behoorlyke verklaaringen verrykt, zo als ten opzigte der voorheen aangetekenden gezegd is.

Uit kragte deezer Verzamelinge nu telt onze Auctеur 140 Adelyke Geſlachten, of wel, met aftrek van eenige Edelen uit andere geweſten in Zeeland gekomen, ruim honderd inlandſche Adelyke ſtammen, die eertyds het Lid der Ridderſchappe en Edelen van Zeeland hebben uitgemaakt. Dit getal ſchynt wel zeer

groot voor eene Provintie, zo klein van omtrek als Zeeland; doch *men moet*, zegt de Heer *te Water, aanmerken, dat voortyts elk ſteene Huis, Slot, Kaſteel, Dorp, en kleine ſtadt zynen byzonderen Heer hadt uit Edelen Geſlachte, in zoo verre dat zelfs van alle de Graefſlyke of goede ſteeden, niet meer dan twee zyn geweeſt, welke noit een byzondere Edelen hebben geboort, te weeten Middelburg en Zierikzee.* Dit geeft hem eindelyk aanleiding tot het vermelden der oorzaaken, waar door het getal der Edelen in Zeeland zo zeer is afgenomen, dat 'er maar weinigen der oude Edele ſtammen overgebleeven zyn, waar van nog de minſten zich in Zeeland blyven ophouden: de oorzaaken hier van vindt hy in de geduurige Oorlogen, en inwendige partyſchappen van vroeger eeuwen; het uitſterven veeler Geſlachten, byzonder in de vyftiende en zeſtiende eeuw; de verarming veeler aanzienlyke Huizen, door grondbraaken en overſtroomingen, waar door hun Adel verduiſterd, en 't Geſlacht onbekend geworden is. Boven al komen by hem in aanmerking de Nederlandſche beroerten, waar uit voortgeſprooten is, dat, de meeſte Edelen den Roomſchen Godsdienſt aankleevende, een aanmerkelyk getal van hun na Braband en Vlaanderen geweeken, en aldaar gebleeven is. *Andere Edelen*, zegt hy, *bleeven wel in Zeeland, of keerden derwaerts weder, maer vonden den ſtaet des Lants, en der Regeeringe zoo verandert, dat het Lidt der Ridderſchappe en Edelen, 't welk, met en benevens den Eerſte Edelen, niet hadt konnen beſchreven worden zedert den jaere 1572., wegens hunne afweezigheit, in de inlandtſche Oorlogen, in Zeelant byna niet meer bekent ſcheen. Zy deeden veele poogingen om het zelve herſtelt te krygen, eerſt in den jaare 1596., naderhant met verdubbelde, en aanhoudende middelen van den jaare 1611 tot 1624 toe, en eindelyk in de jaaren 1651 en 1652; dog alle zonder den gewenſchten uitſlag te erlangen. Dit veroorzaakte dat de meeſten der nog overig zynde Zeeuwſche Edelen zig naa andere Lantſchappen van het Vereenigt Nederlant begaaven, daar zy in het Lidt der Ridderſchappe en Ede-*

Edelen konden komen. Dus bleeven 'er maar eenige enkele Geſlachten of Takken der oude Edele ſtammen in Zeelant, voor welken geen andere weg open ſtont als zig in den Krygsdienſt, of in de Regeering der ſtemmende Steeden van Zeelant te begeeven; wordende het Lidt der Ridderſchappe en Edelen van Zeelant, zedert de gantſche bevreedigingc des jaars 1576, door den Eerſten Edelen alleen verbeelt (*).

De Heer *te Water* beſluit deeze zyne Voorreden, (die, als uit het gezegde is af te neemen, een gewigtig byvoegſel is op het geſchrift van den Heer *Grypskerke*,) met die aanmerking, dat een werk van dien aart niet wel in de eerſte reize tot volkomenheid gebragt kan worden; en dat het hem derhalve aangenaam

(*) Met opzigt tot dit onderwerp merkt onze Auctеur, in zyne aantekening op het geſchrift van den Heer *van Grypskerke*, bl. 4. aan, dat, (de troubelen in Zeeland eerſt inwendig begonnen zynde, met het overgaan van Vliſſingen in April 1572,) de laatſte Vergadering der Zeeuwſche Edelen gehouden is met de twee andere Staaten in November 1571. Ook laat hy zich vervolgens, op bl. 60—62 breeder uit over de Remonſtrantie der Edelen van 't jaar 1596, ter verkryging van de herſtelling van 't Lid der Ridderſchappe en Edelen in Zeeland; als ook over hunne herhaalde raadpleegingen en ſollicitatien deswegens, zo in de jaaren 1607, 1614, 1616, 1624, als nog laater in de jaaren 1651 en 1652. Daar ter plaatſe geſproken hebbende van eenige *Acten der Zeeuwſche Edelen*, welken hy diestyds niet bezat, maar vervolgens magtig geworden is, zo heeft hy in zyn *Naaberichc*, (agter deeze *Voorreede* geplaatſt,) uit de oorſpronglyke papieren, door de Edelen eigenhandig ondertekend, woordelyk opgegeeven eene *Acte* van 't jaar 1614, van 1615 en van 1616, midsgaders de *Reſolutie der Edelen* des jaars 1652. Op dit laatſte ſtuk maakt hy gewag van 't *Requeſt der Edelen* van 't jaar 1651 als gedrukt in 't jaar 1652, in quarto, met veele Bylaagen, onder welken zyn, *Remonſtrantie der Edelen des jaars 1596; Requeſt der Zeeuwſche Edelen des jaars 1614; Advys van Advocaten daar over; Kort Bericht van Prins Maurits daar tegen, en Antwoort der Edelen op dat Contra Bericht*; „ alle ſtukken, zegt hy, der leezinge overwaardig, gelyk ook is „ de Hiſtorie van het Requeſt des jaars 1652, die ik, uit het eigen hantſchrift van eenen der Requeſteerende Edelen van dien „ tyt, by andere gelegenheit in 't licht zal geeven": des we over dit point in 't vervolg nog meerder verwagten, dat veelen niet onaangenaam zal zyn.

naam zal weezen, zo men deeze zyne Lyſten vermeerdert met andere Edele Zeeuwſche Geſlachten, die niet tot zyne kennis gekomen zyn; zynde hy zelf van oogmerk, gelyk hy in 't *Naabericht*, (agter deeze *Voorreede* geplaatſt,) te kennen geeft, om eene afzonderlyke Lyſt van Zeeuwſche Edelen uit het *Groot Charterboek*, door den Heer *F. van Mieris* uitgegeeven; door den druk gemeen te maaken, benevens eenige andere ſtukken de Edelen van Zeeland betreffende, dat zeker ter meerdere volmaakinge deezer Verzamelinge zal ſtrekken; 't geen mogelyk de Liefhebbers der Nederlandſche Oudheden zal aanſpooren, om hem verder de behulpzaame hand te bieden.

Men kan uit dit beloop van den inhoud deezes Werks genoegzaam afneemen, dat het zelve, met opzigt tot de Nederlandſche Oudheden verſcheidene aanmerkingswaardige zaaken moet behelzen; om dit egter nog duidelyker onder 't oog te brengen, en den Leezer tevens het plaiſier te doen, van hem nog iets zaaklyks uit dit Werk mede te deelen, zo zullen we hier aan hegten, het geen we op den naam der Edele Heeren *van der Veere* vinden aangemerkt; welken, in de *Middelburgſche* Lyſt, voorkomen, als de tweede Branche der Heeren van *Borſſelen*: zynde

„ Heeren van der Veere (1) (met naamen) Heer

„ Hen-

(1) Deeze Branche, *Borſſelen van der Veere*, is ook op de drie andere Lyſten gemeld: op de *Leuvenſche* Lyſt heeft de Heer *te Water* de volgende aanmerking geſchreeven. „ Zomtyts wordt „ deeze tak genoemd *van Borſſele* zonder meer, en veeltyts in „ de oude Gedenkſchriften enkel *van der Veere*, dog meeren„ deels *van Borſſelen van der Veere*. De Geſlachtlyſt is by *Smallegange* (1). Deeze echte ſtam is, in 't jaar 1528, uitgeſtorven „ met *Anna van Borſſele, Vrouw van der Veere*, en de heerlykheit „ *van der Veere* gekomen aan haaren Zoon *Adolf van Bourgondien*, „ naar 't verhaal van *Reigersberg* (2).

„ (1) *Chronyk van Zeeland*, *bladtz.* 390—394.
„ (2) *Chronyk van Zeeland*, 2 *deel bl.* 391.

„ Hendrik van Borſſelen, Heere van der Veere,
„ Graeve van Grandprez en Champagne.
„ Heer Wolphard van Borſſelen, Zoone van der
„ Veere, Graeve van Bochane.

Deeze Branche van der Veere wordt in 't Regiſter geſtelt voor de tweede, ende, myns oordeels, is ze het ook; maar hoe, en wanneer die uit de oudſte Branche der Heeren van Borſſelen gekomen zy, en kan ik met geen Brieven demonſtreeren, en laate het derhalven aan de Genealogiſten, die, op dit ſujet, niet allezints eens en zyn, maar wel daar in, dat de Heeren van der Veere uit de Heeren van Borſſelen gekomen zyn, 't welk Reigersberg doorgaans in zyn Chronique verhaalt; jaa zoo verre dat men ſchier kan zeggen, dat hy „ niet voorgehad heeft, als de inondatiën, en de „ Heeren van der Veer te beſchryven. Het Wapen „ bewyſt ook de afkomſte van de Heeren van Borſſe„ len: zy voerden eerſt de ſable a la faſce d'argent, „ (*een zilvere balk op een zwart velt*,) en tot breuke trois „ eſtoiles de meſmes en Chef, (*drie zilvere ſterren in het „ bovendeel.*) (*) Dit hebbe gezien aen verſcheide Ze„ gels, eerſt te Brugge in de Abdye van Eekhoute, „ aen eenen Brief van Dingsdags nae Paeſſchen's jaars „ 1303, by de welken Wolphaert van Borſſelen, Hee„ re van Sandenburg, ('t welk was het huis der Hee„ ren van der Veere,) (1) eenige goederen aen de „ Abdye

(*) Hier mede ſtemt overeen de opgaave in 't *Regiſter van Bruſſel*, en in de *Lyſt uit het Wapenboek der Heeren van Maelſteede*, door den Heer *te Water* in de *Voorreede* bygebragt.

(1) „ Deezen naem zal dit Huis gedraegen hebben om dat het „ in zandig Lant was gebout, even gelyk, waerſchynlyk om die „ zelve reede, het oudſte Hof der Graeven van Hollant, gelegen „ by 's Gravezande, ook Sandenburg wiert genoemt, (zie *S. van* „ *Leuwen Bat. Illuſtr. bl.* 1291) en in 't ſticht van Utrecht een „ beroemde Ridder Hofſtadt dien zelven naem draegt, en niet „ van een Geſlacht Sande genaemt, gelyk de Schryver *de la Con*„ *noiſſance de la Nobleſſe d'Utrecht p.* 31 wil. Doch het Zeuwſche „ Sandenburg ſtak in luiſter verre boven de genoemde huizen uit. „ De Edele Heer van Grypskerke geeft 'er ons dit bericht van „ *Cap.* 10. *bl.* 309 *en* 310.

„ Abdye geeft. Nog aen eenen Brief van Wolphaert
„ van Borſſelen, Heere van ter Veere, van Maendag
„ des Vrouwendag Lichtmiſſe, 's jaers 1362, en ver-
„ ſcheide anderen. Verſcheide ſepulturen die den
„ Graeve van Egmont voor de troubelen heeft laeten
„ uit teekenen (1), ſtellen over al het Wapen, en de
„ quartier van der Veere, met de drie ſterren en chef,
„ (in het bovenſtuk). Weinig voor den jaere 1400,
„ als wanneer de oudſte Branche der Heeren van
„ Borſſelen uitgeſtorven is in manshoir, zo heeft Heer
„ Hen-

„ Sandenburg is geweeſt het grootſte huis van Walcheren, ge-
„ legen in *Sandyk*, digt aen de ſtadt van der Veere, ende de wo-
„ ninge van de Heeren van der Veere en Sandyk, dewelke men
„ in de oudſte Brieven vermelt vint Heeren van Sandenburg, als
„ meede in den Brief Dingsdags nae Paeſſchen 's jaers 1303, by
„ dewelke *Wolphaert, myns Heeren Wolphaarts Soone, wylen Heere*
„ *van Sandenburg, Riddere*, verſcheide goederen geeft aen de
„ Abdye van Eekhoute tot Brugge, alwaer den Brief origineel
„ gezien hebbe, aen dewelke een groot Zegel hangt, in het zelve
„ een Ridder te paerde, gelyk het hier afgetekent hebbe.

„ Boxhorn ſchryft op de Chronique van Reigersberg, dat Heer
„ Wolphaert van Borſſele, Ao. 1298 van de Populace binnen
„ Delft vermoort, dit Sandenburg zoude gebout hebben; maer
„ het is zeker veel ouder geweeſt. Want in den Brief van den
„ jaere 1282, die Boxhorn aldaer meede, op der Veere, gedrukt
„ heeft, vindt men dat deeze Heer zyn Vader het te leen ont-
„ fangt met de volgende woorden: *En daer toe* 80 *Gemeten Landts,*
„ *liggende in den Polder van Sandyk, en daer toe die veſte, en die*
„ *wooninge, die wy hebben in 't Ambacht van Sandyk en die Boom-*
„ *gaerde* &c.

„ Graeve Jan, den eerſten van dien naeme, Graeve van Hol-
„ land en Zeelandt, in den jaere 1296 uit Engeland komende,
„ quam der Veere aen, en logeerde lang op het huis te Sanden-
„ burg, by Heer Wolphaert van der Veere. Op Sandenburg lo-
„ geerde ook Keizer Carel Ao. 1540, by Heer Maximiliaen van
„ Bourgondiën, den welken deeze Keizer, Ao. 1555. den eer-
„ ſten Marquis van der Veere maekte. Dit verhaelt Reigersberg
„ in zyne Chronique van Zeeland op de geallegeerde jaeren. San-
„ denberg is in de troublen geruineert, en komt toe den Heere
„ Prince van Orangie.

(1) „ Een Copye van de Sepulturen, betrekking hebbende tot
„ de Familie van Borſſelen, beruſt nog heeden onder eenige
„ Documenten die ik gezien hebbe.

„ Hendrik van Borſſelen, Ridder, Heer van der Vee-
„ re, (als toen bekomen hebbende het recht van Primo
„ Geniture ende van de volle Wapenen) alleene ge-
„ voert de ſable a la faſce d'argent, gelyk uit zyn
„ Zegels, Sepulture, en van alle zyne nazaeten kan
„ gezien worden. Ik vinde bovendien een verande-
„ ring in het Cimier van deezen Heer Hendrik, ende
„ zyne Zoons, wiens Wapenen *Chiflet*, *de Teſſeris E-*
„ *quitum Aurei Velleris*, blaſonneert de ſable a la faſce
„ d'argent, & pour Cimier le Chapeau contal ſomme
„ des plumes, (een zilvere balk op een zwart velt, en
„ voor dekzel een ſpitze hoet met pluimen bedekt),
„ apparent om dat zy Graeven geworden waeren: al-
„ zoo anderzints het Cimier is *la tête de taureau* (een
„ Oſſenkop).

„ Deeze Branche van de Heeren van der Veere
„ heeft gefloreert, voor zoo veel in de oude Brieven
„ kan bevinden, van den jaere 1235 tot den jaere
„ 1487. In 't eerſtgenoemde jaer vind men den Heere
„ van der Veere op 't Tournoy te Haerlem; en is,
„ buiten twyfel, Claes genaemt geweeſt; om dat ik in
„ een brief, in de Chartres van Vlaenderen, van den
„ 13 Juny 1250, bevinde Heer Wolphaert Claes Soo-
„ ne. In den jaere 1487 is geſtorven Heer Wolphaert
„ van Borſſelen, Heere van der Veere, en Graef van
„ Bouchaine, laetende een Erfdogter Jonkvrou Anna
„ van der Veere, getrouwt met Heer Philips van
„ Bourgondiën, Here van Beveren, en geſtorven Ao.
„ 1518; zoo dat, naar het zeggen van Reigersberg op
„ gemelte jaer, wel waer kan weezen, dat de Heeren
„ van der Veere drie honderd jaeren in Walcheren
„ in fleure geweeſt zyn. Deeze Heeren van der Vee-
„ re zyn, door de opkomſte van de ſtadt van der Vee-
„ re, en Negotie, zeer machtig geworden: want ter
„ Veere, eertyts maer een gering Dorp zynde, wier-
„ den de Heeren daer van meer Heeren van Sanden-
„ burg, of Sandyk genaemt, als van der Veere. Op 't
„ jaer 1256, zegt Reigersberg, *dat in fleure was Wol-*

„ *phaert*

„ *phaert van Borſſelen*, *Heere van de Polders van Noord-*
„ *Walcheren*, *Sandyk* (is nog heden ten dage een Dorp
„ by der Veere) *ende het dorpken van der Veere.*
„ Alle de Heeren van der Veere ſucceſſive zyn Rid-
„ ders gemaekt geweeſt: ſal derhalven alleene mel-
„ den, Wolphaert van der Veere, Ridder door de
„ populace te Delft (1) Ao. 1298 vermoort, om zy-
„ ne oprechte dienſten, zoo als voor deezen is aen-
„ geweezen (2). Heer Wolphaert van der Veere,
„ be-

„ (1) De gemeene Chronykſchryvers leggen de ſchult van de
„ moort aan Heer Wolphaart begaan op de burgers, en het ge-
„ meen, die daar van ſlechts de blinde uitvoerders waaren, als
„ opgehitſt door verſcheide Hollantſche Edelen, die aan Heer
„ Wolphaart zyn gezag en aanzien benyden, en in zyn val hun-
„ ne eige grootheit zogten. Deeze Edelen worden met naamen
„ genoemt in de *alinge ſoeninge*, getroffen ten Jaare 1309, door
„ *den Biſſchop van Utrecht*, *den Graave van Hollant en den Burg-*
„ *Graave van Zeelant*, als zegsluiden, tuſſchen de Kinderen van
„ den vermoorden Heer Wolphaart, en de opgemelte Edelen,
„ die *van wegen Heeren Wolphaarts doet*, *geven en gelden ſullen*
„ *duiſent pont ſwarte tournoyſen*; en voegen 'er by *dat zy ter waer-*
„ *reit ondervonden hebben*, dat *die poerter en gemeenten van Hollant*,
„ *ſonder voerraat*, *en ſonder weten waaren van Heer Wolphaarts*
„ *doet voerſeit*, en, dat zy daerom, de poorters en ingezetenen
„ *quite wiſe van 's Heeren Wolphaarts doet.* Zie Matthæi Anal.
„ Vet. Ævi Tom. 2. pag. 746, 747 in 4to.

„ (2) Dit getuigeniſſe van onzen kundigen Schryver luidt ge-
„ heel anders, als 't verhaal der gemeene Chronykſchryvers,
„ welke gevolgt heeft *Boxhorn op Reigersberg* 2 *deel bl.* 102—104.
„ daar hy Heer Wolphaart afſchildert als een vervolger der Ede-
„ len, een verdrukker van de rechten en vryheeden der Steeden,
„ een Ælius Sejanus, die heerſchzugtige geweltdryver ten tyde
„ van den Keizer Tiberius: daar nogtans deeze Heer Wolphaart
„ een der dapperſte, en verſtandigſte Ridderen van zynen tyt
„ was, die *de waare vryheit van den Lande* poogde te beſcher-
„ men. Om dat overtuigende te zien, moet men de waare geſtel-
„ tenis des Landts ten dien tyde weeten. Graaf Floris de 5,
„ Graave van Hollant en Zeelant, poogende de vryheit t'onder-
„ drukken, en ziende dat de oudſte, machtigſte en rykſte Ede-
„ len dat niet wilden dulden, zogt derzelver gezag te fnuiken, waar
„ toe hy onder anderen deeze twee middelen gebruikte, dat hy 50
„ boeren of burgers te gelyk Veradelde, en de Steeden groote
„ Privilegiën gaf, of ook wel voor gelt verkogt, om door de-
„ zel-

„ beneffens de Graeve van Holland, en Zeeland ver-
„ flaegen by Stavoren op den 24 September 's jaers
„ 1346,

„ zelven, als zyne afhangelingen, de oude Edelen te beteugelen,
„ dat zy hem in zyn opzet niet zouden konnen dwarsboomen.
„ De Edelen, te doorzigtig om zyn voorneemen niet te merken,
„ verbonden zig onderling, ter beſcherminge van hunne en 's
„ Landts wezentlyke rechten en vryheit, eerſt in Zeelant en na-
„ derhant in Hollant, van 't welk alles *Boxhorn op Reigersberg 2*
„ *deel bl.* 93—97 een geheel verkeerd denkbeelt heeft gehadt,
„ en geeft. Naa de moort aan Graaf Floris gepleegt, quam zyn
„ Zoon Jan aan de Regeeringe, en Wolphaart van Borſſelen by
„ hem in groot aanzien, en in gezag. Deeze nu, benevens de
„ andere oude en hooge Edelen toonden weinig achtinge voor
„ de nieuwe Edelen, en de gekogte Privilegien der Steeden; mits
„ zy die beiden aenmerkten als inſtrumenten tot Slavernye, in-
„ dien de Graaf goet vondt om die tot dat einde te willen gebrui-
„ ken, en rekenden ze niet meer, als of die Voorrechten niet
„ gegeeven, en de nieuwe Edelen niet geſchaapen waaren. Dat
„ was genoeg om 't graauw in de Steeden gaande te maaken te-
„ gen den eerſten Miniſter Heer Wolphaart, als of hy de Privi-
„ legiën verkrachte, waar toe zommige Edelen het gemeen op-
„ ſtookten, en dus te wegen bragten, dat men hem vermoorde.
„ 't Geen ik hier kortelyk heb ter neder geſteld is omſtandig be-
„ toogt door den *Ed. Heer van Grypskerke in zyn Graafſchap van*
„ *Zeelant Cap.* 5 *bl.* 143 en volgende, daar hy de waare oorzaa-
„ ken van den vyfden Oorlog tuſſchen den Graave van Vlaande-
„ ren en den Graave van Hollant en Zeelant ontvouwt, en de
„ verdienſten van Heer Wolphaart van Borſſelen ten klaarſten
„ vertoont. En wederom *Cap.* 6. *bl.* 163—170 daar hy de mid-
„ delen, gebruikt door Graaf Floris, om tot een onbepaalder
„ macht, in Holland, en Zeeland, te komen, naar waarheit
„ openlegt, en de Edelen van die beide Landtſchappen verde-
„ digt, inzonderheit Heer Wolphaart van Borſſelen, die, met
„ Heer Jan van Reneſſe en Heer Huge van Cruiningen, in Zee-
„ lant hoofden waaren van het bontgenootſchap, ter beteugelin-
„ ge van de heerſchzugt van Graave Floris den 5. Zyn verhaal
„ is te omſtandig om hier in te klampen; ook zal zig mogelyk an-
„ dere gelegentheid opdoen, om hier over nader te handelen."
—— Een ieder, die luſt heeft tot het leezen van 's Lands Ge-
ſchiedeniſſen, weet, hoe zeer dit denkbeeld, het geen de Heer
te Water hier uit de Schriften van den Heer *Grypskerke* ſchynt in
te boezemen, aanloope tegen de doorgaande berigten, die tot
nog het licht gezien hebben, raakende het gedrag van Heer *Wol-*
phaert van der Veere, zo onder Graaf *Floris*, als wel inzonderheid
onder deszelfs Zoon en Opvolger Graaf *Jan*, dat hem de woede

van

„ 1346, uitwyzende het Faict-Boek van Holland en
„ Zeeland met de Letter C Fol. 82. Heer Hendrik
„ van Borſſelen, Heer van der Veere, Ridder van
„ het Gulde Vlies gecreëert binnen Gent Ao. 1445,
„ en Heer Wolphaert van der Veere zyn Zoon Ao.
„ 1478 binnen Brugge: beide te vinden by *Chiflet de*
„ *Teſſeris Equitum Aurei Velleris.*

„ De Alliantiën, dewelke ik in de Chartres gevon-
„ den hebbe, zyn zeer veele, te weeten, in Zeeland,
„ met Voirne, Reimerswaele, Cruiningе, Arnemui-
„ de, van den Abeele, Heemvliet, en Borſſelen van
„ Brigdamme: buiten met Stryën, Egmont, Bot van
„ der Eem, Maldegem, Lynden, Gyſtellis, van der
„ Dilſt, Vianen, Halewyn, Bruges, Schotlandt,
„ Bourbon, Bourgondiën, Montfoort, Breederoode,
„ Polhain &c.

„ De goederen zyn, door de Zeevaert en Negotie,
„ in overvloedt in deeze Branche der Heeren van der
„ Veere gekomen, waar door zy zoo Hooge Allian-
„ tiën gedaen hebben, als vermeldt is; en hebben,
„ door het eene, en het andere, verre in luiſter, en
„ hoogheit geëxcedeert de andere Branches van dit
„ Geſlacht, die daer door als verduiſtert zyn geworden.
„ Zy hebben in 't laeſte gehadt, in Zeeland, de Stee-
„ den Vliſſingen, van der Veere, Domburg, Weſt
„ Capelle, Brouwershaven, en menigte van Dorpen;
„ buiten in Vrankryk het Graefſchap van Grandprez;
„ in Schotland van Bouchaine.

Drie

van 't Gemeen deed ondervinden (*). Dit moet natuurlyk de nieuwsgierigheid ten kragtigſte opwekken, en de liefhebbers van 's Lands Oudheden doen wenſchen, dat de Heer te *Water* ons in 't kort het omſtandige verhaal van den Heer *Grypskerke* des wegens mededeele; om ons hier omtrend eene betere onderrigting te verleenen, of ten minſte gelegenheid te geeven, om te onderzoeken, of we ook gehouden zyn onze denkbeelden omtrend die omſtandigheden van tyden en zaaken in zo verre te veranderen, dat we den Heer *Wolphaart van der Veere* vry konnen ſpreeken van eene al te verre gaande Heerſchzugt, ten nadeele van 's Lands Vryheid, en de Voorregten der Steden.

(*) Zie de *Vaderl. Hiſt.* III. D. IX. B. § XXVI—XXXIII.

Drie Dichtproeven, benevens een Proef van een Nieuwe Nederduitſche Spraakkonſt. Door HORN. ELZEVIER. *Te Haarlem, by* J. Boſch MDCCLXI. *In groot octavo* 140 *bladzyden.*

DE Heer *Elzevier*, wiens zugt voor, en bekwaamheid in de Dichtkunde genoegzaam bekend is, ſchynt zich eenigermaate te verledigen tot het beſchaaven zyner Schriften, om dezelven van tyd tot tyd het licht te doen zien; en met de uitgaave van dit ſtukje eene proeve te willen neemen, van 't geen de Waereld oordeelt over 't beloop van zyn Werkje, raakende de *Nederduitſche Dichtkonſt*, waar van hy in deezen een gedeelte door den druk gemeen maakt; dat bepaaldlyk over de *Spraakkonſt* gaat. Voor deeze *Proef*, die inzonderheid een berigt van ons eiſcht, vinden wy drie Dichtſtukken, waar van men in 't algemeen wel kan zeggen, dat ze een goed getuigenis draagen van des Dichters vermogen; boven al van zyne keurigheid in de taal, en de leevendigheid zyner verbeeldingskragte; die hem doen erkennen voor iemand, die natuurlyk bekwaam is, om Dichtkundige leſſen te geeven, en zelfs met zyn voorbeeld voort te gaan.

Het eerſte Dichtſtuk voert ten opſchrift, *de waare Dichtkonſt*, het tweede *God verheerlykt in zyne Werken of Reis door 't Heelal*, en 't derde *Eerkroon voor de Matigheid.* Het laatſte heeft een manlyken ſtyl; het tweede is op een gemeenzaamen trant geſchreeven, en valt van daar nu en dat wat laag, voor een onderwerp dat zo verheven is; en 't eerſte is een vers van ſpeeling, waar in de Dichter niet onaartig ſchildert: wy zullen ter proeve, als meeſt betrekkelyk tot ons bedoelde, zyne afmaaling van de Dichtkunſt, uit het laatſte, den Leezer onder 't oog brengen. — De Dichter, eene beſchryving gegeeven hebbende van een nagtgezigt, waar in hy eindelyk een wolk zag nederdaalen; die, zich van een ſcheidende, haaren glans door de gantſche

kamer

kamer verſpreidde, zegt, dat hy toen eenen Godin in vollen luiſter zag verſchynen, welke hy vervolgens aldus afmaalt.

Het blonde en golvend hair, dat ik met loſſe vaart',
Gelyk een gouden zee langs haren hals zag zwieren,
Droeg eene gloriekroon van hemelſche lauwrieren,
Door de Eeuwigheid, voor 't woên van nyd en tyd bewaard.
Heur lieffelyke kaken,
Vertoonden eenen gloed,
Waar voor het Koningklyk ſcharlaken,
Als overwonnen zwichten moet.
Haar oogen vol bekorelyke lonken,
Waer voor het fier geſtarnt met al zyn pronkcieraên,
Verbleekte, en ſchuil moeſt gaen,
Zag ik in 't voorhoofd als twee middagzonnen (*) pronken.
Ik kon een Majeſteit,
Een pratte deftigheid,
Met zedigheid beſpreid,
Uit haer aenminnig wezen,
Als uit een' ſpiegel' lezen.
Haer' boezem, waer een bron van witte melk uit ſproot,
Had zy geheel ontbloot.
Het Hemelſchblaeuwe kleed, dat hare leden dekte,
Was rykelyk bezaeid met ſtarren, voor wier gloed
De gloed van puikrobyn en jaſpis zwichten moet. (†)
Een zyden ſluijer ſtrekte
Een riem, waer in myn oog, zoo klaer als op den dag,
Des grooten VONDELS *naem met goudt geweven zag.*
Drie kinders, uit wier lachend wezen,
Niet duiſter was te lezen

't Een-

(*) We zyn eenigzins verwonderd van te zien, dat de Heer *Elzevier* nog in 't oude gevoelen der Dichteren is, dat men de *oogen* als *zonnen* heeft aan te merken; en dus een ſtelſel aankleeft, dat *twee zonnen* heeft; het welk, onzes oordeels, niet natuurlyk is.

(†) *Zwichten moet*, zo leezen we ook 14 regels hooger, *zwichten moet*. We twyfelen niet, of de Heer *Elzevier* zal in zyne Dichtkundige Leſſen leeren, zulk kort herhaalen van dezelfde ſpreekwyzen en rymklanken te vermyden; doch

In 't luitſlaan geeft ſomtyds een' ſnaar wel and're toonen,
Als hart, en hand begeert.

't Eenvoudig ſchoon, waer meê natuur is overſproeid
En rykelyk verciert, door 't wonderbaer vermogen
Des milden hemels, vlogen
Om deze ſchoone, die van ſchoonheid overvloeit,
En elk in hare min doet branden.
Het eene witbtje droeg een fluit,
Het tweede, een lier vol aengenaem geluid,
En 't derde een veldbazuin in zyne teére handen,
Wiens weérgalm op de duinen ſtuit.
Al wat myn oogen dus beſchouwden
Deed my dees puikgodin
Voor de Eedle DICHTKONST *houden,*
Wel waerdig dat elk een haer minn'.

De Heer *Elzevier*, door deeze beminnelykheid der Dichtkunſte getroffen, heeft al voor verſcheidene jaaren een werkje geſchreeven onder den titel, *Aanleiding tot de Nederduitſche Dichtkunſt*, en deelt in dit ſtukje den Kunſtlievenden een kort berigt daar van mede, om te zien, of hy ontdekken konde welken opgang deszelfs uitgaave zou hebben te verwagten. Wy hebben 't der moeite waardig geoordeeld hem hier in de behulpzaame hand te bieden, te meer om dat we tot nog geen uitgewerkt ſtuk van dien aart in onze Taal bezitten; en zyn daar door bewoogen om zyn bedoelde den Leezer wat nader voor te ſtellen.

Onze Schryver verdeelt zyn Werkje in negen boeken, naar 't getal der Zanggodinnen, benoemende ieder boek met den naam van ééne dier Zuſteren. Het eerſte Boek ontvouwt, hoedanig een Dichter behoore te zyn, welke kunſten en weetenſchappen hy behoore te kennen, en geeft verder eenige algemeene Leſſen, waar op jonge Dichters agt hebben te geeven, om bekwaam te worden. Het tweede geeft een berigt van den ondergang en herſtelling onzer taale, toont de nutheid en noodzaaklykheid der taalkunde, en behelſt etlyke ſpraakkundige aanmerkingen. Het derde ſtrekt om den jongeren Dichteren eenige byzondere Leſſen in te boezemen, die doorgaande in de Dichtkunde in agt te neemen zyn. [In dit Boek zou

men, onzes agtens, zeer eigen plaatſen eene onderrigting over den *Maatklank*, en by die gelegenheid den jongen Dichter onderwyzen, in de *Voetmaat*, het *Rym*, de *Snyding*, *Verpoozing* en *Ruſt*: dit zyn zaaken die tot een Werkje van dien aart ongetwyfeld behooren; en we konnen uit den inhoud der Hoofdſtukken, door den Heer *Elzevier* opgegeeven, niet ontdekken, dat hy zich deswegens byzonder uitlaat: ook zouden veel ligt eenige aanmerkingen over den *ſtyl* in 't algemeen hier gevoeglyk plaats konnen hebben, zo men die niet liever in 't tweede Boek aan de aanmerkingen over de *Spraakkunſt* wilde hegten. Onze Schryver maakt in 't vervolg wel gewag van een Hoofdſtuk over *den ſtyl van 't Treurſpel*, en, van 't *Heldendicht* ſpreekende, van een Hoofdſtuk over de *verhevenheid van den ſtyl*; maar 't zou niet oneigen zyn, in de beginſelen der onderrigtinge, in 't algemeen te toonen, wat 'er vereiſcht wordt, om een goeden ſtyl te ſchryven, en dien te ſchikken naar den aart der onderwerpen.] Het vierde Boek handelt over de gemeene dichtſtukjes, en toont wat 'er vereiſcht wordt in *Geeſtlyke gedichten*, *Minnedichten*, *Bruiloftsdichten* enz., waar by nog komt eene beſchouwing van zommige Poëtiſche aartigheden, waar die voegen en niet voegen. Het vyfde gaat over de *Herders-* *Viſſers-* en *Veldzangen*, het *Bly-* en *Klugtſpel*, de *Boertige verzen* en 't *Schimpdicht*. [Mogelyk brengt de Heer *Elzevier* hier onder ook het dichten van *Fabelen*; zo niet, hy overweege, indien hy dit leeſt, of zulks niet gevoeglyk zou konnen geſchieden.] Het zesde moedigt den jongen Dichter aan, om zyn werk te maaken van het ſchilderagtige, en doet hem zien hoe hy natuurlyk dichten moet. Hier aan is gehegt eene uitweiding over de Oudheid, Begin en Voortgang der Dichtkunſt by de Grieken, Latynen, Italiaanen en Nederlanders, midsgaders een berigt van verſcheidene Kunſtgenootſchappen in Nederland. Het zevende ontvouwt het aanmerkenswaardigſte raakende de *Tooneelpoëzy*, gelyk het achtſte doet

ten

ten aanzien van het *Heldendicht:* waar op onze Schryver in 't negende Boek zyn Werkje beſluit met eene verhandeling tot *Lof der Dichtkunſte.* [We zyn niet vreemd van te denken, dat de uitweiding, in 't zesde Boek boven gemeld, wel zo eigenaartig in dit laatſte boek overgebragt zou worden; doch miſſchien wordt dan het zesde Boek wat klein in evenredigheid met de anderen; dan dit zou de Heer *Elzevier* ligtlyk konnen verhelpen, met het laatſte Hoofdſtuk van 't achtſte Boek, *over de gelykeniſſen*, in 't zesde te plaatſen; en daar nevens te voegen eene doorgaande onderrigting raakende het gebruik der *Redenrykkunſtige figuuren*; dat in de Poëzy wel eene byzondere aanmerking verdient.]

Men kan uit dit beloop genoegzaam afneemen, dat een Werkje van dien aart, behoorlyk uitgevoerd, in verſcheidene opzigten aangenaam, en voor de Dichtkunſt van een weezenlyk nut kan zyn. Om nu den Leezer in ſtaat te ſtellen, om eenigermaate te konnen oordeelen over de uitvoering, zo heeft de Heer *Elzevier* aan 't korte berigt van dit zyn Werkje gehegt, zyne *Proef van een nieuwe Nederduitſche Spraakkonſt*; zynde een gedeelte van 't tweede Boek. —— Het oogmerk van den Schryver is niet eene geheele Spraakkunſt te ſchryven; des aangaande wyſt hy den Leezer tot *Monen*, *Nyloë*, *Sewel* en anderen; maar alleen om, onder zekere hoofden, een geleidelyk denkbeeld der taalkunde te geeven, en zyne aanmerkingen mede te deelen over zommige byzonderheden die, zynes oordeels, voor al eene nadere oplettendheid verdienen. Van hier begint hy met de *Naamvallen*, en ſpreekt vervolgens van de *Geſlacht* en *Voornaemwoorden*, van de *Zelfſtandige*, *Byvoeglyke Naem-* en de *Deel-woorden*; van de *Werkwoorden*, en derzelver *Beheerſching*; van de *Bywoorden*, *Voegwoorden*, *Tuſſchenwerpingen*, *Voorzetſelen*, en beſluit met eenige byzondere *Aanmerkingen* over zommige *woorden*, *ſpreekwyzen*, en de *ſpelling*. Dit gedeelte van zyn Werk, het welk over de *Spraakkonſt*

gaat, is, gelyk hy zelf doorgaande erkent, voor 't meerendeel ontleend uit des Heeren *Huydecopers Proeve van Taal en Dichtkunde*, en de Schriften van het Kunſtgenootſchap *Natura & Arte*; en de Schryver toont gemeenlyk in zyne aanmerkingen, zo eigene als overgenomene, dat hy zich zeer bevlytigd heeft in 't leezen onzer Nederduitſche Schryveren, en met oordeel gebruik weet te maaken van 't geen hy geleezen heeft: het welk ons niet ongegrond, zo wy agten, doet vermoeden, dat het voorgeſtelde Werkje grootlyks zal beſtaan, uit aantekeningen van 't merkwaardigſte dat den Heer *Elzevier* in zyne leezing voorgekomen, en door hem onder eenige hoofden, in 't korte berigt gemeld, gebragt is: het welk voor veelen van dienſt kan zyn; als wordende langs dien weg alles by een verzameld, het geen veele Schryvers hier en daar over deeze onderwerpen gemeld hebben. — Tot een byzonder voorbeeld van nutte aanmerking diene de volgende over de *Naamvallen*, ontleend uit een geſchrift van 't Kunſtgenootſchap *Natura & Arte*, (dat in de handen van ſlegts weinigen gevonden wordt;) deeze aanmerking geeft een klaarder denkbeeld van 't gebruik der Naamvallen in onze taal, dan men gemeenlyk by de Spraakkunſtſchryvers ontmoet. De Heer *Elzevier* ſtelt dit in deezer voege voor.

„ Voor eerſt zullen wy van de *Naemvallen* ſpreken, „ die zes in 't getal zyn, en in 't Latyn deze namen „ hebben: *Nominativus*, *Genitivus*, *Dativus*, *Accuſativus* *Vocativus* *Ablativus*.

„ De Heer *Monen* heeft in zyne Spraekkunſte die „ woorden ſlechts naer de letter overgezet, zonder „ een genoegzame verklaringe daer by te geven, en „ dus geen kleine deur van verwarring voor de leergierige jeugd' opengezet, gelyk wy verder zullen „ aantoonen; want, in de bovengemelde orde, noemt „ hy ze aldus: *Noemer*, *Teler* of *Baerer*, *Gever*, *Aenklager*, *Roeper*, *Nemer*.

„ Nu zullen wy de eigenſchappen van die zes

„ Naem-

„ Naemvallen elk in 't byzonder gaen onderzoeken,
„ en verklaren.

„ De eerſte Naemval, by *Monen*, de *Noemer*, en by
„ ons de *Werker*, is eigenlyk de *werkende perſoon* of
„ *zaek*, en daerom worden die woorden, die door een'
„ *Werker* geregeert worden, en buiten zulke *perſonen*
„ of *zaken* niet te pas komen, of gebruikt kunnen
„ worden, *werkwoorden* genoemt, als *beminnen*, *ſlaen*,
„ *ſlooten* enz. maer om by onzen *Werker* te blyven:
„ wanneer ik (by voorbeeld) ſchryf: *Pieter bemint*, *ſlaet*
„ *ſloot* enz. zoo vraeg: *wie bemint*, *ſlaet*, *ſloot*? en het
„ antwoord zal zyn *Pieter*: zoo dat blykt, dat *Pieter*
„ de *werkende perſoon*, en derhalven in den eerſten
„ Naemval moet geſtelt worden. En om het noch
„ klaerder te doen begrypen, zoo zeg ik: *de Man be-*
„ *mint*, enz. daer uit blykt mede dat *de Man* de *wer-*
„ *kende perſoon* is, door het *Geſlachtwoord De*, alzoo dat
„ woord *De* altydt de eerſte of vyfde Naemval is, te
„ weten de *Roeper* van *Monen*, by ons de *Toehoorder*,
„ dat is, *de aengeſproken perſoon* of *zaek*, maer dewyl
„ *de Man* hier geen *Toehoorder* is, maer *werkende*; zoo
„ blykt te meer dat *de Man* hier in den eerſten *Naem-*
„ *valle* ſtaet, welke *eerſte Naemval* nooit *Den* (dat by
„ veele kwade Schryvers echter te vinden is) kan
„ dulden.

„ Nu volgt *de Teler*; het Konſtgenootſchap *Natura*
„ *& Arte*, uit wiens Schriften ik dit Hoofdſtuk op-
„ maek, noemt dezen Naemval den *Eigenaar*, dat is,
„ een perſoon of zaek die een' wezentlyken eigendom
„ heeft aen perſonen of zaken die by hem geſtelt wor-
„ den, dus zegt men *de lof* des *mans*, of *van den man*,
„ *is groot*, *de lof* der *vrouw*, of *van de vrouw*, *is groot*,
„ *de lof* des *konſtgenootſchaps* of *van het konſtgenootſchap*,
„ *is groot*. Hier blykt nu klaer dat *man*, *vrouw* en *konſt-*
„ *genootſchap* hier in den tweeden Naemvall' ſtaen, of
„ de *Eigenaers* zyn van den lof. Zynde het Geſlacht-
„ woord *Des* in het mannelyke en onzydige en *Der* in
„ het vrouwelyke geſlacht, altydt vaſte tekens van

» den *Eigenaer* of *tweeden Naemval*; doch dewyl het
» woord *Van* zoo wel den zesden als den tweeden
» Naemval regeert, moet men wel naeuwkeurig acht
» ſlaen hoe het zelve voorkomt, 't welk men gemak-
» kelyk kan leeren onderſcheiden. By voorbeeld: ik
» lees *de lof van den man is groot*; wil men nu weten of
» *de man* hier in den tweeden, dan of hy in den zesden
» Naamvall' ſta, zoo vrage men zich zelve ſlechts, of
» die man *Eigenaer* van den lof zy, of eenigen eigen-
» dom aen denzelven hebbe? voorzeker ja; geruſt
» moogt ge dan ter neder zetten *de lof van den Man*
» enz.; want in den zesden Naemvall' zou het *Manne*
» moeten zyn (*). Doch om noch vaſter hier in te
» gaen zoo is 'er noch een onfeilbaer teken, om den
» tweeden van den zesden Naemvall' te leeren onder-
» kennen, te weeten: wanneer men in het mannelyk
» geſlacht, voor de woorden *van den*, *van dien*, *diens* of
» *des*, en in het vrouwelyke voor *van de*, of *van die*,
» *der* of *dier*, zonder krenkinge van den zin, kan zet-
» ten; dan is het een vaſt teken dat het woord *van* in
» den tweeden Naemvall' ſtaet, dewyl die buiging in
» den zesden Naemvall' geen plaets kan hebben.

» De derde Naemval, by *Monen den Gever*, maer
» met meer reden by ons *den Ontvanger* genoemd, is
» die perſoon of zaek die iets ontvangt, of wien iets
» toegebragt wordt. By voorbeeld: *Jan geeft den*
» *manne ſlagen*, (want de *ſlagen* ſtaen in den vierden
» Naamvall' in het meervoudige getal.) Zoo volgt
» dat *de man* de *Ontvanger*-is, of de derde Naemval,
» die zoo wel als de zesde in *e* uitgaet (*). Te meer,
» als men 'er een woord byvoegt, en ſchryft: *Jan*
» *geeft* aen *den manne ſlagen*; want daer *aen* niet by kan
» komen, kan geen *Ontfanger*, of *derden Naemval* ge-
» von-

(*) Dit is een regel van 't Kunſtgenootſchap *Natura & Arte*, dien de Heer *Elzevier* vervolgens ſtaaft, met de ſchryfwyze der Ouden: de bepaaldheid van ons beſtek laat ons niet toe ons hier over uit te laaten.

„ vonden worden, noch eenige plaets grypen. Indien
„ men nu volgens *Monen* te werk ging', en vraegde
„ wie is de *Gever?* (dat is de *derde Naemval*) zou men
„ immers moeten zeggen *Jan;* maer dat is mis, Jan
„ is de derde niet; maer de *eerſte Naemval*, te weten
„ de *werker* of *werkende perſoon*, zoo dat men hier uit
„ kan zien hoe weinig nut voor een' jongen Leerling'
„ uit *Monens Spraekkunſt'*, in dit geval, te halen is."

„ Hier na volgt de vierde Naemval, dat is de *be-*
„ *werktwordende perſoon* of *zaek*, of *Lyder*, (*Monen*
„ noemt hem den *Aenklager*) dat is de man die geſla-
„ gen of geſtooten wordt. By voorbeeld: *Jan ſlaet den*
„ *man*, *ſchopt den jongen*, *boort den toon* enz. zoo blykt
„ dat *de man*, *de jongen* en *de toon*, de *bewerktwordende*
„ *perſoonen* of *zaken*, dat is de *Lyders*; *ſlaet*, *ſchopt* en
„ *boort* de werkwoorden zyn, en *Jan* de *Werker* is:
„ doch wanneer men ſchryft: *de man wordt geſlagen*, *de*
„ *jongen wordt geſchopt*, *de toon wordt gehoort*, moet de-
„ *man*, de *jongen*, en de *toon* in den eerſten Naemvall'
„ ſtaen, om twee redenen, ten eerſte: om dat geen
„ *vierde Naemval* in een' volkomen zinn' kan gevonden
„ worden, zonder een' *eerſten Naemval*, *voor* of *achter*
„ zich te hebben, gelyk in *Jan ſlaet*, *ſtoot* enz. te zien
„ is, die hier niet te vinden is. Ten tweede: om dat
„ geen perſoon of zaek door een *Lydend werkwoord* in
„ den vierden Naemval wordt geſtelt, maer wel door
„ een *bedryvend werkwoord*.

„ De vyfde Naemval is by *Monen* de *Roeper*, maer
„ by ons de *Geroepen*, of *aengeſproken perſoon of zaek*, of,
„ om hem met één woord te noemen; de *Toehoorder*;
„ om dat hem, wanneer hy ons voorkomt, deze bena-
„ ming eigen is, gelyk uit dit voorbeeldt te zien is:
„ *Ik hoorde dien man roepen*, *mannen broeders!* enz. Vraegt
„ men nu *Monen* wie hier in den *Roeper'* ſtaet? (die
„ altydt met den eerſten Naemvall' overeenkomt, en
„ zo wel als die altyd *De* en nooit *Den* voor hem ly-
„ den kan.) Zoo moet hy, wil hy volgens zyn eigen
„ woorden antwoorden, zeggen: *de mannen Broeders*,

„ die in tegendeel de *Toehoorders* zyn. Want *Ik* (die
„ de Werker ben) *hoor roepen;* (te weten *den man* die
„ in den vierden naemvall' ſtaet) maer vraegt men
„ wie hier de aengeſproken, of, om in het meervou-
„ dige getal te ſpreken, wie de *aengeſproken perſonen*,
„ of *Toehoorders* zyn? zoo valt het antwoord licht; *de*
„ *Mannen Broeders* zyn de *Toehoorders*, die dan ook, ge-
„ lyk het zyn moet, met den *Werker'* of eerſten *Naem-*
„ *vall'* overeenkomen.

„ De zesde en laetſte Naemval is de *Benomen* of *be-*
„ *roofde perſoon of zaek*, anders de *Derver*. (By *Monen*
„ wordt hy, doch verkeerd, den *Nemer* genoemt.)
„ Dus zegt men: *Jan neemt van den Manne, al wat hy*
„ *krygen kan*. Vraegt men nu een' Leerling' weder,
„ wie is de *Nemer?* die moet antwoorden *Jan*, dat
„ mis is; want die is de *werkende perſoon of zaek*, en kan
„ by gevolg geen *zesde Naemval* zyn. Maer vraegt
„ men wie is de *Derver*, of *Benomen perſoon?* zoo luidt
„ het antwoord *de Man*, die daerom in den *zesden*
„ *Naemvall'* ſtaet, en *Manne* moet zyn. Laet ons nu
„ eens zien, hoe men den zesden Naemval in andere
„ opzichten ook waer te nemen hebbe. Deze Naem-
„ val kan ons ook dus voorkomen, by voorbeeld:
„ *Jan wordt gebaet van den Man*. Dan moet het woord
„ *Man* weder *Manne* zyn. Niet zo zeer dat *de Man*
„ van iets berooft wordt, of als een benomen perſoon
„ moet aengemerkt worden, als wel om dat het woord
„ *Van* hier bykomt, (dat, als gezegt is, zoo wel een'
„ zesden als een' tweeden Naemval regeert.) Dat
„ hier, zonder krenkinge des zins, niet in *Des* kan
„ veranderd worden; want hoe miſſelyk zou het lui-
„ den, als men zeide: *Jan wordt gebaet des Mans?*
„ daerom moet *Man* in den zesden Naemvall' ſtaen en
„ *Manne* zyn. Men kan *Man* hier ook in den vierden
„ Naemval ſtellen, mits het woord *Van*, in *Door* ver-
„ anderende, niet om dat de *Man* hier een *Lyder* zou-
„ de zyn, maer om dat het woord *Door* een' vierden
„ Naemval regeert.

„ Dus

„ Dus meinen wy den Leerlingen een denkbeeld
„ van de eigenſchappen der zes Naemvallen gegeven
„ te hebben, en nu zullen wy de Namen der *Naem-*
„ *vallen* in order zetten, zoo als ze, om begrepen te
„ worden, moeten genaemd zyn:

„ WERKER, of *werkende perſoon of zaek.*
„ EIGENAER.
„ ONTVANGER.
„ LYDER, of *Bewerkt wordende perſoon of zaek.*
„ TOEHOORDER, of *Aengeſproken perſoon of zaek.*
„ DERVER, of *de perſoon of zaek wien iets benomen wordt.*

MATTHÆI *van* GEUNS, Groningani, *de eo quod vitam conſtituit in corpore animali, diſquiſitio phyſiologica.*

Natuurkundige verhandeling, over het gene het Leeven uitmaakt in een dierlyk lichaam, door MATTH. *van* GEUNS. *Te Groningen, by* Henr. Crebas, *en te Amſterdam, by* Pieter Meyer. *In groot quarto* 45 *bladz.* 1758.

TErwyl wy onze Vaderlanderen dagten een bericht mede te deelen, van eene Verhandeling *over den lichaamlyken dood en de oorzaaken van ſterven*, welke onlangs door den Heer *van* GEUNS te Leyden is uitgegeven, by zyne bevordering tot het Doctoraat; ſcheen het ons gevoeglyk voor af melding te maaken van het tegenswoordig werkje, dat verknogt is met het nu uitgekoomene, en in natuurlyke orde van ſtoffe en tyd het zelve voorgaat.

Deeze Verhandeling *over het lichaamlyk Leeven* is, gelyk de Titel en de Voorrede aanduiden, een Akademiſch werkje, door den Aucteur onder voorzittinge van den Heer *van* DOEVEREN, Profeſſor te Groningen, in 't openbaar aldaar verdedigd. Het gewigt der ſtoffe, en de menigvuldigheid van ſchriften en gevoelens, welke zedert verſcheidene jaaren daar over

zyn uitgekoomen, gevoegd by de vlyt en beleezenheid welke in deeze verhandeling doorſtraalen, en de lof, welken de Profeſſor aan den Auƈteur en zyne Letteroeffeningen geeft, in een Brief die voor het werkje gaat, hebben het zelve met agtinge doen ontfangen en geleezen worden. Onzen Leezeren zal het, om dezelfde redenen, niet onaangenaam zyn, dat wy hun eene ſchets geeven, waaruit zy over het werkje eenigzins zullen kunnen oordeelen.

Voor af maakt de Hr. *van* GEUNS eenige aanmerkingen, over het onderſcheid der drie Ryken der Natuure, om te koomen op dat der Dieren, als het meeſt ſamengeſtelde, en waar in het meeſt voor een' Natuurkundigen te onderzoeken valt; terwyl hier te letten is, niet alleen op die ſtoffelyke eigenſchappen en hoedanigheeden, welke de deelen van een Dier, voor zoo verre ze uit vaſte en vloeibaare ſtoffe beſtaan, met alles wat lichaamlyk is gemeen hebben; en verder op de ſamenſtelling en het werktuiglyk maakſel der deelen: maar wel byzonderlyk, hoe dit beide ſamenloopt, door de juiſte byeenſchikking, van zoo veele, in hoedanigheeden en werktuiglykheid zoo zeer verſchillende, deelen, dat hier één geheel lichaam uit voortkoome, 't welk, door de overeenſtemming zyner werkingen, een geſchikt en duurzaam werktuig zy, om gewaarwordingen te ontfangen en tot de Ziel over te brengen, en ook deszelfs wil door gepaſte beweegingen uit te voeren.

In deeze vereiſchte geſteldheid en werkzaamheid dan, zegt de Schryver, welke het lichaam tot de genoemde verrigtingen in ſtaat ſtelt, beſtaat *het lichaamlyk Leeven*. En hy ſtelt zig voor, te onderzoeken naar de natuurlyke reden deezer werkzaamheid, voor zoo verre ze allen deelen des lichaams gemeen is, zonder te treeden in de eigene werkingen van ieder deel, die weer van byzondere hoedanigheeden en ſamenſtelling afhangen, en aan de gewoone dierlyke Natuurkunde

(*) moe-

(*) moeten overgelaaten worden. Ten dien einde maakt hy zig de volgende verdeeling. Om ten eerſten naa te gaan, *in welke onderſcheidene werkingen van deelen de naaſte en zigtbaare reden van het leeven des lichaams beſtaa; en tot welke algemeene eenvoudigheid die werkingen kunnen gebragt worden.* Ten 2den; te onderzoeken, *of de oorzaak dier algemeene eenvoudige werkſaamheid aan de Beweegvezelen van ieder deel op haar zelven eigen zyn, en op welke wyze.* Ten 3den; *welken Onderſtand de deelen in haare werkzaamheid ontfangen van de geheele lichaamlyke Huisboudinge.* Ten 4den; *wat men van de oorzaak en redenen der eigene werkzaamheid der deelen, en de wyze, waarop het Zenuwgeſtel dezelve onderſteune, bepaalen kan. Eindelyk*, ten 5den; *om uit het verhandelde een naaukeuriger denkbeeld van het Leeven des geheelen Lichaams ſamen te ſtellen, en op verſcheidene zwaarigheeden en verſchillende gevoelens te antwoorden.*

I.

De algemeen aangenomene, en zigtbaare, naaſte oorzaaken van het leeven des lichaams, in zyn geheel genomen, zyn voornaamelyk de zoogenoemde *leevens werkingen* (†), de klopping van het Hart en Slagaderen, en de daar van afhangende Omloop des bloeds; dewyl hier aan de voeding en in ſtand houding van ieder deeltje naaſt verknogt is: ſchoon in der daad de tegenswoordigheid deezer werkingen eer een vaſt teken van leeven is, dan dat derzelver afweezenheid een zeker bewys des doods zoude zyn; dewyl de waarneemingen leeren, dat het leeven zig als 't waare, geheel ſchuil kan houden, en alleen, zoo 't ſchynt, in de onmerkbaare werkzaamheid der kleinſte deeltjes beruſten, laatende zig dan door gepaſte middelen weer tot de gewoone zigtbaare werkingen opwekken, gelyk in de verdronkenen, geſmoorden, en bezweekenen bekend is. Verder zyn tot het geheele leeven noodzaaklyk, dog minder onmiddelyk dan de genoemde

(*) *Phyſiologia animalis.* (†) *Actiones vitales.*

de Leevens-werkingen en ondergeſchikt aan dezelve, de *Natuurlyke werkingen* (*), beſtaande in de beweeging en werking der Maag, Darmen, enz. De *Dierlyke werkingen* (†), van Gewaarworden en vrywillig Beweegen, ſchynen eigenlyk niet zoo zeer tot in ſtandhouding van het lichaamlyk leeven of huishouding vereiſcht te worden, als wel tot onderſcheiding tuſſchen het Dierlyk en het Groeijend leeven; dog, daar het hier op aankoomt, zy geſchieden ook door Beweeging en Samentrekking der deelen, gelyk althans in de werking der Spieren ten uiterſten klaar is, en zeer waarſchynlyk ook in de tedere Zenuwen, door welke de gewaarwording geſchiedt, enz.

Alle deelen derhalve, welke leevens beweegingen verrigten, doen dit door beurtlingſche Samentrekking of verkorting, en weer los laating of Verlenging, haarer Zelfſtandigheid. Dog ook alle deelen beſtaan eindelyk, volgens des Heeren HALLERS naaukeuriger proefneemingen, uit Vezelen en oneindig kleine Vezeldraadjes (§), welke meeſt al van dezelve natuur ſchynen te zyn, dog op verſchillende wyzen zamengeſchikt, op een gepakt, en door elkander geweeven, Vliezen, Vaten, van verſcheide ordens, en het algemeene celagtig Weeffel (‡), 't welk alle deelen door 't geheele lichaam verzelt, uitmaaken, en de voornaame zelfſtandigheid van alle vaſte Deelen zyn. In de zoogenaamde Spiervezelen is een meer geregelde zamenſchikking en eenpaarige ſtrekking, waar door ze tot ſterker en regelmaatiger beweegingen geſchikt ſchynen, en ook meeſt al, daar zoo iets vereiſcht wordt, rykelyk voor handen zyn. Zoo dat de Vezelen de algemeene en eenige gereedſchappen van beweeging ſchynen te zyn, in alle de deelen des geheelen lichaams; en derhalve, de natuur en oorzaak der zamentrekkende beweeging van de Vezelen verklaart zyn-

(*) *Actiones naturales.* (†) *Actiones animales.*
(§) *Fibræ & fibrilla.* (‡) *Tela cellulosa.*

zynde, is dat gene, 't welk eigenlyk het leeven in 't geheele lichaam uitmaakt, verklaard. Om dit duidelyker te maaken geeft de Schryver een ſchets, hoe uit deeze enkele zamentrekkende beweeging alle de verrigtingen der verſchillende deelen des leevenden lichaams te verklaaren zyn. Namelyk in een Vat zyn de voornaame beweegvezelen ringswyze naaſt elkander geplaatſt, en door het celagtig weefſel ſamengebonden, wanneer zy derhalve zig eenvoudiglyk ſamentrekken, wordt de ring kleiner, het vat naauwer, en het vogt daar in voortgeſtuwt. Wanneer men hier nu byvoegd een bepaalde loop deezer vaten, grootte en kleinheid, figuur, hoeken, draaijingen, ſaamenbinding enz. zal men naar maate dit verſchilt, de verſchillende verſchynſelen van loop, verandering, afſcheiding, en uitwerping der vogten in verſchillende deelen, ingewanden, klieren enz. welke in maakzel byzonder zyn eenigzins kunnen begrypen. Dit zelve laat zig toepaſſen op de onderſcheidene werkingen van het hart, maag, darmen, kleine en groote Spieren, welke op verſchillende wyze ſamengeſteld zyn uit beweegvezelen, welker eenvoudige werking niet anders is dan verkorting en weer verlenging hunner zelfſtandigheid. Kortelyk, alle deelen, welke leevensbeweegingen maaken, zyn van deeze beweegvezelen voorzien; de werking der eerſte beweegvezelen is in alle deelen gelyk; dat egter de deelen in haar geheel zoo verſchillende verrigtingen hebben, koomt enkel van haar verſchillend maakſel en werktuiglykheid, en mogelyk van bykoomende byzondere hoedanigheden der vaſte en vloeibaare deelen, welk alles eigenlyk tot de eerſte oorzaak der leevensbeweeging niet bybrengt, maar dezelve ſlegts op verſchillende wyzen ſchikt en wyzigt.

II.

Nu valt te onderzoeken, van welke Natuur de ſamentrekkende Beweeging der Vezelen is, dat is, of dezelve, uit eene eigene Kragt deezer deeltjes voort-

kome,

kome, dan of ze die flegts als Gereedſchappen hebben; die door één algemeene Oorzaak of Dryfveer, buiten haar, bewogen worden. De Schryver merkt aan dat dit laatſt gevoelen van de voornaamſte Mannen van laateren tyd meeſt al gedreeven is. Meeſt heeft men de Zenuwen, welke uit de Herſenen hunne kragt ontleenen, voor de algemeene oorzaaken der leevensbeweegingen der Vezelen gehouden, en dit op verſchillende en geeſtige wyzen verklaard, gelyk by WILLIS, BOERHAAVE, KEIL, BERNOULLI, enz. te zien is. Anderen hebben het Hart, anderen de voortplantingen van 't harde Herſenvlies door 't geheele lichaam, anderen de Electrieke kragt, anderen de Ziel zelve, voor de algemeene Beweegoorzaak genomen, om van de ongerymder gevoelens der Ouderen niet te gewagen. Den Auctеur koomt het waarſchynlykſt voor, dat de beweegvezelen, noch bloote Gereedſchappen, zonder eigen kragt zyn, noch dat hunne kragt zoo van het geheele Geſtel en Huishouding des lichaams onafhanglyk zy, dat men ieder vezel als een volſtrekt beweegtuig op zig zelven (*) zou kunnen aanzien, dog dit moet door proefneemingen met de byzondere deelen nader opgemaakt en bepaald worden. Hier toe worden dan de Deelen des lichaams, welke beweegvezelen hebben, en door hunne werking tot de dierlyke Huishouding bybrengen, afzonderlyk naagegaan; het hart, de maag, darmen, blaas en kleinere bewaarplaatſen, lyfmoeder; verders de groote en kleine ſlagaders en vaten, en ook het celagtig weefſel met de deelen die daar uit ſamengeſteld zyn, eindelyk het zenuwgeſtel, en de grootere ſpieren. De proef- en waarneemingen meeſt uit de nieuwere Schryvers bygebragt, vergeleeken, en door eige proeven beveſtigd, leeren dat elk deel, het een meer en meer zigtbaarlyk dan het ander, byzonderlyk aangeprikkeld zynde, in zyn eigen beweeging, onafhanglyk van die der

ove-

(*) *Automatum.*

overige deelen, verſnelt, verandert, en, in ruſt geraakt zynde, weer opgewekt wordt, en eenigen tyd met beweegen aanhoudt, zelfs dikwyl wanneer het overige lichaam reeds al zyn leeven kwyt is, en ook wanneer zulk een deel geheel van het leevend lichaam afgezonderd en uitgeſneeden wordt; jaa zelfs, behouden de van elkander geſneedene ſtukken en vezelen van een deel, b. v. van het hart, nog lange afzonderlyk dit vermogen. Zoo dat hier uit blykt, dat de beweegvezelen geene enkele lydelyke Gereedſchappen zyn, maar dat zy eenige eigen Beweegkragt of *Beweegvaardigheid* (*) hebben, onafhangelyk van elkander, en niet eeniglyk veroorzaakt door den invloed van eenig algemeen werkend ſtelſel of Dryfveer der dierlyke huishoudinge.

Behalven 't geen dus in deeze afdeeling uitvoerig genoeg byeengebragt is om dit beſluit te maaken, tragt men nog byzonderlyk ook de eigene ſamentrekkende beweeging der Slagaderen te ſtaaven en door bewyzen aantedringen, en te antwoorden op de redenen waar mede de Heer HALLER deeze ſtelling tegenſpreekt; verder, wil men de eigene beweegkragt niet alleen bepaald hebben, tot zigtbaare en juiſt gevormde Spiervezelen en deelen uit dezelve beſtaande, maar, ook in zekere maate uitgeſtrekt tot bynaar alle deelen, welke uit eene veſelagtige en minder regelmaatig ſchynende zelfſtandigheid ſamengeweeven zyn, gelyk ook tot het algemeene Celagtig Weefſel zelf, en veele deelen welker voornaame zelfſtandigheid hier uit beſtaat; tot de groote en kleine Vaten, Uitwerpbuizen, Huid, Klieren, Ingewanden enz. ſchoon toegeſtaan wordt, dat deeze beweegingen, in ſterkte en regelmaatigheid, niet vergeleken kunnen worden by die der eigenlyke ſpiervezelen. Kortom, voor zoo verre de deelen des lichaams gevoed, herſteld worden, en groeijen, en dit eene beweeging en werkzaamheid ver-

(*) *Irritabilitas.*

vereiſcht, in zoo verre is het ook waarſchynlyk dat de hardere deelen gelyk Peezen, Vliezen, Kraakbeenen en de Beenen zelve niet geheel verſteeken zyn van een ſoortgelyk inwendig beweegvermogen. En ſchoon de Heer HALLER geene de minſte ſamentrekking in de geheele zelfſtandigheid der Zenuwen, door zyne proefneemingen, heeft kunnen ontdekken, denkt egter onze Schryver, uit de beſchouwing van derzelver oneindig ſchielyke werking in Gewaarwording, Beweeging, Verbeelding, en Gemoedsdriften, met den Heere GAUBIUS te moogen beſluiten tot „ een „ inwendige beweegkragt van het zenuwgeſtel, waar „ door als met eene ſoort van ſpierkragt, deszelfs „ vezelen, beginſelen en buizen, geſpannen, opgezet, en weer verſlappen kunnen ".

De afdeeling wordt beſlooten met aanduiding der ongerymde gevolgen, waar aan de voorſtanders van de volſtrekte werkeloosheid der beweegvezelen, en de algemeene inwerking van het Herſen en Zenuwgeſtel, genoodzaakt zyn toe te geeven; in vergelyking van hen, die meer eenvoudiglyk eene werkelyke Beweegvaardigheid in de Vezelen zelven ſtellen; voorts eenige aanmerkingen, over de wyze waar op de beweegvaardigheid in de vezelen tot beweeging opgewekt wordt, en welke aanporringen hier toe de bekwaamſten zyn; waarom zagte lichaamen dikwyls veel ſterker de beweegvaardigheid opwekken, dan ſcherpe, zuure, en geweldig aandoende, enz.

III.

Schoon nu de leevende deelen in haar zelve zulke eene eigene Beweegvaardigheid hebben, hebben zy egter ook den Onderſtand der lichaamelyke Huishouding in haar geheel nodig; want hoewel b. v. het hart op zig zelf een kragt van beweegen heeft, en lange behoudt, naa dat het leevend uit het lichaam geſneeden is, zoo verlieſt het egter zyn kragt en ſterft veel ſchielyker, dan het zoude hebben gedaan, waare het in het lichaam, en dus aan de dierlyke Huishouding ver-

verbonden, gelaaten geweeſt. De Schryver onderzoekt dan in deeze afdeeling, vooreerſt, wat nuttigheid de Omloop des Bloeds, als de eerſte en meeſt openbaare leevens-werking der lichaamlyke huishouding, geeve tot in ſtand houding en aankweeking van de beweegvaardigheid der vezelen, en op wat wyze deszelfs Ophouding de leevenskragt dezer deelen doe vervallen; dan, hoe de natuurlyke warmte het haare hier toe bybrenge, en de nuttigheid des bloed-omloops, met de daar van afhangende Voeding en Onderhouding der Zelfſtandigheid onderſteune, en vermeerdere. Verder koomt hy tot de Zenuwen, aan welke de meeſten, gelyk aangemerkt is, eeniglyk het beweegingsvermogen der deelen, als aan een algemeen werkende oorzaak, hebben toegeſchreeven; naa hier over genoegzaame waarneemingen omtrent de gevolgen van het binden, afſnyden en prikkelen, van naa verſcheidene deelen toeloopende zenuwen, te hebben bygebragt, beſluit hy, dat derzelver invloed van zulken aart is, dat dezelve niet lange gemiſt kan worden, zonder verflaauwing, verzwakking of ontroering der beweegvaardigheid zelve; dewyl de proeven leeren dat ze, en het vermogen van aandoening voor prikkeling, dat is de Beweegvaardigheid zelve, vermeerdert; en toebrengt, dat deeze kragt eenpaariger en gelykmaatiger door de geheele Zelfſtandigheid van een beweegvezel opgewekt en tot werking gebragt worde; en in de vrywillige Spierbeweeging deeze invloed zelf de beweegvaardigheid tot werken opwekt, en in gemoedsaandoeningen ook de onvrywillige, maakende ook daar door allerlei wanorders. Zoo dat, terwyl de toevloed van Bloed en de warmte noodzaaklyk zyn, als onderhoudende de ſtoffelyke zelfſtandigheid der deelen in goeden ſtaat, wordt door de Zenuwen meer onmiddelyk derzelver Kragt en Beweegvaardigheid onderſteunt, aangezet en beſtierd. Hierom zyn die Beweegdeelen voornaamelyk van Zenuwen voorzien en genieten derzelver inwerking, welke met ze-

kere eenpaarige beſtendigheid en merkelyke kragt moeten werken, gelyk het Hart, de Spieren, enz. In tegendeel, andere minder ſamengeſtelde en werktuiglyke, hebben in haare flaauwere werking bynaar genoeg aan de eigene Beweegkragt der vezelen, hoedanige zyn in 't gemeen het Celagtig Vlies en de Deelen daar uit voornaamlyk beſtaande, het klier en ingewande vleeſch (*), enz. welker eigen beweegvermogen men te vooren heeft tragten aan te toonen. Daarom gelden die tegenwerpingen niet, welke gemaakt worden tegens deezen invloed der Zenuwen, om dat veele deelen evenwel leeven, groeijen, en derhalve inwendige beweeging hebben, ſchoon men daar in geene zenuwen ontdekken konne; noch ook, om dat veele planten zulk een ſoort van eigene beweegvaardigheid ſchynen te hebben, zonder dat ze zenuwen of herſenen hebben. En de waarneemingen van Wanſchepſelen; welke zonder herſenen of hoofd geleefd hebben, bewyzen niets meer, dan dat, of het gebrek van herſenen door het ruggemerg kan vergoed worden, of dat deeze ſchepſels een groeijend leeven (†) hebben kunnen leiden, zonder een Dierlyk; waar by koomt, dat ze meeſt alle kort naa de geboorte geſtorven zyn.

IV.

De eigene Beweegvaardigheid der vezelen derhalve, onderſteund en geholpen, daar het nodig is, door de inwerking van het Zenuwgeſtel, maakt eigenlyk de Leevenskragt der deelen uit, welke wanneer ze tegenswoordig is, is 'er leeven, wanneer ze geheel weg is, ſchoon alles dan wel geſteld en zonder de minſte verandering ſchyne te zyn, is het leeven onherroeplyk weg. Nu koomt het 'er op aan, om deeze Beweegvaardigheid in haar Natuur en Oorzaaken te verklaaren, gelyk ook de inwerking der Zenuwen. De Heer *van* GEUNS, naa zig verſchoond te hebben, we-

(*) *Parenchyma.* (†) *Vita vegetabilis.*

wegens de ſtoutheid deezer onderneeming, en de onderſtellingen, die hy in zoo een donkere ſtoffe zal moeten maaken, beſteedt hier toe deeze vierde Afdeeling. Uit de beſtendigheid en langduurigheid, waar mede de beweegvaardige vezelen hunne kragt, elk afzonderlyk van den ander, kunnen oefenen, ſchynt het den Schryver toe, dat de oorzaak dier beweegvaardigheid in de beſtendige en famenſtellende ſtoffe der vezelen zelve te zoeken is, en niet oorſpronglyk in een ſubtiele werkzaame Vloeiſtoffe, welke deeze famenſtellende ſtoffe zoude doordringen, bewerken, en als 't waare bezielen, zo als de Heer SENAC en LIEUTAUD beweeren, gelyk ook de Hr. *le* CAT, die met deeze verklaaring, welke eigenlyk een verbetering of uitwerking is der oudere ſtelling, over de leevenmaakende invloed van de Dierlyke Geeſten, den prys by de Berlynſche Akademie behaald heeft. Onze Schryver dan denkt 'er dus over. Een beweegvaardige Vezel is uit kleinere vezeltjes op zulk eene bepaalde werktuiglyke wyze famengeſteld, dat 'er als 't waare eene geduurige *pooging* zy in de deeltjes, welke naar de langwerpige gedaante des vezels by een geſchikt zyn, om tot elkander te koomen, of, zoo men wil, elkander aan te trekken, en dus de lengte des vezels *te verkorten*, d. i., den vezel *famen te trekken*; dog deeze pooging, op haar zelf, koomt niet tot *Werking*, om dat 'er teffens eenige natuürlyke *tegenſtandbieding* in het werktuiglyk maakſel des vezels ſchynt te zyn, 't welk overwonnen moet worden door een bykoomende *prikkeling*, die den vezel inwendig eenigſins ſchudde of beweege, en dus de natuurlyke pooging, dat is de *Beweegvaardigheid*, tot werking brenge, dat is tot *famentrekking* des vezels; zulk eene prikkeling is 't geen een *beweegkragt opwekkend Vermogen* (*) genoemd wordt. Wanneer nu de uitwerking deezer Kragtopwekking ophoud, keert de vezel weder uit de ſtaat van werking,

(*) *Irritamentum.*

king, tot die, van enkele pooging, d. i. van beweegvaardigheid zonder dadelyke ſamentrekkende beweeging, waar toe weer een nieuwe prikkeling vereiſcht wordt. Zoodanig is de uitgedagte onderſtelling des Schryvers, waarin onze Leezer ziet, dat veel donkers overblyft, en nog meer aan ontbreekt om beweezen te kunnen heeten; de Schryver eiſcht ook maar alleen, dat men ze met andere onderſtellingen vergelyke, en uit de waarſchynlykheid, die hem dunkt dat ze boven deezen hebbe, beoordeele, terwyl hy meent, dat uit zyne onderſtelling de verſchynſelen zig beſt en redelykſt laaten verklaaren, waaromtrent wy alleen kortelyk zullen melden, hoe hy de Inwerking der Zenuwen, met zyne verklaarde Beweegvaardigheid, over een brengt. Hy neemt, met BOERHAAVE en HALLER, voor waarſchynlyk aan, dat de zenuwen haar werking verrigten door een allerſubtielſt en beweeglykſt Vogt, 't welk zy voeren, en tot welks afſcheiding de herſenen geſchikt zyn; terwyl nu de beweegvezels zenuwtakjes hebben, zoo krygt elke vezel hier door van dit fyne beweeglyke vogt; zyne zelfſtandigheid wordt, om dat de afſcheiding in de herſenen geduurig haar gang gaat, daar mede als 't waare doordrongen, 't zy dat het in holletjes uitgeſtort worde, of in fyn verſpreide takjes des zenuws beſlooten blyve; althans de beweegvezel, die uit zig zelf een pooging tot ſamentrekking heeft, krygt hier door nog meer beweegbaarheid, zy wordt ligter van een prikkelend vermogen aangedaan, en dit zeer beweeglyke vogt verſpreidt beter en eenpaariger de gemaakte prikkeling door de geheele zelfſtandigheid des vezels, waar door een eenpaariger en gemakkelyker ſamentrekkende werking volgt. Hier uit blykt dan, waarom de inwerking der Zenuwen zelfs in de Onvrywillig werkende Deelen nodig zy; mogelyk geſchied 'er zelfs, door de geduurige toevoer van het vogt, eene ligte prikkeling, van waar de trillende of lillende bewee-

weeging (*) in de ruſtende ſpieren, welke de pooging tot ſamentrekking grooter maakt, en welke, wanneer ze genoegzaam ſterk is, alleen voor een allerkragtigſt beweegvaardigheid opwekkend vermogen dient; gelyk in de vrywillige ſpierbeweeging, in de wanordelyke ontroering en aanzetting der onvrywillig werkende deelen, in gemoedsaandoeningen en hevige driften, enz. De Schryver paſt verder dit beweegvaardigheid aanzettend vermogend der zenuwen, vereenigd met de beweegbaarheid der vezelen, toe op de verſchynſelen der Medelydigheid (†), en beſluit hier mede deeze afdeeling.

V.

In deeze laatſte afdeelinge wordt, kortelyk, een ſchets gegeeven, van het Leeven des Lichaams en der byzondere deelen, uit 't geen vooraf wydloopiger beredekaveld is, en hier uit wordt beſlooten: dat men het geheel leevend Lichaam te begrypen hebbe als een Werktuig, of als een geſchikte en regelmaatige Byeenvoeging en Vereeniging van verſcheidene Werktuigen, welke, volgens hunne Samenſtelling, tot het algemeen oogmerk van Leeven, Beweegen, en Gewaarworden, moeten ſamenwerken. Ieder deezer werktuigen heeft zyne beweegvaardige Vezelen, waar door het als 't waare gereed is om zyn eigen werking te doen, dat is, het zyne tot het algemeene Huishoudelyke leeven toe te brengen, zoo draa het maar door een bykoomende prikkeling daar toe opgewekt wordt. Nu ſtrekken vooreerſt de in de maag gebragte, en, met de natuurlyke vogten doormengd zynde, verder in de darmen overgaande, Voedſelſtoffen de beweegvaardige vezelen deezer deelen tot een aanporrend Vermogen, waar door zy op het Voedzel zelf haar werking doen; dus de uit het voedſel bereide Chyl, verder tot Bloed bewerkt zynde, en naar het Hart gebragt, valt daar in, zet het

(*) *Palpitatio, oſcillatio.* (†) *συμπαθεια conſenſus.*

het uit, port het aan, en wekt daar door deszelfs Beweegvaardigheid op tot ſamentrekking, de ſamentrekking van 't hart dryft het bloed weer uit in de ſlagaders, welke op haar beurt daar door tot toetrekking aangezet worden; dit wordt geduurig herhaald. Dus loopt het bloed voort, keert door de Aders weer tot het hart, en zoo gaat de dierlyke Huishouding, door werken en wederwerken zyn' gang. Daar geſchieden Affcheidingen, Uitwerpingen, Voeding, Opflorping enz. en daar door wordt teffens geduuriglyk de goede en gezonde geſteldheid der beweegvezelen en deelen onderhouden. Doch ſchoon dus het lichaam zig zelf als 't waare aan den gang houdt en zyne ſchade en afſlyting herſtelt, kan het egter zyn eigen leeven niet altyd doen duuren, om dat de deelen allengs ſlyten en ſtyf worden, en de vogten ontaarten. Dog al ware dit niet, zoo zyn egter deszelfs werkingen niet als die van een Eeuwigduurend Beweegtuig (*) te begrypen, waarin volmaakt gelyk groote Werking en Wederwerking de beweeging zoude aan de gang houden; want de aanprikkeling of opwekking der beweegvaardigheid is geen *uitwerkende* Oorzaak der Samentrekking van het geprikkelde deel, het is ſlegts eene *gelegenheid geevende*; de uitwerkende oorzaak is de eigene kragt, die ieder beweegvezel des Lichaams heeft, en deeze hangt niet weder af van de lichaamlyke Huishouding als een volkoomen uitwerkzel deszelfs, maar is in de oorſpronglyke ſamenſtelling en natuur van ieder vezel gegrond, gelyk te vooren aangemerkt is. Dus is 'er geen volmaakte kring van Oorzaaken en Uitwerkingen in de dierlyke Huishoudinge, maar ieder Deel is, als 't waare, de eerſte beweeger van zig zelve, ſchoon men daar in, dat ze met elkander ſamenſtemmen tot een algemeen einde, een kring kan ſtellen; ook koomen zelfs de gelegenheid geevende oorzaaken, welke de beweegvaardigheid

(*) *Perpetuum mobile.*

heid *opwekken*, van buiten aan door het voedzel, gelyk gezien is. Deeze aanmerking doet de Schryver dienen, om te antwoorden op de redenen, waarmede de Heer *de* SAUVAGES, gelyk ook PORTERFIELD, wil bewyzen, dat Lichaamlyke en Werktuiglyke Oorzaaken niet volſtaan kunnen, om de Dierlyke Huishouding in beweeging en werking te houden, wyl zy onderſtellen dat 'er dan een volmaakte kring van oorzaaken en uitwerkzelen vereiſcht wierde, welke tegens de natuur ſtrydt, en het hierom nodig is, tot de geduurige inwerking der Ziele toevlucht te neemen, welke die krachten aanvulle, dewelke, in een kring van werking en wederwerking, zoo zeer te kort ſchieten. Maar is het dan, vraagt verder de Schryver, ongerymd, aan een bloot Lichaam, gelyk een beweegvezel is, een kragt of pooging van werken toe te ſchryven? En kan dit geen plaats hebben, zonder dat men hier een gevoelig en onſtoflyk werkzaam beginzel, of wel de Ziel zelve, byroepe? Gelyk op nieuw veele Hedendaagſchen dryven, en voornaamelyk de Heer ROBERT WHYTT (*), vreezende, dat men anders wel de Ziel geheel uit het Lichaam mogt verbannen, en het vermogen van denken ook aan de Stoffe toeſchryven. Als of 'er geen onderſcheid ware, tuſſchen beweeging *met oogmerk en bewuſtheid*, en tuſſchen beweeging, enkel *uit ingeplantte kragt* voortkoomende. 't Is waar, dat zommigen door oneigenlyke uitdrukkingen aanleiding tot die verdenking hebben kunnen geeven, dewelke tot de Beweegvaardigheid twee vermogens, een van *gewaarwording* en een van *beweeging*, vereiſcht hebben; in welke dubbelzinnigheid, van 't woord gewaarwording, GLISSONIUS, in de voorige eeuw, al vry verre gegaan is. En welke uitdrukking daarom beſt is in deezen zin te vermyden, dewyl 'er eigenlyk wanneer een beweegvaardig deel tot werking aangewikkeld wordt, niets is, 't welk met

(*) Inzyne twee werkjes *on vital motions*, en *phyſiological eſſays*.

met waare gewaarwording en bewuſtheid gelyk ſtaat, gelyk de Schryver uitvoeriger uit zyn gezegde tragt aan te toonen. Doch de Heer WHYTT beweert, dat 'er geenige waare Kragt of Werkzaamheid in een Lichaam kan plaats hebben, wyl alle Stoffe lydelyk en werkeloos is, hoe werktuiglyk ze ook ſamengeſteld moge zyn. De Heer *van* GEUNS brengt hier tegen in de bekende kragten der Lichaamen, welke in de Natuurkunde verhandeld worden, als Veerkragt, Zwaarte, Aantrekking, de kragt des Zeilſteens, der Electriciteit, enz. Welker zaakelyke en weezenlyke werking zekerlyk niet zal worden toegeſchreeven aan zoo veele onſtoffelyke weezens, die de Lichaamen, welke deeze kragten hebben, zouden bezielen en *doen* werken. De vraag is verder niet, of de ſtoffe alle deeze kragten niet verſchuldigd is aan de geduurige onderhoudende werking van den Opperſten Oorzaak van alles wat beſtaat; dit ſpreekt van zelf. Dog de beweegvaardigheid ſtaat dan hier in met alle andere kragten der Lichaamen gelyk, en het koomt niet te pas, daar toe weer een *ondergeſchikt werkend* Beginſel, gelyk de Ziel, in te roepen. Want de Schryver meent genoegzaam aan te kunnen toonen, dat 'er in de opwekking der beweegvaardigheid niets is, 't welk tegen de Natuur- of Beweegwetten der Lighaamen ſtrydig is; want het Uitwerkzel is hier niet grooter dan de Oorzaak, 't welk men tegenwerpt, dewyl, gelyk gezeid is, de prikkeling ſlegts een *gelegenheid geevende oorzaak* der ſamentrekking is; en dus begrypt men ook de natuur der beweegvaardigheid niet wel, wanneer men denkt, dat dezelve; hing ze van enkele Lichaamlyke kragt af, ſterker zou moeten opgewekt worden, naar maate het prikkelend vermogen ſcherper en geweldiger is. In 't voorbygaan worden nog de ongerymdheeden aangeweezen, waar in zy onmiddelyk vervallen, die dus de juiſte verklaaring meenen gevonden te hebben, in de ſtelling der inwerking en overſtorting van kragt uit de Ziel in de deelen des Lichaams,

Ver-

Verklaaring der Korte Stellingen van Herman Boerhaave, *door* Gerard Baron van Swieten; *uit het Latyn vertaald. Tweede Deel. Eerſte Stukje. Te Leiden, by J. en H. Verbeek.* 1761.

IN een voorgaand Stukje van onze Letteroefeningen (*), eenig algemeen berigt van dit uitmuntend, en by alle Geleerden zeer geacht Werk gegeeven, en 'er eene Proeve van de behandeling van den Schryver bygevoegd hebbende, uit het *Zesde Stukje* van het *Eerſte Deel*, zo zullen wy thans op dezelve wyze handelen, omtrend het *Eerſte Stukje* van het *Tweede Deel* volgens de verdeeling van deze Nederduitſche uitgaave, in welke het eerſte Deel de grootſte helft uitmaakt van het eerſte van de drie, welken door den Heer VAN SWIETEN, in 't Latyn zyn uitgegeeven, en waar op nog een vierde verwagt wordt. Dit Stukje vervat nog al Gebreken, welken tot de Heelkunde behooren. Eerſt wordt gehandeld van de *Kneuzing*; hier op van de *Beenbreuken*, en eindelyk van de *Ontwrigting*. In 't algemeen kunnen wy onze Lezers verzekeren, dat de Auteur in den voortgang van het Werk nergens verſlaauwt, gelyk in een groot Werk als dit, ligtelyk gebeurt; maar overal gelyke naauwkeurigheid, en klaarheid gevonden wordt; ja men ziet, dat de Schryver liever eene zaak, te voren reeds aangemerkt, herhaalt, dan, door gezogte kortheid, eenige duiſterheid verſpreid te laaten over eene andere, tot opheldering van welke de voorgaande kan dienen.

Wy zullen tot een Proefſtukje van het Werk onze Lezers eens voorhouden, welk een denkbeeld de Heeren BOERHAAVE en VAN SWIETEN van Kneuzing geeven. „ Indien een hard ſtomp Lichaam door be„ weging, tegenſtand, byten of drukken, veele „ Vaatjes tevens gebroken heeft, wordt de kwetzing „ *Kneu-*

(*) *Vaderlandſche Letteroef.* Iſte D. pag. 215, enz.

„ *Kneuzing* genoemd". Dus luidt de Spreuk van BOERHAAVE. Zie hier de Verklaaring van VAN SWIETEN. „ Kneuzing is eene ſcheiding van het ſamen-
„ hangende, gemaakt in eenigerlei deel van het lic-
„ haam, door een hard Werktuig, wiens oppervlak-
„ te niet uitloopt tot een punt, maar tot eenigerlei
„ ſtompe gedaante. Want dus wordt ze onderſchei-
„ den van eene wond, die eene ſcheiding is van het
„ ſamenhangende, gemaakt met een ſcherp wondend
„ Werktuig. Weshalve Kneuzing, alles gelyk ſtaan-
„ de, altyd grooter plaats beſlaat dan een wond; om
„ dat het wondend (liever beledigend) Werktuig met
„ grooter oppervlakte tegen het Lichaam gebragt
„ wordt. Nu ziet men ligtelyk, dat de uitwerking
„ dezelfde zal zyn, 't zy het ſtomp lichaam bewoogen
„ aanſtoot tegen een deel van ons Lichaam, 't zy
„ een deel van ons Lichaam bewogen een *harden*,
„ ſtompen, ſtilſtaanden tegenſtand ontmoet, 't zy het
„ ſtomp Lichaam door zyne zwaarte een deel van ons
„ lichaam gedrukt heeft, of zeker deel van ons li-
„ chaam door byten vermorzeld is". Op de voor-
gaande Spreuk van BOERHAAVE volgt deze: „ Waar
„ van het denkbeeld is eene verzameling van klei-
„ ne wondjes, met vermorzeling van vaſte deelen en
„ vaatjes". Hier op tekent wederom de Heer VAN SWIETEN aan: „ Men kan in eene gekneusde plaatſe
„ zo veel kleine wondjes begrypen, als 'er gekwetſte
„ deelen in den geheelen omtrek der Kneuzing zyn;
„ weshalven eene verzameling van zeer kleine wond-
„ jes, die digt by elkander liggen, een denkbeeld
„ van Kneuzing geeft. Dus indien, by voorbeeld,
„ eene Slagader met een ſcheermes werdt afgeſne-
„ den, zou het eene wond zyn: indien zy door on-
„ telbaare, zeer digt by elkander liggende ſneedjes
„ geſcheiden werdt, zou het byna eene Kneuzing
„ van zulk eene Slagader verbeelden. Maar vaſte,
„ harde en tegenſtand biedende deelen worden van
„ een kneuzende oorzaak in ſtukken gebroken, en

„ tot

„ tot zeer kleine brokjes vermorzeld. By voorbeeld, „ indien het Armbeen van eenigerleie oorzaak in „ twee ſtukken gebroken wordt, noemt men het „ een Breuk; maar indien het tot zeer kleine ſtuk„ jes verbryzeld wordt, heet men het Kneuzing (*a*)".

Over de *Beenbreuken* in 't algemeen wordt vry uitvoerig gehandeld. Zie hier een ſtaaltje van de Voorzegging in Beenbreuken, en wel *uit*, of naar *de Geſteldheid van den Lyder*. „ Alle ziekten", zegt de Heer VAN SWIETEN, „ waar in de vettigheid van het li„ chaam weggenomen of bedurven wordt, maken, „ dat gebroken beenderen of niet, of zeer moeilyk „ weer aangroeijen. Hierom worden Beenbreuken „ in Venus-ziekte, ſlechte Scheurbuik, Engelſche „ ziekte, Teering enz. naauwlyks genezen, gelyk „ gebleken is door voorbeelden. —— Maar daar„ enboven ſchuilt 'er miſſchien, in ſommige men„ ſchen, zekere Geſteldheid, waar door gebroken „ Beenen niet zeer gemaklyk geheeld worden; ſchoon „ men verder geen merklyke kwaadſappigheid of an„ der gebrek gewaar wordt. De zeer beroemde RUISCH „ verzekert, dat hy zulke gevallen gezien heeft, „ ſchoon alles, naar de regels der kunſt, ter genezing „ was.

(*a*) De Chirurgyns tellen dit onder de Beenbreuken en niet onder Kneuzing; maar noemen het *Vermorzeling* of *Verbryzeling*. Ook is Kneuzing niet eigenlyk eene *Verzameling van kleine wondjes met vermorzeling van vaſte deelen en vaatjes*. Want de Kneuzing kan alleen eenige deelen te ſterk tegen malkander gedrukt, en den ſamenhang derzelven ſlapper gemaakt hebben, zonder dat 'er eigenlyke verbreeking is geſchiedt. Men vindt wel by ſommige Kneuzing blaauwe vlekken, ten teken dat 'er vaten verbroken zyn, en bloed in het Vetvlies is uitgeſtort; terwyl de Opperhuid en Huid zyn geheel gebleven; ten ware men wilde ſtellen dat dit bloed, door het geweld der drukking, door de wanden der vaten in het Vetvlies uitgeſtort zy, wanneer men nog minder reden vind om zo veel wondjes te ſtellen: en men ziet Kneuzingen, by welken geen blaauwe vlekken komen, en bygevolg, geene *vermorzeling van vaſte deelen en vaatjes is*; ten minſte, 'er zyn dan geene tekenen, waar uit zulks blykt.

„ was aangewend. En hy verhaalt, in zyne Waar-
„ neemingen der Ontleed- en Heelkunde, dat hy in
„ het lyk van een gezond man, met den ſtrop ter
„ dood gebragt, gevonden heeft, dat twee van de
„ voorſte beentjes der Voorhand, voor drie jaaren
„ gebroken, nog niet geheeld waren. Ik heb eene
„ vrouw gezien, in welke het Schouderbeen gebro-
„ ken, en naderhand naar de kunſt herſteld (of ge-
„ zet) was, maar nimmer heelde, ſchoon zy in den
„ bloei van haare jaaren was: waar door de arm na-
„ derhand, haar geheel leven lang, op de plaats der
„ Breuk, buigzaam bleef; en nogtans gevoelde zy
„ daar van niet veel ongemaks (*b*). HILDANUS heeft
„ aangemerkt, dat de heeling van gebroken Beenen
„ zeer bezwaarlyk geſchiedt in zwangere vrouwen;
„ en hy verhaalt een geval, alwaar het Schenkelbeen,
„ in een zwangere vrouw, in het midden gebroken
„ was (zy nu was reeds over de zevende maand van
„ haare zwangerheid) en nogtans waren de ſtukken,
„ na verloop van drie-entwintig weeken na de Been-
„ breuk, nog niet ſamengegroeid; eindelyk werdt de
„ genezing voltooid in de dertigſte week. Maar in
„ deze vrouw was de Beenbreuk vergezeld met een
„ groote wond, en ſommige ſtukken van het Been
„ werden afgeſcheiden; waarom men, miſſchien, zou
„ konnen denken, dat de moeilykheid en langzaam-
„ heid

(*b*) In 't Gaſthuis te Amſterdam heb ik eene Vrouw gezien die haar been gebroken hadt; 't welk behoorlyk gezet en verbonden zynde, ook lang over den gewoonen tyd los bleef, zonder dat men hier van eenige oorzaak kon opmaken. Eindelyk werdt haar, door den Heelmeeſter van het Verbandhuis, gevraagd, of zy ook gewoon was geweeſt ſterken Drank te gebruiken, 't welk zy na voorafgaande geveinsde ontkenning, op belofte, dat men haare gewoonte, indien het zo ware, zou involgen, beleedt. Hier op werdt haar daaglyks zekere maate ſterken Drank, welken zy zich, zo lang zy in het Verbandhuis gelegen hadt, niet hadt konnen beſchaaren, toegereikt; en het leedt niet lang, of de Been-weer groeide, en het Been werdt vaſt.

„ heid der genezing daar uit was voortgekomen. Maar
„ elders heeft hy een merkwaardig verhaal, 't welk
„ de moeilykheid der genezing, van Beenbreuken in
„ zwangere vrouwen, beveſtigt. Zekere aanzienlyke
„ vrouw, vet en bloedryk, willende op een paard
„ klimmen, brak haar ſlinke Schenkel, tuſſchen de
„ knie en den enklauw. HILDANUS herſtelde de Been-
„ breuk op dien zelfden dag zeer gelukkiglyk; en
„ niets werdt verzuimd, 't welk den goeden uitſlag
„ der genezing zou konnen bevorderen; en wyl 'er
„ geene pyn, of eenig ander ſlecht toeval by kwam,
„ hoopte hy de genezing in den tyd van twee maan-
„ den te konnen verrigten. Deze vrouw zoogde een
„ kind; en wyl de eelt, op den veertigſten dag,
„ nog ſlymig en week bevonden werdt, beval hy het
„ te ſpeenen; en kort hier na bleek, dat zy zwanger
„ was, en zeven maanden na de verkregen Beenbreuk
„ baarde zy gelukkiglyk een gezond en fris zoontje.
„ Wat 'er ook dezen geheelen tyd der zwangerheid
„ beproefd werdt, de gebroken beenen konden niet
„ geheeld worden, ſchoon HILDANUS, aangezet door
„ de knorrigheid van deze vrouw, die hem de lang-
„ zaamheid der genezing gedurig verweet, alle vlyt
„ en naarſtigheid hadt aangewend. Maar na de baa-
„ ring is de eelt, in den tyd van veertig dagen, ſterk
„ geworden, en het gebruik van het gebroken lid is
„ volkomenlyk herſteld. Hier uit heeft hy beſloten,
„ dat de natuur met de werking en volmaking der
„ vrugt bezig, de groeijing der eelt, als het ware,
„ verwaarloosde. Men vindt diergelyke waarnemin-
„ gen, die dit beveſtigen, in de *Miſcellanea curioſa*;
„ alwaar evenwel ook een verhaal te vinden is, waar
„ uit blykt, dat de Knieſchyf van het ſlinke been,
„ welk in eene vrouw, reeds vyf maanden zwanger,
„ gebroken werdt, in den tyd van zes weeken gene-
„ zen is; zo dat zy, ſchoon met eenige moeite, door
„ haar huis heeft konnen gaan. Schoon men derhal-

„ ven,

„ ven, misschien, niet in het algemeen schynt te
„ mogen besluiten, dat Beenbreuken, in zwangere
„ vrouwen, voor de baaring, nooit geheeld worden;
„ schynt men evenwel, in diergelyke gevallen, de
„ traagheid en moeilykheid der genezing, met recht,
„ te mogen voorzeggen; op dat de schuld der ver-
„ traagde genezing, naderhand, niet op den Heel-
„ of Geneesmeester geschoven worde (*c*)".

Vervolg der Beschryvinge der uitgestrektheid van Palestina in Lengte en Breedte.

IN 't voorgaande deel deezer Verhandelinge nagespoord hebbende, hoe ver zich *Palestina* in *Lengte* uitstrekte (*a*), zoo staat ons, ter voltoijinge derzelver, op eene dergelyke wyze nog na te gaan, hoe veele Roomsche mylen dit Land in de *Breedte* besloeg. —— Hier omtrend schreef *Hieronimus*, als voorheen aangehaald is (*b*); *Van Joppe tot aan ons dorpje Bethlehem zyn maar ses en veertig mylen.* Deeze tusschenwydte, gelyk de Heer *Reland* zeer wel heeft aangetoond, was niet regt toe regt aan, maar, volgens de gewoone opgeving van dien tyd, langs den gemeenen weg; zynde toen, gelyk ook lang daar naa, van *Joppe* over *Rama*, (oudtyds over *Diospolis*,) over 't gebergte, na *Jerusalem*, en zo voorts na *Bethlehem*, met de volgende tusschenwydtens.

Van

(*c*) Men vindt nog een voorbeeld van een Breuk van beide de Been-pypen van den Elleboog, in een Vrouw, welke drie maanden zwanger was, waar in de eelt niet hard werdt, dan na dat zy van haare Vrugt verloft was. Den negenden dag na de Verlossing gevoelde zy merklyke verandering in den arm, en eer éene maand verlopen was, waren de Been-stukken wederom samengegroeid en vast geworden. *Philosoph. Transact.* N. 494. pag. 398.

(*a*) Zie boven, *bl.* 26. (*b*) Zie boven, *bl.* 33.

	Roomſche Mylen.
Van *Joppe* tot aan *Rama*, of, gelyk men oudtyds reisde, tot aan *Diospolis*, dat genoegzaam even ver van *Joppe* was, als *Rama*.	8 a 9
Van *Diospolis* tot aan *Jeruſalem* . .	32
Van *Jeruſalem* tot aan *Bethlehem*. . .	6
Is te zamen . . .	46 (c) Roomſche

mylen; even het zelve getal dat *Hieronimus* heeft.

Maar dit was de geheele Breedte van *Paleſtina* niet: *Hieronimus* voegt er in de aangehaalde plaats nog by; *eene zeer wyd uitgeſtrekte woeſtyn vol van woeſte Barbaren.* Dit was buiten twyfel de geheele uitgeſtrektheid van *Bethlehem* tot aan de *Doode Zee*, of ook tot aan de *Jordaan*, daar ze zich in de *Doode Zee* ontlaſt; in de H. Schrift *de woeſtyne van Judea*, of ook, naar de plaatzen daar in geleegen, de *woeſtyne Zipb*, *Maon*, *Thekoa en van Engedi* genoemd (*d*), en die zelfs tuſſchen *Jeruſalem* en *Jericho* inſchoot; zo dat *alles*, *van Jericho af tot aan Jeruſalem toe*, *woeſt en ſteenachtig was* (*e*). —— Om deeze Breedte te kennen, moet men van *Bethlehem*, dat *ten Zuiden van Jeruſalem* lag (*f*), na *Jeruſalem* te rug gaan; en van daar den gewoonen weg na de *Jordaan*, en na de *Doode Zee* vervolgen, in deeze orde.

	Roomſche Mylen.
Van *Jeruſalem* tot aan *Jericho* zyn, volgens *Joſephus*, 150 *Stadien* (*g*), dat is ruim .	18
Van *Jericho* tot aan de *Jordaan*, volgens denzelven, 60 *Stadien* (*b*), dat is na genoeg	8
Zynde dus van *Jeruſalem* tot aan de *Jordaan* .	26
Deeze gevoegd by de tuſſchenwydte van *Joppe* tot aan *Jeruſalem*, hier voor gevonden, . . .	40
Komt voor de tuſſchenwydte van *Joppe* tot aan de *Jordaan* . . .	66 Roomſche Mylen.

Zynde

(*c*) *Reland. Pal. Ill.* p. 424. (*d*) *ibid.* p. 375.
(*e*) *Joſ. de Bello.* L. IV. C. 8. §. 3
(*f*) *Hieron. Onom.* in voce BETHLEHEM.
(*g*) *Joſeph. de Bello.* L. IV. C. 8. §. 3. (*b*) *ibid.*

Zynde dit de Breedte van *Paleſtina*, ten Weſten van de *Jordaan*, tuſſchen de *Groote Zee* en de *Jordaan*, over *Jeruſalem* genomen.

Byna dezelve Breedte vindt men ook uit de Oude Reisboeken, zoo de afſtanden der plaatzen van de *Groote Zee*, over *Jeruſalem*, tot aan de *Jordaan*, of *Doode Zee*, (dat na genoeg het zelve is,) daar gemeld, tot eene ſomma werden gebragt. Want

in 't *Itinerarium Antonini Auguſti* (*a*) wordt de weg van *Elia*, dat is *Jeruſalem*, na *Askalon*, eene Zeeſtad, een weinig Zuidelyker dan *Joppe* geleegen, aldus aangeweezen.

Mille Paſſus, duizend ſchreden of Roomſche Mylen.

AELIA.	dat is	van *Elia* tot *Eleutheropolis*.	XX.
ELEUTHEROPOLI.			
ASCALONA.		van daar tot *Askalon*.	XXIV.

en in 't *Itinerarium Hieroſolymitanum* (*b*) wordt de reis van *Jeruſalem* na de *Doode Zee* dus bepaald.

ITEM AB HIERUSALEM IN HIERICHO MIL. XVIII.
insgelyks van *Jeruſalem* na *Jericho*, mylen.

ITEM AB HIERICHO AD MARE MORTUUM MILLIA NOVEM. IX.
insgelyks van *Jericho* tot aan de *Doode Zee*, negen mylen. . . . . .

Maakende te zamen. . . . . LXXI. Roomſche mylen, voor de tuſſchenwydte, tuſſchen *Askalon*, aan de *Groote Zee*, en de *Doode Zee*, waarſchynlyk niet wyd van de *Jordaan*. — Dus vindt men hier alleen vyf mylen meerder dan zo even, tuſſchen *Joppe* en de *Jordaan*, die ten deelen ſpruiten, uit den meerderen afſtand, welke 'er was, tuſſchen de *Doode Zee* en *Jericho*, dan tuſſchen *Jericho* en de *Jordaan*; doch voornamentlyk uit de verbreeding van *Paleſtina*, naa 't Zuiden, tuſſchen *Joppe* en *Askalon*: want de Breedte van *Paleſtina* nam na 't Zuiden allenskens toe.

Van hier was de Breedte van *Paleſtina*, ten Weſten de

(*a*) *Ed. Weſſel.* p. 200. (*b*) *Ejuſd.* p. 596, 597.

de *Jordaan*, op haar grootſt, op de Zuider grenſcheiding: *Plinius*, *Strabo*, *Diodorus Siculus*, en *Euſebius* geven ons gelegenheid om dezelve te kennen. *Plinius* heeft aangeteekend, dat 'er *tuſſchen Elana*, eene ſtad aan de Roode Zee, en *Gaza*, niet ver van de Middelandſche Zee geleegen, *een afſtand was van* 150 *mylen* (*a*). *Strabo* ſtelt dezelve op 1260 *ſtadien*, dat is 157 mylen (*b*). Volgens *Diodorus Siculus* was 't Meir *Aſphaltites* van *Petra*, eene ſtad in Arabie, 300 *ſtadien* dat is 37 mylen (*c*): en *Euſebius* ſtelt *Elath*, (dezelve als *Elana*,) 10 mylen van *Petra*, *naa het Ooſten* (*d*). Zoo men nu deeze 10 en 37 mylen, te zamen, trekt, van de 150 a 157 uit *Plinius* en *Strabo* gemeld: dan komt, voor de tuſſchenwydte, tuſſchen *Gaza* en 't Zuider einde van 't Meir *Aſphaltites*, 103 a 110 mylen: zynde dit de grootſte Breedte van *Paleſtina*, ten Westen van de *Jordaan* en *Doode Zee*, ſchuins toe gereekend.

Maar gelyk de Breedte van *Paleſtina*, na 't Zuiden, allenskens toenam, zoo verminderde ze ook geſtadig, na 't Noorden. Men vindt, in 't *Itinerarium Hieroſolymitanum* (*e*), den weg van *Ceſarea*, (dat volgens *Ptolemeus*, op de Noorder grenſcheiding van *Paleſtina*, aan de *Groote Zee* lag, en voor de *eerſte ſtad van Judea* gereekend werd, als men uit *Syrie* kwam,) na *Sciopolis*, ook *Scythopolis* genoemd, en niet verre van de *Jordaan* geleegen, dus aangeteekend.

(*a*) *Hiſt. Natur.* L. V. C. 2.
(*b*) *Geogr.* Ed. *Almelov.* L. XVI. p. 1102.
(*c*) *Bibl. Hiſt.* Ed. *Weſſel.* T. II. L. XIX. C. 98. p. 391.
(*d*) *Onom.* in voce ELATH.
(*e*) Ed. *Weſſel.* p. 585, 586.

Mille Paſſus, duizend ſchreden of Roomſche Mylen.

CIVITAS CAESAREA PALESTINA ID EST JUDEA. } dat is { Van de ſtad *Ceſarea* in *Paleſtina*, dat is *Judea*, tot aan de ſtad *Maximianopolis*. XVII.

CIVITAS MAXIANOPOLI. } dat is { Van daar tot *Stradela* [oudtyds *Jiſreël*.] X.

CIVITAS STRADELA. } dat is { Van daar tot *Sciopolis*. XII.

CIVITAS SCIOPOLI.

Zynde te zamen . . XXXIX.

Roomſche mylen, voor den weg van *Ceſarea* tot aan *Sciopolis*, ook *Schythopolis*, en van ouds *Bethſan* genoemd (*a*). Zoo men nu hier by doet de halve Breedte van het *Groote Veld*, vermits *Schythopolis aan 't Groote Veld geleegen was* (*b*), dat aan ieder zyde van de Jordaan omtrend 60 *ſtadien*, dat is ruim 7 mylen, breed was, (*c*) dan krygt men voor de Breedte van *Paleſtina*, van *Ceſarea* tot aan de *Jordaan*, 46 a 47 Roomſche mylen. In *Galilea* was deeze Breedte nog minder: want van *Ptolemais*, eertyds *Acco*, nu *St. Jan de Akre* genoemd, eene ſtad aan de *Groote Zee*, over *Sepphoris*, tot aan de ſtad *Tiberias*, aan 't *Galileeſche Meir* geleegen, vindt men niet meer dan 33 Roomſche mylen.

	Roomſche mylen.
Van *Ptolemais* tot aan *Sepphoris*. .	15
Van *Sepphoris* tot aan *Tiberias*. .	18
Komt voor de tuſſchenwydte van *Ptolemais* tot aan *Tiberias* . .	33

Roomſche mylen. Allerminſt eindelyk was deeze Breedte geheel op 't Noorden: want tuſſchen *Tyrus* aan de *Groote Zee*, en *Kades* niet ver van *Paneas*, daar de *Jordaan* zich allereerſt openlyk vertoonde, en van waar

Dan

(*a*) *Joſeph. Ant.* L. XII. C. 8. § 5. (*b*) *Ibid.*
(*c*) *Id. de Bello* L. IV. C. 8. § 2.

Dan maar 4 mylen, op den weg na Tyrus, geleegen was,) ſtelt *Hieronimus* ſlegts 20 *mylen* (*a*).

Dus de uitgeſtrektheid van *Paleſtina*, in Lengte en Breedte ten Weſten van de *Jordaan*, op verſcheide wyzen; en op onderſcheidene plaatſen beſchouwd hebbende, is 'er nog het *Overjordaanſche Land*, dat ten Ooſten van deeze Rivier geleegen was; en in den gemeenen zin, als voorheen gemeld (*b*), mede tot *Paleſtina*, en wel als een gedeelte van *Judea* behoorde (*c*).

Betreffende de *Lengte* van dit Land aan de *Ooſtzyde van de Jordaan*, door Iſraël bezeten, en volgens Gods bevel, door Moſes, aan de *ſtamme Ruben*, *Gad* en de *halve ſtamme van Manaſſe* gegeven, die wordt in de H. Schrift bepaald, *van de beeke Arnon tot den berg Hermon toe* (*d*). De beeke *Arnon*, die, volgens *Joſephus*, *haaren oorſprong uit het gebergte nam, en, naa de gantſche woeſtyn doorkruiſt te hebben, in 't Meir Aſphaltites uitliep* (*e*), was aan het Zuiden. De berg *Hermon* daarentegen beſloeg het Noorden; omtrent ter zelver hoogte als *Dan*, aan de andere zyde van de *Jordaan*, in welken opzigte gezegd wordt, dat *de Heere Moſes wees dat gantſche Land Gilead tot Dan toe* (*f*). Vermids nu de *Arnon* zich zeer waarſchynelyk in 't Noorderſte gedeelte van 't Meir *Aſphaltites* uitſtorte, zoo volgt daar uit, dat het *Overjordaanſche Land*, ten naaſte by, de Lengte van dit Meir korter was, dan *Paleſtina* aan 't *Weſten van de Jordaan*, volgens de reeds opgegevene be-

(*a*) *Onom.* in voce CEDES. Zie dit alles over *Galilea* breedvoeriger, met een nevensgaand Kaartje, in myne *Aanmerkingen over de Breedte van Paleſtina tuſſchen de Middelandſche en Galileeſche Zee*, in de *Godgeleerde, Hiſtoriſche en. Vermaaklykheden* XIIIde ſtukje, of IVde Deel *bl.* 124—132.

(*b*) Zie boven *bl.* 31.

(*c*) *Ptol. Geogr.* L. V. C. 16.

(*d*) *Deut.* III. 8. IV. 48. *Joſ.* XII. 1.

(*e*) *Ant.* L. IV. C. 8. § 1 & 2.

(*f*) *Deut.* XXXIV. 1.

bepaaling. Deeze Lengte nu was 191 mylen (*a*); en die van 't Meir *Asphaltites*, volgens *Josephus*, 580 *stadien* (*b*), dat is 72 mylen; deeze van 't bovenstaande afgetrokken zynde, blyft 119, dat is na genoeg 120 Roomsche mylen voor de *Lengte van 't Overjordaansche Land.*

Wat nu aangaat deszelfs *Breedte*; *Josephus* bepaalt het, na 't Zuiden, onder den naam van *Perea* (*c*), van *Philadelphia tot aan de Jordaan* (*d*). In het zelve waaren, onder meer andere, de steden *Hesbon* en *Jaëzer*; en dat wel, van de *Jordaan* na *Philadelphia*, met de volgende tusschenwydtens, welke alle by *Eusebius* te vinden zyn.

	Roomsche Mylen.
Hesbon was van de *Jordaan* (*e*).	20
Jaëzer van Hesbon (*f*), . .	15
Philadelphia van *Jaëzer* (*g*). .	8 a 10
Maakende te zamen. . .	43 a 45

Roomsche mylen, voor de geheele *Breedte van 't Overjordaansche Land*, indien men mag vooronderstellen, dat deeze steden, op eene regte linie van elkandere lagen, en niet zeer veel na 't Zuiden of 't Noorden afweeken: want anders moet men de Breedte eenigzins minder stellen.

Zoo

(*a*) Zie boven *bl.* 37.

(*b*) *De Bello* L. IV. C. 8. § 4.

(*c*) Dit woord werd by de Grieken gebruikt, om een Land over een Zee of Rivier mede te benoemen, gelyk *Reland*, uit *Polybius* en *Strabo*, heeft aangetoond. *Pal. Ill.* p. 297. En in 't Nederduitsch op 't woord PEREA.

(*d*) *De Bello* L. III. C. 3. § 3.

(*e*) *Eus. Onom.* in voce ESSEBON.

(*f*) *Ibid.* in voce JASER.

(*g*) *Ibid.* ἀπὸ ι σημείου φιλαδελφίας πρὸς δυσμὰς, dat is, *op den tienden mylsteen van Philadelphia na 't Westen.* Et in voce Αζαρ. *Hieron.* AZER, sive Jazer. ἀπ' ὀκτὼ σημείων φιλαδελφίας ἐν δυσμαῖς, dat is, *op den agtsten mylsteen van Philadelphia na 't Westen.*

Roomſche Mylen.

Zoo men nu de gevondene *Breedte van 't Overjordaanſche Land*, zynde 43 a 45
Voegt by de *Breedte* van 't Land aan 't *Weſten van de Jordaan* geleegen, zynde van *Joppe* over *Jeruſalem* tot aan de *Jordaan*. 66
Of van *Askalon* tot aan de *Doode Zee*. 71

Dan vindt men, voor de geheele *Breedte van Paleſtina*, het *Overjordaanſche Land* daar onder begreepen zynde, ... 109 a 116 Roomſche mylen: waar van men, waarſchynelyk, het minſte moet neemen, wegens de afwyking der plaatzen, langs welke dit genomen is van eene regte linie; of anders een middelgetal tuſſchen deeze.

Uit dit alles blykt, dat de *Lengte* en *Breedte* van *Paleſtina* gantſch ongelyk was. De grootſte *Lengte* vonden we, van *Dan* tot aan het einde van 't Meir *Aſphaltites*, maar weinig meer dan 190 mylen: en de minſte in 't *Overjordaanſche Land* was ten naaſten by 120 mylen. De *Breedte* was op haar grootſt van *Askalon* tot aan *Philadelphia*, (zo men 't allermeeſte neemt,) 116 mylen: en op haar kleenſt aan 't Noorden, van *Tyrus* tot aan *Kades*, 20 mylen; laatende het *Overjordaanſche*, aan den berg *Hermon*, omtrent den *Libanon*, door gebrek van bewyzen, onbepaald.

Het is zeker onmogelyk de bepaling van *Ptolemeus*, in den aanvange deezer Verhandelinge gemeld (*a*); hier mede volkomen te vergelyken, maar 't zal egter ligtelyk veel nader te brengen zyn, dan 't by den eerſten opſlag ſcheen. Om dit te doen moet men, niet *Sapphura* voor de Noordelykſte plaats in *Galilea* neemen, maar ten minſten tot aan *Paneas* by *Dan* (*b*) op-

(*a*) Zie boven *bl.* 31, 32.
(*b*) *Dan* was van *Paneas*, volgens *Euſebius*, 4 mylen, na de kant van *Tyrus*. *Onom.* in voce DAN.

opklimmen. Deeze ſtad nu ſtelt hy, op 33 graaden Noorder Breedte (*a*); hier van getrokken 30 gr. 40 m. zyne Zuider grensſcheiding; zo blyft voor *'t verſchil der Breedte*, 2 gr. 20 m., dat is in Roomſche mylen van 74½ op één graad, na genoeg, 174 mylen. Men moet, voor 't overige, niet neemen zyne uiterſte grensſcheiding ten Weſten, in 't Land der *Idumeen*; maar, gelyk ook hier voor gedaan is, over *Askalon*, by hem geſteld op 65 graaden Lengte: deeze getrokken van zyne uiterſte Lengte aan 't Ooſten, 68 graaden, of liever van de Lengte der ſtad *Gazorus*, (waarſchynelyk dezelve met *Jaëzer*, ook *Jazer* en *Azer* genoemd, boven gemeld,) by hem geſteld, op 67 gr. 30 m., dan blyft voor *'t verſchil der Lengte* 2 gr. 30 m.; die, door de verkleening van de graaden der Lengte, tot mylen gemaakt, op de Breedte van *Askalon*, (31 gr. 40 m.) omtrent 158 Roomſche mylen zullen vervangen. Zoo dat ook, volgens *Ptolemeus*, (wanneer we, naar de algemeene gewoonte de grootſte uitgeſtrektheid van een Land deszelfs *Lengte*, en de mindere *Breedte* noemen,) *Paleſtina* in de *Lengte* van 't Noorden na 't Zuiden, en in de *Breedte* van 't Weſten na 't Ooſten geleegen was.

Dus was de uitgeſtrektheid van *Paleſtina*, (om dit by manier van aanhangſel nog ten beſluite hier aan te hegten,) met die der *Vereenigde Nederlanden*, eenigermaate gelyk. Beiden leggen ze, in de *Lengte* van 't Noorden na 't Zuiden, en in de *Breedte* van 't Westen na 't Ooſten. De grootſte *Lengte* van *Paleſtina* was, van *Dan* tot aan 't Zuider einde van 't Meir *Aſphaltites*, weinig meer dan 190 Roomſche mylen, dat is 51 Hollandſche mylen, van 20 in één graad, gemeenlyk, doch niet nauwkeurig, ieder op een uur gaans gerekend: en die der *Nederlanden* wordt, „ van „ de uiterſte grenzen van *Staats Limburg*, of van *'t* „ *Land van Overmaaze* af tot aan die van *Groningen* toe, „ op

(*a*) *Geogr.* L. V. C. 15.

„ op 58 uuren gaans gereekend (*a*), of liever, van 't uiterſte van *Staats Braband*, tot het uiterſte van *Groningerland*, op 50 uuren gaans. De grootſte *Breedte* van *Paleſtina* was, van *Askalon* tot aan *Philadelphia* toe 116 Roomſche mylen: dat is ruim 31 bovengenoemde Hollandſche mylen: en die der *Nederlanden* begroot men, „ op omtrend 45 uuren gaans, gereekend van „ de uiterſte grenzen van *Zeeland* tot aan die van O„ *verÿſſel* (*b*). En gelyk de breedte van *Paleſtina*, na 't Zuiden meerder, en na 't Noorden allenskens minder werd, zo is 't ook met de *Vereenigde Nederlanden* geſteld; die aan 't Noorden, van *Texel* tot aan *Groningers* ooſtergrenzen, nog geen dertig uuren gaans beſlaan. — Wil men tot meerder nauwkeurigheid *Paleſtina* en de *Nederlanden* met elkanderen vergelyken op de manier der Landmeetkundigen, zo kan men duidelykheidshalve op de volgende wyze handelen. — Men trekke, op de Kaart der XVII Provincien van *Viſſer*, een regte lyn van *Damme* in *Vlaanderen* tot aan het Weſteinde van *Vlieland*; van daar tot *Embden*, van daar tot *Gronowe* in *Munſterland*; van daar tot *Schenkenſchans*; van daar tot *Weert*, in 't Graafſchap *Hoorn*; van daar tot *Steenbergen* in *Braband*; van daar tot *Antwerpen*, en van daar weder tot *Damme*. Het gedeelte der Nederlanden, dat buiten deeze linien ſpringt, als een gedeelte der *Eilanden*, en de uiterſten van *Vriesland*, *Groningen*, *Zutphen* enz., zal ongeveer gelyk (doch eer meer dan min) zyn, aan de andere Landen, die binnen dezelve komen, als een gedeelte van *Ooſtvriesland*, van 't *Benthemſche*, *Munſterſche*, *Cleefſche* enz.

(*a*) *Hedendaagſche Hiſtorie* XIde D. Iſte ſtukje p. 6.
(*b*) *Ibid.* Doch andere ſtellen de *Lengte der Vereenigde Nederlanden* op 50, en de *Breedte* op 45 uuren gaans. Zie *C. Specht's Kaart van de Vereenigde Nederlanden.* Of ook 50 *Lang* en 35 *Breed.* Zie *Methode pour apprendre facilement la Geographie, par Monſr. Rohhe.* T. I. p. 282.

enz. Deeze figuur, door dwarslinien, tot driehoeken gemaakt, en uitgerekend, zal 1297. vierkante Hollandſche mylen geeven. Men doe dit zelve op het Kaartje van *Paleſtina*, by deeze Verhandeling gevoegd: men trekke een linie van *Tyrus* tot aan het Meir *Phiala*; van daar tot *Philadelphia*; van daar tot den mond der beeke *Arnon*; van daar tot *Gaza*, en van daar weder tot *Tyrus*. De figuur door deeze linien gemaakt zal ongeveer de gedaante van *Paleſtina* uitmaaken; hoewel de grenzen aan het Ooſten wat duiſter zyn: en indien men met deeze figuur handelt, als met de bovengemelde, zal men 965 vierkante Hollandſche mylen berekenen, op die vooronderſtelling dat 74½ Roomſche mylen de Lengte van een graad uitmaaken: als uit het nevensſtaande plaatje, in diervoege opgemaakt en berekend, is af te neemen.

Vervolg van de verworpene

ANNIHILATIO ULTIMI TERMINI.

DERDE AFDEELING.

Van Ryen oneindiger breuken, welker Tellers een dubbeld telkonſtig Verſchil hebben.

I. De ordentelyk van 4 af op malkander volgende *Quadraat*-Getallen tot Tellers genomen, en tot Noemers de met 3 *geometricè* voortgaande Getallen, dan verkrygt men, als volgt:

D.

Verklaaring der Figuur van de vereenigde Nederlanden.

a.a. Damme in Vlaanderen.
b. Antwerpen.
c.c.c.c. Steenbergen in Braband.
d. Weert in 't Graafschap Hoorn.
e.e.e.e. Schenkenschans.
f. Gronowe in Munsterland.
g.g. Embden.
h.h.h. Westeinde van Vieland.

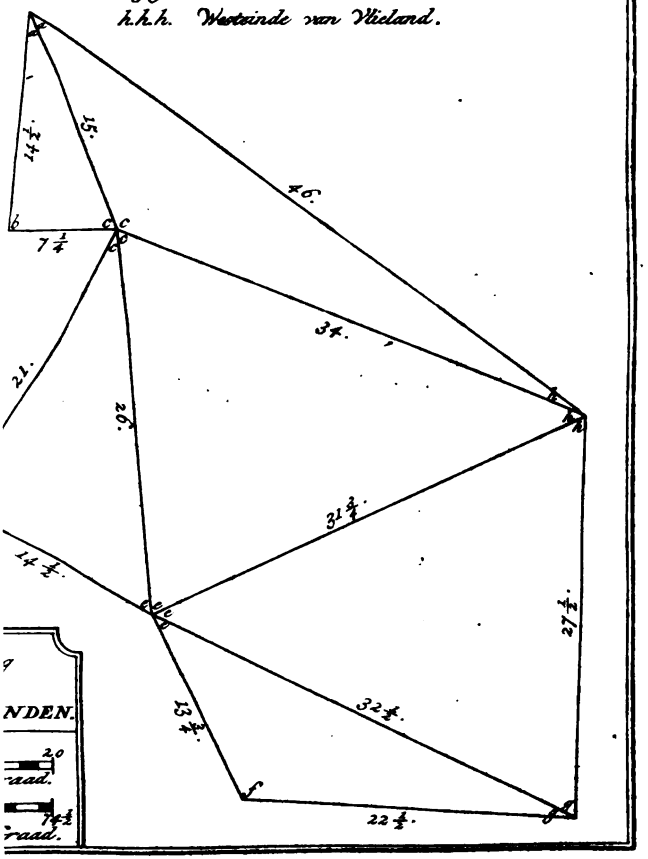

$\frac{4}{D} + \frac{9}{D^3} + \frac{16}{D^5} + \frac{25}{D^7} + \frac{36}{D^9} + \frac{49}{D^{11}} + \frac{64}{D^{13}}$ &c.

4. 9. 16. 25. 36. 49. 64. &c.
Eens afgetr.
5. 7. 9. 11. 13. 15.
Tweemaal.
2. 2. 2. 2. 2

Zom $\frac{1}{5}$
$+\frac{2}{3}$

$\frac{7}{7}$ door $\frac{1}{7}$ gedeeld 1, daartoe $1\frac{1}{7}$, komt $2\frac{1}{21}$, door $\frac{1}{7}$ gedeeld, is $3\frac{1}{21}$ de Zom.

II. Laat de *Enneagonaal*-Getallen, (dat is, negenhoekige) van 3 af de Tellers zyn, en de Noemers met 5 meetkonstig opklimmen, dan heeft men

$\frac{9}{C} + \frac{46}{C^3} + \frac{75}{C^5} + \frac{111}{C^7} + \frac{154}{C^9} + \frac{204}{C^{11}} + \frac{261}{C^{13}}$ enz.

24. 46. 75. 111. 154. 204. 261. &c.
Eens afgetr.
22. 29. 36. 43. 50. 57.
7. 7. 7. 7. 7.

Zom $\frac{7}{160}$, daartoe $\frac{33}{117}$, komt $\frac{19}{130}$, gedeelt door $\frac{4}{7}$, is de *Quotient* $1\frac{3}{16}$, ge-*addeerd* daartoe $\frac{24}{7}$, men heeft $5\frac{19}{16}$, nog gedeeld door $\frac{4}{7}$, men verkrygt $7\frac{11}{64}$ voor de begeerde Zom.

III. Als men tot Tellers aanneemt 1 x 3, 3 x 5, 5 x 7, 7 x 9, 9 x 11, 11 x 13, 13 x 15 enz. en de Noemers in eene viervoudige meetkonstige *Progressie* stelt, dan verkrygt men de volgende Rye van oneindige breuken, te weeten:

$\frac{2}{2} + \frac{15}{A} + \frac{35}{A^2} + \frac{63}{A^3} + \frac{99}{A^4} + \frac{143}{A^5} + \frac{195}{A^6}$ &c.

3. 15. 35. 63. 99. 143. 195. — Eens afgetrokken.

12. 20. 28. 36. 44. 52. — Tweemaal.

8. 8. 8. 8. 8.

Zom $\frac{2}{1}$

daartoe 3, als $\frac{12}{4}$, ge-*addeerd*,

$3\frac{2}{1}$ gedeeld door $\frac{1}{4}$, komt voor de *Quotient* $4\frac{1}{5}$, daartoe nog 3 vergaard, men verkrygt $7\frac{1}{5}$; dit wederom gedeeld door $\frac{1}{4}$, is de uitkomst $10\frac{4}{5}$, de Zom, die men verlangt te weeten.

VIERDE AFDEELING.

Van Ryen oneindiger breuken, welker Tellers een drievoudig telkonstig Verschil hebben.

I. Wanneer men de *Cubicq*-Getallen aanneemt voor Tellers, en de Noemers met 3 meetkonstig laat opklimmen, dan komt de onderstaande Rye van oneindige breuken te voorschyn, als:

$\frac{8}{D} + \frac{27}{D^2} + \frac{64}{D^3} + \frac{125}{D^4} + \frac{216}{D^5} + \frac{343}{D^6} + \frac{512}{D^7}$ &c.

8. 27. 64. 125. 216. 343. 512. — Eens afgetr.

19. 37. 61. 91. 127. 169. — Tweemaal.

18. 24. 30. 36. 42. — Driemaal.

6. 6. 6. 6.

Zom $\frac{1}{27}$
$+ \frac{18}{27}$

$\frac{25}{27}$, gedeeld door $\frac{1}{3}$, komt $1\frac{1}{3}$, daartoe $\frac{19}{3}$, of $2\frac{1}{3}$, men heeft $3\frac{1}{11}$, gedeeld door $\frac{1}{3}$, de *Quotient*

tient is $4\frac{11}{12}$, daar toe $\frac{1}{7}$ of $2\frac{1}{7}$ vergaard, het komende $7\frac{7}{12}$, nog eens gedeeld door $\frac{1}{7}$, de uitkomst $11\frac{1}{7}$ is dan de Zom deezer oneindige breuken.

II. Laat de Tellers zyn de *Columnaar*-Getallen *altero latere ſeptenario longiores* en de Noemers die in eene meetkonſtige Orde met 5 opklimmen, dan heeft men deeze volgende Rye van oneindige breuken, als:

$$\frac{8}{C^{2}} + \frac{36}{C^{3}} + \frac{90}{C^{4}} + \frac{176}{C^{5}} + \frac{300}{C^{6}} + \frac{468}{C^{7}} + \frac{686}{C^{8}} + \frac{960}{C^{9}} \text{ enz.}$$

8.	36.	90.	176.	300.	468.	686.	960.	Eens afgetr.
	28.	54.	86.	124.	168.	218.	274.	Tweemaal.
		26.	32.	38.	44.	50.	56.	Driemaal.
			6.	6.	6.	6.	6.	

Zom $\frac{1}{150}$, daartoe vergaard $\frac{26}{121}$, komt $\frac{33}{70}$, gedeeld door $\frac{1}{5}$, is de uitkomst $\frac{11}{42}$, daartoe geaddeerd, men heeft $1\frac{79}{150}$; dit wederom gedeeld door $\frac{1}{7}$, komt tot *Quotient* $1\frac{129}{150}$, als 'er nu nog het allereerſte lid $1\frac{1}{7}$ toe vergaard word, en het komende $3\frac{11}{77}$ nog gedeeld door $\frac{1}{7}$, dan komt uit deeze laatſte Deeling voort $4\frac{11}{154}$ voor de begeerde Zom.

III. Laat de Tellers zyn *Pyrgoidales Numeri ex Dodecagonalibus* en de Noemers eene *Geometriſche Progreſſie* met 7 opklimmende, dan verkrygt men de onderſtaande Rye van oneindige breuken, te weeten:

$\frac{1}{E}+\frac{112}{E^2}+\frac{302}{E^3}+\frac{635}{E^4}+\frac{1151}{E^5}+\frac{1890}{E^6}+\frac{2892}{E^7}$ &c. zynde E = 7.

25. 112. 302. 635. 1151. 1890. 2892. — Eens afgetrokken.

87. 190. 333. 516. 739. 1002. — Tweemaal.

103. 143. 183. 223. 263. — Driemaal.

40. 40. 40. 40.

Zom $\frac{10}{7^5}$, daartoe vergaard $\frac{103}{343}$, komt $\frac{219}{5^5 7}$, gedeeld door $\frac{6}{7}$, de uitkomst is $\frac{219}{5^5 6}$, nog $1\frac{18}{49}$ ge-*addeerd*, het daar uit voortkomende $2\frac{131}{882}$ wederom door $\frac{6}{7}$ gedeeld, is de *Quotient* $2\frac{131}{756}$, het eerste lid $3\frac{4}{7}$ daartoe gedaan, en het *gesummeerde* $6\frac{59}{756}$ nog eens gedeeld door $\frac{6}{7}$, dan is $7\frac{1}{64}$ de Zom deezer breuken.

VYFDE AFDEELING.

Van Ryen oneindiger breuken, welker Tellers een viervoudig telkonstig Verschil hebben.

I. Wanneer men de *Producten*, (voortkomende uit Vermenigvuldiging van *Trigonaal-* met *Quadraat*-Getallen, van de Wortel 2 af,) tot Tellers aanneemt, en de Noemers in eene viervoudige *Geometrische Progressie* laat opklimmen, dan heeft men de volgende Rye van oneindige breuken, te weeten:

$\frac{12}{A}+\frac{54}{A^2}+\frac{160}{A^3}+\frac{375}{A^4}+\frac{756}{A^5}+\frac{1372}{A^6}+\frac{2304}{A^7}$ enz.

12. 54. 160. 375. 756. 1372. 2304. — Eens afgetr.

42. 106. 215. 381. 616. 932. — Tweemaal.

64. 109. 166. 235. 316. — Driemaal.

45. 57. 69. 81. — Viermaal.

12. 12. 12.

Zom $\frac{1}{64}$, daartoe $\frac{45}{756}$, het daar uit

uit voortkomende $\frac{44}{176}$, gedeeld door $\frac{1}{4}$, is de uitkomst $\frac{44}{176}$, daar toe vergaard $\frac{44}{44}$ of 1, komt $1\frac{44}{176}$; dit gedeeld door $\frac{1}{4}$, is de *Quotient* $1\frac{44}{144}$, verder ge-*addeerd* $2\frac{1}{3}$, komt $4\frac{41}{144}$, gedeeld door $\frac{1}{4}$, is de uitkomst $5\frac{72}{101}$, daartoe het eerste lid $\frac{3}{1}$ of 3 vergaard, komt $8\frac{72}{101}$, gedeeld door $\frac{1}{4}$, is $11\frac{11}{12}$ de verlangde Zom deezer breuken.

II. Als men de *Producten*, (ontstaan uit *Multiplicatie* van de *gesummeerde Trigonaal-* en *Quadraat-*Getallen, met de *gesummeerde Pentagonaal-* en *Hexagonaal-*Getallen, van de Wortel 2 af,) tot Tellers aanneemt, en derzelver Noemers met 6 *geometricè* laat opklimmen, dan verkrygt men de onderstaande Rye van oneindige breuken, als:

$$\frac{77}{B} + \frac{405}{B^2} + \frac{1300}{B^3} + \frac{3200}{B^4} + \frac{6669}{B^5} + \frac{12397}{B^6} + \frac{21200}{B^7} \text{ enz.}$$

77.	405.	1300.	3200.	6669.	12397.	21200.
	328.	895.	1900.	3469.	5728.	8803. Eens afgetr.
		567.	1005.	1569.	2259.	3075. Tweemaal.
			438.	564.	690.	816. Driemaal.
				126.	126.	126. Viermaal.

Zom $\frac{1}{360}$, daartoe $\frac{21}{176}$, men heeft $\frac{171}{360}$, gedeeld door $\frac{1}{4}$, de uitkomst is $\frac{171}{360}$, daartoe vergaard $\frac{162}{176}$ of $2\frac{1}{3}$, komt $3\frac{27}{1760}$, gedeeld door $\frac{1}{4}$, is de *Quotient* $3\frac{297}{1760}$, daartoe ge-*addeerd* $\frac{118}{176}$ of $9\frac{1}{3}$, men verkrygt $12\frac{1492}{1760}$, gedeeld door $\frac{1}{4}$, komt voor de uitkomst $15\frac{2448}{1760}$, het eerste lid $\frac{7}{1}$ of $12\frac{1}{3}$ nog vergaard, het komende $28\frac{308}{1760}$; dit voor 't laatste nog gedeeld zynde door $\frac{1}{4}$, men verkrygt voor de uitkomst $33\frac{1232}{1760}$, zynde de Zom deezer breuken.

III. Wanneer men de *Producten*, (ontstaan uit de Vermenigvuldiging van de *gesummeerde Trigonaal*, *Tetragonaal-* en *Pentagonaal-*Getallen, met de *gesummeerde Hexagonaal- Heptagonaal-* en *Octagonaal-*Getallen, van de

de Wortel 2 af,) ſtelt voor Tellers in eene Rye van oneindige breuken, welker Noemers met 7 meetkonſtig voortgaan, dan komt het onderſtaande te voorſchyn, te weeten:

	7	7^2	7^3	7^4	7^5	7^6	7^7	
Eens afgetr.	252+	1458+	4896+	12375+	26244+	49392+	85248	enz.
Tweemaal.		1206.	3438.	7479.	13869.	23148.	35856.	
Driemaal.			2232.	4041.	6390.	9279.	12708.	
Viermaal.				1809.	2349.	2889.	3429.	
					540.	540.	540.	

gedeeld door $\frac{6}{7}$ / 540 (7^5
90 (7^4
ge-*addeerd* 1809 (- -
1899 (7^4
door $\frac{6}{7}$ / 633 (7^3 * 2
$\frac{2232}{7^3}$ * 2 - - 4464 (- - daartoe vergaard.
5097 (7^3 * 2
door $\frac{6}{7}$ / 1699 (7^2 * 4
$\frac{2206}{7^2}$ * 4 - - 4824 (- - ge-*addeerd.*
6523 (7^2 * 4
door $\frac{6}{7}$ / 6523 (7 * 24
$\frac{252}{7}$ * 24 - - 6048 (- - daartoe vergaard.
12571 (7 * 24
door $\frac{6}{7}$ / 12571 (144 of $87\frac{43}{144}$ voor het *geſummeerde* deezer oneindige breuken.

ZESDE

ZESDE AFDEELING.

Van Ryen oneindiger breuken, welker Tellers een vyfvoudig telkonſtig Verſchil hebben.

I. De *Producten*, (voortkomende uit Vermenigvuldiging der *Quadraat*-Getallen, met de *Cubicq*-Getallen, van de Wortel 2 af,) verkooren tot Tellers van eene Rye oneindiger breuken, welker Noemers met 5 *geometricè* opklimmen, dan verkrygt men de volgende breuken, als:

$5\ 5^2\ 5^3\ 5^4\ 5^5\ 5^6\ 5^7$

$32+243+1024+3125+7776+16807+32768$ enz.

Eens afgetr.

211. 781. 2101. 4651. 9031. 15961.

Tweemaal.

570. 1320. 2550. 4380. 6930.

Driemaal.

750. 1230. 1830. 2550.

Viermaal.

480. 600. 720.

Vyfmaal.

120. 120.

gedeeld door $\frac{4}{5}$ / 120 (5^4

/ 30 (5^1

ge-*addeerd* 480 (--

510 (5^1

door $\frac{4}{5}$ /

/ 255 (5^4*2

$\frac{510}{5^4}$ * 2 - - 1500 (- - daartoe vergaard.

1755 (5^4*2

door $\frac{4}{5}$ /

/ 1755 (5^3*8

$\frac{570}{5^3}$ * 8 - - 4560 (- - - ge-*addeerd*.

6315 (5^3*8

door $\frac{4}{5}$ /

/ 6315 (5^2*32

$\frac{312}{5^2}$ * 32 - - 6752 (- - - vergaard.

13067 (5^2*32

$\frac{4}{5}$ /

/ 13067 ($5*128$

$\frac{32}{5}$ * 128 - 4096 (- - - ge-*addeerd*.

17163 ($5*128$

$\frac{4}{5}$ /

/ 17163 (512 voor het *geſummeerde* deezer oneindige breuken, te weeten: $33\frac{507}{512}$.

M

II. Laat wederom de *Producten*, (zynde voortgekomen uit *Multipliceeringe* van *Quadraat*-Getallen, met zeshoekige *Numeri Pyramidales*, van de Wortel 2 af,) tot Tellers aangenomen zyn, en derzelver Noemers eene met 9 opklimmende *Geometrische Progressie* weezen, dan zal zig de Rye van oneindige breuken aldus vertoonen:

$$\underbrace{9}\ \underbrace{9^2}\ \underbrace{9^3}\ \underbrace{9^4}\ \underbrace{9^5}\ \underbrace{9^6}\ \underbrace{9^7}\ \underbrace{9^8}$$

28+198+800+2375+5796+12348+23808+42525 enz.

Eens afgetr.

170. 602. 1575. 3421. 6552. 11460. 18717.

Tweemaal.

432. 973. 1846. 3131. 4908. 7257.

Driemaal.

541. 873. 1285. 1777. 2349.

Viermaal.

332. 412. 492. 572.

Vyfmaal.

80. 80. 80.

80 (9^6

gedeeld door $\frac{8}{9}$ / 10 (9^5

ge-*adeerd* 332 (- -

342 (9^5

door $\frac{8}{9}$ / 171 (9^4 * 4

$\frac{541}{9^4}$ * 4 - 2164 (- - - daartoe vergaard.

2335 (9^4 * 4

$\frac{8}{9}$ / 2335 (9^3 * 32

$\frac{432}{9^3}$ * 32 - 13824 (- - - ge-*addeerd*.

16159 (9^3 * 32

$\frac{8}{9}$ / 16159 (9^2 * 256

$\frac{170}{9^2}$ * 256 - 43520 (- - -

59679 (9^2 * 256

$\frac{8}{9}$ / 59679 (9 * 2048

$\frac{28}{9}$ * 2048 - 57344 (- - -

117023 (9 * 2048

$\frac{8}{9}$ / 117023 (16384 of $7\frac{2335}{16384}$ voor het *gesummeerde* deezer oneindige breuken.

ZE-

ZEVENDE AFDEELING.

Van Ryen oneindiger breuken, welker Tellers een zesvoudig telkonſtig Verſchil hebben.

I. Zoo men de *Producten*, (ontſtaan uit Vermenigvuldiging van vyfhoekige *Columnaar*-Getallen, met zevenhoekige *Pyramidaal*-Getallen, van de Wortel 2 af) aanneemt voor Tellers, en derzelver Noemers laat zyn eene met 8 opklimmende *Geometriſche Progreſſie*, dan komt de onderſtaande Rye van breuken ten voorſchyn, als:

$$\underbrace{8}\ \underbrace{8^2}\ \underbrace{8^3}\ \underbrace{8^4}\ \underbrace{8^5}\ \underbrace{8^6}\ \underbrace{8^7}$$

$$80+936+5280+20125+59976+150920+335616 \text{ enz.}$$

Eenſafgetr. 856. 4344. 14845. 39851. 90944. 184696.

Tweemaal. 3488. 10501. 25006. 51093. 93752.

Driemaal. 7013. 14505. 26087. 42659.

Viermaal. 7492. 11582. 16572.

Vyfmaal. 4090. 4990.

Zesmaal. 900. 900.

gedeeld door $\frac{7}{8}$ / 900 (8^6 * 7

$\frac{4090}{8^6}$ * 7 - - 28630 (- - - daartoe vergaard.

29530 (8^6 * 7

door $\frac{7}{8}$ / 29530 (8^5 * 49

$\frac{7492}{8^5}$ * 49 - - 367108 (- - - ge-*addeerd.*

396638 (8^5 * 49

door $\frac{7}{8}$ / 396638 (8^4 * 343

$\frac{7013}{8^4}$ * 343 - - 2405459 (- - -

2802097 (8^4 * 343

door $\frac{7}{8}$ / 2802097 (8^3 * 2401

$\frac{3488}{8^3}$ * 2401 - - 8374688 (- - -

11176785 (8^3 * 2401

door $\frac{7}{8}$ / 11176785 (8^2 * 16807

$\frac{856}{8^2}$ * 16807 - - 14386792 (- - -

25563577 (8^2 * 16807

door $\frac{7}{8}$ / 25563577 (8 * 117649

$\frac{80}{8}$ * 117649 - - 9411920 (- - -

34975497 (8 * 117649

door $\frac{7}{8}$ / 34975497 (823543 of $42\frac{784692}{823543}$.

II. Wanneer de *Producten*, (voortgekomen uit *Multipliceeringe* van tienhoekige *Pyrgoidaal*-Getallen, met de ordentelyke *Cubicq*-Getallen, beide van de Wortel 2 af,) aangenomen worden als Tellers, en men voor de Noemers ſtelt eene met 10 opklimmende *Geometriſche Progreſſie*, dan zal men deeze onderſtaande Rye van oneindige breuken verkrygen, te weeten:

10	10^2	10^3	10^4	10^5	10^6	10^7	
168 +	2484 +	15744 +	64375 +	201096 +	523418 +	1193984	enz.
	2316.	13260.	48631.	136721.	322322.	670566.	
		10944.	35371.	88090.	185601.	348244.	
			24427.	52719.	97511.	162643.	
				28292.	44792.	65132.	
					16500.	20340.	
						3840.	

gedeeld door $\frac{9}{10}$ / 3840 (10^7

/ 1280 ($10^6 * 3$

$\frac{16500}{10^6} * 3$ - - 49500 (- - - daartoe vergaard.

50780 ($10^6 * 3$

door $\frac{9}{10}$ / 50780 ($10^5 * 27$

$\frac{28292}{10^5} * 27$ - - 763884 ge-*addeerd.*

814664 ($10^5 * 27$

door $\frac{9}{10}$ / 814664 ($10^4 * 343$

$\frac{24427}{10^4} * 343$ - - 5935761 (- - -

6750425 ($10^4 * 343$

door $\frac{9}{10}$ / 6750425 ($10^3 * 2187$

$\frac{10944}{10^3} * 2187$ - - 23934528 (- - -

30684953 ($10^3 * 2187$

$\frac{9}{10}$ / 30684953 ($10^2 * 19683$

$\frac{2316}{10^2} * 19683$ - - 45585828 (- - -

76270781 ($10 * 177147$

$\frac{168}{10} * 177147$ - - 29760696 (- - -

$\frac{9}{10}$ / 106031477 ($10 * 177147$

men verkrygt 106031477 (1594323 of $66\frac{806159}{2394123}$ voor het *geſummeerde* deezer Rye van oneindige breuken.

Dit zal in 't volgende ſtukje met de achtſte of laatſte Afdeeling beſlooten worden. De

De Noodzaaklykheid en nutheid van Gezelſchap voor Lieden van Letteroefening.

HEt zeggen van den onvergelykelyken *Horatius*,

Scriptorum chorus omnis amat nemus, & fugit urbes,

Der Dicht'ren rey verkieſt op 't eenzaam' land te leeven,
En wil het groot' gewoel der ſteden graag begeeven.

Hor. Ep. Lib. II. Ep. 2.

ſtelt ons eene op de ondervinding gegronde waarheid voor; dat naamlyk de ſtille eenzaamheid den Letterminnaaren, altoos behaagelyk is: en in de daad, die moeder der overdenkinge moet ten hoogſte noodig geagt worden, voor allen die zich op 't verkrygen van weetenſchappen uitleggen: want daar het onze zintuigen zyn, door welke wy de denkbeelden eerſt ontvangen, en geen twee denkbeelden immer op het zelfde oogenblik voor onzen geeſt kunnen weezen; zo volgt onwederlegbaar, dat iemand, die zyne aandagt op een zeker voorwerp wil veſtigen; door geene andere van buiten aankomende voorwerpen moet afgetrokken worden. Wie heeft niet ondervonden, dat zyne ernſtigſte overdenkingen door gezang, geſpeel, geroep, of eenig ander gerugt, verſtoord werden? en even zo is 't gelegen met dingen die den reuk, den ſmaak, 't gevoel en 't gezigt aandoen; een helder licht is zelfs in ſtaat om zommigen van het onderwerp waar op zy dagten af te trekken; men verhaalt deswegens, zo ik my niet bedriege, van den grooten *Newton*, dat hy, bepaald willende denken, zich in eene donkere Kamer opſloot. — Dan hoe nut en noodig deeze afgezonderde eenzaamheid is voor den beminnaar van fraije letteren, ze kan egter, gelyk bykans alle dingen, door misbruik ſchadelyk en nadee-

lig worden; de gulde maatigheid is men verpligt ook hier in 't oog te houden. Verandering behaagt, en Verwisseling is 's menschen leeven.; 't gezelschap, het tegengestelde van de eenzaamheid, moet op zyne beurt gezogt en gehouden worden. Altoos alleen te zyn is in 't algemeen strydig met der menschen gezelligen aart, en maakt hun onbekwaam, om aan de verpligtingen, die zy der t'zamenleevinge schuldig zyn, te beantwoorden.

Maar, om byzonder te spreeken van de verkeerde gevolgen, welke de gestadige eenzaamheid naa zich sleept, voor iemand die de letteren bemint, zo merken wy in de eerste plaatse aan, dat ze eene eigenzinnigheid moet te wege brengen, deeze toch volgt 'er, eigenaartig uit. Het is zeker, dat ieder mensch, door de Opvoeding, eenige beginzels ontvangt, die hem genoegzaam altoos by blyven; en deeze hebben byzonder hunnen invloed op de eerste jaaren der Letteroefeningen. De Ouders, en Meesters, naar der Ouderen smaak verkooren, geeven, buiten de mondelyke Lessen, den kinderen, die zy der geleerdheid wyden, de Schriften van mannen, volgens hun oordeel de beste, in handen, met bygevoegden raade om ze naarstig te gebruiken. Deezen volgt de Leerzaame Jongeling op, en maakt zich de denkbeelden, in die Schriften voorgesteld, zo eigen, dat ze alle in 't einde by hem voor ontegenzeggelyke waarheden doorgaan. —— Men zal mogelyk zeggen, door 't leeren dier Schryveren vindt hy zeker dat 'er ook andere boeken in de Wereld zyn, en gevolglyk zal hy, bezielt hem anderzins eene Leeszugt, zich deeze ook eigen maaken, om 'er zyn voordeel mede te doen en nut uit te trekken. Maar 't is bekend, dat de Schryvers doorgaans de gewoonte hebben, om anderen die met hun overeenstemmen by te brengen, en die van hun verschillen, met haatlyke naamen te benoemen en 't gevaar van 't leezen dier Schriften, zo groot hun mogelyk

lyk is, af te beelden. Als hy, in 't eerſte geval, de aangehaalde Schryvers gebruikt, behoudt hy dezelfde denkbeelden; en wat de andere betreft die zal hy waarſchynlyk zyner aandagt onwaardig keuren: want behalven dat ze hem niet gegeeven of aangeraaden, ja door geagte Schryvers zelfs afgeraaden zyn, komt nog het klemmende gezag van zynen Meeſter, die, zo hy 'er oit van ſpreeke of 't ook dienſtig waare die boeken te leezen, met eenen gezagvoerenden toon zulks afkeurt. Denkt iemand, dat wy dus de zaak van den ſlegtſten kant beſchouwen; 't zy zo; doch, dan durven we nog vry uit zeggen, dat ze zich ook meesten tyd in eene zo ſlegte gedaante vertoont. Maar onderſtelt eens dat een Jongeling 't geluk geniete om goede Schryvers in handen te krygen, 't is egter zeker dat niemand de waarheid in pagt heeft, en ſtyve eigenzinnigheid, ſchoon ze de waarheid voor hebbe, is altoos walchlyk: en hoe na het vooroordeel aan dit gebrek grenſt, zal niet noodig zyn aan te toonen. Wy mogen dan wel beſluiten, dat eene geſtadige eenzaamheid in de Letteroefeningen, de weg is om iemand ſtyf en eigenzinnig in zyne weetenſchap, en verhard in de dwaalingen te maaken.

Daarenboven geen menſch, hoe zeer hy zich op de ſtudie, toelegge, kan byna zo in de wereld leeven, dat hy noit by de eene of de andere gelegenheid, verpligt zy in het openbaar te verſchynen, en 't gezelſchap van anderen by te woonen; een geleerde is niet verbannen van de menſchlyke t'zamenleeving: maar wat zal 't gevolg weezen, wanneer hy zich aan de eenzaamheid gewoon gemaakt heeft? Moet hy in de Wereld komende, op dat ik my dus uitdrukke, niet ſtaan als een nieuweling, verwonderd op ieder gering voorval, verbaasd op elke ontmoeting, zich als een lompen weetniet vertoonen in de dagelykſche verkeering, en ten voorwerpe van ſpot en ſchimp ſtrekken. De Dichter *Horatius* geeft ons een leeven-

dig afbeeldzel van zodanig een menſch, in dien zelfden Brieve uit welken wy dit Vertoog begonnen, ſchryvende

Ingenium, ſibi quod vacuas deſumſit Athenas
Et ſtudiis annos ſeptem dedit, inſenuitque
Libris & curis ſtatuâ taciturnus exit
Plerumque, & riſu populum quatit: ———

Een Weetgraag menſch, die om geruſt en ſtil altoos
Te Leeven, 't ſtille Atheen tot zyne woonplaats koos,
En veele jaaren had geblokt in 't onderzoeken,
Van weetenſchap, veroud in 't leezen veeler boeken,
Komt eind'lyk ſtom, en als een ſtandbeeld, voor den dag
En wekt door dat vertoon, zo zeldzaam, 's Volks gelach.

Van hier de gewoone ſcheldnaamen *Schoolvos*, *geleerde Pedant*, *Letterkauwer* en dergelyken. Zeer gegrond is deswege de aanmerking van den Schryver *der VII. Redenvoeringe in het IIde Deel van den Guardiaan*, welke 't ons luſt hier in te voegen. „ Indien, *dus luydt ze*, „ de geleerden zich ook wilden leggen op de kennis „ der Wereld, wat overwinning zouden zy door de „ vereeniging der welleevenheyd met hunne weeten„ ſchap niet behaalen over de Saletjonkers, hoe zou„ den zy die ydele en luydrugtige ſnappers, die het „ hoogſte woord in de *aſſemblées* voeren, niet ſlinge„ ren; hoe veragtelyk zouden zy die pronkers niet „ maaken, wier weezenlykſte verdienſten beſtaan in „ een koſtlyk en zwierig kleed, een blonde pruyk, „ een paar handſchoenen met goude franje en een „ gouden ſnuyfdoos. Deeze zouden weynig heul „ vinden by hunne koude ſnaakeryen, hunne laffe „ loopjes, en in hunne luydrugtige manieren, in„ dien een geleerd en welleevend man van zyne dub„ belde verdienſten bewuſt zich met een onbedwon„ gen zwier in de gezelſchappen vertoonde, en met

„ dat

„ dat vertrouwen, 't welk een gezond verſtand en „ de ervaarenheyd geeft. Alle die nu in de gezel„ ſchappen voorzitten zouden haaſt de vlag voor hem „ ſtryken, en hy zou de luſt der gezelſchappen wor„ den, noit iemand aantaſten, en ook noit naalaa„ ten, zich zelven op eene beſchaafde en verſtandi„ ge wyze te verdeedigen als hy wierde aangetaſt. —— Die Geleerden, welke de eenzaamheid zo zeer gezogt hebben, zitten in de byeenkomſten ſpraakloos, of geeft eenig voorval hun gelegenheid om te ſpreeken van zaaken, die onder hunne liefhebbery vallen, zy vieren zich den vryen toom, en doen geheele verhandelingen, tot overlaſt van de zodanigen, die 'er geene kenniſſe van hebben, en maaken zich by de kundigen beſpottelyk: kan men iets laſtiger of beſpotlyker bedenken, dan dat iemand over de kragt van een Griekſch, of Latynſch woord, en de onderſcheidene betekeniſſen, waar in het by verſchillende Schryvers voorkomt, een half uur, zo niet langer, 't woord voere, op eene plaats, daar 't grootſte gedeelte 'er niets van verſtaat? of, dan dat een ander moeilyke voorſtellen van de Wiskunde gaat oploſſen, wanneer 'er van die zaak maar even gerept wordt, in 't gezelſchap van menſchen, die zich nimmer met die afgetrokkene beſchouwingen bezig houden? Zo handelt egter de Taalgeleerde en de Wiskunſtenaar, die weinig de wereld kent: en op gelyken voet gaan anderen, die zich op andere zaaken uitleggen, en de gezelſchappen veronagtzaamen, te werke.

Wyders is het buiten tegenſpraake eigen aan de menſchlyke Natuur dat ze door de verandering verfriſt en in ſtaat gehouden wordt; dit is waar ten opzigte van het lichaam en den geeſt: 't lichaam langen tyd in dezelfde geſtalteniſſe gehouden, verſtyft, en wordt onbekwaam om de werkzaamheden, tot welke het geſchikt is, te verrigten: geſtadig en met de ingeſpannenſte aandagt bezig te zyn is bynaa on-

mogelyk, en te veel den geeſt af te matten, ten hoogſten nadeelig. Gelyk een ſnaar op een ſpeeltuig te ſtyf geſpannen breekt; de pees van eenen booge geduurig gerekt ſtaande verſlapt, zo wordt de Ziel des menſchen door ruſtloozen arbeid onbekwaam en luſtloos. —— Waar by nog komt dat het lichaam, die nauwe verwant der Ziele, de beweeging, zo volſtrekt noodzaaklyk om 't zelve in kragt en gezondheid te houden, in dat geval, moet miſſen, 't welk ter oorzaake ſtrekt van veele kwaalen en ziektens die de geleerden zich niet zelden op den halze hebben gehaald: wanneer ze te laat hunne dwaaze leevenswyze beklaagden. Deeze dofheid van geeſt, deeze ongeſteldheid van lichaam wordt door eene geſchikte en geregelde verdeeling van zynen tyd in uuren tot de ſtudien en tot uitſpanning voorgekomen. En wat uitſpanning, (benevens die welke het lichaam beweeging verſchaffen,) is 'er meer overeenkomende met 's menſchen natuurlyke neiging dan 't gezelſchap van anderen? En wat kan men nutter bedenken voor lieden van oefening dan de ommegang met hunne ſoortgelyken, of ten minſten met de zodanigen, die hunnen geeſt kunnen verfriſſen. De ſchrandere Schryver van *den Patriot of Duitſche Zedemeeſter* ſtelt dus, onder eenige zeer nutte regels die hy den Leerlingen van edele weetenſchappen voorſchryft, met het grootſte regt ook deezen voor. „ Doet uw „ beſt om een vroom verſtandig en naarſtig vriend te „ vinden, die u in den voortgang van de ſtudien ten „ minſten gelyk, of een weynig voorby, is, ſpreekt „ met hem gaarn van nutte zaaken, en gy zult zo „ veel voordeels als genoegen daar van hebben ".

En zeker, zodanig eene verkeering, welke niet aan één perſoon bepaald behoeft te worden, ſchoon een te groot getal ſchadelyk zy, brengt de heerlykſte nuttigheden te wege. Hier door wordt eene geregelde eerzugt, die aanraadſter tot groote en loflyke daa-

daaden aangekweekt, en de yver met ſpooren genoopt; een edelaartige Ziel zal door den lof haar gegeeven aangewakkerd, en door de kennis der misſlagen, vriendelyk onder 't oog gebragt, tot derzelver verbetering aangezet worden. —— Het onderling vertrouwen, 't geen men in elkanderen ſtelt, zal uitwerken, dat men vrye gedagten, die men anders in den boezem zou dienen te ſmooren, uit oorzaake van de dwaasheid der menigte, die de nieuwigheid verdagt houdt, en alles wat niet volgens de voorouderlyke grondſtellingen bepaald is, met nydige oogen aanziet, durft voorſtellen, en ter toetze aan de medeſtreeveren op het pad der waarheid geeven. —— Deeze vrymoedigheid welke dagelyks toeneemt, doch nimmer in onbeſchaafdheid moet veraarten, zal eene leevendigheid van geeſt doen geboren worden, welke het onderhoud in de t'zamenkomſte recht ſmaaklyk maakt, en ten vrugt gevolge heeft, dat men met andere menſchen, die zo zeer niet op de weetenſchappen geſteld zyn, verkeerende, niet als geleerde beuzelaars en geeſtlooze letterblokken zal worden aangezien.

De verſcheidenheid van gevoelens over een en het zelfde onderwerp, welke niet zeldzaam gevonden wordt, onder menſchen, die niet ſlaafſch beruſten in 't geen door anderen geleerd en vaſtgeſteld is, maar zelve den redelyken weg van onpartydig onderzoek inſlaan, moet noodwendig te wege brengen, dat ze onderling redentwiſten, 't welk, zonder bitterheid of valſchen yver geſchiedende, den geeſt kragt en doordringenheid byzet, de waarheid ontdekt; en een heilzaam tegengift is tegen de koppige eigenzinnigheid, van welke wy in den beginne ſpraaken.

De Verkeering zal ons behoeden voor de zotte en ſchadelyke gewoonte, om alles 't welk wy terſtond niet wel begrypen voor wartaal en verkeerd, uit te kryten; want verſcheide oordeelen ſchieten verſchei-

de ſtraalen; en dat van anderen zal ons dikwerf leeren, dat zaaken, welke ons in den eerſten opſlage verward, duiſter en ongegrond voorkwamen, juiſt, klaar en op de vaſtſte gronden van zekerheid gebouwd zyn: en dus zal de haatlyke verwaandheid, door eene welaangelegde verkeering, plaats ruimen voor de beminnelyke inſchikkelykheid.

Men begrypt uit dit alles zeer gereed, dat wy van de t'zamenkomſten der Letterminnaaren, geene plegtige en ſtaatlyke vergadering willen maaken, maar eene gemeenzaame verkeering bedoelen; waar in men gezoute boert en klemmende ernſt by den anderen tragt te voegen; om dus, door 't nut met vermaak te paaren, het rechte wit te beſchieten; op dat men uit een gezelſchap, niet afgeſloofd, maar verfriſt en vervrolykt, niet ſlegts vermaakt maar ook verlicht en verbeterd, weder t'huis keere en den geſtaakten arbeid met nieuwen luſt hervatte.

VRY-

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN

OVER DE

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die onlangs uitgegeven zyn.

Omſtandig Verhaal van de Paſſage der Planeet Venus op de Zon, voorgevallen den 6 Juny 1761. in octavo 24 bladzyden.

DIt geſchrift heeft een zeer breedvoerigen Tytel, die 't gemeen natuurlyk zeer veel moet doen verwagten; doch 't is niet anders dan ene ſlordige vertaling van 't berigt en de berekening van den Heer *de la Lande*, geplaatſt in de *Connoiſſance des temps pour l'année* 1761; waar by men gevoegd heeft de tydsbepaling van den Heer *Klinkenberg*, opgegeven in 't laatſt uitgekomene ſtuk der *Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen*; midsgaders de in de Courant medegedeelde waarneming van den Heer *Martens*.

Berigt aangaande de Waarneemingen gedaan door J. de Munck, *op de langverwachte verſchyning van Venus met de Zon, den 6 Juny* 1761. *Te Middelburg by* Louis Taillefert Dz. *in quarto* 11 *bladzyden.*

DE oplettende Heer *de Munck* geeft in dit ſtukje den Liefhebberen der Sterrekundige Waarnemingen te kennen, dat hem, door menigvuldige metingen op Venus gedaan, in de jaren 1745, 1750, 1753, 1756 en 1761, gebleken is dat de Aſtronomiſche Tafelen van den Heer *Halley*, 1749 te *Londen* gedrukt, de nauwkeurigſte zyn, en zo na aan de waarheid, in de conjunctien van Venus met de Zon, dat ze byna onverbeterlyk gehouden mogen worden: doch dat hy de breedte van Venus altyd minder gevonden heeft. De Tafels van den Heer *Caſſini*, zegt hy, zyn niet verwerpelyk, ze komen nader by dan anderen; doch hy vond op de conjunctien een verſchil nu van 25, dan van 19 en zomtyds van 22 minuten in tyd; maar de breedte vond hy altyd iets, doch zeer weinig, meerder. Ook heeft hy, gelyk hy verder berigt, in

de

de bovengemelde metingen, voor 't jaar 1761, de ſchynbare diameter van Venus by middeling niet groter gevonden dan 62 a 63 ſeconden boogs. Vermids nu de Heer *Halley* dezelve ſtelt op 72, en de Heeren Obſervateuren te *Parys* die brengen op 75 ſeconden, zo heeft zulks hem bewoogen nog enige metingen te doen in de maand Mey en 't begin van Juny tot den 2 dier maand 1761; en toen vond hy de diameter van Venus, by middeling van vyf onderſcheidene waarnemingen, groot 61½ ſeconden; en dat de conjunctie, (volgens rekening op den Meridiaan van *Middelburg* in Zeeland,) moeſt komen op den 6 Juny, 's morgens ten 5 uuren 41 min., met een zuider breedte van 9 min. 13 ſec. Vervolgens op den 6 Juny den overgang van Venus waargenomen hebbende, gelyk hy meldt, van 6 uuren 18 min., (zynde de Lugt tot dien tyd toe digt bewolkt,) tot aan het einde toe, en byzonder op het einde, met zeer gunſtig weer, vervaardigde hy ene zeer nette figuur, volgens de nauwkeurige gedane waarnemingen; en bevond, zo met afpaſſing als rekening, dat de naaſte t'zamenſtand der centers van Venus en de Zon geweeſt is 9 min. 5 ſec. de Zons halve middellyn geſteld zynde 15 min. 59 ſec. Van hier de volgende opgave.

U. M. S.

Ten 2. 27. 56 was de naaſte t'zamenſtand van Venus met de Zon, 9 min. 5 ſec.
5. 48. 14 was de Conjunctie met ene Zuiderbreedte van 9 min. 15 ſec.
8. 33. 21 raakte Venus weſterrand den weſterrand der Zon.
8. 42. 28 was 't Middelpunt van Venus in dien rand der Zon.
8. 51. 26 verliet de Ooſterrand van Venus den weſterrand der Zon.

Dus komt 18. 5 voor den overtogt van Venus over den rand der Zon.

En de ſchynbare diameter van Venus werd bevonden op 59½ ſeconden, waar van de Heer *de Munck* de berekening hier nevens doet gaan: met ene aanmerking dat die metingen van den Diameter boven gemeld, die dezelve 2 a 3 ſeconden grooter ſtellen, zeker zo nauwkeurig niet konden zyn, als deze.

Voor 't overige heeft hy nog aangetekend, dat hy, door deze metingen, de uurwinſt van Venus op de Zon gevonden heeft, groot te zyn, dan eens 3 m. 37 ſec. ook 4 m. 2 ſec. en dan weer 3 m. 59 ſ. ook wel eens 4 m. 3 ſ., en dus by bemiddeling 4 min.

Uit-

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa en van andere Geleerde Mannen. Te Amſterdam, by F. Houttuyn. MDCCLXI. *in groot octavo* 156 *bladzyden.*

DIt ſtukje, zynde het tweede van het zesde deel dezer Verzameling, behelſt de volgende lezenswaardige Verhandelingen. *Onderzoek, of* verſchillende Planten *een verſchillend of het zelfde ſoort van* voedzel *uit den grond haalen; uit het Werk van den Heer* du Hamel du Monçeau. Het beſluit van dit onderzoek is, „ dat „ Planten van verſchillende ſoorten, zig ten naaſten by met gelyke zelfſtandigheid, met dezelfde ſoort van vrugtbaare ſappen „ en Deeltjes voeden: dat 'er geen Plant is of zy onttrekt andere „ Planten, die onder haar bereik ſtaan, eenig Voedzel: en dat „ een grond, die eens goed is voor eenig ſoort van Planten, „ altoos in ſtaat zal wezen, om aan dezelve Voedzel te verſchaffen, mits men dezelve behoorlyk bouwe". Waar uit men afleidt dat het niet nodig zy „ de ſoorten van Planten alle Jaaren „ te veranderen, ter oorzaake van het verſchillend Voedzel, het „ welk men onderſtelt, dat de grond haar verleene: ja dat het „ moogelyk zy, om zig alle jaaren een goeden Oogſt Tarw uit „ het zelfde Land te verſchaffen, met de nieuwe wyze van Land„ bouwen aan te neemen.

Berigt van eenige Proefneemingen over den Loop der Rivieren, *en de Middelen tot voorkoming der* Overſtroomingen *door den Heer* Genneté. Deze Proefnemingen ſtrekken grootlyks om te doen zien dat de by zommigen bedoelde Aftapping geen voordeel, maar veel eer aanleiding tot overſtromingen kan geven: en dat de voorname zaak is „ het Bed der Rivieren te verbeteren, het „ water door vereeniging kragt by te zetten, en het zelve on„ belemmerd te doen uitvloeijen; waar toe hy de zynes oordeels „ nodige hulpmiddelen aanwyſt.

Vervolg der Elektrikaale Proefneemingen, *van den Heer* Wilſon, *omtrent den* Tourmalin *of Aſchſteen.* Deze herhaalde Proeven dienen tot beveſtiging van 't denkbeeld, dat „ de Elektrieke „ Vloeiſtof, (van zommigen *Æther* genaamd) door den geheelen „ Aardkloot zo wel als in de Lugt, die denzelven omringt, „ verſpreid is".

Verſcheide Berigten aangaande een Vuurbal, *die zich in Engeland vertoond heeft, en Aanmerkingen van* Dr. Pringle *daar omtrent.* Dr. *Pringle* is in zyne Aanmerkingen, uit kragt der omſtandigheden van dit Verſchynſel, van oordeel, dat het zelve niet beantwoordt aan de algemene ſtelling, welke zulke zo genaamde Vuurige Verhevelingen doet beſtaan in zwavelagtige dampen, die uit het Aardryk voortkomen; en hy is niet vreemd van te denken „ dat „ het lighaamen zyn van een edeler oorſprong, miſſchien om „ eenig Middelpunt omdraaijende, door den wyzen Schepper „ geſchikt tot nutte oogmerken, het zy om onzen Dampkring

„ heil-

„ heilzaame ſtoffen te verſchaffen, of 'er zodanige deelen van af
„ te zonderen, die overtollig, of ſchadelyk voor ons beginnen
„ te worden.

De uitwerkingen van een zwaare Donderbuy *in Engeland, op den* 16 July *des Jaars* 1759.

Nieuwe manier om door Konſt Magneeten te maaken, die van zeer groote kragt zyn.

Vertoog over 't rypmaaken der Vygen *in de Levant, door den Heer* Godeheu de Riville, *Kommandeur der Maltheeſche Orde, op 't Eiland* Maltha. De Heer *Godeheu de Riville* geeft hier in een berigt van het rypmaaken der tamme Vygen, door middel van in een tammen Vygenboom, wilde Vygen op te hangen, waar uit Vliegen voorkomen, die door hun ſteeken ene giſting in de tamme Vygen te wegen brengt, welke hunne volkomene rypwording bevordert. Uit zyne waarnemingen deswegens beſluit hy, dat die tamme Vygeboomen, waar omtrent men dit middel aanwendt, zonder dit behulp ook rype Vygen konnen voortbrengen, „ doch „ dat het van groot nut is, om een Vygeboom te onderſteunen, „ die als uitgemergeld is door het groot getal Vygen, welken hy „ in een zelfde Jaar voortbrengt, of om dat hy geen vermogen „ heeft, om de menigte Vrugten, waar mede hy beladen is, te „ voeden.

De Rekening der Kanſen *toegepaſt op de* Inenting der Kinderpokjes, *door den Heer d'*Alembert. De Autheur tragt te toonen, dat alle de tot dus ver gemaakte rekeningen ten voordeele van de Inenting niet voldoende zyn; egter is hy 'er voor om die praktyk te bevorderen; en maant de Geneesheren aan, om nauwkeurige Tafelen van hunne ondervinding op te maken, en te beproeven of ze 't niet zo ver konnen brengen, „ dat ze zich verzekerd „ houden van *geen Patient door de Inenting te doen ſterven*, wan„ neer zy met voorzigtigheid beſtuurd wordt.

Berigt omtrent de Verſchyning van Venus in de Zon, *door den Heer* N. Struyck. De Heer *Struyck* heeft hier mede de goedheid van de berigten deswegens, door hem uit Vrankryk ontvangen, aan 't gemeen mede te deelen. „ De Abt *de la Caille* heeft, zegt „ hy, de volgende waarneemingen gedaan, omtrent den ſtand „ van Venus op de Zon.

„ *Waare tyd van Parys.*	*Lengte van Venus.* Tek. Gr. Min. Sek.	*Zuid. Breedte.* Gr. Min. Sek.
„ 7 Uur. 49 Min. 24 Sek.	2 - 15 - 32 - 51	0 - 10 - 44½
„ 7 - - 54 - - 11 - -	2 - 15 - 32 - 47½	0 - 10 - 49½
„ 7 - - 58 - - 21 - -	2 - 15 - 32 - 44½	0 - 10 - 53
„ 8 - - 12 - - 46 - -	2 - 15 - 32 - 15	0 - 10 - 59½

Verder zyn hem de volgende waarnemingen van de in- en uitwendige raking, door de Heren *Maraldi, de la Caille* en *de la Lande* gedaan, toegekomen.

„ Waare

	„ Waare tyd te Parys		Waare tyd te Amſterdam 10 M. 36 Sek. Ooſtel. dan Parys.	
	„ *Inw. Raaking.* Uur. Min. Sek.	*Uitw. Raak.* Uur. Min. Sek.	*Inw. Raaking.* Uur. Min. Sek.	*Uitw. Raak.* Uur. Min. Sek.
„ M.	8 - 28 - 42	8 - 46 - 54	8 - 39 - 18	8 - 57 - 30
„ C.	8 - 28 - 38	8 - 46 - 50	8 - 39 - 14	8 - 57 - 26
„ L.	8 - 28 - 26	8 - 46 - 54	8 - 39 - 2	8 - 57 - 30

Ook heeft de Heer *de la Caille* hem berigt, dat hy, „ door „ middel van een Mikrometer, de Middellyn van Venus vondt „ 58 of 59 ſekonden "; dat na genoeg overeenſtemt met de hier nevensgaande rekening van den Heer *Struyck*, die de Diameter van Venus brengt op ruim 59 ſeconden (*). Ook komt, zegt die Heer, het bovengemelde *taamelyk overeen met onze waarneemingen, want, ſchoon wy de in- of uitwendige Raaking, van wegen het beletzel der Wolken, niet hebben kunnen zien, zo bleek het ons nogthans, dat Venus, een weinig voor negen uuren, reeds van de Zon af ware; daar die Planeet, volgens de Rekening van zommigen, zig, hier te Lande, nog verſcheide Minuuten over negen uuren op de Zon had moeten vertoonen.*

Voor 't overige zyn hier bygevoegd *Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid en Ziekten te Amſteldam in de Maanden* April, Mey en Juny *des jaars* 1761; waar in ook gevonden wordt een berigt der uitwerkingen van enige aanmerkelyke Donderbuijen.

(*) Deze waarnemingen komen zeer wel overeen met de bovengemelden van den Heer *de Munck*, als liggende Middelburg 4 M. 44 ſec. in tyd Ooſtelyker dan Parys, of 5 M. 52 ſec. weſtelyker dan Amſteldam: zynde dus

	Inw. Raking Uur. Min. Sec.	*Uitw. Raking* Uur. Min. Sec.
te Parys - -	8 - 28 - 37	8 - 46 42.
te Amſteldam	8 - 39 - 13	8 - 57 18.

De heerlykheid en kragt van 't Euangelie van Jeſus Chriſtus, voorgeſteld en aangedrongen uit Paulus woorden, Rom. I. 16. *Door* Johannes Fridericus Boode. *Ter gelegenheid zyner Intrede als Bedienaar des H. Euangeliums aan* Cabo de Goede Hoop. *Den* 3 *December* 1758. *Te Amſterdam, by* Dirk Schuuring, 1761. *in quarto* 24 *bladzyden.*

Eene Leerreden van den gemenen trant, waar van niets byzonders te zeggen valt.

Lyk-

Lykrede, ter gedachtenisse van den Wel Eerwaardigen, Godvruchtigen en zeer Geleerden Heer Johannes van Deventer, *laatst Bedienaar van het Euangely te* Weesp, *door deszelfs Amptgenoot* H. W. Aalstius van den Appel, *uitgesprooken den V. April MDCCLXI. Waar achter gevoegd is eene Kerkrede, door den Overledenen, na herstelling van eene doodlyke krankte, opgesteld, doch wegens een onverwacht toeval, en daar op gevolgden schielyken Dood, niet uitgesproken. Te Amsterdam, by* Frederik de Kruyff, MDCCLXI. *behalve eene korte Opdragt 56 bladzyden in quarto.*

Deze Lykrede van Ds. *van den Appel* verdient, volgens de gewoone manier van prediken in de Nederlandsche Kerk, den naam van eene wel doorwrogte Leerreden; als zynde oordeelkundig in een goed rede-verband, en beschaafden styl opgesteld. Ook strekt de bygevoegde Kerkreden van zynen overleden Ampt-genoot, hoewel in zwakke lichaams omstandigheden opgemaakt, ter getuigenisse zyner bekwaamheid in dezen. Deze twee Leerreden, gaande de eerste over Phil. I. 23, en de tweede over Phil. I. 25, 26, behelzen eene doorgaande opheldering der woorden en zaken voorgesteld Phil. I. 23—26, met tevens nutte stigtelyke leeringen uit derzelver overweeging voortvloeijende, overeenkomstig met de omstandigheden des tyds, waar in ze geschreven zyn.

Korte Verhandeling door voorbeelden gesterkt, tegens de nieuwe wyze om de Cataracta, *met de daar door veroorzaakte Blindheid te genezen, door middel van het Kristallyne Vocht uit het Oog te nemen. Door* GERARD TEN HAAFF, Meester in de Heelkonst te Rotterdam, Operateur van den Steen te Delft, en Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen. *Te Rotterdam, by* Reinier Arrenberg, 1761. *in octavo groot 52 bladzyden.*

De Heer TEN HAAFF toont, in dit Geschrift, dat hy deze Operatie verscheiden maalen, met een gelukkig gevolg gedaan heeft; gelyk de Heer BAILJEUW, te Enkhuizen dezelve ook aan zyn eige Vrouw, met een gelyk goeden uitslag te werk gesteld heeft (*). Dus zyn onze Vaderlanders niet genoodzaakt naar zwervende Oculisten te wagten, om zich door dezelven hunne beurs, zo wel als de Cataract te laaten ligten. Voor 't overige vinden wy in dit Werkje niets aangaande de Operatie, 't welk niet alreede, en uitvoeriger geschreeven is. In de Figuur 1 komt

(*) Zie onze *Letteroefen*. Iste Deel No. VII. pag. 505.

komt ons vreemd voor, dat de haak of zo genoemde Oogſpiegel, welke, volgens den Schryver, gebruikt wordt om het bovenſte Ooglid op te heffen, niet onder het gemelde Ooglid, maar boven op het zelve, en tegen de Wenkbraauw vertoond worde.

Stigtelyke Annotatien. Behelzende een Verzameling van Kloekuitgeſprokene Wysheit, van veele Geleerden en Vermaarden Mannen der Waereld, tot opwekkinge van een verſtandig en redelyk Leven. Voor alle ſoorten van menſchen in het ligt gegeven. Te Amſterdam, by Jan Hartig 1761. *Behalve ene korte Voorreden 277 bladzyden in octavo.*

HIer mede wordt den Lezer ene ſoort van navolging der *Guldene Annotatien van Franciſcus Heerman* aangeboden, zynde ene verzameling, gelyk ons de Uitgever in de Voorreden berigt, van „ Korbondige Zin- en Leerzaame Spreuken, Treffelyke „ Antwoorden, Zeedeleſſen, en veele Gedenkwaardige Geſchie„ denisſen ", onder 't lezen veler Boeken aangetekend, en nu by een gebragt; waar omtrend in agt genomen is, dat 'er niets, „ nog in 't geheel nog gedeeltelyk, uit de bovengemelde Anno„ tatien van *Heerman*, is gehaalt, om dat boek niets van zyn „ luiſter te benemen ". —— Deze ſoort van ſchriften kan wezenlyk van dienſt zyn, om aanleiding te geven tot denken, en inzonderheid nuttig voor hun, die zich niet konnen verledigen tot het nagaan van uitgewrogte Verhandelingen, maar nog gaarne iets goeds als tot loops willen doorbladeren: zodanige menſchen zullen in dezen Bundel doorgaans iets konnen vinden, dat hunne aandagt min of meer zal veſtigen, waar van ze dus doende enig nut zullen trekken, en dat hen t'enigen tyde zou konnen aanzetten om Schriften van gegronder oefening met vermaak te lezen. Men kan in dergelyke verzamelingen niet wel eiſchen, dat alles even keurig zy; de ſmaken hier omtrend zyn te zeer verſchillend, al was het oordeel van den Verzamelaar ten uiterſte oplettend: men kan egter met opzigt tot dezen Bundel, onzes oordeels, over 't algemeen zeggen, dat de Artikels, welken tot 800 gebragt zyn, doorgaans redelyk wel uitgekozen, en van een goeden leerzamen aart zyn.

Examen van 't Ontwerp van Tolerantie, verzonnen door N. Holtius *en anderen; of Samenſpraak, waar in gehandelt word over de Memorie van* Holtius *aan de Staaten van Holland en Weſtfrieſland door hem overgelevert, ter zyner verdediging tegen de klagten van de Wel-Edele Heeren Curatoren van 's Lands Univerſiteit te* Leiden, *en Burgermeeſteren derzelver Stad, 86 bladzyden in groot octavo.*

DIt geſchrift ſtrekt grootlyks om ene zaak, die genoegzaam tot ſtilte gebragt was, als weder te doen herleven: het grote oogmerk is de bewuſte Memorie van *Holtius* na te gaan, en te wederleggen; het welk eer met bitterheid dan met beſcheidenheid geſchiedt; van waer dit onderhoud, over ene genoegzaem afgedane zaak, niet der moeite waardig is, om ons daer mede breeder op te houden.

Het Hernhutſche Nachtegaaltje. Twee deelen. Te Amſterdam, by David Wege, 1761.

EEn Bordeelſtukje van 't ſlechtſte ſoort, en dat nog toegenaamd met de benaminge ener plaatſe, door zommige menſchen byzonder ter handhavinge van den Godsdienſt, naar hunne denkbeelden, geſchikt. Dit is ten uiterſte haatlyk: men ſchryft niet alleen ongodsdienſtig, maar ſteekt ook tevens den draak met de Godsdienſtige ſchikking van anderen, en ſtelt dus ene zekere Gezinte in een beſpottelyk licht. Dat 'er Schryvers gevonden worden, die zulke prullen ſchryven, terwyl ze hunnen naam verborgen houden, is ons niet vreemd; maar dat 'er een Boekverkoper gevonden kan worden, die voor de Waereld bekend wil ſtaan, van zulke onkuiſcheden onder zodanig een Tytel te drukken en te verſpreiden, is zeer te verwonderen: men moet byna denken, dat zodanig een alle ſchaamte vaarwel gezegd heeft, en zich niet kreunt aan 't geen braave lieden van hem moeten oordeelen.

Redenvoering voor de Vreemdelingen. Behalve de korte Opdragt en Voorreden, 13 bladzyden in groot quarto.

EEn geeſtig ſchimpſchrift op de te verregaande zugt der Nederlanderen voor de Vreemdelingen, en hunne traagheid in zich te benaarſtigen om zelve werkzaam te zyn, in 't beoefenen van kunſten en wetenſchappen; gepaard met ene beſpottende lofuiting van enige latere mislukte uitvindingen van Vreemdelingen, waar mede velen in Nederland te zeer waren ingenomen. Het ſtuk is over 't algemeen redelyk wel uitgevoerd, en de Redenaar ſpot veel al niet onaartig met dit heerſchende gebrek der Nederlanderen; doch hy gaat in zommige opzigten de maat van ſpotterny te boven, waar toe men in zodanig ſoort van ſchriften gemeenlyk vervalt.

Vo-

Verder Vervolg van het Berigt *van Papieren, rakende de zaak van den Heer* O. Z. van Haren.

HEt getal der Papieren, betrekkelyk tot dit netelige verſchil, in onze voorige berigten gemeld*, is nog vermeerderd met de volgende geſchriften. By *H. Rakhuizen* in 's *Gravenhage* is uitgegeeven *De Vierſchaar van het Gemeen, Lierzang. Tot een duidelyk betoog, hoe weinig op hare Vonniſſen aan is te gaan, en dat alleen den Rechter, welke van God ingeſteld is, het Vonnis toekomt*; ondertekend *Lagendaal*. Dit is een redelyk goed Vers, waar in de Dichter regtmaatig zeer ernſtig de ligtvaardige vonniſſen van 't gemeen berispt; en wel inzonderheid onder 't oog brengt, dat het zelfbelang, de ligtgeloovigheid, de vyandſchap, de vleijery en dwang zich veel al ten duidelykſte hier in vertoonen. Men heeft ook in druk laaten uitgaan, *Antwoord op de XXVIII Vraagen*, (in ons voorige Berigt gemeld,) *door Gerardus Vrymoet, Utrechtenaar. Te Amſterdam by* J. van Clareſtein: doch dit *Antwoord* behelſt genoegzaam niet anders dan bewyzen van onkunde en partyzugt. Hier by is nog gekomen, *Galverdryvende Purgatie voor den Schryver van de Regtvaardige Geeſſel*, ondertekend *P. Lievens*, gedrukt in 's *Gravenhage* by *H. Rakhuizen*. De Schryver van dit ſtukje ontlaſt zich, 't zy door eene Purgatie of Vomitief, zekerlyk van een overvloed van gal, dien hy uitſtort op den Schryver van den *Regtvaardigen Geeſſel*; doch 't gemeen heeft 'er geen belang by. Meerder aanmerking verdient een geſchrift, gedrukt te *Amſterdam* by *K. van Tongerlo*, getituleerd, *Beredeneerde Zaakigheden, voorkomende in eenige deelen der Deductie* enz. *aan den Heer* van Haren *voorgedraagen door* R. Willemſen. *Kunnende teffens dienen tot een Voorloper van de verwagt wordende* Contra-Deductie *der Tegenparty*. Dit Papier is leezenswaardig voor alle de geenen, die de *Deductie* geleezen hebben; als behelzende eene oplettende en onpartydige overweeging van dezelve, in eene duidelyke voorſtelling van weezenlyke zwaarigheden, die daar in voorkomen, en veel al niet wel op te loſſen zyn, dan door de geenen, die daadlyk in deeze geſchiedenis de hand gehad hebben. De Schryver betuigt, naa eene voorafgaande aanſpraak, dat het te wenſchen waare, dat men deeze ganſche geſchiedenis, aan wat zyde de ſchuld ook zy, voorzigtig geſmoord had; dat hy zich, (voor zo ver de zaak tot nog bekend is,) zeer verwondert over het gehoudene gedrag van den Heer Coll. *van der Duſſen* en den Heer *van Hogendorp*, in de zaak te ontdekken aan zyne Doorl. Hoogheid, den Heere Hertog *van Brunswyk*: doch dat, indien hier voor voldoende reden waaren, die zulks noodzaaklyk maakten, en wel van de zyde van den Heer *van Haren* ontſtaande; dat dan de ſchuld der openbaaringe by dien Heer zelven te vinden zy. Hy merkt ook verder aan, dat men, op gronden van waarſchynlykheid voortgaande, ligter kan begrypen, dat een Vader tot zodanig eene misdaad kan vervallen, dan dat Kinderen zulk eene valſche beſchuldiging tegen

* Zie boven, *bl.* 77—80.

hunnen Vader konnen ondernemen: doch dit daar laatende, zonder daar uit iets ten nadeele van den Heer *van Haren* te willen beſluiten, zo gaat hy over tot de eigenhandige bekentenis van dien Heer, welke dezelve poogt te verydelen door te zeggen, dat ze hem met geweld is afgedwongen, en dat zyne Kinderen een godloos complot tegen hem geſmeed hebben. Onze Auctéur de voornaamſte omſtandigheden, die in 't bewyzen van een complot in aanmerking komen, nagaande, en 't gezegde in de Deductie deswegens overweegende, doet, zynes oordeels, zien, dat de præſumtie ten voordeele van de beſchuldigde perſoonen, en tegen den Heer *van Haren* is. Dit leidt hem wel byzonder tot het overweegen van 't getuigenis van des *Deducents* jongſte Dogter, ter zyner verontſchuldiginge, en ten bewyze van 't Complot; en hy vindt daar in geenszins dat gewigt, het welk de Heer *van Haren* er in ſtelt; boven al komt hem de voorgewende onnoozelheid van dit kind zeer verdagt voor, uit rede van de andere bewyzen haarer kundigheid: ook betuigt hy, dat geen menſch, die oit iets te doen gehad heeft met den Advocaat *Brouwer*, geloof zal geeven aan 't geen de Heer *van Haren* met opzigt tot dien Heer, raakende een briefje van deeze jonge Juffr., verhaalt. Het Complot dus, zynes agtens, niet beweezen zynde, komt de dwang nader in aanmerking: deeze is ook, volgens 't geen hem voorkomt, uit het verhaal van dien Heer niet bondig op te maaken; alle omſtandigheden overwoogen zynde, zo vindt hy maar te veel aanleiding om te denken, dat hier geen dwang van dien aart plaats gehad heeft; en hy vindt zich niet in ſtaat om 't gedrag van den Heer *van Haren* in deeze, de voorgaande en volgende omſtandigheden, en in dit geval zelve, met elkanderen overeen te brengen: ook twyfelt hy niet of de Advocaat *de Rooy*, die eene geveſtigde reputatie heeft, zal dit geſchrift niet getekend hebben als getuigen, zonder van de zaak volkomen onderrigt te zyn, dat het denkbeeld van dwang geheel tegenſpreekt. Onze Schryver hegt hier aan eene korte aanmerking over de vriendſchap tuſſchen den Heer *van Haren* en den Gen. Maj. *Tiddinga*, wiens character in de *Deductie* als zeer ſlegt afgemaald wordt; en hy brengt den Heer *van Haren* onder 't oog, dat dit, het zy de beſchuldiging ten laſte van den Heer *Tiddinga* waar of valſch zy, hem geen eer aandoet. Eindelyk veſtigt hy zyne gedagten op 't laatſte deel van de *Deductie*, waar in de *Deducent* de moraale onmogelykheid van het feit poogt te bewyzen; hy erkent dat de Heer *van Haren* by allen beroemd is van wegen zyn voorig geſchikt en kuiſch leeven; dit maakt, zegt hy, wel eene ſterke præſumtie ten goede, en zyne onſchuld waarſchynlyk, doch niet demonſtratief; zynde het feit, gelyk hy doet zien, niet onmogelyk, niet tegenſtaande alle de reden, welken de Heer *van Haren* ten dien einde aandringt. De Schryver betuigt ten ſlot verre te zyn van den Heer *van Haren* te willen beſchuldigen, of over 't geval bepaalend te willen vonniſſen; laatende zulks over voor den Regter, en 't eigene geweeten van den Heer *van Haren*.

De Goddelyke zending van Moſes, door W. Warburton. *Tweede deel. Te Amſterdam, by* F. Houttuin. MDCCLXI. *in groot Octavo, 464 bladzyden.*

IN de beſchouwing van 't eerſte en 't begin van 't tweede Deel van dit Werk nagegaan hebbende, (*) hoe de Eerwaarde *Warburton* zyn eerſte Voorſtel, *dat het inprenten der Leere van een toekomenden Staat van Beloningen en Straffen noodzaaklyk is voor het welzyn der Burgerlyke Maatſchappye* bewyſt; midsgaders hoe hy zyn tweede voorſtel, *dat het ganſche Menſchdom, inzonderheid de verſtandigſte en geleerdſte Volken der Oudheid; overeengekomen zyn in het geloven en leeren, dat deeze Leer van zulk eene noodzaaklykheid is voor de Burgerlyke Maatſchappy*, betoogt *uit het gedrag der Wetgeeveren en Inſtelleren van Burgerlyke Staatkunde*; zo is ons, met opzigt tot dit tweede Deel, nog overgebleeven, den Leezer te doen zien, hoe onze Schryver de waarheid van dit Voorſtel nog nader tragt te beveſtigen, *uit de gevoelens van alle de Leeraaren en Onderwyzeren der Wysheid in de Schoolen der Oude Wysbegeerte.*

De Eerwaarde *Warburton* vergenoegt zich aanvanglyk met het bybrengen van eenige plaatſen, uit *Timeus den Lokrter*, *Polybius*, *Strabo* en *Plinius* den ouden, die, eenſtemmig met alle de oude Philoſoophen, leeren, dat dit gevoelen noodzaaklyk is voor 't welweezen der Burgerlyke Maatſchappye. Deeze getuigeniſſen aangedrongen hebbende, gaat hy over, om in 't breede te toonen, dat de oude Leermeeſters der Wysbegeerte de waarheid der Leere van zulk een toekomenden Staat niet geloofden, en dus die Leer alleen voorſtelden, om dat ze zo volkomen overtuigd waaren van derzelver noodzaaklykheid voor de Maatſchappy (†). —— Dit gevoelen ganſch nieuw en genoeg-

(*) Zie 't 1ſte deel bladz. 545—555.

(†) Veelen onzer Leezeren zullen mogelyk in verwondering denken; „ volgens den Titul van 't Werk verwagten we een be-

„ wys

noegzaam een wonderſpreuk zynde, zo vindt onze Schryver zich verpligt, dit ſtuk in 't breede te behandelen, en gaat daar in op de volgende wyze te werk.

Zyne Stelling nader bepaalende, zegt hy, dat de Philoſoophen niet geloofden *een toekomende ſtaat van Beloonингen en Straffen, eigenlyk zo genoemd; waar in geluk en elende op deugd en ondeugd door eene ſtellige en vrye ſchikking van wil worden toegedeeld, en niet zyn de noodzaaklyke gevolgen der dingen.* Tot beveſtiging van deeze Stelling geeft hy eerſt eenige algemeene reden, die kortlyk hier op uitkomen: 1 Het was hun zetregel dat ieder

„ wys voor de Godlykheid der zendinge van Moſes, en onder„ tuſſchen gaat het Werk tot dus ver over een geheel ander on„ derwerp; hier komt weder een breede buitenſtap, die niets ter „ zaake ſchynt te doen". 't Is in een zeker opzigt waarheid; de Heer *Warburton* weidt breder uit dan volſtrekt noodig is, en maakt zyn Werk daar door eenigzins verdrietig; dat alleen vergoed wordt door zyne geleerde oudheidkundige aanmerkingen, (die hy by deeze gelegenheid mededeelt,) by hen die daar in ſmaak hebben, en dus dit Schrift meer leezen met opzigt tot het oudheidkundige, als wel met betrekking tot de daar uitafgeleide redeneeringen, en 't bepaalde doelwit van den Schryver; dat veellig ook de beſte weg is, om het meeſte nut daar uit te trekken: vermids het zelve, gelyk we in ons voorige berigt aanduidden, meer te agten zy, van wegen geleerdheid dan ten aanzien van bondigheid. Voor 't overige heeft men in aanmerking te neemen, dat deeze twee eerſte Deelen alleen voorbereidſelen behelzen, waar in de Schryver de ſtelling *van de noodzaaklykheid dier Leere voor 't welzyn der Burgerlyke Maatſchappye* van alle zyden tragt te beſchouwen, om dezelve ten kragtigſte te verſterken; ten einde hy aan zyne volgende redeneering, ten bewyze der *Godlyke zendinge van Moſes. uit het overſlaan dier Leere*, te meerder nadruk mogte geeven. Dus beantwoordt dan ook de laatſtgemelde uitweiding, ſchoon eenigermaate buiten de zaak, aan des Autheurs beoogde; voor zo ver het denkbeeld, dat de Philoſoophen, ſchoon ze de waarheid dier Leere van den toekomenden ſtaat niet geloofden, dezelve egter den Volke tragtten in te boezemen, ſtrekt om te doen zien, hoe zeer ze overtuigd waaren van de noodzaaklykheid dier Leere voor de Maatſchappy; het welk de Eerwaerde *Warburton* te ſterker aandringt, om daar door eene tegenwerping der Deïſten voor te komen, gelyk hy in 't ſlot te kennen geeft.

ieder zich moeſt ſchikken naar den Nationaalen Godsdienſt, welks einde niet zo zeer waarheid als wel nuttigheid was; en oordeelende dat waarheid en nuttigheid niet t'zamen gepaard gingen, zo hielden ze 't voor geoorloofd en dienſtig te miſleiden, wat anders te zeggen, dan zy gelooſden waar te zyn, ten algemeenen welweezen. 2 In gevolg hier van is 't ook, dat zy met 'er daad andere dingen zeiden dan zy dagten; van hier hunne *uit-* en *inwendige* of *openbaare* en *verborgene* Leer, de eerſte geſchikt naar de denkbeelden des Volks, de laatſte naar 't geen zy waarheid oordeelden. 3 Van deeze tweeërleie Leer ſchynen ze ook gebruik gemaakt te hebben, met opzigt tot den toekomenden Staat: dit ſtraalt door in de Schriften der Philoſoophen, die hun werk maakten van 't beoefenen der Wetten; en hier uit ontſtaan die ſtrydigheden, welken in hunne *Staat-* en *Natuurkundige Schriften* zo menigwerf voorkomen. 4 Overeenkomſtig hier mede ſchynt ook de Oudheid dit gevoelen van de Philoſoophen ten aanzien van dit ſtuk gehad te hebben: men begreep dat de Philoſoophen dit leerden, niet om dat het waar, maar om dat het nuttig was; en dus dat de Philoſoophen in der daad deeze Leer niet geloofden. 5 Dit denkbeeld wordt beveſtigd uit de redeneering van *Cato* en *Cicero;* die *Cæſar*, de onſtervelykheid der ziele loochenende, tegenſpreekende, zich niet bedienen van Philoſoophiſche reden, maar zich behelpen met de overlevering der Vooroud'eren.

Aan deeze algemeene reden hegt onze Schryver een nader onderzoek van de gevoelens der onderſcheidene Philoſoophiſche Gezinten, wegens het andere Leeven. Deeze Gezinten tot drie brengende, de *Eleatiſche*, de *Italiſche* en de *Joniſche*, zo merkt hy aan, dat de *Eleatiſche* uit Ongodiſten beſtond, en dat de *Joniſche* tot op *Socrates* toe zich met de Natuurkunde bezig hield; van waar deezen in dit geval niet in aanmerking komen. » De *Italiſche*, zegt hy, was afkomſtig van *Pythago-* » *ras*, en zwoer in zyne woorden: en *Socrates* was de

„ eerſte die de Philoſophie geheel op de Zedekunde „ veſtigde, en de eenige onder alle de oude Griekſche „ Philoſoophen, die weezenlyk deeze Leer van een' „ toekomenden Staat geloofde: hy ſtigtte het *Socrati-* „ *ſche School*, welks onderdeelen waaren, de *Platoni-* „ *ſche* of *oude Academie*, de *Peripatetiſche*, de *Stoïſche*, „ de *middelſte* en de *nieuwe Academie*". De twee laatſtgenoemden waaren, gelyk onze Auƈteur uitvoerig toont, Twyfelaars, zo dat ook deezen tot dit onderwerp niet betrekkelyk zyn, en derhalven alleen ter overweeginge overblyven, de *Pythagoreers*, de *Platoniſten*, de *Peripatetiſchen* en de *Stoïken*: welker gevoelens hy vervolgens onderſcheiden nagaat.

Van *Pythagoras*, die hier eerſt in overweeging komt, ſpreekt onze Auƈteur, als van eenen Wetgeever en Philoſooph, die een groot Voorſtander der tweederleie Leere en Verborgenheden was, en wiens Leer in Griekenland en Italie zeer hoog geagt werd. Ook merkt hy aan dat de Leer der *Zielverhuizinge*, in de gemeene geſprekken, voor de byzondere leer van *Pythagoras* doorging; doch hier omtrend heeft men, zynes oordeels, agt te geeven op eene aanmerkelyke onderſcheiding, die gemeenlyk verwaarloosd wordt. De Leer der Zielverhuizinge, voor zo ver ze *eene zedelyke bedeeling der Voorzienigheid* betekent, was de Volksleer, by 't menſchdom algemeen aangenomen: deeze ſtelde *Pythagoras* ook voor in zyne uitwendige Leer, als zynde nut, ſchoon niet waar: doch de byzondere Leer van *Pythagoras*, die hy waarlyk geloofde, en in 't geheim inboezemde, beſtond hier in, „ dat de op elkander volgende overgangen der Ziele „ van 't eene Lichaam in 't ander, natuurlyk en noodzaaklyk waaren, afgeſcheiden van alle zedelyke „ aanmerking": zo dat *Pythagoras* geen belooningen en ſtraffen, *eigentlyk zo genoemd*, naa dit leeven erkende. —— In de ontvouwing hier van mengt de Heer *Warburton* eene uitweiding over den oorſprong der Fabelen, in 't algemeen, en die der Gedaanteverande-

anderingen in 't byzonder; ſtrekkende voornaamlyk tot opheldering der *Gedaanteveranderingen* door *Ovidius* beſchreeven. De meeſte fabelen zyn by hem verbasteringen der ongewyde, en eenige der gewyde Historie; en de gedaanteverandering is eene gezelle van de Zielverhuizing, betrekkelyk tot de Leer der Voorzienigheid; ze is grootlyks, zyns agtens, haaren oorſprong verſchuldigd aan droefgeeſtige inbeeldingen en dubbelzinnige uitdrukkingen, die de Dichters door hunne vindingen opgecierd hebben.

Naaſt *Pythagoras* veſtigt onze Schryver het oog op *Plato*. Deeze beſchryft hy als een Philoſooph en Wetgeever, die de tegenſtrydige leerwyze van *Pythagoras* en *Socrates* op eene gedrogtelyke manier t'zamen wilde paaren, en van daar boven maate duiſter is. Hy maakte boven al een zeer groot gebruik van de tweederleie Leer, en alles wat hy geſchreeven heeft, wegens een' toekomenden ſtaat van Belooningen en Straffen, behoort tot zyne uitwendige Leer, die hy niet geloofde, maar als nut den Volke inprentte: zynde voor zich zelven, en in zyne inwendige Leer, voor 't byzondere gevoelen van *Pythagoras*, raakende de *Zielverhuizing*, doch met deeze byvoeginge. „ Dat die „ veranderingen en overgangen dienden tot zuivering „ der onzuivere zielen, welken, ter oorzaake haarer „ beſmettingen, die ze zig zelven hadden toegebragt, „ onbekwaam waaren, om weder op te klimmen tot „ die plaats van waar zy gekomen waaren, en om „ weder te vereenigen met dat weezen, waar van zy „ een afgezonderd gedeelte waaren; en by gevolg dat „ zuivere onbeſmette zielen van deeze verhuizing be„ vryd waaren ". *Plato* geloofde dus, volgens het geen de Heer *Warburton* uit alles opmaakt, wel de eeuwigheid der ziele; zyn denkbeeld ſloot ook wel eenige zedelyke ſchikking in; doch hy geloofde geen toekomenden Staat gegrond op den Wil en de Voorzienigheid der Goden: (dit was zyne uitwendige Leer;)

maar de onſtervelykheid der Ziele beſtond, volgens zyne inwendige Leer, in eene wedervereeniging met de algemeene Natuur: van waar hy, redeneerende over de eeuwigheid der ziele, geen zedelyke, maar natuurlyke en bovennatuurlyke bewysreden gebruikte; wat het zedelyke denkbeeld betrof, dit bragt hy tot de overlevering en den Godsdienſt des Volks.

Onze Schryver vervolgens overgaande tot *Ariſtoteles*, het hoofd der *Peripatetiſchen*, toont dat deeze, de zelfde beginſels als *Plato* hebbende, met minder agterhoudendheid de verborgene Leer ontvouwde; een toekomenden ſtaat van Belooningen en Straffen openlyk ontkende; en geloofde dat de Ziel verlooren ging ten aanzien van haar onderſcheiden weezen.

Wat eindelyk *Zeno* en deszelfs aanhang, de *Stoïſche* gezinte, betreft, des aangaande ſchryft de Heer *Warburton*, dat *Zeno* eerſt als Wetgeever de Volksleer inboezemde, doch dezelve als Philoſooph niet geloofde: houdende hy en zyne School ſtaande, dat 'er wel een algemeene, maar geen byzondere Voorzienigheid is, en dat de Ziel met het Lichaam ſterft. Ook merkt onze Aucteur verder aan, dat deeze Gezinte de oefening der Wetten eerlang geheel ter zyde ſtelde, en vervolgens een toekomenden Staat van Belooningen en Straffen ontkende. Het geen hun met opzigt tot het toekomende byzonder eigen, en naar 't ſchynt op de *Zielsverhuizing* van *Pythagoras* gebouwd was, de *Stoïſche vernieuwing* genoemd komt hier op uit. „ Dat alle de dingen en wezens, die in de elkander opvolgende tydperken en omwentelingen komen, by beurten tot in 't oneindige, aan elkander volkomen gelyk zullen zyn; " zo dat, niet dezelfde *Socrates*, maar iemand, juiſt aan *Socrates* gelyk, in die zelfde omſtandigheden zal gebooren worden en leeven: iets dat geen overeenkomſt heeft met het denkbeeld van den toekomenden ſtaat van Belooningen en Straffen.

De

De Eerwaarde *Warburton* hegt hier aan nog een onderzoek na 't waare gevoelen van *Cicero*; doet zien dat zulks zeer moeilyk na te ſpooren zy; en leert ons dat men het zelve beſt uit zyne *gemeenzaame brieven* kan opmaaken; waar uit hy afleidt dat *Cicero*, even als *Plutarchus*, het ſtellen van een toekomenden Staat van Belooningen en Straffen onder de Bygeloovigheden des Volks rekende, en in der daad geloofde, dat 'er geen gewaarwording naa den dood overbleef.

By gelegenheid eener tegenwerpinge, welke wil dat de Philoſoophen, ſchoon ze het begrip des Volks van een' toekomenden Staat verwierpen, egter het geloof wegens alle toekomende belooning en ſtraf niet verwierpen; gelyk ze zo het beſtaan van een God waarlyk geloofden, ſchoon ze geen geloof ſloegen aan de Goden des Volks; toont de Heer *Warburton* dat deeze twee gevallen niet gelyk zyn. De Philoſophen, zegt hy, verklaarden zich voor het beſtaan van een God, terwyl ze de Goden des Volks verwierpen: maar de denkbeelden des Volks van een' toekomenden Staat beſpottende, ſtellen ze noit een denkbeeld van dien aart in derzelver plaats. Daar en boven, noit veſtigen ze het geloof in eene Godheid alleen op de vertellingen des Volks, waar op ze die denkbeelden van den toekomenden Staat alleen doen ſteunen; des ze deezen uitjouwende ook de zaak zelve beſchimpen. En eindelyk de Philoſoophen hadden geen Hoofdleerſtuk, dat met het geloof eener Godheid onbeſtaanbaar is; maar ze ſtelden wel een zeker *beginſel*, dat onbeſtaanbaar is met een' toekomenden Staat van Belooningen en Straffen. Dit laatſte maakt hier een zo gewigtig onderſcheid, dat onze Auƈteur het der moeite waardig oordeele daer op ſtaan te blyven, om ingevolge hier van te doen zien, dat de Philoſoophen, behoudens hunne gronden, geen toekomenden Staat van Belooningen en Straffen konden ſtellen.

Om dit den Leezer onder 't oog te brengen, merkt

hy voor af aan, dat de oude Philoſoophen zeer verzót waaren op hunne bovennatuurkundige beginſelen, indiervoege dat ze dezelve bleeven aanhangen, hoe ongerymde gevolgen daar uit ook mogten voortvloeijen: en van hier konden ze, zegt hy, die Leer van een' toekomenden Staat niet aanneemen; vermids ze twee bovennatuurkundige grondbeginſelen, wegens *God* en de *Ziel*, ſtelden, die alle denkbeeld van een' toekomenden Staat van Belooning en Straf uitſlooten.

Het eerſte grondbeginſel was, *dat God niet toornig kan worden, noch iemand kwaad toebrengen*: dit werd by allen erkend, en men ſtemde gereedlyk toe aan het daar uit getrokkene gevolg, dat *men van de Goden niets te vreezen heeft*; 't welk eene volkomene ontkenning van een' toekomenden Staat van Belooningen en Straffen na zich ſleepte. In 't ontvouwen van dit denkbeeld geeft de Heer *Warburton* ons tevens een berigt der wederlegginge dier Philoſoophen door den Kerkvader *Lactantius*, die Gode menſchlyke hartstogten, midsgaders eene menſchlyke gedaante toeſchreef. Vervolgens toont hy, dat deeze Philoſoophen de Straffen ontkennende ook de Belooningen wegnamen; en doet eindelyk zien, hoe ze egter de Voorzienigheid ſtaande hielden, die met dit grondbeginſel niet min onbeſtaanbaar ſchynt. De *Peripatiſchen* en de *Stoïken* erkenden eene algemeene maar geen byzondere Voorzienigheid; de eerſten, 's menſchen vryheid ſtaande houdende, ſtrekten de Voorzienigheid niet uit over de menſchlyke daaden; de laatſten, den menſch van zyne vryheid beroovende, bragten alles gelyklyk onder 't Noodlot; en voedden dus een denkbeeld van Voorzienigheid, die een toekomenden ſtaat van Belooningen en Straffen genoegzaam om verſtiet, ten minſte met het loochenen van denzelven zeer wel beſtaanbaar was. De *Pythagoreers* en *Platoniſten* ſtelden dat de Schepper van 't Heel Al de beſtuuring der verſchillende geweſten der Aarde had overgegeeven aan de Demons, aan mindere Goden, die,

die, gelyk de menſchen, aan driften onderworpen waaren: en de Ziel, van 't Lichaam ontſlagen zynde, was, volgens hunne gedagten, niet meer onder het opzigt der Demons: en dus was de Leer der byzondere Voorzienigheid met die der Demons of Ondergoden verknocht, doch had geen betrekking tot een' toekomenden Staat. Voor 't overige merkt de Heer *Warburton* aan, dat de *genegenheid*, welke zommige Wysgeeren aan de Godheid overlieten, geen drift, maar alleen eene *eenvouwige goedwilligheid* was, die niet uit den *Wil* maar uit de *Natuur* van 't Opper-Weezen voortkwam, en dus van alle *Zedelykheid* ontbloot was; dat de eigenlyke Leer van een toekomenden Staat van Belooningen en Straffen om verwerpt. *Lactantius*, zegt hy, dit ziende, verviel in een ander uiterſte, en ſchreef Gode *menſchlyke hartstogten* toe; daar hy onderſcheid had behooren te maaken tuſſchen *menſchlyke hartstogten*, en de Godlyke eigenſchappen van *Goedheid* en *Regtvaerdigheid*, die 't regte midden zyn tuſſchen *menſchlyke hartstogten*, en eene *blinde voortreffelykheid van natuur*.

Benevens dit verkeerde begrip van *God*, hadden de Philoſoophen, gelyk de Heer *Warburton* vervolgt, ook een verkeerd begrip van de *Ziel*, dat onbeſtaanbaar was met een' toekomenden Staat van Belooningen en Straffen. Men vond 'er die de Ziel alleen voor eene *Hoedanigheid* hielden, doch deezen komen hier zo zeer niet in aanmerking; want die ſtelden eene vernieting op den dood: maar wat hun betreft, die de Ziel beſchreeven als eene *Zelfſtandigheid*, deezen, hoe verſchillend ze ook in zommige opzigten deswegens dagten, waaren eenſtemmig van gevoelen; *dat de Ziel een gedeelte van God was, 't welk van hem was afgeſcheurd, en tot hem weder ontbonden* [met hem vereenigd] *zou worden*. Ze erkenden maar één zelfſtandigheid, waar van gevolglyk de Ziel een *gedeelte* was; of twee zelfſtandigheden *God* en de *Stof*, die t'zamengevoegd *één Geheel-Al* uitmaakten, zynde *God* de *Ziel* en de *Stof*

het *Lichaam*; in gevolge waar van ook het menſchelyke *lichaam*, als een *gedeelte* van de *Stof*, en de *Ziel* als een *gedeelte* van *God* aan te merken waare. Overeenkomſtig hier mede ſtelden zy ook, *dat de Ziel eeuwig was, zo wel ten aanzien der voorleedene als der volgende eeuwigheid*; dat ze, *in haar byzonder beſtaan, in der tyd was afgeſcheurd van Gods zelfſtandigheid, en in 't vervolg van tyd daar weder mede vereenigd zou worden:* indiervoege dat, gelyk het Lichaam ontbonden werd tot zyne naverwante Stof, zo ook de Ziel ontbonden zou worden tot haaren naverwanten geeſt. Deeze vereeniging ſtelden de meeſten te gebeuren op den tyd des doods; doch de *Pythagoreers* niet dan naa verſcheidene omzwervingen, en de *Platoniſten* terſtond naa den dood, of laater, naar geraade der zuiverheid of beſmettelykheid der zielen, overeenkomſtig met de reedsgemelde denkbeelden der *Zielverbuizinge*. —— Dit denkbeeld, *dat de Ziel een gedeelte der Godheid was, en tot dezelve weder ontbonden werd*, was aangenomen by dat beroemde viertal van Philoſoophiſche Gezinten, de *Pythagoreërs*, de *Platoniſten*, de *Peripatetiſchen* en de *Stoïken*, volgens het geene de Heer *Warburton* van ieder afzonderlyk vermeldt: en dit, zegt hy, heeft ſtand gehouden, tot op den tyd der predikinge van 't Euangelie; wanneer de nieuwerwetſche *Platoniſten* hun gevoelen begonden te verzagten, en onder anderen ook te leeren, dat de ziel geen deel van God, maar zyn werkſtuk is: en toen, zegt hy, begonden ze ook eerſt waarlyk een toekomenden Staat van Beloooningen en Straffen te gelooven; dat, gelyk hy doet zien, by hen geen plaats kon hebben, zo lang ze het eerſtgemelde gevoelen bleeven omhelzen. —— Met opzigt tot dit denkbeeld van *één Weezen*, en de *eeuwigheid der Ziele* als *een gedeelte van dat Weezen* merkt onze Schryver in deeze zyne ontvouwing nog aan, hoe verkeerdlyk veelen de gezegdens dier Philoſoophen, raakende de *onſterfelykheid der ziele*, overbrengen tot het denkbeeld van een' toekomenden Staat van Beloo-

looningen en Straffen; hoe men zich in de eerſte Chriſten-Kerk daar tegen heeft gekant, beweerende dat de ziel *van natuure ſtervelyk* was, 't geen zommigen zo ver deed gaan, dat ze ook haare *ſtoffelykheid* ſtaande hielden, of onbedagtlyk ſpreekwyzen gebruikten, die dat gevoelen ſchynen te begunſtigen: en dat, toen de nieuwerwetſche *Platoniſten* de Leer van het *éene Weezen* begonden af te leggen, de Ketters, als de *Gnoſtieken*, *Manichëers* en *Priſcilliaanen* dezelve omhelsden. — Verder laat onze Auctеur zich breedvoerig uit om te toonen, dat dit zo zeer ongerymde denkbeeld niet van Egyptiſchen maar Griekſchen oorſprong is; als zynde door *Ferecydes Syrus* en *Thales* uitgevonden; het welk hem ook aanleiding geeft om te ſpreeken van de verdichte werken van *Trismegiſtus*, op welker gezag men deeze ſtelling, gelyk hy zegt, den Egyptenaaren verkeerdlyk te laſt geleid heeft: doch de Heer Vertaaler geeft hier in zyne aantekeningen te kennen, dat dit denkbeeld van onzen Schryver ver van bondig is, volgens zyne gedagten; de Egyptenaars hebben, zynes oordeels, op dezelfde wyze, als de Grieken, over God en 't Geheelal geredeneerd, en de Leer van het *éene Weezen* wordt hun, zegt hy, op beter gezag en te regt toegeſchreeven. —— De Eerwaarde *Warburton* maakt uit dit alles ten beſluite op, dat de Philoſoophen door hunne *bovennatuurlyke* beginſelen wederhouden werden van een' toekomenden Staat te gelooven; en dat van hier *Socrates*, die *bovennatuurlyke* beginſelen daar laatende, en zich bepaalende tot de beoefening der *Zedekunde*, de eenigſte onder hen was, die waarlyk een' toekomenden Staat van Belooningen en Straffen geloofde. Van hier was de Griekſche Philoſoophie, gelyk hy verder aanmerkt zeer gevaarlyk onder de Chriſtenen; ze gaf inzonderheid aanleiding, om, in gevolge dier bovennatuurkundige beſpiegelingen, de Opſtanding der Dooden te ontkennen, en alles des aangaande zinnebeeldig te verklaaren; de Euangelie-leer werd hier door al vroeg, en

in

in laateren tyd nog meer, dermaate misvormd, dat het niet te verwonderen zy, dat de Apoſtelen de geloovigen met zo veel yver tegen de Philoſophie van dien tyd waarſchouwen. Doch de zeldzaame gevoelens dier Ketteren zyn, naar 't oordeel van den Heer Vertaaler, niet zo zeer af te leiden uit de *Griekſche*, als wel uit zekere *Oosterſche* Philoſophie, die een mengſel was van de *Griekſche*, *Egyptiſche*, *Chaldeeuwſche* en *Perſiſche*; zynde de *Oosterſche*, en wel inzonderheid de *Egyptiſche* Philoſophie, door de *Grickſche* verbaſterd, zedert de overwinningen van *Alexander de Groot*.

Deeze uitweiding, over 't ongeloof der Philoſoophen, dient, naar 't oogmerk des Schryvers, grootlyks tot voorkoming eener tegenwerpinge der Deïsten, die op des Autheurs bedoelde bewys, *uit het ſtilzwygen van Moſes*, veelligt zouden zeggen; Moſes plantte de Leer van een toekomenden Staat niet voort, om dat hy ze niet geloofde. Dan dit, zegt de Heer *Warburton* doet nu niets ter zaake; de Philoſoophen geloofden die Leer geenszins; egter boezemden zy die den Volke in, als volkomen overtuigd van derzelver noodzaaklykheid voor de Burgerlyke Maatſchappy. Doch dit voorkomen, geeft aanleiding tot eene andere tegenwerping: zommigen zullen miſſchien denken, dat dit gevoelen tot kleinagting van de Euangelie-leer ſtrekt; vermids de Leer van een' toekomenden Staat niet redelyk ſchynt, indien de ſchranderſten der Oudheid dezelve niet geloofd hebben. Dit beweegt den Eerwaarden *Warburton* deeze zwaarigheid uit den weg te neemen, met aan te merken, dat dit geenszins doorgaat; en dat het gezag dier Philoſoophen, die uit verkeerde grondbeginſelen redeneerden, gelyk getoond is, hier niets betekent. Ook neemt hy deeze gelegenheid waar, om te doen zien, dat men ter wederzyde menigmaal een verkeerd gebruik maakt van de Heidenſche Schriften, met opzigt tot de kragt of zwakheid der Menſchlyke *Rede*. Dezelve is, volgens zyne gedagten, *klaar* genoeg om

de

de waarheid te *bevatten*, als ze aan haar wordt *voorgedragen*; maar ze is in 't algemeen niet *ſterk* genoeg, om de waarheid te *ontdekken*.

De Heer *Warburton* hegt eindelyk hier aan eene uitvoerige wederlegging van het denkbeeld, ('t geen 't voorgezegde, van 't nut der Leere van een' toekomenden Staat, zommigen gereedlyk voor den geeſt brengt,) *dat de Godsdienſt een kuter uitvindſel der Staatkunde is*; en houdt in die wederlegging ſtaande, *dat de oneindige nuttigheid van den Godsdienſt voor de Maatſchappy een ontwyfelbaar bewys is voor deszelfs waarheid:* ook wil hy dat de Leezer deeze twee Deelen, van dit Werk, ſchoon ſlegts eene *Inleiding* tot de waarheid van den Moſaïſchen Godsdienſt, zal aanzien als een geheel en byzonder Werk tot ſtaaving van deeze laatſte Stelling: die hy op de reeds beweezene nuttigheid beveſtigt, door een tweeledig bewys; toonende naamlyk, dat de *Waarheid algemeen Nut aanbrengt*, en dat *algemeen Nut een aanwyzend kenteken van Waarheid is*. Dit voorgeſtelt hebbende, gaat hy over tot het wederleggen van de gemelde Ongodiſtiſche Stelling, mitsgaders van 't gevolg, 't geen men daar uit wil afleiden, dat *de Godsdienſt een berſſenſchim is*.

Onze Schryver verledigt zich in de eerſte plaats tot het betoogen der onwettigheid van dit gevolg, al werd de Stelling toegeſtaan; door te doen zien, dat alles, wat ter wettiginge van dit gevolg zou moeten ſtrekken, kragtloos is: nademaal *Staatkundige Uitvinding* en *Waarheid* t' zamen konnen gaan; doordien *Nut* en *Waarheid* elkander niet beſtryden, maar het algemeene *Nut* de *Waarheid* beveſtigt, en 't *Bygeloof*, of een bedorven Godsdienſt, hoe ſchadelyk, egter min nadeelig is voor 't algemeene welzyn dan de *Ongodiſtery*; en vermids het *Ongeloof der Wetgeeveren* de *Valſcheid* nog niet zou bewyzen, en 't in tegendeel baarblykelyk is, dat de oude Wetgeevers het beſtaan van God *waarlyk geloofd hebben*. —— Hier op wederlegt zyn Eerwaarde de Stelling zelve, zo door het onderzoe-

ken

ken der omſtandigheden, waar uit men dezelve wil afleiden, als door het bybrengen van gebeurde zaaken ten bewyze van het tegendeel. Hy toont ten dien einde, dat men uit den *yver* der Wetgeeveren voor den Godsdienſt niet kan opmaaken, dat ze denzelven *uitgevonden*, maar veel eer dat ze den *reeds erkenden* Godsdienſt ten hoogſte *nuttig* geoordeeld hebben. Ook verklaart hy het gevoelen, dat *de eerſte Afgodery beſtond in den dienſt van geſtorvene menſchen* voor ten eenenmaale valſch: en dit geeft hem aanleiding tot eene breede uitweiding over den oorſprong en voortgang der Heidenſche Afgoderye: waar in hy zeer veel werks maakt om te doen zien, dat de Afgodery eerſt beſtond in *den dienſt der Hemelſche Lichaamen*, vervolgens in dien *van geſtorvene menſchen*, en eindelyk *in de aanbidding der Dieren*: midsgaders dat men de ongerymdheid dier Afgoderyen, zedert de beſchaaving der Weetenſchappen, door alle tyden geheel ongegrond, heeft zoeken te bedekken, door eene zinnebeeldige Godgeleerdheid en verbloemde uitleggingen. —— Uit dit alles beſluit de Heer *Warburton*, dat, den dienſt der Hemelſche Lichaamen reeds plaats hebbende voor de Burgerlyke Maatſchappy, en den dienſt van geſtorvene menſchen eerſt ſtand gegreepen hebbende naa 't opregten der Burgerlyke Maatſchappye, het zeker is, dat de Godsdienſt in gebruik was, eer de Burgerlyke Overheid ſtand greep; en dat dus de Godsdienſt geen uitvindſel der Staatkunde is. Dit beveſtigt hy ten ſlot nog nader uit de geſchiedenisſen, die ten duidelykſte bewyzen, dat alle Wetgeevers altoos by de Volken, die ze wilden beſchaaven, een zekeren Godsdienſt ontdekten; niet zeldzaam gebruik maakten van de Godsdienſtige denkbeelden der Volkeren, ter bevorderinge van hun oogmerk; en dat ze gemeenlyk de vooroordeelen des Volks hier omtrend zeer ſterk vonden, indiervoege dat ze genoodzaakt waaren, (hoe genegen ze ook mogten zyn om den Godsdienſt te hervormen,) zich te ſchikken

na

na die verouderde vooroordeelen, en, onder 't inſtellen van nationaale plegtigheden, gunſtige gelegenheden met 'er tyd af te wagten, om den aart van den Godsdienſt ongevoelig de natuur der Staatkundige geſteltenisſe te doen volgen, dat ook gemeenlyk eerlang plaats had: welk alles toont dat de Staatkundigen den Godsdienſt *vonden*, en *niet maakten*.

De Eerwaarde *Warburton* oordeelt dus ver de twee eerſte Voorſtellen van zyn Werk ten overvloede beweezen te hebben; en zal in de twee volgende Deelen, waar van we de vertaaling, naar de belofte des Overzetters, te gemoet zien, zyn derde Voorſtel ontvouwen en betoogen; waar in de Joodſche Oudheid met geen minder geleerdheid, dan de Heidenſche in deezen, verklaard, en dus de weg gebaand zal worden tot het opmaaken van 't beſluit, *dat Moſes van God gezonden is*; het welk men hoopt dat in 't kort het licht mag zien, op dat we in ſtaat geſteld mogen worden, om het gewigt van dit bewys na te konnen gaan.

Vervolg van de Hiſtorie der Arabieren, onder de regeering der Khalifen, volgens de Hedendaagſche Hiſtorie IIde Deel 1ſte Stuk. Te Utrecht, by Hermanus Beſſeling. MDCCLX. *In quarto* 473 *bladzyden.*

NAa het moorddaadige ombrengen van den Khalîf *Othmân*, (in 't ſlot van ons voorgaande Berigt gemeld (*),) waaren de Arabiers, gelyk onze Schryvers met den aanvang van dit tweede Deel deezer Hiſtorie aantekenen, in hunne gevoelens omtrend een opvolger verdeeld. De menigte egter was dermaate voor *Ali*, (een Neef van *Mohammed*, en met deszelfs Dogter *Fâtema* gehuwd,) dat zyne tegenſtanders, en zelfs die geenen die hunne byzondere inzigten

(*) Zie *Iſte Deel bl.* 743.

ten met *Othmâns* dood bedoelden, in de verkiezing van *Ali* bewilligden. *Ali*, wel bewuſt van veeler verkeerden toeleg, nam niet dan naa ſterke weigering, op 't geweldige aanſtaan, den laſt der regeeringe op zich; en werd openlyk tot *Khalif*, of *Keizer der Geloovigen* (†) ingehuldigd, in de laatſte maand van 't 35ſte Jaar der *Heira*, dat van *Chriſtus* 656. *Ali* ondervond wel dra te jammerlyk het geen hy voorzien had; zyne tegenſtanders, die geveinsdlyk bewilligd hadden in zyne verkiezing, ontruſtten eerſt heimelyk, vervolgens meer openbaar zyne regeering; en bragten, wel inzonderheid onder 't ſchynſchoone vóorwendſel van den dood van *Othmân*, waar aan men *Ali* ook valſchlyk ſchuldig noemde, eerlang een algemeenen opſtand en binnelandſchen kryg te wege. — Deezen met den Veldſlag van *Khoraiba*, in de vyfde maand van 't volgende Jaar, ten einde gebragt zynde, zag *Ali* zich in zyn gebied over *Arabie*, *Irâk*; *Egypte*, *Perſie* of *Koraſân* geveſtigd: doch in *Syrie* was 'er nog eene magtige party tegen hem, onder *Moâwiyah*, den regeerenden Landvoogd van *Syrie*, en een kragtig mededinger na 't *Khalifſchap*, die alle de Syriſche Krygsbenden tot zynen dienſt had. *Ali* tragtte eerſt door zagte middelen de wederſpannige Syriers te overtuigen; maar ziende dat zulks vergeefſch was trok hy, met het afloopen van 't 36ſte jaar der *Hejra*, met een magtig leger op, tegen de krygsmagt van *Moâwiyah*. Naa herhaalde gevegten, in den aanvang van 't volgende jaar, die veel al ten voordeele van *Ali* uitvielen, en welker laatſte voor *Moâwiyah* verderfelyk geweeſt zou zyn, indien hy de benden van *Ali* niet door eene geeſtdryvende krygsliſt had doen afdeinzen, kwam men over een, (hoewel *Ali* niet dan gedwongen zulks toeſtemde,) om de twiſt tuſſchen hen beiden over te geeven aan de uitſpraak van twee perſoonen, volgens den waaren zin van den *Korân*. — De afſpraak

(†) Zie de rede deezer benaaminge, *ibid. bl.* 735.

ſpraak dier ſcheidsmannen, naa verloop van omtrend acht maanden, was, hen beiden af te zetten, om vervolgens het Volk een Khalif naar hun genoegen te doen verkiezen: doch den tyd der uitſpraake daar zynde, en den eerſten hen beiden openlyk afgezet hebbende, verklaarde de tweede voor al het Volk, dat hy *Ali* afzette, en 't *Khalifſchap* opdroeg aan *Moâwiyah*. Dit maakte het middel ter beſliſſinge vrugtloos, verbitterde de partyen nog meer dan voorheen; en ieder hunner zogt zyn regt tot die waardigheid te handhaaven; doch de aanhang van *Ali* begon zedert dien tyd, zynde het 37ſte jaar van de *Hejra*, grootlyks te verminderen; waar toe de opſtand der *Khârejieten* zeer veel toebragt, dien hy egter in 't volgende jaar gelukkig dempte. *Moâwiyah* ging intuſſchen in *Syrie* als *Khalif* te werk, overmeeſterde *Egypte*, en deed geduurige invallen in de landen van *Ali*, waar door zyn magt geſtadig aannam. In 't 40ſte jaar der *Hejra* ontſtond 'er eindelyk eene t'zamenzweering van drie perſoonen, zo tegen *Moâwiyah*, en deszelfs Landvoogd van Egypte *Amru*, als tegen *Ali*: één der t'zaamengezwoorenen trof *Moâwiyah* in de nieren, doch niet doodlyk; de ander, in den perſoon miſleid, ſloeg *Kharijah*, in de plaats van *Amru*, dat hy dood ter nederviel; en de derde bragt *Ali* een ſlag toe, die binnen weinig dagen doodlyk bevonden werd. —— *Ali* veraaderlyk geſlaagen zynde te *Kûfa* op den 17den, ſtierf aldaar den 19den, 20ſten of 21ſten der negende maand van 't 40ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 661, in den ouderdom van 56, 57, 58, 59 of, dat waarſchynlykſt is, 63 jaaren, hebbende omtrend vier jaaren en negen of tien maanden geregeerd. Deeze Vorſt, van wiens character, famille en aanhang in dit Stuk een breedvoerig berigt gegeeven wordt, was een zeer kloekmoedig, gematigd en verſtandig menſch, en behoorde onder de Mohammedaanen een beter lot ontmoet te hebben.

Op den dood van *Ali* werd deszelfs Zoon *Haſan*, zonder betwiſting, tot het *Khalifſchap* gevorderd; doch *Moâwiyah* weigerde zyn gezag te erkennen: dit deed den oorlog, die eenigermaate gedoofd was, door een ſoort van verdrag tuſſchen *Ali* en *Moâwiyah*, weder uitberſten: maar *Haſan* geen Krygsheld, en in den eerſten aanval ongelukkig zynde, beſloot in 't kort het *Khalifſchap* aan *Moâwiyah*, op zekere voorwaarden, af te ſtaan. De twee partyen elkander hier omtrend gevonden hebbende, zo deedt *Haſan*, naa eene regeering van omtrend zes maanden, afſtand, en *Moâwiyah* zyne openbaare intreede in *Kufa* op den 26ſten der derde of vyfde maand van 't 41ſte jaar der *Hejra*. — *Haſan* lei, nog acht jaaren naa dien tyd, een onbeampt leeven, en overleed te *Medina*, door de bewerking van *Moâwiyah*, aan vergif, in 't 49ſte jaar van de *Hejra*, dat van *Chriſtus* 669, oud zynde omtrend 47 jaaren. Hy komt voor als edelmoedig en milddaadig; doch van geen genoegzaame dapperheid om in zodanige tydsomſtandigheden te regeeren.

Moâwiyah het gebied aanvaard hebbende, ondervond merkelyken tegenſtand, zo van de *Kharejieten*, als van *Ziyâd* den Landvoogd van *Perſie*; doch de eerſten wel dra t'ondergebragt, en den laatſten eindelyk in zyn belang overgehaald hebbende, zag hy zich in 't 42ſte jaar der *Hejra* op den Muſulmanſchen throon geveſtigd. Zyne Regeering was doorgaande ontruſt door binnenlandſche oneenigheden, 't welk de gekrengheid zyner Landvoogden veel al te kragtig deed toeneemen; de eene bragt dikwils de ander te wege; daar benevens werd hy nu en dan ingewikkeld in buitenlandſche krygen, waar toe hy ook zomtyds aanleiding gaf: hy voerde zo den binnen- als buitenlandſchen oorlog met ongelyken uitſlag; doch over 't algemeen verſterkte hy zyn gezag over zyn Volk, en breidde hy zyne heerſchappy uit. In 't 46ſte jaar der *Hejra* drong hy door tot op het grondgebied van *Cartha-*

thage, en verder ook ondernam hy in 't 48ſte, of liever, in 't 52ſte jaar *Conſtantinopoken* te belegeren; maar te vergeefſch; ſchoon hy zulks meer dan eens herhaalde, en jaaren agter een met zyne Vlooten in de Middelandſche en Egiſche Zee kruiſte: inmiddels gingen de zaaken in *Syrie* hem dermaate tegen, dat hy zich eindelyk in 't 58ſte jaar der *Hejra* genoodzaakt vonde een verdrag met Keizer *Conſtantyn* aan te gaan: doch onderuſſchen waaren zyne wapenen aan de andere zyde voorſpoedig geweeſt; zynde een krygshoop der Muſulmanſche magten, in 't 56ſte jaar, aan de andere zyde van den *Oxus*, tot aan *Sarmakand*, en vervolgens tot aan *Tarmud* of *Tirmid* gevorderd; hebbende die ganſche Landſtreek zonder merkelyk verlies van volk veroverd. —— Een der grootſte oogmerken van *Moâwiyah* was, het *Khalifſchap*, dat tot nog verkiesbaar geweeſt was, erfelyk te maaken, en ten dien einde het volk te verplichten, om zynen Zoon *Yezid* tot zynen Opvolger te verklaaren: hier in ſtonden hem veelen der Hoofden ten kragtigſte tegen; egter bragt hy 't, door bedreigingen, beloften en omkoopingen, in 't 56ſte jaar der *Hejra* zo ver, dat de *Syriers*, die van *Irâk* en 't gros van den *Arabiſchen* landaart, den Eed van getrouwheid aan *Yezid* deeden. —— *Moâwiyah* ſtierf te *Damaſcus*, in de zevende maand van 't 60ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 680, in den ouderdom van 70, 73, 75, 78, 80 of 85 jaaren, hebbende negentien jaaren, drie maanden en vyf dagen geregeerd, naa *Huſans* afſtand. Hy was een heerſchzugtig menſch, die alles opofferde aan zyne eerzugt; buiten deeze inzigten was hy van een goeden inborſt, edelmoedig, geduldig en milddaadig; hy bezat een vlug begrip, was kloekmoedig, en door en door geoefend in alle de kunſten van regeering.

Yezid volgde zynen Vader op in de regeering, en werd tot *Khalif* ingehuldigd met de nieuwe maan van de maand *Rajeb*, in 't 60ſte jaar van de *Hejra*, dat overeenkomt met den 7den April van 't jaar onzes

Heeren 680 (*). Zommigen der bovengemelde Hoofden, en inzonderheid *Hoſein*, de Zoon van *Ali*, betwiſten hem die waardigheid wel; doch hun aanhang was te klein; ze bezweeken voor de overmagt van den *Khalîf*, en *Yezid* zag zich op den throon geveſtigd, naa den ſlag van *Kerbela*, in 't begin van 't 61ſte jaar, in welken de geringe krygsmagt van *Hoſein* verſlaagen werd, en hy zelf ſneuvelde. In dat zelfde jaar maakten zich de Muſulmannen ook meeſters van 't Koningryk van *Khorawaſm* aan den *Oxus*, als mede van *Bukhâria* over die Rivier, en breidden dus hunne heerſchappy aan die zyde uit. —— De nederlaag van *Hoſein* intuſſchen zette veelen aan tot wraakneeming over denzelven; ook begon *Abd' Allah Ebn Zobeir*, het hooft der onderdrukte partye, in ernſt te denken, om na het *Khalîfſchap* te ſtaan, en bragt het, naa veele beroertens in 't

(*) De maand *Rajeb* is de zevende maand van 't Arabiſche jaar, gevolglyk nam dit 60ſte jaar van de *Hejra* zynen aanvang in de maand *October* van 't jaar onzes Heeren 679. Van hier leezen we *bl.* 120 en 127 in dit werk, dat *Moâwiyah* geſtorven is, omtrent het begin van de maand *Rajeb*, *in 't 60ſte jaar van de* Hejra, *of van* Chriſtus 679; en *bl.* 129, dat *Yezid*, die tot *Khalîf* uitgeroepen werd *op denzelfden dag dat zyn Vader ſtierf*, ingehuldigd werd *met de nieuwe maan van de maand* Rajeb *in het zeſtigſte jaar van de* Hejra, *'t welk overeenkomt met den zevenden dag van* April, *in het jaar van onzen Heere* 680. In 't eerſte geval wordt het jaar van de *Hejra* vergeleeken met het jaar van *Chriſtus*, waar in 't zyn aanvang nam, in 't laatſte geval wordt de tyd naader bepaald. Wy hebben ons in deeze Berigten, wanneer 'er bepaaldlyk eene maand of ander tydsverloop genoemd wordt, altoos aan dien regel gehouden, om 't jaar van de *Hejra* te vergelyken met het jaar van *Chriſtus* waar in die maand valt; en, by eene algemeene benoeming van 't jaar, het zelve te vergelyken met het jaar van *Chriſtus*, waar in 't zyn aanvang neemt. Dit vertrouwen we maakt het tydkundige deezer geſchiedeniſſe klaarder, en 't was noodig zulks aan te tekenen, om dat, (nademaal onze Schryvers zich hier in niet altoos op dezelfde wyze gedraagen,) onze jaartekening zomtyds één jaar van de hunne verſchilt; bedoelende zy den aanvang of 't afloopen, en wy den bepaalden tyd van 't jaar; dat, als uit het bovenſtaande voorbeeld blykt, zodanig een verſchil van rekening moet te wegen brengen.

't 62ſte jaar, zo ver, dat hy, in 't 63ſte jaar der *Hejra*, door die van *Medina* en *Mekka* openlyk voor *Khalîf* uitgeroepen werd. —— Geduurende de hier op volgende onluſten overleed *Yezid* te *Hawwarin* in 't begin der derde maand van 't 64ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 683, in den ouderdom van 39 jaaren, na eene regeering van drie jaaren en zes of acht maanden. Hy was zeer overgegeeven aan ſpeelen en drinken, en boven al gehaat van wegens zyne gierigheid en ongodsdienſtigheid.

Moâwiyah de IIde, door zynen Vader *Yezid* tot Opvolger benoemd, werd op deszelfs dood tot *Khalîf* uitgeroepen: hy nam, naa eenig overleg, deeze waardigheid aan, doch omtrend zes weeken, naa zyne inhuldiging, deed hy openlyk afſtand van dezelve; verklaarende voor de Grooten van zyn Hof, dat hy zich te zwak bevond, om het gewigt van die bediening te draagen; en dat hy de verkiezing van een nieuwen *Khalîf* overliet aan hun eigen oordeel. Hy leefde voorts afgeſcheiden, bragt zynen tyd door in godvrugtige oefeningen, en gaf den geeſt te *Damascus* veertig dagen of drie maanden naa zynen afſtand, en dus in 't 64ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 684, hebbende nauwlyks den ouderdom van 21 jaaren bereikt. Hy was van eene zeer zwakke geſteltenis en godsdienſtige neiging.

Op den afſtand van *Moâwiyah* den IIden werd *Merwân* tot *Khalîf* verkoozen, doch *Abd' allah* was by 't meerendeel der Muſulmanſche Provincien, naa den dood van *Yezid*, tot het *Khalîfſchap* gevorderd, en hield zich in die waardigheid dermaate ſtaande, naa dat hy te *Mekka* ingehuldigd was, dat *Merwân* genoegzaam niets dan een gedeelte van *Syrie* beſtuurde. Naa een algemeenen ſlag te *Marj Rahit*, met het afloopen van 't 64ſte jaar, was de regeering indiervoege verdeeld, dat, in 't begin van 65ſte jaar der *Hejra*, *Merwân* in 't bezit van 't *Khalîfſchap* van *Syrie* waare, gelyk *Abd' allah* in dat van *Hejâz*, *Yaman*, *Egypte en Irâk*.

—— Onder deeze regeering was 't Land alomme in onruſt. *Merwân* veroverde wel dra *Egypte*, en die van *Khoraſân* verkoozen hunnen Bevelhebber tot hunnen beſchermer, zo lang de Muſulmannen verdeeld waaren; de Bevelhebbers der andere byzondere Provincien bedoelden veel al hunne byzondere inzigten, of vielen nu deeze dan geene party toe; terwyl het Volk ook heen en weder geſlingerd werd, en veelen hunner een opſtand tegen beide de *Khalifs* verwekten. Deeze opſtand egter werd gedempt voor den dood van *Merwân*, welke overleed op den derden dag der negende maand van 't 65ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 685. Hy had 298 dagen, of wel elf maanden, geregeerd, oud zynde 63, of wel 71 jaaren, ten tyde van zynen dood. Deeze *Merwân* was de geheimſchryver geweeſt van den *Khalif Othman*, en de voornaamſte oorzaak der vermoordinge van zynen Meeſter.

Abd' almâlec, volgens de aanſtelling van zynen Vader *Merwân*, terſtond naa deszelfs dood tot *Khalif* ingehuldigd zynde, ontvong een zeer ontruſt Ryk, waar in de bovengenoemde verdeeldheden nog ſtand hielden, en de gemelde opſtand weder begon te herleeven. Dit deed den binnenlandſchen oorlog volduuren, en gaf den *Khalif* zo veel moeite, dat hy zich in 't 70ſte jaar van de *Hejra* genoodzaakt vonde, een ſchadelyk verdrag met den Griekſchen Keizer aan te gaan, om deszelfs inval in *Syrie* af te wenden. *Abd' almâlec* was intuſſchen in 't voortzetten van den binnenlandſchen oorlog zo gelukkig, dat hy van tyd tot tyd meerder overhand kreeg over zyne tegenſtreevers; indiervoege dat hy, in 't 71ſte jaar, zonder tegenſpreeken wetten gave niet alleen aan *Syrie* en *Egypte*, maar ook aan *Irâk*. Zyne overwinningen geſtadig voortzettende, had hy in 't 72ſte jaar geen vyand meer om tegen te ſtryden, dan *Abd' allah*, wiens aanhang en magt in de laatſte jaaren zeer veel was afgenomen: van waar hy hem ook met het inneemen

men van *Mekka*, op den 18den dag der vyfde maand van 't 73ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 692, t'onderbragt, en zich den eenigen meeſter van het Muſulmanſche Keizerryk maakte. —— *Abd' allah* ſneuvelde op den laatſtgenoemde dag in een wanhoopigen uitval, zynde omtrend 72 jaaren oud, hebbende over de Arabieren geregeerd negen jaaren en twee en twintig dagen. Hy was een man van buitengemeene dapperheid, en zeer godsdienſtig, doch ver van edelmoedig en niet ſtaatkundig. —— *Abd' almâlec*, dus van zynen hoofdvyand ontſlaagen zynde, tragtte vervolgens den opſtand hier en daar in de buiten-provincien verwekt te dempen, en inmiddels zyne heerſchappy uit te breiden: inzonderheid voerde hy zedert het jaar 76 een herhaalenden oorlog met, en deed geduurige invallen in de landen van den Turk ten ooſten, en den Griekſchen Keizer ten weſten. Menigwerf ondervond hy het wiſſelvallige oorloogsgeluk, doch met dien uitſlag, dat hy zich, voor 't einde van zyn leeven, magtiger zage dan een zyner voorzaaten: als hebbende hy den binnenlandſchen kryg geſtild, een aanmerkelyk gedeelte van *Indie* veroverd, en zyne zegepraalende benden tot in *Spanje* geleid. Hy ſtierf te *Damascus* in de tiende maand van 't 86ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 705, in den ouderdom van 57, 60 of 62 jaaren, naa ruim 21 jaaren op den Muſulmanſchen throon gezeten te hebben. *Abd' almâlec* was een dapper, geleerd en wys Vorſt, doch uitneemend gierig.

Al Walid volgde terſtond in zyns Vaders plaats, als de oudſte Zoon. Deeze *Khalif* lei zich zeer toe op het pragtige vercieren der plaatſen van Godsdienſt-oefening, en 't geen meerder aanmerking in deezen verdient, hy beveſtigde, door zyne krygsmagt, de voorige bezittingen van het Ryk, en vermeerderde dezelven. Met den aanvang zyner regeeringe deeden zyne troepen niet alleen een gelukkigen inval in de Griekſche Keizerlyke Landen, maar zy drongen ook

aan de andere zyde door tot over den *Oxus*, bragten het ganſche Land van *Mawaraʃ Inhar* t'onder, maakten *Khowarazm* cynsbaar, en overmeeſterden het geweſt van *Makran*, *Sijiſtân* en een aanmerkelyk gedeelte van *Indie*. Dit alles geſchiedde in de drie of vier eerſte jaaren zyner heerſchappye; in 't 90ſte jaar der *Hejra* bemagtigde hy *Tyane* in *Cappadocie*; zyne benden ſtroopten het volgende jaar in de Griekſche Keizerlyke landen, en in 't 92ſte jaar drongen ze door tot in het hart van *Cilicie*. In 't 93ſte deeden ze eene landing in *Spanje*, en maakten zich een groot gedeelte daar van onderworpen, ook vermeeſterden ze een aanzienlyk deel van *Pontus* en *Armenie*; de overwinning van *Spanje* werd in 't volgende jaar nog verder voortgezet; hier by kwam nog het inneemen van *Antiochie*, en 't plunderen van geheel *Piſidie*. In 't 95ſte jaar verkreegen ze eene volkomene overwinning over de *Gotthen* in *Spanje*, naa den doodlyken ſlag van *Aſſidona*, den vyfden *July* van 't jaar onzes Heeren 714; ze overmeeſterden het geheele Koningryk, uitgenomen de provincien door de *Aſturiers* en de *Cantabriers* bewoond. In dat zelfde jaar plunderden zy de geheele provincie van *Galatie*, en de *Khalif* zette zyne oorlogstoebereidſelen, om den Griekſchen Keizer ter zee en te land aan te vallen, en zich meeſter te maaken van *Conſtantinopolen* dermaate voort; dat de Keizer genoodzaakt wierd, zich in een kragtigen ſtaat van tegenweer te ſtellen. — De uitvoering van dit onderwerp werd voor dien tyd verhinderd door den dood; die *Al Walid* overviel te *Damascus* in de zesde maand van 't 96ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 715, in den ouderdom van 43 of 48 jaaren, naa eene regeering van negen jaaren en acht maanden. Hy was van natuure wreed, gewelddaadig en zeer oploopend van aart, volgens de Muſulmanſche Hiſtorieſchryvers, dat egter de Syriſche tegenſpreeken. Hy bragt, volgens de Ooſterſche Schryvers, *Spanje*, *Sardinie*, *Majorca*, *Minorca*, een gedeelte van het *Narbonenſiſch Gal-*

Gallie, de wyduitgeſtrekte provincie van *Mawarâ'lbnar*, het Koningryk van *Kashgar*, en *Turkeſtân* te onder; maakende tevens dat gedeelte van de *Indie*, 't welk aan deeze zyde van den *Ganges* is, aan zich cynsbaar; zo dat zyn gebied zich uitgeſtrekt zoude hebben van de *Atlantiſche*, of, bepaalder genaamd, de *Spaanſche Zee*, tot aan de Rivier *Ganges*.

Solimân, de tweede Zoon van *Abd' Almâlec*, werd, op het overlyden van zynen Broeder, tot *Khalîf* ingehuldigd. De Muſulmanſche wapenen waaren met den aanvang zyner regeeringe nog voorſpoedig; doch in 't 97ſte jaar van de *Hejra* verlooren de Arabiers merkelyken grond in *Spanje*, en in 't 99ſte jaar trof hun aldaar eene groote ſlagting. Intuſſchen had *Solimân* de bovengemelde onderneeming tegen *Conſtantinopolen* in 't werk geſteld, met het afzenden van eene ontzaglyke Land- en Zeemagt; die geduurende eene krygstogt van ruim twee jaaren, genoegzaam verſmolt, naa dat ze *Conſtantinopolen* wel tot de uiterſte benauwdheid gebragt, maar niet overmeeſterd had. —— *Solimân* leide het leeven af te *Marj Dabek*; op den 21ſten der tweede maand van 't 99ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 717, in den ouderdom van 39 of 45 jaaren, hebbende twee jaaren en acht maanden min vyf dagen geregeerd. Hy was een zagtzinnig en goedertieren Vorſt, en moedigde den koophandel aan.

Omar Ebn Abd' alaziz, een Neef van *Solimân*, en door hem tot zynen opvolger benoemd, (op voorwaarde dat zyn Broeder *Yezid*, de derde Zoon van *Abd' almâlec*, naa hem verkoozen zou worden,) werd tot *Khalîf* uitgeroepen, zo dra zyn voorzaat geſtorven was. Onder zyne regeering vindt men geen merkwaardige verrigtingen, met opzigt tot de Muſulmanſche heerſchappy aangetekend: het byzonderſte is, dat hy den plegtigen vloek, tegen den naam van *Ali* en deszelfs geſlacht, zedert de komſt van *Moâwiyah* aan het gebied tot op den dood van *Solimân*, in alle

de Moskeen uitgesproken, vernietigde; en 't volk inboezemde, dat men geen éénen *Muſulman* den minſten haat mogt toedraagen. Dit baarde hem eenige moeilykheden; en wanneer men uit een zyner geſprekken afleidde, of hy ook het *Khalifſchap* in een ander geſlacht wilde overbrengen, beſlooten zommigen hem te vergeeven; en een ſlaaf hier toe omgekogt zynde, zo ſtierf hy op den 25ſten der zevende maand van 't 101ſte jaar der *Hejra*, dat van Chriſtus 720, naa eene regeering van twee jaaren, vyf maanden en veertien dagen, in den ouderdom van 33, 37, 39 of 40 jaaren. Hy was regtvaardig, godsdienſtig en devoot, nederig en ſpaarzaam.

Yezid Ebn Abd' almálec werd, volgens de aanſtelling van zynen Broeder *Soliman*, op den dood van *Omar*, tot *Khalif* uitgeroepen. Geduurende zyne regeering ontſtonden eenige binnenlandſche onluſten, ook hadden de Turken zich in zommige provincien weder toeken te veſtigen; doch dit alles werd weder tot ruſt gebragt: in *Spanje* gingen de zaaken nu eens voor dan rugwaards. *Yezid* gaf den geeſt in *Paleſtina*, of te *Harrán* in *Meſopotamie*, op den 23ſte der achtſte maand van 't 105de jaar der *Hejra*, dat van Chriſtus 724, in den ouderdom van 29, 31, 33, 37 of 40 jaaren, naa dat hy een weinig meer dan vier jaaren geregeerd had. Hy was een ſlaaf van zyne driften, en verkwiſte veel gelds aan zyne wyven, bywyven en uitſpanningen.

Hesbám volgde zynen Broeder *Yezid* op, onder voorwaarde, dat deszelfs Zoon naa zynen dood, tot *Khalif* verkoozen zou worden. De Muſulmanſche benden deeden in de eerſte jaaren zyner regeeringe verſcheidene invallen in de landen van den Griekſchen Keizer, en maakten zeer veel buits: ze verdreeven de Turken weder uit *Armenie*, en drongen door tot den engen doortogt, oudtyds de *Caſpiſche poorten* genaamd. De Arabieren in Spanje mengden zich vervolgens in den twiſt tuſſchen Graaf *Eudo* en *Carel Mar-*

tel;

tel; dit gaf herhaalde aanleidingen tot invallen in Frankryk, die hun egter gemeenlyk nadeelig uitvielen, geduurende de jaaren 110—117 der *Hejra*. Het plunderen der Griekſche landen, en 't tegenſtaan der Turkſche magt, midsgaders het ſtillen van een opſtand in *Irâk*, en 't dempen van een oproer in *Africa*, maakt het voornaamſte der Arabiſche geſchiedenisſe onder deezen Vorſt uit; onder wiens regeering de zaaken in *Spanje*, door veele oneenigheden, eer af dan toenamen. Men vindt geen gewag van een merkelyke uitbreiding der Muſulmanſche heerſchappye onder zyn beſtuur, dan alleen met het inneemen van *Serir Al Theheb*, eene provincie tuſſchen de *Euxyniſche* en *Caſpiſche* Zee. —— *Heshâm* overleed te *Ruſafa*, op den zesden dag van de vierde maand van 't 125ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 743, naa eene regeering van negentien jaaren, zeven maanden en elf dagen, in den ouderdom van 53, 55 of 56 jaaren. Hy regeerde zonder eerſten Staatsdienaar, was roofzugtig van aart, ryker en gieriger dan iemand zyner Voorzaaten.

Al Walîk de 11de werd, volgens de aanſtelling van zynen Vader *Yezid*, op den dood van *Heshâm*, tot *Khalîf* uitgeroepen. De regeering van deezen Vorſt, die boven allen brooddronken en ondeugend was, behelſt geen byzonderheden van gewigt. Hy werd, naa eene regeering van één jaar en drie maanden, van 't *Khalifſchap* afgezet zynde, vermoord tegen het einde der zesde maand van 't 126ſte jaar der *Hejra*, dat van Chriſtus 744, in den ouderdom van omtrend 42 jaaren.

Yezid, de zoon van *Al Walid* den Iſten, volgde zynen Neef op in de regeering. Hy had eenige onluſten ter zaake van 't vermoorden des *Khalifs*, die hy egter tot bedaaren bragt: doch hy regeerde ſlegts vyf of zes maanden, ſtervende te *Damascus* den 18den der laatſten maand in 't 126ſte jaar van de *Hejra*, in den ouderdom van 40 of 46 jaaren. Hy was hoogmoedig

en

en roemzugtig van aart, doch een eerlyk, regtvaardig en goedaartig Vorſt.

Ibrahim werd op den dood van zynen Broeder, volgens de vaſtgeſtelde opvolging, tot *Khalif* verklaart. *Merwân* de bevelhebber van *Meſopotamie*, *Armenie* en *Aderbijân*, deed de laatſtgemelde onluſten herleeven, en bragt het in weinig tyds zo ver, dat hy *Ibrahim* afzette, en zelf den Muſulmanſchen throon beklom. *Ibrahim* was dom en onvoorzigtig, regeerde omtrend zeventig dagen, en leefde tot het 132ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 749.

Merwân Ebn Mohammed, de regeering aanvaard hebbende, had verſcheidene tegenſtreevers, uit onderſcheidene Huizen, die na het *Khalifſchap* ſtonden: dit voedde een aanhoudenden binnenlandſchen kryg, en de Grieken, gebruik maakende van die verdeeldheden, ontruſten ook zyne heerſchappy; daar benevens heerſchen 'er oneenigheden in Spanje: des niet tegenſtaande behield hy den zetel, en herſtelde genoegzaam alles in redelyke orde, tot dat *Abu'l Abbâs*, uit het Huis van *Al Abbâs*, zynen eiſch van 't *Khalifſchap*, met zo voorſpoedige wapenen aandrong, dat hy deszelfs krygsmagt verſloege, en *Merwân* zelven doodde, te *Bûſîr Kâridas*, den 27ſten der zesde maand van 't 132ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 750. *Merwân* heerſchte weinig meer dan vyf jaaren, en was op zynen dood 56, 59 of 69 jaaren oud: hy was grootmoedig, dapper, voorzigtig en in alle de kunſtenaaryen der regeeringe door en door geoefend.

Abu'l Abbâs, dus den throon beklommen hebbende, vond in zyne regeering nog merkelyken tegenſtand, doch zegenpraalde veel al over zyne partyen: hy was niet zo gelukkig tegen de krygsmagt van den Griekſchen Keizer, die 't grootſte gedeelte van *Armenie* in bezit nam. Wat Spanje betreft, dat bleef onder hem in ruſt, onder *Yuzef*, den bevelhebber van *Merwân* reeds aangeſteld. *Abu'l Abbâs* lei dit leeven af

te

te *Anbar* of te *Al Hashemiyah*, den 12den of 13den der laatſte maand van 't 136ſte jaar der *Hejra*, dat van Chriſtus 754, in den ouderdom van 32½ of juiſt 33 of 42 jaaren, naa eene regeering van omtrent vier jaaren en negen maanden. Hy was beſcheiden en milddaadig, en zeer afkeerig van bloedſtorting, hoewel hy zich daar toe, tegen zyne neiging genoodzaakt zage, om den throon te behouden.

Abu Jaafar, door zynen Broeder *Abu'l Abbás* tot *Khalif* benoemd, volgde hem op. Hy had een kragtigen tegenſtreever aan zynen Oom *Abd' allah Ebn Ali*, wiens op de been gebragte leger hy egter eerlang verſloeg; ook dempte hy herhaalde opſtanden onder zyne regeering; herſtelde zich eenigermaate in *Armenie*, en beveſtigde de Muſulmanſche heerſchappy in *Meſopotamie*, als mede in *Cilicie* en *Cappadocie*. —— Onder zyne regeering, en wel in 't 139ſte jaar van de *Hejra*, kwam *Abd' alrahmán*, een afſtammeling van den Khalif *Merwán* in Spanje, en werd door de Arabieren aldaar voor wettigen *Khalif* van het Weſten erkend; hy behaalde verſcheidene voordeelen op *Yuſef*, handhaafde, naa deszelfs nederlaag in 't 142ſte jaar, zyne onafhangelykheid, en weigerde aan den *Ooſterſchen Khalif* eenige ſchatting te betaalen: hy wordt gezegd ruim twee en dertig jaaren geregeerd, en zyne kroon aan zynen Zoon *Hesbám* nagelaaten te hebben. —— *Abu Jaafar* is de ſtigter van *Baghdád*, voltoid in 't 149ſte jaar der *Hejra*; hy gaf dezelve den naam van *Medinat al Salam*, *de Stad van Vrede*; of met zinſpeeling op *Jeruſalem*, of om dat ten dien tyde alle de beroeringen in zyn Ryk geſtild, en byna alle Volken in Aſia aan hem onderworpen of cynsbaar geworden waaren. Deeze Stad was van dien tyd af, (gelyk voorheen *Medina*, *Damascus*, *Anbár* en *Hashemiyah*,) de zetel der *Khalifs*, tot op het 656ſte jaar der *Hejra*. —— *Abu Jaafar* overleed, op eene bedevaardsreis na *Mekka*, den zesden der twaalfde maand van 't 158ſte

jaar

jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 775, in den ouderdom van 63 of 68 jaaren, na eene regeering van twee en twintig jaaren. Hy was een Vorſt van groote voorzigtigheid, oprechtheid, beſcheidenheid en minzaamen omgang; ook was hy grootmoedig, dapper en uitneemend wel geoeffend in alle de kunſtenaaryen der regeeringe; doch benevens dit alles zeer gierig en by zommige gelegenheden gruwzaam en wreed.

Al Mohdi beklom, volgens de aanſtelling van zynen Vader, op deszelfs dood den throon. Buiten de binnenlandſche onluſten, die hy meerendeels gelukkig ſtilde, vindt men, met opzigt tot de Muſulmanſche Heerſchappy, onder zyne regeering geen byzonderheden van gewigt, dan alleen dat zyne troepen herhaalde invallen deeden in de Griekſche Keizerlyke Landen, die veel al ten nadeele der Arabieren uitvielen; doch in 't 164ſte jaar van de *Hejra* verwoeſten ze verſcheidene Provincien te vuur en te zwaard, en verſpreidden de ſchrik hunner wapenen zelfs in *Conſtantinopolen*, zo dat de Keizerin *Irene* beſloote den vreede van den *Khalif* te koopen, door hem eene jaarlykſche ſchatting toe te ſtaan. —— *Al Mohdi* gaf den geeſt te *Arud*, den twee en twintigſten der eerſte maand van 't 169ſte jaar der *Hejra*, dat van *Chriſtus* 785, naa dat hy tien jaaren, ééne maand en vyftien dagen geregeerd had; zynde op zynen dood naby drie en veertig jaaren oud. Hy was milddaadig en zelfs verkwiſtend; een grootmoedig en dapper Vorſt, zeer bemind by zyne Onderdaanen, uit hoofde van zyne onpartydige bediening der geregtigheid, en zynen afkeer van menſchen bloed te plengen.

Dit gedeelte van de Hiſtorie der Arabieren behelſt eene zeer groote omwenteling hunner regeeringe, als zynde het *Khalifſchap*, in dit tydbeſtek, uit het Huis van *Ali* overgegaan tot dat van *Ommiyah*, en van daar tot dat van *Al Abbâs*, het welk eene oorzaak van altoosduurende oneenigheden, zelfs tot op den tegen-

woor-

woordigen tyd, onder de *Muſulmannen* (*) geweeſt is; gelyk de Schryvers van dit Werk zeer onderſcheiden doen zien: het welk hun ook aanleiding geeft, om de verſchillende gezinten onder de *Muſulmannen* nader te ontvouwen, dat ons hunne verdeeldheid, en derzelver grondſlagen duidelyk voor oogen ſtelt: ze doen ook tevens zien wat invloed de onluſten der Arabiéren op de zaaken der Chriſtenen in die Landſtreeken hadden; van waar ook verſcheidene byzonderheden met betrekking tot de Chriſten-Kerk in 't Ooſten in dit ſtuk voorkomen. Voor 't overige is hun geſchiedkundige verhaal doormengd met verſcheidene leezenswaardige aanmerkingen, en berigten van byzonderheden, die dit ſtuk, dat anders zeer eenzelvig zou zyn, als behelzende geſtadige binnenlandſche onluſten en buitenlandſche krygen, verleevendigen, en daar door den Leezer gevalliger maaken.

(*) De benaaming van *Muſulman* is eene Godsdienſtige benaaming in 't Ooſten, en duidt, ter onderſcheidinge van Jooden en Chriſtenen, tegenwoordig aan, de geloovige omhelzers der Leere van den gewaanden Propheet *Mohammed*. De bepaalde betekenis *is een geloovige*, als afſtammende van *Aslama* by heeft zich *overgegeven*, is *geboorzaam*, *geloovig geworden*. *Illam* zegt zo veel als *geloof*, van daar wordt de dienſt van den éénen waaren God *Islamiſmus* genaamd, in tegenoverſtelling van het *Sabaïſmus*, de dienſt der Hemelſche lichaamen, en van hier *Musliman* of *Muſulman* een geloovige, die den éénen waaren God dient.

MATTHÆI VAN GEUNS, Med. Doct. *De Morte corporea & Cauſis moriendi Diſſertatio pathologica.*

Lyd-kundige Verhandeling van den lichaamlyken Dood, en de Oorzaaken van te ſterven. *Door* MATTH. VAN GEUNS, Med. Doct. *Te Leiden, by* Dirk Haak *en* Abr. Honkoop. *In groot quarto* 71 *bladz.* 1761.

WY hebben in een voorgaand ſtukje van onze Letteroefeningen een uitvoerig berigt gegeeven

ven van de Verhandeling van den Heer VAN GEUNS, aangaande *het Lichaamlyk Leven;* en twyfelen niet of onze Leezers zullen door de ſchetſe welke zy hier van gezien, en de goede redeneering welke 'er in gehouden is, verlangende wezen, om een zaaklyk verſlag te zien aangaande de Verhandeling van den zelfden Schryver, raakende den *Lichaamlyken Dood*, en de oorzaaken van ſterven. De eerſtgemelde is door den Auctеur opgeſteld uit eigen beweeging, nog aan de Hooge School te Groningen zynde, de laatſte by gelegenheid van zyne bevordering tot het Doctoraat te Leiden. Keure van ſtoffe hebbende, kon 'er, inderdaad, geen bekwaamer, en beeter voegende op de voorgaande, gevonden worden dan de *Lichaamlyke Dood en de Oorzaaken van te ſterven.* Eene ſtoffe welke zeldzaam voorbedagtelyk behandeld, en volgens de hedendaagſche beſchouwing van de natuur des menſchelyken lichaams, bearbeid of uitgewerkt is: waarom dezelve de nieuwsgierigheid van veelen zal opwekken. En niemant, gelooven wy, zal zich ligtelyk de moeite beklaagen, de Verhandeling doorgeleezen te hebben; om dat, ſchoon de natuur en het beſtek van zulk een Akademiſch werkje, vergeleeken met de uitgebreidheid der ſtoffe, niet toelieten het ſtuk tot de uiterſte klaarheid te brengen, gelyk de Schryver erkent, 'er een groot getal zaaken in voorkoomen, welken, behalven op zich zelven leezenswaardig te zyn, zeer veel licht ſpreiden over de verſcheidene oorzaaken en verſcheiden wyzen van ſterven; door een ongemeene beleezenheid vergaderd, en een juiſt oordeel in orde geſchikt en beredeneerd. Wy zullen een korte ſchets van het Werk tragten te geeven, om de Leezers te doen zien, wat zy, van het geheel te doorbladeren, verwagten kunnen.

De Verhandeling is verdeeld in vier deelen. In het eerſte wordt geſproken *van den Dood, deszelfs oorzaaken in 't algemeen, en eene verdeeling van den Dood*, ſtrekkende tot eene Inleiding. De drie overige verdeelingen ver-

vervatten eigenlyk den inhoud der Verhandeling. In het tweede, *van de werktuiglyke wyze van ſterven.* De derde Verdeeling heeft tot opſchrift, *de Dood uit gebreken van het mengſel der ſtoffe.* En de vierde, *de wyze van ſterven door oorzaaken op de krachten werkende.*

Gelyk het opſchrift der Verhandeling ſpreekt *van den lichaamlyken Dood*; bepaalt zich ook de Schryver hier aan, in tegenoverſtelling van den Dood, welke beſtaat in eene ſcheiding van Ziel en Lichaam. Het *lichaam* wordt gezegd *dood te zyn*, wanneer in het zelve geene beweeging of werking meer geſchiedt, welken nodig zyn tot bewaaring en inſtandhouding der huishoudinge, om tot het werktuiglyke, en het einde waar toe het gemaakt is, behoorlyk te dienen; en te gelyk verlooren heeft het vermogen, van uit zyne ruſte, door eenig aandoenend middel, wederom opgewekt te kunnen worden. Dit laatſte wordt 'er bygevoegd, om den Dood van Flaauwte en andere toevallen, waar in een lichaam dood ſchynt te zyn, doch inderdaad niet is, te onderſcheiden. Gelyk nu de natuur van den lichaamlyken Dood beſtaat in eene ſtilſtand der beweeging van de werktuigen des levens, en onbekwaamheid, om door eenige aanprikkelende oorzaak wederom in beweeging gebragt te worden; is ook het gene dit beweegvaardig vermogen (*) heeft vernietigd, de *naaſte*, dat is, waare en natuurlyke oorzaak van den Dood; en deeze is altyd dezelfde, gelyk de Dood altyd dezelfde en aan zich zelve gelyk is. Maar, deeze oorzaak heeft veel voorafgaande oorzaaken, welken het lichaam tot eenen ſtaat brengen, dat het, door de gemelde naaſte oorzaak, van het leven tot den Dood overga. Nademaal het lichaam uit zeer veele deelen is ſamengeſteld, en naar de wetten van beweeging geſchikt, en elk het zyne, ten nutte van het leven en de huishouding toebrengt, zyn 'er ook verſchillende wyzen van ſterven, naar maate eenige

(*) *Irritabilis, facultas.*

nige deelen ophouden te werken, welken min of meer tot onderhoud van het leven noodzaaklyk zyn, en door welker ſtilſtand anderen niet kunnen voort gaan zich te beweegen of te werken. De werking van de Maag en Darmen, b. v. vernietigd zynde, zullen hier door ook de noodzaaklykſte beweegingen tot het leven vernietigd worden; en zo met veel andere deelen insgelyks. Hier uit blykt, dat de oorzaaken des Doods te recht verdeeld worden in een naaſte en algemeene, en in byzonderen. En van deeze laatſten hangt af de groote verſcheidenheid der wyze van ſterven, als in 't vervolg blyken zal; waarom de Schryver zulk eene verdeeling van de oorzaaken des Doods heeft gemaakt, als wy, in 't begin hebben aangemerkt: met deeze waarſchouwing echter, dat men dezelven niet zo hebbe op te vatten, als of het gene onder de eerſte verdeeling gebragt is, alles van de tweede en derde uitſluit: want dikwils loopen veele oorzaaken te ſamen, of volgen op elkander. Het is genoeg dat de geſtelde oorzaaken tot zekere verdeeling meer dan tot eene van de anderen behooren.

De Werktuiglyke wyze van ſterven.

De Heer VAN GEUNS geeft aan deeze verdeeling den voorrang, om dat de oorzaaken van een werktuiglyken Dood, doorgaans, blykbaarder zyn dan anderen; als beſtaande in afflyting, verſtyving en verharding der deelen, waar door onbekwaamheid tot beweeging en werking, en gevolglyk, de Dood. Hier van moet, echter, niet uitgeſlooten worden een gebrek in het mengſel der vogten, 't welk hierop noodzaaklyk volgt. Want door de verharding en ſamengroeijing der vaſte deelen, wordt het getal der vaten minder; de afſcheiding en uitloozing geſchiedt niet zo gemaklyk, en 'er koomt eene ontaarding in de vogten, welken meer dan behoorlyk in 't lichaam gehouden worden. De Heer RUISCH heeft het verdwynen

van

van de Klieren van het Darmſcheil (*) en eenige Melkvaten, in oude lichaamen, als eene der oorzaaken van den Dood door ouderdom aangemerkt. Want, door het afzyn van deezen kan de Chyl niet genoegzaam verdund, of zo bereid worden, als tot bewaaring van het leven nodig is. Waar by nog koomt eene traagheid van beweeging in de deelen, welker beweeging tot het leven vereiſcht wordt, niet alleen uit derzelver verharding, door het ſamengroeijen der vaatjes, maar ook uit de verdikking der vogten, welken, hierom, bezwaarlyker te beweegen zyn; en hunne overtollige aardagtige deeltjes ligter los en in de vaſte deelen achterlaaten, en dus dikwils plaatslyke verhardingen en beenwording veroorzaaken, zelfs in niet uitgeleefde onderwerpen; welk byzonder gebrek zich door des Heeren HALLERS waarneemingen laat ophelderen. Waar uit men ziet, hoe het een met het ander ſamenloopt, en de eene oorzaak de andere verzelt of voortbrengt, terwyl met dit alles ook de beweegvaardigheid der deelen, en dus de natuurlyke levenskrachten afneemen.

Behalven het gemelde kan ook al te groote Vetheid een werktuiglyke oorzaak van den Dood worden, door de vryheid van de werking der deelen te beletten, en de kracht derzelven te ſmooren. Ook worden de deelen hier door zo verzwakt, dat zy hunne ſpanning verliezen, en als verteerd of in vet veranderd worden. Doch hier by koomt al wederom in aanmerking, dat het vet ook van zyn goede hoedanigheid kan afwyken, en ſcherp zynde, onder de vogten vermengd, of op zekere plaatſe tot ſtilſtand genoodzaakt worden; en dan zal het niet alleen als een werktuiglyke, maar ook als eene oorzaak van een kwaad mengſel der vogten, den Dood aanbrengen. Het zelfde moet ook gezegd worden van de Volbloedigheid (†), welke zelden op zich zelve, zonder van andere medewerkende oorzaaken

(*) *Meſenterium.* (†) *Plethora.*

ken verzeld geweeſt te zyn, of voortgebragt te hebben, het lichaam doet ſterven; en nog meer van een algemeene Waterzugt, *water tuſſchen vel en vleeſch* (*) genoemd, by welke doorgaans een merklyk gebrek in eenig Ingewand, en bederf in de vogten verzeld gaat. Doch een Luchtgezwel (†) ſchynt door een geweldige opblaazing van het Vetvlies, alle de beweegingen en werkingen des levens, zonder tuſſchenkomſte van iet anders, te kunnen ſmooren.

Maar 'er zyn andere werktuiglyke gebreken en oorzaaken, welken plaatslyk zyn, en doodlyk worden, om dat ze de huishouding des levens berooven van iet 't welk niet gemiſt kan worden. En deezen zyn of inwendig uit zaadlyke beginſelen voortkoomende, of van buiten aangebragt. Tot de laatſtgenoemden behooren geweldige kwetzingen; tot de eerſtgemelden de Hert-prop (§), Gezwellen, Verhardingen, Slagaderſpatten enz. waar door de noodzaaklyke omloop van het bloed geſtuit wordt. Voorts, al wat de Ademhaling kan ſtremmen, 't zy van buiten aangekoomen, of een beginſel in het lichaam zelf hebbende. Men moet maar hier by aanmerken, dat de Ademhaling belet wordende, de vrye uitgang van het bloed uit het Hert, en van de Herſenen naar het Hert, te gelyk geweerd worde, en alles ſamenloopt om den dood aan te brengen.

Sterke aandoeningen van het Zenuwgeſtel en Stuiptrekkingen veroorzaaken, door werking op de Herſenen, den Dood. Men moet hier byvoegen, dat van gelyke uitwerking zy, al wat de Herſenen of de oorſprongen der Zenuwen kan drukken, zo dat de vrye werking derzelven geſtuit worde. Al wat de Maag en Darmbuis buiten ſtaat ſtelt om ſpyzen te ontfangen of te verteeren, wordt doodlyk; zo echter, dat doorgaans verſcheiden toevallen verwekt worden, eer eenig

(*) *Hydrops ἀνα σαρκα* en *ὑπο σαρκα.*
(†) *Empbyſema.* (§) *Polypus cordis.*

nig gebrek van deeze deelen, ſchoon op zich zelven doodlyk zynde, den dood inbrenge. Men weet door ondervindinge, hoedanigen invloed de beledigde Maag en Darmen, door aandoening van medelyden, hebben op de geheele huishouding des lichaams; behalve dat bloedſtortingen uit vaten van deeze deelen, gekwetſt of doorgeknaagd zynde, doodlyk konnen worden. Beledigingen van andere deelen; welken tot de huishouding des lichaams minder noodzaaklyk zyn, gelyk Uitleedingen en Been-breuken, moeten aangemerkt worden niet enkel werktuiglyk, maar door het verwekken van toevallen, welken tot de volgende verdeeling behooren, doodlyk te worden.

De Dood uit gebreken van het Mengſel der Stoffe.

Het gene van de werktuiglyke oorzaaken des Doods gezegd is; wordt ook tot deezen van het Mengſel der ſtoffe overgebragt: naamlyk dat deeze gebreken, ſchoon ze doodlyk zouden zyn, van andere gebreken verzeld worden, of dezelven veroorzaaken, waar door de Dood haaſtiger en zekerder volgt. En, gelyk zich de werktuiglyke oorzaaken by deezen, voegen zich deezen ook wyders by zulken welken op de krachten werken (waar van hier na), en het lichaam doen ſterven. Hier wordt eerſt genoemd de natuurlyke overhelling van het lichaam tot verrotting; welke, inzonderheid wanneer 'er eenige verzwakking door ouderdom, of eenige zieklyke geſteldheid bykoomt, al vry ſterk kan zyn, en, als 't ware, een algemeene gereedheid tot bederving voortbrengen; welke tot den Dood koomt, zo dra, door het minſte geweld, de ſlaauwe levenskracht wordt onderdrukt. In ſterkere lichaamen kunnen eenige deelen, door uiterlyk geweld van kneuzing, branding, enz. tot een dergelyke verrotting overgaan; welken in deelen, tot het leven noodzaaklyk, vallende, uit eigen aart, den Dood aanbrengen; of, in andere en min voornaame deelen ontſtaan zyn-

de, door beſmetting en voortgang van het verrotte, het lichaam onbekwaam maaken om te konnen blyven leeven. Dat de koude verſterving en verrotting in de deelen veroorzaakt, is door ondervinding bekend, grooter, naar maate de koude of bevriezing ſterker is; en voornaamlyk, wanneer zodanige bevroozene deelen, te ſchielyk, door het vuur wederom verwarmd worden; of de koude, na een merklyk voorgaande warmte, op het deel valle. Gelyk alle Ontſteeking in Koudvuur kan overgaan, konnen ook alle Ziekten met Ontſteeking zodanigen uitgang hebben; welke doodlyker is, naar maate de ſtoffe der ziekte kwaadaartig en beſmetlyk is. Inwendige gebreken in eenig Ingewand, Zweeren, Kankers en andere broeineſten van kwaade ſtoffe, welken te meer kwaad doen, als 'er een ſcheurbuikige of andere kwaade geſteldheid in 't lichaam plaats heeft, moeten hier toe ook gebragt worden. Ook maaken veele ſoorten van Vergif Koudvuur, voornaamlyk in de Maag en het Gedarmte. Sommigen van de laatſtgenoemde oorzaaken, dooden, nogtans, niet zo zeer door het aanbrengen van bederf met verſterving, als wel door de ontſteltenisſen, welken hier door, in het geheele lichaam, verwekt worden. Waar uit al wederom gezien wordt, hoe ligt verſcheidene oorzaaken by elkander koomen. De verbranding maakt ook zekerlyk eene verſterving, en moet, derhalve, op de lyſt van de genoemde oorzaaken toegelaaten worden: maar de werking van de blikſem wordt geoordeeld tot dit ſoort niet dan ten deele te behooren; om dat, ſchoon zy wel verbranding maake, zy zulks doet met meer geweld en een byzondere kracht.

Kan 'er zulk eene brandbaarheid in ons lichaam ontſtaan, dat ze, hier in nog beſlooten zynde, vlam vatte? vraagt de Schryver. Het antwoord is, dat verſcheiden gevallen, welken men niet wel kan loochenen, zulks te kennen geeven. Hoe dit geſchiede, wordt in 't midde gelaaten; doch voor zeker geſteld, dat

dat waar zulk eene verbranding geſchiedt, dezelve, indien anders eenige, een oorzaak des Doods worde, door het Mengſel der ſtoffe te bederven.

De wyze van ſterven door Werking op de krachten.

Hier wordt de beweegvaardigheid der vezelen aangemerkt als het voornaam beginſel des levens; welke in het lichaam volherdende, blyft het zelve leeven, hoedanige andere gebreken van het maakſel en mengſel, in het zelve, mogen plaats gevat hebben: maar dit ophoudende, alſchoon geen ander gebrek in het lichaam konne bemerkt worden, ſterft het. Welke en hoedanige oorzaaken, en op welk een wyze dezelven hierop werken, moet uit ondervindingen opgemaakt worden. In 't algemeen wordt bevonden, dat de beweegvaardigheid of aandoenlykheid in het eene lichaam veel grooter is dan in het ander; en gelyke oorzaaken, hierom, van zeer ongelyke uitwerkingen konnen zyn; op een ligt aandoenlyk van groot, op een ander van gering of geen gevaar. Hier van hangt, grootdeels, of de uitwerking van heftige ziekten, heete koortzen enz. en voornaamlyk, van gemoedsdriften welken ſterk zyn, als toorn en blydſchap, beide, dikwils, doodlyk bevonden. Hier van worden eenige voorbeelden, uit geachte Schryvers aangehaald. En deezen worden dan van de meeſte kracht, wanneer de geſteldheid des lichaams hier toe medewerkt. Sterke inſpanning van gedagten, op eenige enkele denkbeelden of zaaken, konnen ook van dergelyke uitwerkingen worden gevolgd. Van zo veel vermogen is de werking van het Zenuwgeſtel, als 't ware, onmidlyk, op het leven.

Vervolgens gaat nu de Schryver over tot voorbeelden, waar in de deelen meer door ſtoffelyke oorzaaken ontruſt of getergd worden. En hier toe wordt, voor eerſt, gebragt de koude van een Koortze, beſtaande in een krampagtige ſamentrekking van byna

het geheele ſamenſtel der vaten des lichaams; waar op een algemeene bleekheid, beeving, ſtyfte, ongevoeligheid, en zo de natuur niet in ſtaat is deze krampagtigheid te overmeeſteren, de Dood volgt. Hier toe konnen ook plaatſlyke ophoopingen, uit een byzondere krampagtigheid, voornaamlyk, omtrent het Hert, gebragt worden. Dan volgen aandoeningen en beledigingen, welken van uiterlyke oorzaaken afhangende, als't ware, plaatſlyk en byzonder zyn; gelyk ſterke aandoeningen en tergingen van zenuwen, van het merg der groote en kleine Herſenen en het Rugmerg, of eenige voornaame zenuwen over het geheele lichaam, waarop allerhande ſoort van Stuip- en Kramptrekkingen en de Dood volgen; gelyk ook de doodlyke toevallen, welken de tergende kwetzingen der Blaaze konnen overkoomen, en byzonderlyk der Lyfmoeder in zwangere en baarende vrouwen. Welk alles beweezen wordt met verſcheiden voorbeelden, in welken men, na den dood, behalven zodanig een prikkelende oorzaak op eenige zenuwagtige deelen, het geheele lichaam welgeſteld bevondt.

By deeze oorzaaken worden ook gevoegd de aandoeningen op het Zenuwgeſtel, welken, op een meer bedekte wyze, gemaakt worden, door Vergiften, en dingen welken een vergiftigende kracht hebben, dampen, beſmetlyke uitwaaſſemingen, de electriciteit en de blikſem, welken zo dikwils doodlyk bevonden worden. En wel eerſt zodanige Vergiften, welken uit Myn-ſtoffen voortgebragt worden; welken, behalve datze de deelen verknaagen, ſterke aandoeningen op het Zenuwgeſtel maaken, en oorzaak zyn van alles wat hieruit kan voortkoomen. En door dit laatſtgenoemde ſchynen de Vergiften uit Gewaſſen, welken minder vermogen van doorknaaging hebben, meerendeels te werken: waarom ook in deezen een Braakmiddel, tydig genomen, doorgaans, de uitwerking ſtremt. Dit wordt beweezen met voorbeel-

den

den van de Scheerling (*), de Monnikskap (†) enz. Dat het Heulsap (§) in te groote maate gegeeven doodlyk worde, is bekend; schoon de wyze hoe dit geschiedt, niet gemaklyk zy te verklaaren. Zeeker is het, dat dit Middel, in de Maag genomen, de natuurlyke werking vermindert en verdooft; waar in ook, vervolgens, deel hebben zodanige Ingewanden, welken, door medelydendheid met de Maage, konnen aangedaan worden. Het neemt dan de beweegvaardigheid weg van de deelen, in welker werking en beweeging het leven bestaat, en op welker stilstand de Dood volgt.

Tot de Vergiften, welken rechtstreeks onder het bloed gebragt worden, behooren de besmettende stoffen uit het byten van vergiftige dieren, en onder deezen voornaamlyk van adders en slangen. Hier op volgen ook veele toevallen in de levensdeelen, als Verzwakking, Slaap-zugt, verminderde en tusschenpoozende Slag (Pols) (‡), Benaauwdheid, Stuipen, Galbraaking, Ruisching der ooren, koud Zweet en Flaauwte, eer de Dood koomt. Het bewys wordt gegeeven met de Proeven van een Ratelslang op honden en andere dieren. Doch de uitwerking van het Amerikaansch Vergif, waar mede de Indiaanen de spitsen van hunne pylen bestryken, 't welk de geringste wonden, hier mede gegeeven, doodlyk maakt, schynt alles te overtreffen.

Vervolgens spreekt de Heer VAN GEUNS van de uitwaasemingen en dampen, welken, door de Ademhaling aangetrokken wordende, doodlyk zyn. Zodanige dampen uit Mynen koomende, hebben een verknaagend vermogen, waar mede zy op de Longe werken, op gelyke wyze, als te vore, van ingenomene Myn-vergiften, in de Maag, gezegd is. Hier toe worden ook gebragt de uitwaasemingen van Kalk, of eerst bepleisterde muuren. Ook zyn de dampen

(*) *Cicuta a Cuatica.* (†) *Napellus.* (§) *Opium.* (‡) *Pulsus.*

pen van lichaamen, welken ſlaap en wezen-loosheid veroorzaaken, ſchaadlyk; 't welk voornaamlyk op het Heulſap moet gepaſt worden. De damp van gloeijende koolen ſchynt ook ſlaap en den Dood te veroorzaaken; waar mede echter nog eenige andere toevallen verzeld gaan, als hoofdpyn, vermoeidheid, verduiſtering des gezichts, ſchielyk verval van krachten enz. De damp uit dranken, terwylze in giſting ſtaan door VAN HELMONT *Gas ſilveſtre* genoemd, doet iemant, die dezelve inademt, oogenbliklyk neervallen en ſterven.

Van een andere natuur, maar niet minder verderflyk zyn ſtinkende en rottige uitwaaſſemingen. Hier door wordt de lucht, welke wy inademen, onbekwaam gemaakt tot onderhoud van het leven. Behalve dit beſmetten zodanige uitwaaſſemingen de lichaamen, en maaken dat ziekten uit bederf ontſtaan, welken kwaadaartig en doodlyk, ja de Peſt gelyk zyn. Iet dergelyks wordt ondervonden in putten of holen met ſtilſtaande wateren, welken in langen tyd niet geopend zyn. Zwavel- en Myn-ſtoffelyke dampen, uit ſommige groeven, zyn ook kwaadaartig en doodlyk. Hier worden verſcheiden Proeven, inzonderheid door den beroemden NOLLET, in het bekende Honds-grot, te Napels, genomen, bygebragt; de uitwerkingen van welken allen moeilyker te verklaaren zyn dan van ſtinkende en rottige uitwaaſſemingen. Eindelyk ſpreekt de Schryver van de Blikſem en de Electriciteit, welken veel gemeenſchap onderling ſchynen te hebben, en waar van de uitwerkſelen, op de menſchelyke lichaamen, zeer groot zyn. De *Electriciteit*, welke tot geneezing van ſommige kwaalen ſtrekt, is doodlyk, alsze met te groote kracht werkt, gelyk door het voorbeeld van den Heer RICHMAN, Profeſſor te Petersburg beweezen wordt.

Zie hier nu de oorzaaken van den *Lichaamlyken Dood*, konſtig tot een Samenſtel gebragt, zo veel de verſcheidenheid en ondereenlooping van deze oorzaaken toe-

toelaat. Wy hebben 'er weinige van des Auteurs beredeneerde uitbreidingen, of aangevoerde bewyzen en voorbeelden konnen byvoegen; om dat wy anders de geheele Verhandeling hadden moeten overschryven. Het besluit, waar in de Heer VAN GEUNS een korte herhaling van het verhandelde, benevens de redenen van de Hoofd- en Onderverdeelingen heeft gemaakt, geeft nog eenig nieuw licht aan het geheel.

Verhandeling over de Natuur en Aart van de Klier- Knoest- en Kanker-Gezwellen, tevens aantoonende de volstrekte onmooglykheid om deeze laatsten door in- of uitwendige Middelen, dat is, door den weg van Verdwyning of Verzweering te konnen geneezen. Waar in te gelyk de Verhandeling van den Heer A. STÖRK, Roomskeizerlyken Lyf-Arts, *over de* Cicuta, *of Dolle Kervel, oordeelkundig onderzogt en ter toetze gebragt wordt, door* JACOB VAN DER HAAR, Heel en Hand-Arts van de Stad en het Hospitaal *der Hoofdstad's* Hertogenbosch. *Te* Amsteldam *by* Jac. van Heun 1761. 84 *bladz. in groot Octavo.*

WY hebben al vroeg onze twyfelingen, aangaande de geneezing van Knoest en Kreeft gezwellen, door middel van de *Cicuta*, van den Heer A. STÖRK, in eene Verhandeling, met opzet hier over geschreeven, voorgedraagen, met bescheidenheid, voorgesteld en aangeweezen. (*) De Proeven welken wy zelven hier omtrent genomen hebben, en ons van anderen gemeen gemaakt zyn, hebben ons in deeze twyfeling gesterkt; en te meer doen gelooven, dat de Heer STÖRK geen behoorlyk onderscheid gemaakt heeft in zyne opgegeevene waarneemingen, welke gebreken of Gezwellen Scrofuleuze, en welken in-

(*) Zie *de Letteroefening*. Iste D. pag. 338, 339.

inderdaat Knoeſt- of Kankeragtig waren. De eerſtgenoemden zyn geneeſlyk zonder de *Cicuta*, de laatſten wederſtaan alles, de *Cicuta* niet uitgezonderd; gelyk de voorbeelden van tyd te tyd en van alle kanten beveſtigen. Deeze bevinding maakte dat de groote drift van Proeven met de *Cicuta*, tegen de Kanker, te neemen, al wederom begon te verflaauwen, en dit Middel zou te mets in 't vergeet geraakt zyn, gelyk omtrent de *Bella Donna* gebeurt is, al hadt 'er zich niemant openlyk tegengekant. De Heer VAN DER HAAR heeft echter goedgevonden eene wederlegging te ſchryven van het gene de Heer STÖRK, van de kracht en werking der *Cicuta* hadt opgegeeven: want dit is het eigenlyk oogmerk van den Heer VAN DER HAAR, om gelyk hy met eens anders woorden, in de Opdragt, zegt, *het Gemeenebeſt dienſt te doen, met hen wyzer te maaken, en hunne ligtgeloovigheid te doen afleggen.*

Met het gene aangaande de natuur van de Klier- Knoeſt- en Kankergezwellen gezegt wordt, zullen wy ons niet ophouden. De Natuur van deeze Gezwellen is tot nog toe niet zo verklaard, dat 'er niet vry wat voor en tegen gezegd kan worden. Alleen wordt te recht aangemerkt, 't welk hier te pas koomt, dat in een Knoeſt en Kankergezwel, zulk eene ontaarting en verharding van het geheele wezen van het Klieragtig lichaam, waar in zulk een gezwel ontſtaan is, geſchiedt, dat men zich niet kan verbeelden hoe zulk een lichaam zou konnen ſmelten en verdwynen, of tot vorigen ſtaat herbragt worden. Die Knoeſtgezwellen, van of uit een lichaam genomen, onderzogt en betaſt heeft, kan het byna niet anders dan onmooglyk voorkoomen, dat zulk een lichaam door eenig middel zou konnen opgeloſt, of tot een goedaartige verzweering gebragt worden. De vrugtelooze Proeven van veelen, met de *Cicuta*, in ware Kankergezwellen genomen, hier by koomende, doen het voorgeeven van den Heer STÖRK door de vingers vallen, en de opgevatte hope van ſommigen, in vorige wan-

hope

hope op zulk een geneesmiddel, wederom overgaan.

De Heer STÖRK ſtelt groote kracht in de *Cicuta*, en raadt hierom dezelve, met omzigtigheid te gebruiken: de Heer VAN DER HAAR ſtelt 'er byna geene kracht in, noch ten goede, noch ten kwaade, en meent dat omzigtigheid, in dit geval, uit bygeloovigheid ontſtaat. Zelfs heeft hy in het Sap van de wortel niet iet dergelyks gewaar geworden, als Dr. STÖRK zegt ondervonden te hebben (*a*). Dus gaat het ligt, als men iemant tegenſpreekt, dat men meent zo wyd van hem te moeten wyken als het mooglyk is, om geenen ſchyn te geeven, dat men met zyn Partye ergens in overeenſtemt; en valt dus van het eene uiterſte in het ander.

Onze Schryver overloopt de gevallen door den Heer STÖRK opgegeeven, en wederlegt dezelven. Het Iſte Geval is, volgens den Heer STÖRK, een groot Knoeſtagtig Oorkliergezwel, aan een jonge Dogter, 't welk drie jaaren geduurd hadt. Na het vrugteloos gebruik van andere uit- en inwendige Middelen, hadt men haar drie weeken gegeeven de *Spiritus Fresmenti* met *Sublimaat*, doch ook te vergeefs. Men liet haar, agt dagen, alle dagen twee greinen *Extractum Cicutæ* gebruiken; en na deeze 16 greinen was dit Gezwel kleiner, weeker en beweeglyker; en na maar weinige dagen 4 greinen 's daags gebruikt te hebben, de helft verminderd, en binnen zeven weeken geheel geneezen. „ Het ſchynt zeker, wonderlyk ", zegt de Heer VAN DER HAAR hier op „, dat een driejaarig knoeſtag„ tig Gezwel, als de Schryver dit belieft te noemen, „ binnen agt dagen, en na 18 greinen *Extr. Cicutæ* „ (die een gezond menſch geruſt, op eenen dag, agt„ maal gebruiken mag) zo veranderd is. Ik maake „ daarom zeer veel bedenking, of ik dit niet veel'eer „ aan

(*a*) Men heeft reeds *Extract* uit het ſap van de de wortel der *Cicuta* bereid, tegen de Kanker gebruikt, zonder ſchade, doch ook vruchteloos.

„ aan het kort voorgaande gebruik van de *Sublimaat*;
„ of aan de gunſtige werking der Natuure, of aan die
„ beiden moet toeſchryven".

Verſcheiden volgende Gevallen worden, van onzen Schryver, op gelyke wyze tegengegaan: met aan te merken, naamlyk, dat de Gezwellen voor Knoeſtgezwellen opgegeeven, geen waare Knoeſt-; maar ſcrofuleuze Gezwellen geweeſt zyn, welken of door gemeene Middelen, of door begunſtiging van de Natuur dikwyls geneezen worden; welke Knoeſtagtige Gezwellen, door den Heer STÖRK genoemd zyn, en de redding van welken aan de *Cicuta* toegeeigend wordt.

Het zesde, agtſte en elfde Geval, van den Heer STÖRK voorgeſteld, worden voor waare, ja ontwyfelbaare Kankeragtige gebreken gehouden: maar geen van deeze drie is door de *Cicuta* geneezen. De Heer STÖRK zegt, dat hy, onder het gebruik van de *Cicuta* merklyke verbeetering zag, maar dat onvoorzigtigheid van den eenen, en bykoomende toevallen van de anderen deeze Lyders deeden ſterven, eer de geneezing volbragt ware. Onze Schryver antwoordt hier op, dat het niet zeldzaam is, in Kankeragtige gebreken, voor een tyd, eenige merklyke verbeetering te zien, welken aan onkundige hope van geneezing geeft; gelyk de ervarenis alle kundigen geleerd heeft; maar dat dit zelden van duur is. En wat de voorgewende doodlyke toevallen aangaat, welken de geneezing verydeld hebben; dat zulke toevallen zodanige Lyders ligt overvallen; en hen in het graf helpen.

Vervolgens telt de Schryver eenige Gevallen op, waar in hy de *Cicuta*, welke volgens voorgeeven van den Heer STÖRK nut moeſt doen, te vergeefs gebruikt heeft. Als, in een open Kanker aan den Neus, een Knoeſtgezwel en Kankerzweer in de Lip, een verharde Amandel in de Keel, twee ſponswyze uitwaſſen in de Keel, welken den Slokdarm vernaauwden, menigvuldige Oorklier-Gezwellen, waar in zelfs alle 24 uren

ten vyf Drachmen gegeeven werden van het *Extract* van de *Cicuta*; en alle Knoeſt-en Kankergezwellen, waar in hy of de Hoogleeraar BON het heeft laaten gebruiken, zelfs in veel grooter maate dan de Heer STÖRK heeft voorgeſchreeven. En dit wordt geſterkt met getuigeniſſen van gelyke natuur, van den geweezen Hoogleeraar CAMPER, in Amſterdam; den Heer SCHWENKE, in den Haag, en anderen.

Indien de Heer VAN DER HAAR met wat meer bezadigdheid, en minder, drift en verachtinge voor de Heeren STÖRK, DE HAAN en VAN SWIETEN hadt geſchreeven, en vooral, zonder zyne redenen tot beſchimping van gemelde Heeren te draaijen, ik geloove hy zou met dit Werkje meerder achting verworven hebben.

Merkwaardig Geval van een Opſtopping van de Pis.

DE Lyderes was een' vrouw van 23 jaaren, en in 't Hospitaal van *St. George*, onder het opzicht van *Dr.* DAWSON. Den 4 *April* 1756, hadt zy eene opſtopping van Water, en gevoelde geen aandrang om iet te loozen. In de zelfde maand gebeurdt dit nog tweemaal, eens vyf dagen, en eens negen dagen achtereen. De *Katheter* in de Blaaz' gebragt zynde, werdt naauwlyks eenig Water in dezelve gevonden. En van den 26 *April*, loosde zy geen Water, en gevoelde ook geen drang hier toe, in eenige maanden; geduurende welken tyd zy een warm en koud bad gebruikte, adergelaaten en gepurgeerd werdt; en haar Kliſteren met Terpentyn en een ſterk aftrekſel van *Pareira brava*, zonder gevolg, toegediend werden. De Lyderes kon, al dezen tyd, eens daags eten, maar zy gebruikte weinig vogt; zy was in ſtaat om te gaan en uit te ryden; maar ſliep weinig, ſchoon zy niet ſterk zweette, en haar huid geen reuk van Pis hadt. Zy hadt dikwils een bezwaarde Ademha-

ling

ling, met een droogen hoeſt; en zugtige Zwelling in de beenen, den buik, de heupen en het aangezicht: maar in de derde maand van de opſtopping werden dezen bedwongen door van zelfs koomende braakingen, en eenige buikopenende Middelen. De brakingen kwamen ſomtyds alle dagen, ſomtyds alleen op den derden dag; en ſchoon ze, doorgaans, kort na den eten voorvielen, kwamen 'er echter niets anders dan een pisgelykend vogt uit. Haare beenen en lichaam zwollen, naderhand, op een ongemeene wyze, en zy hadt een volſtrekte opſtopping van Water een geheel jaar en drie maanden. Op den 1. en tweeden van *Auguſtus* 1757 gevoelde zy een ongemeene ſteekende pyn, met groote hitte, langs haaren rugge en lendenen, en omtrent den buik en lieſch. Op den tweeden dag loosde zy drie uncen dik, ſlymerig Water, en den volgenden dag, Water als natuurlyke Pis; en dit bleef duuren, met alle dagen een weinig te loozen, tot op den zevenden dag, wanneer zy byna een pint ontlaſtte. De opſtopping is hier op, echter, wederom gevolgd, tien of veertien dagen lang, en eens twee maanden, geduurende welken tyd zy niet braakte, maar haar lichaam zeer opzwol. In *July* 1759. waterde zy gewoonlyk niet meer dan een half pint in 24 uuren, en ſomtyds nog naauwlyks zo veel in twee dagen. Haare ſlaap was op dien tyd weinig en onruſtig, zy hadt weinig eetluſt, haare beenen zwollen, en het overige lichaam teerde uit (*).

Dit geval zal veelen als zeer byzonder voorkoomen, gelyk het ook inderdaad is. Het is evenwel niet zonder voorbeeld. In de Aanmerkingen van C. TRIOEN wordt gewag gemaakt van een vrouwsperſoon, welke door een langduurige derdendaagſche Koorts en verzweering in de zyde, ten uiterſte verzwakt, eindelyk een opſtopping van Water kreeg, welke toen de Aanmer-

(*) Philoſ. Tranſact. Vol. LI. Part. 1. Art. XXV. Gentlem. Magaz. Auguſt. 1760. pag. 364.

merking geſchreven werdt; tot in het derde jaar geduurd hadt; zonder eenige zwelling of ontſteeking van de Lendenen of Buik, en zonder eenigen drang om te wateren. Zy zweette veel; en dit merkt de Heer TRIOEN aan, als eene te gemoetkooming van de afſcheiding van het Pis-vogt. Zy werdt evenwel wat ſterker, hadt alle maanden de Stonden, verteerde wel het gene zy nuttigde: alleen wanneer haar de Koorts overviel, braakte zy wel eens de ſpyze wederom uit. En zo leefde ze zonder van het niet wateren eenig merklyk ongemak te lyden (1).

(1) *Trioen*, Obſervat. pag. 26.

Een ongeneeslyke opſtopping van Afgang, door LE BOEUF, Luitenant Chirurgyn. *Te Coutras* (*).

DE Heer *Bourſeau*, koninglyk Notaris en Procureur van den Hoofdman te Coutras, een Man van zes en zeſtig jaaren, kreeg in de maand *December* 1757, nu en dan Kolyk-pynen, verzeld van Winden. Hy verdroeg dezelven, zonder eenig geneesmiddel te gebruiken, tot het begin van de volgende maand Mey, wanneer zyne Maag opzwol, en de Buik zich uitzette, en hy volſtrekt geen Afgang kon loozen. Hy beproefde verſcheiden Middelen, maar te vergeefs; hy braakte al wat hy innam, wederom uit; hier by kwam de Hik, en de Braaking werdt geſtadig zonder eenige tuſſchenpoozing. Men gaf hem Kwikzilver, tot vyf Uncen, doch vruchteloos. Hy ſtierf op den zevenden of agtſten dag van dit toeval; laatende zyne Geneesheeren in de gedagten, dat de oorzaak van zyne kwaale een Krinkeldarm (†) ware. Men opende het lichaam, en vondt de Darm-buis opgevuld met vloeibaare en bedurve ſtoffen, tot aan het beginſel van den Endeldarm, waar het beletſel plaats had, welk men zogt.

(*) Journ. de Medecine. Fevr. 1760. (†) *Volvulus.*

zogt. Hier was het vleeſchig uitwas, het welk de holte van den Darm geheel ſloot, ter lengte van 12 of 15 lynen; het was van een vaſt en ſamengepakt wezen, doch harder in 't midde, dan in den omtrek, en zo vaſt aan de wanden van het gedarmte, dat het niet dan één lichaam met het zelve ſcheen te maaken.

De Heer LE BOEUF ſchryft de voortkomſt van dit vleeſchig uitwas toe aan het zittend leven, welk de Heer *Bourſeau* gehouden hadt. Zyne beezigheden van Notaris en Procureur noodzaakten hem byna geſtadig te zitten; en wanneer hy eenigen geringen tyd vryheid hadt, gebruikte hy deze om te ſpeelen. Het begin van den Regten Darm eene ligte kromming, in dezen ſtand, moetende ondergaan, heeft dit aanleiding konnen geeven tot het gemelde uitwas, volgens het oordeel van den Heer LE BOEUF.

Vervolg van de verworpene

ANNIHILATIO ULTIMI TERMINI.

ACHTSTE AFDEELING.

Van de beveſtigde Zekerheid der van te vooren bygebragte Ryen oneindiger breuken.

ALle deeze Ryen van oneindige breuken zullen nu op tweederhande wyze onderzogt en getoetſt worden, als:

1. Met verwiſſelde tekenen van *plus* en *minus*.

2. Der *poſitive* en *negative* leden, hunne zom nog elk in 't byzonder.

In

In de eerſte Afdeeling komt dan voor

I. $\frac{4}{3} \div \frac{4}{9} + \frac{4}{27} \div \frac{4}{81} + \frac{4}{243} \div \frac{4}{729}$ &c.
met $1 + \frac{1}{3}$ vermenigvuldigd.

$\frac{4}{3} \div \frac{4}{9} + \frac{4}{27} \div \frac{4}{81} + \frac{4}{243} \div \frac{4}{729}$ &c.
$+ \frac{4}{9} \div \frac{4}{27} + \frac{4}{81} \div \frac{4}{243} + \frac{4}{729}$ enz.

dus $\frac{4}{3}$ het *Product*.
door $1\frac{1}{3}$ gedeeld, dat is $1 + \frac{1}{3} = 1\frac{1}{3}$

komt 1 voor de Zom deezer breuken, met verwiſſelde tekenen.

Poſitive *leden.*	Negative *leden.*
$\frac{4}{3} + \frac{4}{27} + \frac{4}{243}$ &c.	$\frac{4}{9} + \frac{4}{81} + \frac{4}{729}$ &c.
met $1 \div \frac{1}{9}$ vermenigv.	met $1 \div \frac{1}{9}$
$\frac{4}{3}$	en $\frac{4}{9}$ de *Producten*
gedeeld door $\frac{3}{9}$	door $\frac{3}{9}$
$1\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$

ge-addeerd en geſubſtraheerd, men verkrygt
2 voor de Zom als op pag. 51. en 1 voor het Verſchil, gelyk hier boven.

II. $\frac{9}{4} \div \frac{9}{16} + \frac{9}{64} \div \frac{9}{256} + \frac{9}{1024} \div \frac{9}{4096}$ &c.
met $1 + \frac{1}{4}$ gemultipliceerd.

is $\frac{9}{4}$ het *Product*, met $\frac{5}{4} = 1\frac{1}{4}$ gedeeld,

komt $1\frac{4}{5}$ voor het *geſummeerde* deezer breuken, met verwiſſelde Tekenen.

Poſitive *leden.*	Negative *leden.*
$\frac{9}{4} + \frac{9}{64} + \frac{9}{1024}$ enz.	$\frac{9}{16} + \frac{9}{256} + \frac{9}{4096}$ enz.
met $1 \div \frac{1}{16}$ - -	$1 \div \frac{1}{16}$ gemultipliceerd.
Product $\frac{9}{4}$	$\frac{9}{16}$ het *Product*.
ter weêrzyden gedeeld door $1 \div \frac{1}{16}$ of door	
men verkrygt	
$2\frac{1}{5}$ voor de Zom der *poſitive*.	en $\frac{1}{5}$ voor de Zom der *negative*.

te zamen vergaard, en ook van elkander afgetrokken, men heeft

3 voor de Zom als op pag. 52. en $1\frac{6}{7}$ voor het Verſchil, als op pag. 215.

III. $\frac{16}{7} \div \frac{16}{21} + \frac{16}{147} \div \frac{16}{245} + \frac{16}{1715} \div \frac{16}{2401}$ enz.
met $1 + \frac{1}{6}$ vermenigvuldigd,

komt voor het *Product* $\frac{16}{7}$, gedeeld door $\frac{6}{7}$, de *Quotient* is 6, het *geſummeerde* deezer breuken.

Poſitive *leden.* Negative *leden.*
$\frac{16}{7} + \frac{16}{147} + \frac{16}{1715}$ &c. $\frac{16}{21} + \frac{16}{245} + \frac{16}{2401}$ enz.
ter weêrzyden met $1 \div \frac{1}{21}$ vermenigvuldigd.

dan zyn $\frac{16}{7}$ en $\frac{16}{21}$ de *Producten.*
ter weêrzyden gedeeld door $1 \div \frac{1}{21}$ of door $\frac{16}{21}$

men zal vinden
$7\frac{1}{7}$ voor de Zom der *poſitive.* en $1\frac{1}{7}$ voor de Zom der *negative.*
ge-addeerd en geſubſtraheerd, men zal verkrygen
9 voor de Zom, gelyk op pag. 52. en 6 voor het Verſchil, zoo als hier boven.

IV. $\frac{121}{6} \div \frac{121}{36} + \frac{121}{216} \div \frac{121}{1296} + \frac{121}{7776} \div \frac{121}{46656}$ &c.
met $1 + \frac{1}{6}$ gemultipliceerd,

het *Product* is $\frac{121}{6}$, door $\frac{7}{6}$ gedeeld, de *Quotient* $17\frac{1}{7}$, zal het *geſummeerde* deezer breuken zyn.

Poſitive *leden.* Negative *leden.*
$\frac{121}{6} + \frac{121}{216} + \frac{121}{7776}$ &c. $\frac{121}{36} + \frac{121}{1296} + \frac{121}{46656}$ enz.
ter weêrzyden met $1 \div \frac{1}{36}$ vermenigvuldigd,

dan zyn $\frac{121}{6}$ en $\frac{121}{36}$ de *Producten.*
gedeeld door $1 \div \frac{1}{36}$ of door $\frac{121}{36}$

men zal verkrygen
$20\frac{36}{37}$ voor de Zom der *poſitive.* en $3\frac{36}{37}$ voor die der *negative.*
ge-addeerd en geſubſtraheerd, men verkrygt
$24\frac{1}{7}$ voor de Zom, als op pag. 53. en $17\frac{1}{7}$ voor het Verſchil, als hier boven.

In

In de tweede Afdeeling heeft men

I. $\frac{1}{2} \div \frac{1}{4} + \frac{1}{8} \div \frac{4}{16} + \frac{6}{32} \div \frac{6}{64} + \frac{7}{128} \div \frac{8}{256}$ enz.
Eens afgetr.
$1 \div 1 + 1 \div 1 \div 1 \div 1 \div 1 \div 1$
Tweemaal.
komt $\frac{1}{2}$ het *Product*, gedeeld door $1\frac{1}{2}$ maal $1\frac{1}{2}$
is de uitkomst $\frac{2}{9}$ voor het *gesummeerde* deezer breuken.

Positive *leden.*	Negative *leden.*
$\frac{1}{2} + \frac{1}{8} + \frac{6}{32} + \frac{7}{128}$ &c.	$\frac{1}{4} + \frac{4}{16} + \frac{6}{64} + \frac{8}{256}$ enz.
1. 2. 2. 2	2. 2. 2. 2
	2. 0. 0. 0

$\frac{3}{8}$ gedeeld door $\frac{3}{4}$ / $\frac{15}{16}$ ge-addeerd $\frac{5}{8}$

$\frac{5}{8}$ / $\frac{12}{9}$ voor de Zom der *positive*

$\frac{2}{3}$ gedeeld door $\frac{2}{18}$ / $\frac{2}{3}$ voor die der *negative*.

ge-addeerd en afgetrokken, men zal vinden
2 voor de Zom, gelyk op pag. 54. en $\frac{2}{3}$ voor het Verschil, als hier boven.

II. $\frac{1}{2} \div \frac{5}{4} + \frac{7}{8} \div \frac{9}{16} + \frac{11}{32} \div \frac{11}{64} + \frac{15}{128} \div \frac{17}{256}$ enz.
Eens afgetr.
$3 \div 2 + 2 \div 2 + 2 \div 2 + 2 \div 2$
$\frac{1}{2}$ gedeeld door $1\frac{1}{2}$
komt $\frac{1}{2}$
daartoe 1 zynde $\frac{1}{2} \div \frac{1}{4}$
$1\frac{1}{2}$
door $1\frac{1}{2}$ / is $\frac{2}{3}$ de uitkomst voor het *gesummeerde* deezer breuken.

Positive *leden.*

$\frac{1}{2} + \frac{7}{8} + \frac{11}{12} + \frac{15}{128}$ enz.

Eens

3. 4. 4. 4

$\frac{1}{2}$ gedeeld door $\frac{1}{4}$ / $\frac{2}{3}$ $+ 1\frac{1}{2} = 1\frac{1}{2}$

$2\frac{1}{6}$

door $\frac{1}{4}$ / $2\frac{1}{9}$ voor de Zom der *positive* tot malkander vergaard, komt 5 voor de Zom, als op pag. 54.

Negative *leden.*

$\frac{5}{4} + \frac{9}{16} + \frac{13}{64} + \frac{17}{256}$ &c.

Eens

5. 4. 4. 4

$\frac{4}{16}$ gedeeld door $\frac{1}{4}$ / $\frac{1}{3}$ $+ 1\frac{1}{4} = \frac{5}{4}$

$1\frac{7}{12}$

door $\frac{1}{4}$ / $2\frac{1}{9}$ voor die der *negative* en van malkander afgetrokken, is de Reft $\frac{7}{9}$, zoo als te vooren op p. 217.

III. $\frac{7}{A} \div \frac{11}{A^2} + \frac{15}{A^3} \div \frac{19}{A^4} + \frac{23}{A^5} \div \frac{27}{A^6} + \frac{31}{A^7} \div \frac{35}{A^8}$ enz.

Eens afgetr,

$7 \div 4 + 4 \div 4 + 4 \div 4 + 4 \div 4$

4 (A^3 zynde A = 4

door $\frac{1}{4}$ / 4 (A^2 * 5

$\frac{7}{8} \div \frac{6}{16}$ is $= \frac{14}{16} * 5$. 120 (- - -

124 (A^2 * 5

door $\frac{1}{4}$ / 31 (25 of $1\frac{6}{31}$ voor het *gefummeerde* deezer breuken.

Positive *leden.*

$\frac{7}{A} + \frac{15}{A^3} + \frac{23}{A^5} + \frac{31}{A^7}$ enz.

Eens

7. 8. 8. 8

Tweem.

$\frac{7}{8} + \frac{1}{64}$ het *Product.*

$\frac{113}{64}$

Negative *leden.*

$\frac{11}{A^2} + \frac{19}{A^4} + \frac{27}{A^6} + \frac{35}{A^8}$ enz.

Eens

11. 8. 8. 8

$\frac{11}{16} \div \frac{1}{256}$ het *Product.*

$\frac{173}{256}$

beiden gedeeld door $\frac{11}{16}$ maal $\frac{11}{16}$, zynde

$\frac{286}{256}$ / men zal verkrygen

$2\frac{1}{111}$

$2\frac{3}{225}$ voor de Zom der *positive* tot elkander ge addeerd, komt $2\frac{7}{9}$ voor de Zom, als op pag. 55.

en $\frac{133}{225}$ voor die der *negative* en afgetrokken, is de Reſt $1\frac{6}{25}$ voor het Verſchil, zoo als hier boven.

IV. $\frac{9}{B} \div \frac{17}{B} + \frac{25}{B^3} \div \frac{33}{B^4} + \frac{41}{B^5} \div \frac{49}{B^6} + \frac{57}{B^7} \div \frac{65}{B^8}$ enz.

Eens afgetr.

$9 \div 8 + 8 \div 8 + 8 \div 8 + 8 \div 8$

$\frac{9}{6} + \frac{1}{16}$ het *Product*, of $\frac{11}{16}$ gedeeld door $\frac{7}{6} * \frac{7}{8}$ dat is door $\frac{49}{36}$ / komt $1\frac{6}{49}$ voor het *geſummeerde* van deeze breuken.

Poſitive *leden.*

$\frac{9}{6} + \frac{25}{B^3} + \frac{41}{B^5} + \frac{57}{B^7}$ enz.

9. 16. 16. 16.

Negative *leden.*

$\frac{17}{B^2} + \frac{33}{B^4} + \frac{49}{B^6} + \frac{65}{B^8}$ enz.

17. 16. 16. 16.

$\frac{9}{6} + \frac{7}{216}$ of $\frac{331}{216}$

$\frac{17}{16} \div \frac{481}{1296}$ of $\frac{6113}{1296}$

ter weerzyden gedeeld door $\frac{11}{16}$ maal $\frac{11}{16}$, dat is door $\frac{121}{256}$, men zal verkrygen

$1\frac{761}{1225}$ voor de Zom der *poſitive* tot elkander vergaard, komt $2\frac{1}{25}$ voor de Zom, als op pag. 55.

en $\frac{611}{1225}$ voor die der *negative*, van elkander afgetrokken, is $1\frac{6}{49}$ voor het Verſchil, gelyk hier boven.

V. $\frac{12}{5} \div \frac{21}{C^2} + \frac{30}{C^3} \div \frac{39}{C^4} + \frac{48}{C^5} \div \frac{57}{C^6} + \frac{66}{C^7} \div \frac{75}{C^8}$ enz.

Eens

$12 \div 9 + 9 \div 9$ &c.

Tweemaal afgetr.

$\frac{63}{27} + \frac{3}{25}$ of $\frac{63}{27}$ gedeeld door $\frac{6}{5}$ maal $\frac{6}{5}$, dat is $\frac{16}{25}$ / is $1\frac{1}{4}$ de uitkomſt voor het *geſummeerde* dezer breuken.

Positive *leden.*	Negative *leden.*
$\frac{12}{C} + \frac{30}{C^3} + \frac{48}{C^5} + \frac{66}{57}$ enz.	$\frac{21}{25} + \frac{39}{C^4} + \frac{57}{C^6} + \frac{75}{C^8}$ enz.
12, 18, 18. 18.	21. 18. 18. 18.
$\frac{12}{5} + \frac{6}{125}$ of $\frac{306}{125}$	$\frac{21}{25} \div \frac{3}{625}$ of $\frac{522}{625}$

ter weêrzyden gedeeld door $\frac{24}{25}$ maal $\frac{24}{25}$, ofte door $\frac{576}{625}$, de *Quotienten* zullen zyn

$2\frac{21}{32}$ voor de Zom der *positive* tot elkander ge-addeerd, komt $3\frac{9}{16}$ voor de Zom, zoo als op pag. 56.	en $\frac{19}{32}$ voor die der *negative* van elkander afgetrokken, is $1\frac{3}{4}$ de Rest, gelyk hier voren.

VI. $\frac{19}{3} \div \frac{32}{D^3} + \frac{45}{D^5} \div \frac{58}{D^7} + \frac{71}{D^9} \div \frac{84}{D^{11}} + \frac{97}{D^{13}} \div \frac{110}{D^{15}}$ enz.

19 ÷ 13 + 13 ÷ 13 + 13 ÷ 13 + 13 ÷ 13

$\frac{19}{3} + \frac{6}{27}$ of $6\frac{5}{9}$ gedeeld door $\frac{10}{9}$ maal $\frac{10}{9}$, of door $\frac{100}{81}$ / is $5\frac{31}{100}$ de *Quotient* en het *gesummeerde* deezer breuken.

Positive *leden.*	Negative *leden.*
$\frac{19}{D} + \frac{45}{D^5} + \frac{71}{D^9} + \frac{97}{D^{13}}$ enz.	$\frac{32}{D^3} + \frac{58}{D^7} + \frac{84}{D^{11}} + \frac{110}{D^{15}}$ enz.
19. 26. 26. 26.	32. 26. 26. 26.
$\frac{19}{3} + \frac{7}{243}$ of $\frac{1846}{243}$	$\frac{32}{27} \div \frac{6}{2187}$ of $\frac{862}{729}$

aan beide zyden door $\frac{80}{81}$ maal $\frac{80}{81}$ gedeeld, dat is door $\frac{6400}{6561}$, men zal tot *Quotienten* verkrygen

$6\frac{1671}{3200}$ voor de Zom der *positive* tot elkander vergaard, komt $7\frac{47}{64}$ voor de Zom, als op pag. 56.	en $1\frac{679}{3200}$ voor die der *negative*, van elkander afgetrokken, is $5\frac{31}{100}$ het Verschil, als hier boven.

In

In de derde Afdeeling komen voor

I. $\frac{4}{D} \div \frac{9}{D^2} + \frac{16}{D^3} \div \frac{25}{D^4} + \frac{36}{D^5} \div \frac{49}{D^7} + \frac{64}{D^8} \div \frac{81}{D^9}$ enz.

Eens afg.

$4 \div 5 + 7 \div 9 + 11 \div 13 + 15 \div 17$

Tweemaal.

$4 \div 1 + 2 \div 2 + 2 \div 2 + 2 \div 2$

$\frac{2}{27}$ gedeeld door $\frac{4}{3}$,

komt $\frac{1}{18}$
daartoe $1\frac{2}{9}$

$1\frac{5}{18}$ gedeeld door $\frac{4}{3} * \frac{4}{3}$ of $\frac{16}{9}$

komt $\frac{23}{32}$ voor het *gesummeerde* deezer breuken.

Positive *leden.*

$\frac{4}{3} + \frac{16}{D^3} + \frac{36}{D^5} + \frac{64}{D^7} + \frac{100}{D^9}$ &c.

4. 12. 20. 28. 36.

4. 8. 8. 8. 8.

$\frac{4}{3} + \frac{4}{27}$ of $1\frac{13}{27}$

Negative *leden.*

$\frac{9}{D^2} + \frac{25}{D^4} + \frac{49}{D^6} + \frac{81}{D^8} + \frac{121}{D^{10}}$ &c.

9. 16. 24. 32. 40.

9. 7. 8. 8. 8.

$\frac{9}{9} \div \frac{2}{81} + \frac{2}{729}$ of $\frac{712}{729}$

door de *Cubus* van $\frac{8}{9}$, dat is $\frac{512}{729}$ gedeeld,

men zal voor de uitkomsten verkrygen

$2\frac{7}{64}$ voor de Zom der *positive* te zamen ge-addeerd, komt $3\frac{1}{2}$ voor de Zom, als op pag. 137.

en $1\frac{25}{64}$ voor die der *negative* van elkander afgetrokken, is $\frac{23}{32}$ het Verschil, gelyk hier boven.

II. $\frac{24}{5} \div \frac{46}{C^1} + \frac{75}{C^3} \div \frac{111}{C^4} + \frac{154}{C^5} \div \frac{204}{C^6} + \frac{261}{C^7} \div \frac{325}{C^8}$ enz.

24 ÷ 22 + 29 ÷ 35 + 43 ÷ 50 + 57 ÷ 64

24 + 2 + 7 ÷ 7 + 7 ÷ 7 + 7 ÷ 7

$\frac{7}{125}$ door $\frac{6}{5}$ gedeeld, is de *Quotient*

daartoe $\frac{\frac{7}{150}}{\frac{742}{150}}$, als $\frac{24}{5} + \frac{2}{25}$ of $\frac{122}{25}$

komt $\frac{730}{150}$ gedeeld door het Vierkant van $\frac{6}{5}$

of door $\frac{16}{25}$ / is $3\frac{91}{216}$ het *gesummeerde* deezer breuken.

Positive *leden.*

$\frac{24}{C} + \frac{75}{C^3} + \frac{154}{C^5} + \frac{261}{C^7}$ &c.

24 + 51 + 79 + 107

24 + 27 + 28 + 28

door $\frac{16}{25}$ / $\frac{\frac{28}{372\frac{5}{6}}}{\frac{7}{750}}$

daartoe $\frac{3762}{750}$

3769 (750

Negative *leden.*

$\frac{46}{C^2} + \frac{111}{C^4} + \frac{204}{C^6} + \frac{325}{C^8}$ &c.

46 + 65 + 93 + 121

46 + 19 + 28 + 28

door $\frac{16}{25}$ / $\frac{\frac{28}{728\frac{5}{6}}}{\frac{7}{9950}}$

daartoe $\frac{70154}{3750}$

7021 (3750

beiden gedeeld door het Vierkant van $\frac{16}{25}$, dat is

door $\frac{576}{625}$ / komt $5\frac{1165}{3456}$ voor de Zom der *positive* te zamen vergaard, komt $7\frac{23}{96}$ voor de Zom, zoo als op pag. 137.

door $\frac{576}{625}$ / komt $2\frac{109}{3456}$ voor die der *negative.* van elkander afgetrokken, is $3\frac{91}{216}$ het Verschil, gelyk hier boven.

III. $\frac{3}{1} \div \frac{15}{4} + \frac{35}{A^2} \div \frac{63}{A^3} + \frac{99}{A^4} \div \frac{143}{A^5} + \frac{195}{A^6} \div \frac{255}{A^7}$ enz.

3 ÷ 12 + 20 ÷ 28 + 36 ÷ 44 + 52 ÷ 60

3 ÷ 9 + 8 ÷ 8 + 8 ÷ 8 + 8 ÷ 8

$\frac{8}{12}$ door

$\frac{3}{16}$ door $\frac{5}{4}$ gedeeld,

komt $\frac{3}{5}$
daartoe $\frac{1}{4}$ als $3 \div 2\frac{1}{4}$

komt $1\frac{3}{25}$ gedeeld door het Vierkant van $\frac{5}{4}$,
zynde $\frac{25}{16}$ / is $\frac{23}{125}$ de *Quotient* en teffens het *gesummeerde* deezer breuken.

Positive *leden*.

$\frac{3}{1} + \frac{85}{A^2} + \frac{99}{A^4} + \frac{105}{A^6}$ enz.

3. 32. 64. 96.

3. 29. 32. 32.

$1\frac{13}{16}$ $3\frac{12}{256}$ of $\frac{1}{8}$
3 $\frac{3}{16}$ / 240
$4\frac{13}{16}$ - - toe $4\frac{13}{16}$ $\frac{3}{15}$ | 32 195

$4\frac{237}{240}$

Negative *leden*.

$\frac{15}{A} + \frac{63}{A^3} + \frac{143}{A^5} + \frac{255}{A^7}$ enz.

15. 48. 80. 112.

15. 33. 32. 32.

$\frac{33}{64}$ $\frac{33}{1024}$ of $\frac{1}{32}$
$3\frac{3}{4}$ $\frac{15}{16}$ / $\frac{1}{30}$
$4\frac{17}{64}$ - - toe $4\frac{17}{64}$

$4\frac{287}{960}$

tot weêrzyden gedeeld door het Vierkant van $\frac{15}{16}$,
of door $\frac{225}{256}$ / komt $5\frac{2117}{3375}$ voor de Zom der *positive* te zamen ge-addeerd, is $10\frac{14}{27}$ de Zom, zoo als op pag. 138.

en $4\frac{1008}{3375}$ voor die der *negative* leden. van elkander afgetrokken en $\frac{23}{125}$ het Verschil, gelyk hier boven.

In de vierde Afdeeling zyn geplaatst

I. $\frac{8}{D} \div \frac{27}{D^3} + \frac{64}{D^3} \div \frac{125}{D^4} + \frac{216}{D^5} \div \frac{343}{D^6} + \frac{512}{D^7} \div \frac{729}{D^8}$ enz.

8 ÷ 19 + 37 ÷ 61 + 91 ÷ 127 + 169 ÷ 217

8 ÷ 11 + 18 ÷ 24 + 30 ÷ 36 + 42 ÷ 48

8 ÷ 3 + 7 ÷ 6 + 6 ÷ 6 + 6 ÷ 6

8 + 5 + 4 + 1

dier-

dierhalven $\frac{8}{3} + \frac{5}{9}$ doen t'zamen $3\frac{2}{9}$
en $\frac{4}{27} + \frac{1}{81}$ - - - - $\frac{13}{81}$

$3\frac{31}{81}$ dit gedeeld door $\frac{16}{9}$

maal $\frac{16}{9}$, of door $\frac{256}{81}$ / is $1\frac{9}{128}$ de *Quotient* en teffens het *gesummeerde* deezer breuken met verwisselde tekenen.

Positive *leden.*	Negative *leden.*
$\frac{8}{3} + \frac{64}{27} + \frac{216}{243} + \frac{512}{2187}$ enz.	$\frac{27}{9} + \frac{125}{81} + \frac{343}{729} + \frac{729}{6561}$ enz.
8. 56. 152. 296.	27. 98. 218. 386.
8. 48. 96. 144.	27. 71. 120. 168.
8. 40. 48. 48.	27. 44. 49. 48.
48 (243	48 (6561
$\frac{8}{9}$ / 6 (27	$\frac{8}{9}$ / 6 (729
40 (-	349 (- -
72 (-	44*9 - 396 (- -
$\frac{512}{729}$ / 118 (27	27*81 - 2187 (- -
27	2938 (729
3186 (512	$\frac{512}{729}$ / 2638 (512
1593 (256	1319 (256
of $6\frac{57}{256}$ voor de Zom der *positive* te zamen vergaard, komt $11\frac{3}{8}$ voor de Zom, als op pag. 139.	of $5\frac{39}{256}$ voor die der *negative.* van elkander afgetrokken, is $1\frac{9}{128}$ het Verschil, als hier boven.

II. $\frac{8}{C} \div \frac{36}{C^2} + \frac{90}{C^3} \div \frac{176}{C^4} + \frac{300}{C^5} \div \frac{468}{C^6} + \frac{686}{C^7} \div \frac{960}{C^8} + \frac{1296}{C^9} \div \frac{1700}{C^{10}}$ &c.

$8 \div 28 + 54 \div 86 + 124 \div 168 + 218 \div 274 + 336 \div 404$

$8 \div 20 + 26 \div 32 + 38 \div 44 + 50 \div 56 + 62 \div 68$

$8 \div 12 + 6 \div 6 + 6$ &c.

+ 6

$\frac{6}{5}$ / + 6 (125
+ 1 (25
÷ 12 (-
+ 40 (-
+ 29 (25

of door $\frac{216}{125}$ / is $\frac{145}{216}$ de *Quotient* en teffens het *gefummeerde* deezer breuken met verwiſſelde tekenen.

gedeeld door *Cubus* van $\frac{6}{5}$, om dat daar driemaal de tellers zyn gefubſtraheerd geworden.

Poſitive *leden.*					Negative *leden.*				
$\frac{8}{C}+\frac{90}{C^3}+\frac{300}{C^5}+\frac{686}{C^7}+\frac{1296}{C^9}$ enz.					$\frac{36}{C^2}+\frac{176}{C^4}+\frac{468}{C^6}+\frac{960}{C^8}+\frac{1700}{C^{10}}$ enz.				
8.	90.	300.	686.	1296.	36.	176.	468.	960.	1700.
8.	82.	210.	386.	610.	36.	140.	292.	492.	740.
8.	74.	128.	176.	224.	36.	104.	152.	200.	248.
8.	66.	54.	48.	48.	36.	68.	48.	48.	48.

54 (3125
1650 (--
5000 (--
6704 (--

48 (78125
$\frac{24}{25}$ / 2 (3125
6704 (--
6706 (3125

48 (15625
$\frac{24}{25}$ / 2 (625
68 (--
900 (--
970 (625

ter weêrzyden gedeeld door de *Cubus* van $\frac{24}{25}$, dat is door $\frac{11824}{15625}$, men zal voor de uitkomſten verkrygen

$2\frac{3941}{5912}$ voor de Zom der *poſitive* te zamen ge-addeerd, komt $4\frac{21}{111}$ voor de Zom, als op pag. 139.

en $1\frac{5213}{5912}$ voor die der *negative*. van elkander afgetrokken en $\frac{145}{216}$ voor het Verſchil, gelyk hier boven.

$\frac{35}{56}$ / 192 (A⁷ / 64 (A⁵*5

188*5 - 940 (- -
112*80 - 8960 (- -
12*1280 - 15360 (- -
25324 (A⁵*5

$\frac{55}{56}$ / 192 (A⁵⁰ / 64 (A⁸*5

191*5 - 955
196*80 - 15680
159*1280 - 203520
54*20480 - 1105920
1326139 (A⁸*5

ter weêrzyden gedeeld door $\frac{225}{256}$ maal $\frac{225}{256}$, men verkrygt tot uitkomsten

$6\frac{101986}{253125}$ voor de Zom der *positive* te zamen ge-addeerd, komt $11\frac{52}{81}$ voor de Zom, als op pag. 141.

en $5\frac{60514}{253125}$ voor die der *negative*. van elkander *gesubstrabeerd*, en $1\frac{512}{3125}$ voor het Verschil, gelyk hier voren.

	B	B²	B³	B⁴	B⁵	B⁶	B⁷	B⁸
II.	77 ÷	405 +	1300 ÷	3200 +	6669 ÷	12397 +	21200 ÷	34020 &c.
	77 ÷	328 +	895 ÷	1900 +	3469 ÷	5728 +	8803 ÷	12820.
	77 ÷	251 +	567 ÷	1005 +	1569 ÷	2259 +	3075 ÷	4017.
	77 ÷	174 +	316 ÷	438 +	564 ÷	690 +	816 ÷	942.
	77 ÷	97 +	142 ÷	122 +	126 ÷	126 +	126 ÷	126.

$\frac{7}{6}$ / + 126 (B⁵ / + 18 (B⁴

+ 142*6 - 852 (- ÷ 122 (B⁴
+ 77*216 - 16632 (- ÷ 3492 (- ÷ 97*36
+ 17502 (B⁴ ÷ 3614 (B⁴

of door $\frac{2401}{1296}$ / 13888 (B⁴ gedeeld door $\frac{49}{36}$.*$\frac{49}{36}$ / komt 13888 (2401

of $5\frac{269}{343}$ voor het *gesummeerde* deezer breuken met verwisselde tekenen.

Po-

Positive *leden.*					Negative *leden.*				
B	B^3	B^5	B^7	B^9	B^2	B^4	B^6	B^8	B^{10}
77+	1300+	6669+	21200+	51925&c.	405+	3200+	12397+	34020+	76109&c.
77.	1223.	5369.	14531.	30725.	405.	2795.	9197.	21623.	42089.
77.	1146.	4146.	9162.	16194.	405.	2390.	6402.	12426.	20466.
77.	1069.	3000,	5016.	7032.	405.	1985.	4012.	6024.	8040.
77.	992.	1931.	2016.	2016.	405.	1580.	2027.	2012.	2016.

2016 (B^7

$\frac{35}{36}$ / 288 (B^5 * 5

1931 x 5 - 9655 (- -
992 x 180 - 178560 (- -
77 x 6480 - 498960 (- -

$\frac{1225}{1296}$ x 1225 / 687463 (B^5 * 5
216

1296
6 / 216 4124778
687463
1374926

148492008

door 7 verk. / 7503125

komt $\frac{21213144}{1071875}$ of $19\frac{847519}{1071875}$ voor de Zom der *positive.*

te zamen vergaard, komt $33\frac{2491}{3125}$ voor de Zom, als op pag. 141.

2016 (B^{10}

$\frac{35}{36}$ / 288 (B^3 * 5

2012 x 5 - 10060 (- -
2027 x 180 - 364860 (- -
1580 x 6480 - 10238400 (- -
405 x 233280 - 94478400 (- -

$\frac{1225}{1296}$ x $\frac{1225}{1296}$ / 105092008 (B^8 * 5

105092008

7503125

door 7 verkleind, men verkrygt $\frac{15013144}{1071875}$ of $14\frac{6894}{1071875}$ voor die der *negative.*

van elkander afgetrokken, is $5\frac{269}{343}$ het Verschil, gelyk hier boven.

	7	7^2	7^3	7^4	7^5	7^6	7^7	7^8	
III.	252 ÷	1458+	4896 ÷	12375+	26244 ÷	49392+	85248 ÷	137781	&c.
	252 ÷	1206+	3438 ÷	7479+	13869 ÷	23148+	35856 ÷	52533.	
	252 ÷	954+	2232 ÷	4041+	6390 ÷	9279+	12708 ÷	16677.	
	252 ÷	702+	1278 ÷	1809+	2349 ÷	2889+	3429 ÷	3969.	
	252 ÷	450+	576 ÷	531 +	540 ÷	540 +	540 ÷	540.	

$$
\begin{array}{rl}
 & +\ 540\ (7^5 \\
\frac{8}{7} & \overline{+\ 135\ (7^4 * 2} \\
+\ 576 \times 14 & -\ 8064\ (\ -\ - \\
+\ 252 \times 686 & -\ 172872\ (\ -\ - \\
\hline
 & +\ 181071\ (7^4 * 2 \\
 & \div\ 45162\ (\ -\ - \\
\hline
 & 135909\ (7^4 \times 2 \\
\frac{64}{49} \times \frac{64}{49} \text{ of } \frac{4096}{2401} & \overline{135909\ (8192} \\
\hline
\end{array}
\qquad
\begin{array}{rl}
\div 531 * 3 & \div\ 1062\ (7^4 * 2 \\
\div 450 * 98 & \div\ 44100\ (\ -\ - \\
\hline
 & \div\ 45162\ (7^4 * 2
\end{array}
$$

of $16\frac{4837}{8192}$ voor het *gesummeerde* deezer breuken.

Als men op de voorgaande wyze de Zom der *positive* en der *negative* leden zoekt, zoo vindt men

voor de eerste

$\frac{7659533}{147456}$ of $51\frac{139277}{147456}$ te zamen vergaard, komt $87\frac{43}{144}$ voor de Zom, gelyk op pag. 142.

en voor de laatste

$\frac{5213171}{147456}$ of $35\frac{52211}{147456}$ van elkander afgetrokken, is $16\frac{4837}{8192}$ het Verschil, zoo als hier boven.

In de zesde Afdeeling zyn geplaatst

$$
\begin{array}{lllllllll}
 & \underbrace{5} & \underbrace{5^2} & \underbrace{5^3} & \underbrace{5^4} & \underbrace{5^5} & \underbrace{5^6} & \underbrace{5^7} & \\
\text{I.} & 32 \div & 243 + & 1024 \div & 3125 + & 7776 \div & 16807 + & 32768 \text{ \&c.} & \text{Eens afgetr.} \\
\hline
 & 32 \div & 211 + & 781 \div & 2101 + & 4651 \div & 9031 + & 15961. & \text{Tweemaal.} \\
\hline
 & 32 \div & 179 + & 570 \div & 1320 + & 2550 \div & 4380 + & 6930. & \text{Driemaal.} \\
\hline
 & 32 \div & 147 + & 391 \div & 750 + & 1230 \div & 1830 + & 2550. & \text{Viermaal.} \\
\hline
 & 32 \div & 115 + & 244 \div & 359 + & 480 \div & 600 + & 720. & \text{Vyfmaal.} \\
\hline
 & 32 \div & 83 + & 129 \div & 115 + & 121 \div & 120 + & 120. & \\
\hline
\end{array}
$$

+ 121

$+ 121 (5^5$
$+ 129 * 25 + 3225 (-$
$+ 32 * 625 + 20000 (-$

$+ 23346 (5^5$
$\div 10970 (-$

$+ 12376 (5^5$ gedeeld door $\frac{226}{125} * \frac{36}{25}$

of door $\frac{7776}{3125}$ / komt $12376 (7776$

verkleind door 8 / $1547 (972$

$\div 120 (5^6$

$\frac{6}{5}$ / $\div 20 (5^5$

$\div 115 * 5 - \div 575 (5^5$
$\div 83 * 125 - \div 10375 (-$

$\div 10970 (5^5$

of $1\frac{575}{972}$ voor het *gesummeerde* deezer breuken.

Verder verkrygt men naar die te vooren dikwils aangehaalde wyze

voor de Zom der *positive* leden $\frac{4368625}{248832}$ of $17\frac{138481}{248832}$ te zamen ge-addeerd, komt $33\frac{267}{512}$ voor de Zom, als op pag. 143.

en voor die der *negative* leden $\frac{3972593}{248832}$ of $15\frac{240113}{248832}$ en, van elkander afgetrokken, $1\frac{575}{972}$ voor het Verschil, gelyk hier boven.

$\underbrace{9}\ \underbrace{9^2}\ \underbrace{9^3}\ \underbrace{9^4}\ \underbrace{9^5}\ \underbrace{9^6}\ \underbrace{9^7}\ \underbrace{9^8}$

II. $28 \div 198 + 800 \div 2375 + 5796 \div 12348 + 23808 \div 42525$ enz.

Eens afgetr.

$28 \div 170 + 602 \div 1575 + 3421 \div 6552 + 11460 \div 18717.$

Tweemaal.

$28 \div 142 + 432 \div 973 + 1846 \div 3131 + 4908 \div 7257.$

Driemaal.

$28 \div 114 + 290 \div 541 + 873 \div 1285 + 1777 \div 2349.$

Viermaal.

$28 \div 86 + 176 \div 251 + 332 \div 412 + 492 \div 572.$

Vyfmaal.

$28 \div 58 + 90 \div 75 + 81 \div 80 + 80 \div 80.$

$+ 81 (9^5$
$90 * 81 - + 7290 (-$
$28 * 6561 - + 183708 (-$

$+ 191079 (9^5$
$\div 42965 (-$

$+ 148114 (9^5$ gedeeld door $\frac{1000}{729} * \frac{100}{81}$

of door $\frac{100000}{9^5}$ / komt 148114 (100000

2 / 74057 (50000 voor het *gesummeerde* deezer breuken.

$\div 80 (9^5$
$\frac{10}{9}$ / $\div 8 (9^5$
$\div 75 * 9 - \div 675 (-$
$\div 28 * 729 - \div 42282 (-$

$\div 42965 (9^5$

Naar de zoo dikwerf te vooren aangetoonde wyze verkrygt men

voor de Zom der *positive* leden $\frac{441531243}{102400000}$ of $4\frac{31931243}{102400000}$. te zamen vergaard, komt $7\frac{2335}{16384}$ voor de Zom, als op pag. 144.

en voor die der *negative* leden $\frac{289862507}{102400000}$ of $2\frac{85062507}{102400000}$ van elkander afgetrokken, is $1\frac{74057}{50000}$ het Verschil, gelyk hier boven.

In de zevende Afdeeling ontmoet men

	8	8^2	8^3	8^4	8^5	8^6	8^7	
	1.80	÷936	+5280	÷20125	+59976	÷150920	+335616	enz.
Eens afgetr.	80	÷856	+4344	÷14845	+39851	÷ 90944	+184696.	
Tweemaal.	80	÷776	+3488	÷10501	+25006	÷ 51093	+ 93752.	
Driemaal.	80	÷696	+2712	÷ 7013	+14505	÷ 26087	+ 42659.	
Viermaal.	80	÷616	+2016	÷ 4301	+ 7492	÷ 11582	+ 16572.	
Vyfmaal.	80	÷536	+1400	÷ 2285	+ 3191	÷ 4090	+ 4990.	
Zesmaal.	80	÷456	+ 864	÷ 885	+ 906	÷ 899	+ 900.	

$$\begin{array}{r} 900\ (8^7 \\ \frac{9}{8}\ \overline{)\ 100\ (8^6} \\ 906 * 8 - 7248\ (- \\ 864 * 512 - 442368\ (- \\ 80 * 32768 - 2621440\ (- \\ \hline + 3071156\ (8^6 \\ \div 1925315\ (- \\ \hline 1145841\ (8^6 \end{array}$$

gedeeld door $\frac{81}{64} * \frac{81}{64} * \frac{81}{64}$

$$\begin{array}{r} \div 899\ (8^6 \\ \div 885 * 64 - \div 56640\ (- \\ \div 456 * 4096 - \div 1867776\ (- \\ \hline \div 1925315\ (8^6 \end{array}$$

of door $\frac{531441}{8^6}$ $\overline{)\ \text{komt } 114581\ (531441}$

door 3 verkleind $\overline{)\ 381947\ (177147}$ voor het *gesummeerde* deezer breuken.

Nu zal men verder vinden voor de Zom der *positive* leden

$$\frac{3255177072640}{145888171821}$$

of

$$22\frac{45637292578}{145888171821}$$

te zamen ge-addeerd, komt $42\frac{386691}{823543}$ voor de Zom, als op pag. 145.

en voor de Zom der *negative* leden

$$\frac{2940627284419}{145888171821}$$

of

$$20\frac{22863857999}{145888171821}$$

van elkander afgetrokken, is $2\frac{27653}{177147}$ het Verschil, gelyk te vooren.

	10	10^2	10^3	10^4	10^5	10^6	10^7	
II.	168	÷2484	+15744	÷46375	+201096	÷523418	+1193984	&c.
Eens	168	÷2316	+13260	÷48631	+136721	÷322322	+ 670566.	
Twee	168	÷2148	+10944	÷35371	+ 88090	÷185601	+ 348244.	
Drie	168	÷1980	+ 8796	÷24427	+ 52719	÷ 97511	+ 162643.	
Vier	168	÷1812	+ 6816	÷15631	+ 28292	÷ 44792	+ 65132.	
Vyf	168	÷1644	+ 5004	÷ 8815	+ 12661	÷ 16500	+ 20340.	
Zes	168	÷1476	+ 3360	÷ 3811	+ 3846	÷ 3839	+ 3840.	

$+ 3840 (10^7 \quad \div 3839 \times 11 \quad \div 42229 (10^6 \times 11$

$\frac{11}{10} / \overline{\qquad\qquad} \quad \div 3811 \times 1100 \quad \div 4192100 (\cdot \cdot$

$+ 3840 (10^5 \times 11 \quad \div 1476 \times 110000 \quad \div 162360000 (\cdot \cdot$

$3846 \times 110 \quad + 423060 (\cdot \cdot$

$3360 \times 11000 + 36960000 (\cdot \cdot \qquad \div 166594329 (10^6 \times 11$

$168 \times 1100000 + 184800000 (\cdot \cdot$

$+ 222186900 (10^6 \times 11$

$\div 166594329 (\cdot \cdot$

$55592571 (10^6 \times 11$ gedeeld door het Vierkant van

door $\frac{17\,71561}{1000000} / \overline{\qquad\qquad}$ $\frac{1331}{1000}$ of

$55592571 (19487171$

Voorts zal men verkrygen na de voorgaande wyze

voor de Zom der *positive* leden

$$\frac{1077443019128000}{31068844930233}$$

of

$$34\frac{21102291500078}{31068844930233}$$

te zamen vergaard, komt $66\frac{806159}{1594323}$ voor de Zom, als op pag. 146.

en voor die der *negative* leden

$$\frac{9888105045535 67}{31068844930233}$$

of

$$31\frac{25676311716344}{31068844930233}$$

van elkander afgetrokken, is $2\frac{16618229}{19487171}$ het Verschil, gelyk hier boven.

Uit al het tot hier toe bygebragte zal men klaarblykelyk gewaar worden de onomstootelykheid myner bewerkingen; en des te meer, nadien de Uitrekeningen, in de achtste Afdeeling voorgesteld, geheel en al verschillen met die geene, welke in de zeven eerste Afdeelingen zyn uitgewerkt. Men hoopt dat verstandige Wiskonstenaars hier uit veel nut zullen konnen trekken, en zy dit mogelyk, met 'er tyd, by de *Integraal*-Regel te pas brengen.

De

De natuurlyke gevolgen van goed en kwaad gezelſchap.

EEn eenzaam leeven, afgeſcheiden van alle verkeering met andere menſchen, is ongetwyfeld onzer natuure niet eigen, en beantwoordt geenszins aan 't oogmerk van den Schepper, die den menſch zeer wyſlyk zo ſterk eene neiging ter gezelligheid heeft ingeboezemd, dat dezelve niet t'onregte *een gezellig ſchepſel* genaamd moge worden; daar hy ons indiervoege voortgebragt heeft, dat wy elkanders hulp in veele gevallen behoeven, en elkanderen behulpzaam konnen zyn ter bevorderinge van ons welweezen; waar uit de onderlinge gezelſchappen tot nut en vermaak des menſchlyken leevens voortſpruiten. Dan, nademaal deeze gezelſchappen zeer verſchillende gevolgen hebben, naar maate dat ze ingerigt worden, zo dagt het ons niet oneigen, in gevolge der Verhandelinge in 't voorgaande Stukje, over *de noodzaaklykheid en nutheid van gezelſchap voor lieden van letteroefening*, dit onderwerp der gezelligheid wat breeder uit te breiden; en, met opzigt tot de menſchlyke t'zamenleeving in 't algemeen, onderſcheiden te doen zien, hoe ons die gezelligheid ſtaat te beſtuuren tot ons waare welzyn, dat buiten tegenſpraak het verſtandige en heilzaame doelwit van alle redelyke gezelſchappen behoort te weezen; het welk ons boven al in de eerſte plaatſe agt moet doen ſlaan op den aart der gezelſchappen waar in wy verkeeren, en op onze hoede doen zyn tegen de ſchadelyke gevolgen van kwaad gezelſchap, om in tegendeel, door 't aankweeken van goed gezelſchap, de voordeelige gevolgen, die daar aan verknogt zyn, te mogen erlangen. — Om dit te klaarder onder 't oog te brengen, zullen wy ons voor tegenwoordig bepaalen tot den natuurlyken invloed, die goed en kwaad gezelſchap op ons menſchen hebben; zo door 't geſprek, als door het voorbeeld van hun, met welken wy gemeenzaam omgaan.

Eene vriendlyke verkeering met menſchen van Verſtand en Deugd, (om van het goede eerſt te gewaagen,) is uit eigen aart geſchikt, om ook ons Verſtandig en Deugdzaam te maaken. — Het gemeenzaame onderhoud van hun, die zich, door naarſtige oefening bekwaam geworden zynde, met ernſt bevlytigen in 't onderzoeken en handhaven der Waarheid, en 't beſchaaven hunner weetenſchappen; en in oprechtheid den Godsdienſt manlyk en redelyk ter harte neemen, ſtrekt alleszins om ons op eene verſtandige manier te onderrigten in de kennis veeler nutte zaaken en waarheden, en een gereeder weg ter vorderinge in weetenſchap te baanen, dan wy door eene eenzaame oefening bewandeld zouden hebben: om ons terſtond te verſterken tegen alle twyfelingen, die anders in onzen boezem zouden blyven huisveſten: om ons ten klaarſte te leeren het onderſcheid tuſſchen waar en vals, zekerheid en waarſchynlykheid, op dat wy ons niet ligt laaten verleiden, of onvoorzigtig iets met te veel yver voorſtaan. Zy wekken ons geſtadig op tot alle mogelyke behoedzaamheid in onzen ganſchen handel, en tot eene oprechte benaarſtiging om regt te weeten en te doen het geen waarlyk goed en nuttig is. Zyn we in 't eene of andere geval afgeweeken van 't ſpoor der Waarheid en Deugd, hunne verſtandige Godsvrugt is, zonder uitſtel, op 't minlykſte werkzaam, om ons weder op den rechten weg te brengen; met alle beſcheidenheid te toonen, welke de oorzaak onzer afdwaalinge zy; en hoe wy ons in 't vervolg daar voor te wagten hebben. Bevinden wy ons in omſtandigheden, die onze ziel met droefheid vervullen, zyn we als twyfelmoedig, ten einde raads, hebben we onderrigting noodig; zy zyn terſtond bereydvaardig om alle troost, raad en onderrigting te geeven, om ons, zo veel in hun is, ten nutte te zyn. Dus worden we, door eene gemeenzaame verkeering met zodanige menſchen, van tyd tot tyd door nutte leſſen geleerd, en genieten menigvuldige gelegenheden, om

in

in zwaarwigtige en twyfelagtige gevallen een vriendlyk onderwys te erlangen: dienende alles tevens om ons de Deugd met yver te doen betragten, in zwakheid te verſterken, in vrees te doen hoopen, en naa bedreevene misſlagen weder te herſtellen. —— Hier by komt nog hun voorbeeldlyke wandel, die al 't voorgaande eene uitneemende kragt byzet, door ons ten ſterkſte ter navolginge aan te ſpooren; vermids de Deugd zich in hun voorbeeld als leevend voor ons vertoont, met alle haare beminnelyke hoedanigheden. Wy zien in hun het aangenaame van de ſtille geruſtheid en 't verſtandige vermaak eens Godvrugtigen: hun gedrag toont ons de mogelykheid, ja de gemaklykheid en genoeglykheid van een oprechten wandel, in 't najaagen der deugdsbetragtinge. Dit doet ons, onder de nevensgaande leeringen, op een gemeenzaamen ommegang met hun, al geſtadig iets afleggen van onze verkeerde neigingen, driftige hartstogten en dwaaze vermaaken; allengskens verkrygen wy, door navolging, eene gewoonte van geregelder leevenswyze te leiden; terwyl we hun gedrag beſchouwen, en ons over hen verwonderen, met eene aandoening van hoogagting, worden wy hun als ongevoelig eenigermaate gelyk. Door het geſtadige aanhouden van zodanig een gezelſchap gewennen wy ons, zonder moeite, aan eene wel geſchikte manier van leeven, die ons de Deugd beminnelyk maakt, en haar verſtandig ter harte doet neemen.

Zo is het goede het natuurlyke gevolg van goed gezelſchap; ganſch anders is 't gelegen met kwaad gezelſchap, dat uit eigen aart niets dan kwaad voortbrengt. Eene gemeenzaame verkeering, (we zullen niet zeggen met menſchen van genoegzaam geen oefening, en overgegeevene Godloozen; dezulken verdienen onze aanmerking in deezen niet; maar) met menſchen, die, hoewel met min of meer ſchrander-

heid bedeeld, vervreemd zyn van die waare wysheid, die den menſch allen kwaaden weg doet haaten; die gemeenlyk het beoogen van lichaamlyke welluſten of waereldſche vermaaken ſtellen, boven het ernſtige behartigen der Godsvrugt; eene gemeenzaame verkeering met zodanige menſchen, die, ſchoon voor 't oog der Waereld vry van ſaamroovende misdaaden, egter ver van deugdzaam zyn, zeggen we, is ten uiterſte gevaarlyk, en heeft natuurlyk, zo door geſprek als door voorbeeld, een zielverdervelyken invloed. —— Hun uitlokkende onderhoud loopt gemeenlyk over 't najaagen hunner geliefkoosde voorwerpen, de welluſten des lichaams of de vermaaken der Waereld; waar door zy onzen geeſt geſtadig vervullen ten minſte met ydele, zo niet volſtrekt zondige denkbeelden; en langs dien weg onze ziel dermaate verwilderen, (zo wy hun eenig gehoor verleenen, 't geen veel al ligtlyk geſchiedt,) dat wy van ernſtiger gedagten afgetrokken, tot nietwaardige, ja verkeerde overleggingen des harten vervoerd worden. Het groote uiteinde van hun geſprek is doorgaens ons aan te zetten tot eene zondige zogenaamde Vryheid, beſtaande in eene redelooze opvolging onzer driften; dat by hen, ſchoon 't hen ſlaaven hunner hartstogten maake, den naam van Vryheid draagt. En gelyk die Ongebondenheid in ſchyn by hen Vryheid heet, zo weeten ze eener menigte van Ondeugden den ſchyn der Deugd, of wel die van Geoorlofdheid te geeven: ligtvaardigheid is by hen leevendigheid; onkuiſche dubbelzinnigheden zyn geeſtige ſlagen; ydele woorden, zottenklap gaan onder den naam van blygeeſtigheid en kortswyl; trotſchheid in manieren en gelaat is deftigheid; hovaardy in het houden van een overbodigen pragtigen ſtaat is welvoegelykheid, ja Dronkenſchap en Overſpel, zo 't niet te verre gaa, is in de taal derzulken Vrolykheid en Galantery: zo is 't met deeze, zo is 't met veele andere zondige bedryven onder zodanige men-

menſchen: de egte benaaminge der zaaken zyn by hen verlooren, en daar door worden ook onze denkbeelden verbaſterd; terwyl onze hartstogten door hunne manier van voorſtellingen gaande gemaakt, en wy als ongemerkt medegevoerd worden, tot het bedryven dier ſchoonverniſte euveldaaden. Onder deeze medewerking onzer driften boezemen zy ons ſteeds in een afkeer tegen de zuivere Deugd, of verduiſteren ten minſte de denkbeelden van Godsvrugt, die ons nog eenigermaate mogten bezielen, zo dat ze trapswyze hunne kragt verliezen. Komen ons nog zomtyds gedagten van dien aart voor den geeſt, zy wenden alle poogingen aan, om hun tegenſtand te bieden; doen ons dezelven aanzien als bygeloovige denkbeelden, eene angſtige nauwgezetheid en fymelaary: eene verkeerde eerzugt of valſche ſchaamte wederhoudt ons niet zelden, om hun de verkeerdheid van deezen handel te ontdekken; wy worden van tyd tot tyd, door eene lafhartige toegeevendheid, gewoon met hun mede te loopen; zy ſtellen ons allenskens geruſter; en wy betragten eindelyk ondeugden, daar we voorheen ganſch afkeerig van waaren, zonder eenig nadenken. —— Dit heeft te meer plaats, om dat hun voorbeeld, even als hun geſprek, grootlyks ten kwaade dient. Hun voorbeeld trekt ons, door hun onderhoud verleid, ter navolginge; hier door is 't, dat zy ons ten kragtigſte verlokken, en onze gemoedsdriften dermaate in beweeging brengen, dat de denkbeelden der Deugd verzwakken; wel dra genoegzaam kragtloos worden; en wy in de zonde vallen. Gevallen zynde worden we onder alle de nevensgaande omſtandigheden van zodanig een gezelſchap, door het gezigt hunner ſtille geruſtheid in 't bedryven der ongeregtigheid, aangezet om het geweeten toe te ſchroeijen, om de knaagingen van een beſchuldigend oordeel te boven te komen, en voor al niet minder te zyn dan onze voorgangers.

Dit

Dit zyn, zo aan de eene als aan de andere zyde, de natuurlyke gevolgen van goed en kwaad gezelſchap; waar van we buiten de dagelykſche ondervinding, ons ontegenzeggelyk konnen verzekeren, wanneer we ſlegts in 't algemeen in aanmerking neemen, hoe de voorbeelden van hun, voor welken wy eenige agting of genegenheid hebben, zo groot eene kragt op ons gemoed hebben, dat zy die der redeneeringe gemeenlyk ver te boven gaa, overeenkomſtig met het bekende ſpreekwoord: *Leeringen wekken, maar voorbeelden trekken.* En de rede hier van is inderdaad niet ver te zoeken. Een ieder, die eenige oplettendheid gebruikt, wordt gereedlyk gewaar, dat onze redeneering eenigen tyd en eene afgetrokkene werkzaamheid onzer ziele vereiſcht; zo dat wy, om door redeneering tot een zeker bedryf bewoogen te worden, ons met oogmerk daar toe moeten verledigen, de zaak aandagtig beſchouwen en in haare gevolgen nagaan, eer wy tot eene overtuiging komen, die magtig is om op onzen wil te werken. Doch zo is 't niet met de voorbeelden; die komen ons van zelven voor de oogen, en toonen als in één oogenblik het geheele bedryf; die werken op de uiterlyke zintuigen van ons menſchen, gezellige ſchepſels; en daar door worden wy, overeenkomſtig met onze natuur, het kragtigſte aangedaan: gelyk zo een ieder weet, hoe zeer vermogende roerſels onzer daaden de uiterlyke zintuigen zyn, voor al in gevallen die beantwoorden aan onze neigingen; gelyk hier is het gezellige navolgen der geener voor welken wy eenige agting en genegenheid hebben. —— Hier benevens mogen we, met opzigt tot kwaade gezelſchappen in 't byzonder nog wel in aanmerking neemen:

Voor eerſt, dat men meer gevaar loopt van verleid te worden door zodanige niet deugdzaame menſchen, gelyk we boven aangeduid hebben, dan wel door overgegeevene Godloozen. De Zonde heeft dit altyd

tot

tot haar nadeel dat ze, onbedekt uitgevoerd, en tot het uiterſte gebragt zynde, haaren invloed verlieſt op het algemeene menſchdom: de Ondeugd moet eenigzins gematigd blyven en bewimpeld worden met een ſchyn van Deugd en Vryheid, om den menſch, die nog niet geheel afgeweeken is, verder te verlokken. Wy haaten gemeenlyk de Zonde als kwaad op zich zelve beſchouwd; maar we ſlaan zeer ligt over om dezelve als goed te liefkoozen, wanneer ze met eenige bedekſelen voorkomt. Van hier is 't dat die ondeugdzaamen het vermogen hebben om ons ter navolginge te trekken, en dat die Godloozen zulks zo gereedlyk niet konnen doen: de laatſten zyn genoegzaam in den haat van 't algemeene menſchdom, maar de eerſten worden veel al onder een ſchoonen ſchyn geagt en bemind; dat noodwendig min of meer plaats moet hebben in iemand die ons regt zal overhaalen ter navolginge.

Hier by komt ten tweede nog in aanmerking, dat kwaade gezelſchappen van meer invloed zyn dan de goede; in zo verre wy gemeenlyk ligter bewoogen worden ter navolginge van de kwaade, dan van de goede. Men wordt naamlyk de uitwerkſels van een goed gezelſchap niet regt gewaar dan door redeneering; nadien ter bereiking van de gevolgen der deugd eene ernſtige werkzaamheid onzer ziele vereiſcht wordt: daar we in tegendeel de vrugten van een kwaad gezelſchap terſtond genieten, door onze dierlyke hartstogten; die, eenmaal in beweeging gebragt zynde, ons kragtdaadig voortſleepen; terwyl ze onze redeneering eerſt voorkomen, en vervolgens tegengaan, zo wy niet met de uiterſte oplettendheid daar tegen waaken. In 't eerſte geval wordt dan onze naarſtige werkzaamheid vereiſcht, maar in 't laatſte zyn we grootlyks lydelyk by mangel van waakzaamheid; waar uit onvermydelyk moet voortvloeijen, zo wy niet ten uiterſte waakzaam zyn, het geen menig-

vul-

vuldig maalen plaats heeft, dat de invloed van 't laatſte veel grooter moet zyn, dan die van het eerſte.

Zullen wy derhalven de gezelligheid onzer natuure, in beantwoordinge aan 't oogmerk van onzen Schepper, ten algemeenen nutte en tot ons eigen welweezen regelen, 't is boven al hoognoodig eene gemeenzaame verkeering met ondeugdzaamen te vermyden, en een goed gebruik te maaken van 't gezelſchap derzulken, die ons door hun Verſtand en Deugd waarlyk heilzaam kunnen zyn: altoos gedagtig aan 't zeggen van *Plato; kwaade menſchen wryven altoos den geenen met wien zy verkeeren iets kwaads aan maar de goeden iets goeds;* en de les van *Seneca; een boos medgezel wryft den roeſt zyner ondeugden zelfs eenen oprechten en eenvoudigen aan; verkeer dan met zodanigen die u beter konnen maaken:* ter aanſpooringe van 't welke ook dient de uitdrukkelyke taal van Iſraëls wyſten Vorſt; *die met de wyzen omgaat zal wys worden; maar die der zotten medgezel is zal verbroken worden.* (*).

Dit onderwerp zal vervolgd en afgehandeld worden, met het aan de hand geeven van eenige regelen, welker waarneeming noodig is om een goed gezelſchap regt nuttig te doen zyn.

(*) *Plato in Socr. Apologia* p. 15. *Seneca Ep.* VII. *Salomons Spreuken* H. XIII. 20.

VRY-

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN

OVER DE

NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN,

die onlangs uitgegeven zyn.

Dichtlievend Veldgezang, door een Konſtgenoodſchap, onder de zinſpreuk Ars diligentia floret, *te Leiden, by* Pieter Delfos en Zoon, 1761. *in groot octavo* 16 *bladzyden.*

Dit Dichtſtukje behelſt ene niet onaangename beſchryving van een Landgezicht op een Zomerſchen Morgenſtond; de vinding is door een genomen zeer wel: de taal is redelyk zuiver, en de poëzy vloeibaar; indiervoege dat wy grond hebben om te verwagten, dat dit Genootſchap, de kunſt door naarſtigheid aankwekende, door den tyd goede vordering zal maken. Wy zullen den Lezer een ſtaaltje van dezen Veldzang onder 't oog brengen, en enige weinige aanmerkingen daar nevens doen gaan, die 't Kunſtgenootſchap, zo we vertrouwen, niet ten kwade zal duiden; als geſchreven, niet uit bedilzugt, maar met een oogmerk, om deszelfs Leden tot te meerder keurigheid aan te ſporen, indien deze onze papieren in hunne handen mogten komen; midsgaders ter waarſchouwinge voor jonge Dichteren, die dit ons geſchrift doorbladeren. —— De Dichter laat zich met opzigt tot de Weide aldus hooren:

Slae Fuichtoon band aan band! het lachend Veld ter eeren (1),

Ver-

(1) *ter eeren.* Wy konnen niet denken dat *eeren* hier het werkwoord is, als zynde dit geen Nederduitſche ſpreekwyze; en egter kan 't ook het naamwoord *eer* niet zyn, vermids dat geen meervoud heeft. Onze Dichter doet op de eerſte bladzyde *ſtede* rymen op *aanloklykheden*, dus zou hy ook hier op *keeren* hebben doen ſlaan *ter eere*: doch dit was *genade* op *paden*, waar van *Pels* in zyne *Dichtkunſt* zegt, dit zou by de voornaamſte Dichters

een' misſlag zyn,
Zulks is nu 't oordeel van de meeſte; en 't is ook 't myn.

Ter

Verrukt op d'edle kleur van 't levend groen gewas,
Doormengd met ſchoon gebloemt' gelyk een Hoftieras.
Ei zie! hoe 't morgenvocht gevormd in paerle dropjes
Doortintlend dekt, en kuſcht de naeuw-ontlooke knopjes,
En 't jeugdig klavergras, daer 't blonde Vee zig boud (2),
Den luſt des Landmans en zyn zorge aenbetroud.
Die vaek, wanneer by ziet de vruchtbre (3) *Uijers zwellen,*
Op boerſchen trant en toon, een deuntje doet verzellen (4)

Met

Ter voorkominge nu hier van te ſchryven *ter eeren* voor *ter eere* is den enen misſlag in de plaats van den anderen ſtellen, en aangaan tegen dien regel, welken *Vondel*, in zyne *Aanleidinge ter Nederduitſche Dichtkunſt*, ons geeft: *Men mag om het rym en de maet de tael niet vervalſchen.*

(2) *zig bouden.* Men zegt niet in 't Nederduitſch *zich bouden*, maer *zich onthouden*, wanneer men van iemand ſpreekt die zyn verblyf ergens heeft.

(3) *vruchtbre Uijers.* Dit is waarſchynlyk ene ſchryffeil, voor *vruchtbaere Uijers*, doch zo kan in den voorgaanden regel *zorge aanbetrouwd* niet verſchoond worden. Hier is de ſmelting der E niet in agt genomen; daar 't ondertuſſchen een vaſte regel in onze Nederduitſche Dichtkunſt is, *dat de* E, *in 't ſlot van een woord ene lettergreep makende, volgens de natuur onzer ſpraake, ſmelt, zo de volgende lettergreep met ene klinkletter begint.* Het was hier gereedlyk te veranderen, door te ſchryven, *zyn zorge toevertrouwd.* Mogelyk was de regel, (om *en* niet te hebben op de zelfde greep,) beter in 't geheel dus veranderd

De luſt des Landmans, zyner zorge toevertroud,

Te meer om dat de ſpreekwyze *Den luſt toevertroud* niet eigen is. We vinden dit overſlaan der ſmeltinge ook bl. 6, in den regel

Prael by 't Eenvoudige op 't Veld van ons papier.

't Eenvoudige op; hier ſmelt de E: doch dit is veelligt ene ſchryffeil als boven; hebbende de Dichter willen ſchryven

Prael by 't Eenvoudige op het Veld van ons papier.

(4) *verzellen.* Dit woord klinkt hier wat vreemd; daar is niets in dezen volzin, waar op dit *verzellen* ſlaat: want we konnen niet denken, dat de Dichter wil zeggen, dat hy *'t deuntje doet verzellen met zyn keel*; die ſpreekwyze wil ongetwyfeld zeggen, dat *by een deuntje, met zyn keel*, met ene heldre keel zingende, *doet verzellen*, vergezeld doet gaan; doch *waar mede*? dit blykt niet: de Dichter bedoelt mogelyk met den arbeid; dat de Landman, de Uijers plukkende, tevens een deuntje zingt, doch dit denkbeeld wordt hier niet uitgedrukt.

Met zyne beldre keel tot lof der buitenvreugd,
Het ſtrelend Landvermaak dat hem de ziel verheugd (5):
Zie ginds een dichten drom van witgewolde Schaepen
Geleid van 't hupp'lend krooſt des friſſen Veldmans *knaepen,*
Daer d'Echo van 't geblaet, in deze ſtreek geboord,
Veldminners aendagt in den uchtendſtond (6) *bekoord.*

Hiſtorie van Frederik den Derden, *bygenaamd* den Grooten, *Koning van Pruiſſen. Te Amſteldam, by* Dirk onder de Linden, 1761. *Zesde Deel, Eerſte Stuk,* 418 *bladzyden in octavo.*

EEn langwylig dagverhaal, in den ſtyl der Nieuwspapieren, van de Krygs-operatien in Duitſchland en de aangrenzende Ryken, gedurende het jaar 1759.

Kort Verhaal van de Oudheid, omzwerven en oorlogsdaaden van de beroemde Ridders van Maltha. Mitsgaders een Beſchryving van Maltha, zo deszelfs Gelegentheit, Grootte en bezondere Sterkte, door Jacobus Boſch. *Te Leeuwaarden by* Gerrit Treſling, 1761. *in octavo* 40 *bladzyden.*

EEn oppervlakkig berigt van de geſchiedenis der Ridderen van *Maltha*, dat voor 't Gemeen, 't welk geen gereede gelegenheid

(5) *dat hem de ziel verheugd.* Deze ſpreekwyze is onzer tale niet eigen; wy ſchreven liever *dat zyne ziel verheugd.* Behalve dat de ſpreekwyze beter is, zo rolt het vers, onzes oordeels, gemaklyker, uit rede dat 'er dan ene ſnyding is na den vierden voet, dat gemeenlyk aangenaam is, en de vloeibaarheid bevordert, gelyk *Huidecoper* in zyne *Proeve van Taal en Dichtkunde*, bl. 141, 147 en 617 doet zien.

(6) *uchtendſtond.* De Dichter ſpreekt doorgaans in dit Vers van den Morgenſtond, in 't begin uitdrukkelyk, en in 't ganſche beloop van 't dichtſtukje ontmoeten ons geen denkbeelden, die ons aanleiding geven om op den middag, of een later tyd van den dag te denken: des het ons zeer vreemd voorkwame, den Dichter zynen zang te horen eindigen met het ondergaan der Zonne; wy hadden dit Stukje gelezen met denkbeelden van den Morgenſtond, en ten einde naderende lazen wy,

Ei! galm het Veld ter eer een blyde zegetoon;
Maer zacht! . . . ô Zanggodin! ſtel onze zangdrift paelen:
De Weſtkim blooſt door 't licht van Phœbus gulde ſtraelen enz.

Dit kwam ons zeer onverwagt voor, en die verraſſing is, onzes agtens, hier niet fraai; het dichtſtukje breekt dus te ſtuits af, met een denkbeeld dat 'er niet eigen aan is.

heid heeft tot het lezen van breedvoeriger Schriften, enigzins van dienst kan zyn. Men vindt, buiten de wydlopige *Hiſtorie der Ridders van St. Jan, of der Maltheſche Ridders*, in een welgeregeld kort beſtek, het wezenlyke hunner geſchiedeniſſe, en 't geen hunne orde betreft, in de *Naukeurige Beſchryving der Afrikaanſche Eilanden, door* O. Dapper, bl. 105—116. Hier benevens kan met nut over dit onderwerp gelezen worden het geen de Heer *Du Mont* in zyne *Reyzen*, wegens *Maltha*, *Rhodes* en deze Ridderorde heeft aangetekend, bl. 185—204, en 291—305. Men vergelyke, zo 't iemand geluſt, ook daar mede de *Reizen van den Heer* de Thevenot, bl. 8—19, 197—201.

Hiſtoriſch Verhaal van het Kroonen der Koningen en Koninginnen van Engeland, *nevens alle de ceremonien en plegtigheden daar omtrend gebruikelyk. Uit het Engelſch vertault, door* J. v. G. *met Printverbeeldingen vercierd, in quarto* 131 *bladzyden.*

DIt Stukje, behelzende een eenvoudig en duidelyk berigt van de plegtigheden der Kroninge van Koning Jacobus den tweeden, en die van zyne Koninglyke Gemalin, meerendeels gevolgd in de volgende Kroningen, als die van Koning *William* en Koningin *Maria*, van Koningin *Anna*, en zyne gewezene Majeſteit *George* den eerſten; voorheen uitgegeeven by gelegenheid der Kroninge van Koning *George* den tweeden, en Koningin *Carolina*, wordt in deeze tyds-omſtandigheden niet oneigen den Lezer op nieuw aangeboden; als konnende ſtrekken ter opheldering en verklaringe der plegtigheden by zodanig ene gelegenheid gebruikelyk.

Brief van den Hooggeleerden Heere, den Heere Mr. Pieter Burman, *Hoogleeraar der Hiſtorien, Welſpreekentheid, Dichtkunde &c. te Amſterdam, aan deszelfs Broeder, den Hoog-eerwaarden Heere* Franc. Burman, *Hoogleeraar in de H. Godgeleertheid &c. te Utrecht, over de Boeken en Handſchriften van verſcheide Geleerde Mannen, uit de Boekery van wylen den Wel Ed. Geſtrengen Heere, den Heere en Mr.* Kaspar Burman, *ter quaader trouwe ontvreemt door* Chriſtoffel Saxe, *wel eer domeſtiquen onderwyzer en opziener van zyn Eds. Kindskinderen; thans Hoogleeraar, en onlangs Rector Magnificus der Academie te Utrecht. Uit het Latyn in 't Nederduitſch vertaald, en met eenige origineele Stukken en Aanteekeningen vermeerderd,* Ao. CIↃIↃCCLXI. *in groot quarto* 54 *bladzyden.*

VOlgens dit verhaal heeft de genoemde Heer *Saxe* zich ſchuldig gemaakt aan een zeer verregaande *Boekenroof*; ontvreemdende

lende ter kwader trouwe ene ganſche menigte van Boeken en Handſchriften van verſcheidene Geleerde Mannen uit de Boekery van den Wel Ed. Geſtr. Heer en Mr. *Kaſpar Burman*; den diefſtal enigermate ontdekt, hem onder 't oog gebragt, en door hem ten deele erkend zynde, heeft hy zynen beganen roof zoeken te verkleinen, door 't agterhouden van velen dier Boeken en Papieren; en by die gelegenheid zyne misdaad van diefſtal verzwaard door die van meinedigheid; als, volgens dit berigt, gebleken is, uit het geſtadig meerder afleveren van geroofde Schriften, naa herhaalde eden dat hy niets meerder onder zich behield; benevens dit heeft hy, gelyk de Heer *Burman* te kennen geeft, hem in perſoon durven laſteren als een valſchen beſchuldiger in dit geval; en dus misdaad op misdaad gehoopt. De Heer *Burman* heeft dezen Brief zeer ſcherp geſchreven, doch, naar den inhoud van dit verhaal, niet ſcherper dan de Heer *Saxe* verdient.

Eenige en wel de voornaamſte Gedrogten, de waardige Genees en Heelkunde in haare rechtſchape Leeden, onder ſchyn van waarheid, ontluiſterende, het bedrieglyke momaangezigt onttoogen of eenige en wel de voornaamſte oorzaaken, de wakkere Genees-en Heelkonſt Oeffenaaren, haaren regtvaardigen Roem ontroovende, en denzelven vereerende aan anderen, deezen t'eenemaal onwaardig, ontdekt; aangetoond; en valſch verklaard. Door ALEXANDER BALTHAZAAR, *Chirurgyn tot Leiden. Te Leiden, by* Karel Delfos 1761. *In groot octavo met het Voorwerk* 39 *bladz.*

UIt deezen Titel zal elk een niet ten eerſte begrypen, wat in 't werk vervat wordt. Het behelſt klagten en vertellingen, dat een Genees of Heelmeeſter op het einde van eene ziekte gehaald wordende, met den lof der geneezinge gaat ſtryken, terwyl een voorgaande, die vroeger gehaald is en zyn beſt gedaan heeft, om een goeden grond ter geneezing te leggen, met ondank zyn afſcheid wordt gegeeven; en Kwakzalvers dikwyls kundige en ervarene mannen voorgetrokken worden. Klagten en vertellingen zo oud miſſchien als de wereld; en welken men oneindige maalen hoort in gemeene geſprekken, inzonderheid waar eenige Chirurgyns en Doctoren by malkander zyn; en derhalve niet nodig om geſchreeven, en nog minder om geleezen te worden. Ook ſchynt de Schryver dit Werkje maar geſchreeven te hebben, om zyn luſt eens te voldoen, volgens zyn eige betuiging in de *voorafſpraak aan den Leezer*, (want dit Geſchrift is ook nog met eene Opdragt en Voorrede voorzien). „ Des eenen luſt ", zegt hy, „ ſtrekt „ hier toe, en des anderen weer daar toe. My behaagde voor „ het tegenwoordige deeze myne afgehandelde ſtof ".

Aantekening van eenige der Merkwaardigſte Voorvallen op het Edele Oost-Indies Compagnies Schip Kroonenburg. *By een gebragt, door* G. E. *Te Amſterdam, by* H. Rynders 1761. *In quarto* 2½ *bladzyden.*

EEn eenvoudig dagverhaal van ene tegenſpoedige Reis.

De al te groote Vryheid der Drukpers, geregtelyk tegen geſproken en bepaalt, 10 *bladzyden in quarto.*

EEn naedruk van 't Vertoog van den *Hollandſche Spectator.* No. 220. De uitſchryver heeft 'er hier en daar nog ene enkele ſpreekwys in veranderd, of 'er bygevoegd; doch alles wat van zyne hand is, verminkt den ſtyl of verduiſtert den zin. Dit is van de ergſte ſoort van *Letterdievery*; eens anders werk in ſtilte over te nemen, en 't onder zyne handen te bederven.

Agtervolgend Berigt der Papieren, raakende de zaak van den Heer O. Z. van Haren.

DE *Extraordinaire Letter-Courant van* L. P. van Ganzenoort, *in 's Gravenhage by Job. Thierry*, behelzende eene Naamlyſt deezer Papieren, uitgegeeven tot den 7den September, met byvoeging van de pryzen, waar voor 't meerendeel verkogt is, gepaard met eenige korte aanmerkingen, (geſchreeven in een ſtyl, die men den grappigen ſtyl zou willen noemen, doch waar aan het regte zout veel al ontbreekt,) brengt het getal deezer Papieren tot 52 nommers: en deszelfs Schryver belooft by gelegenheid een *Appendix*. Had de Heer *Ganzenoort* nog eenige weinige dagen gewagt met het uitgeeven van zynen *Catalogus*, zou hy 'er nog by hebben konnen voegen, *Aanmerkingen op den Voorlooper der Contradeductie; opgeſteld door een* Vrye Vries; *te Leeuwaarden, by A. Ferwerda:* een ſtukje dat niets doet tot het weezen der zaake, en grootlyks ingerigt is, om den Schryver van den *Voorlooper* op eene bitze wyze als partydig af te maalen. Hier mede, (dat niet te voorzien was, maar zeer wel beantwoord zou hebben aan 't Avertiſſement van deezen *Catalogus* in de Nieuwspapieren,) zou deeze *Naamlyſt* behelsd hebben, de Schriften uitgegeeven voor dat de *Contradeductien* het licht zagen; en de Schryver had miſſchien gelegenheid gekreegen, om zyn *Appendix* te beginnen met de *Contradeductien*, en de Papieren naa dien tyd in 't licht gebragt, waar mede zich als een nieuw tydperk deezer Schriften opent.

Hier in komt ons in de eerſte plaatſe voor, *Verdediging van Eggerig* van Tiddinga, *Generaal Majoor ten dienſte deezer Landen*, (ge-

(gedrukt *in 's Gravenhage, by Nicolaas van Daalen*;) in welke die Heer zich verder refereert aan de te gelyk uitgegeevene *Verdediging van de Heeren* Johan Alexander van Sandick; *en* Mr. Wilhelm van Hogendorp, (gedrukt in *'s Gravenhage by Pieter van Cleef en Pieter Gosse Junior*;) beiden ingerigt tegen de verregaande beschuldigingen vervat in de *Deductie van* Jr. Onno Zwier van Haren, *Grietman van Stellingwerf Westeinde.*

De *Verdediging* van den Heer *van Tiddinga* is, naa eene korte voorafspraak, tweeledig; en behelst voor eerst, eene *Wederlegging van de prætense alleguatien rakende des Verdedigers persoon in het gemeen*: en ten tweede van zodanige *alleguatien, die tot het geval in quæstie betrekkelyk zyn.* Nademaal onder deeze laatsten boven al in 't oog loopt *het leenen van des Verdeedigers kamer, ter ondersteuninge van de godlooste oogmerken*, zo blyft de Heer *Verdeediger* hier op breedvoerig staan; hy betuigt zyn kamer alleen geleend te hebben met dat inzigt, dat men den Heer *van Haren* aldaar het veiligst, zonder de zaak te doen éclatteeren, over de beschuldiging aangaande zyn crimen kon onderhouden: dat den Heer *van Haren* geen het minste geweld of molestie daar ter plaatse is aangedaan: en dat het gansche berigt van dien Heer deswegens in zyne *Deductie*, gelyk in veele andere byzonderheden, geheel bezyden de waarheid is. Ook tragt hy den Leezer onder 't oog te brengen, dat het geen de Heer *van Haren* dien aangaande schryft tegen alle waarschynlykheid aanloopt: het welk hy nog byzonderder poogt te doen zien, door 't voorstellen van twee reflexien; de eerste ontleend van zyn gedrag in 't gantsche beloop deezer gebeurtenisse, dat alleszins de blyken zyner aanhoudende genegenheid, en vriendschap jegens den Heer *van Haren* uitlevert; de tweede afgenomen uit het gedrag van den *Hr. en Mevrouw van Haren*, omtrend zynen persoon, naa het voorgevallene op die kamer; dat te vriendlyk en te vertrouwend geweest is, om plaats te konnen hebben naa een lafhartig bedoeld verraad. Op eene soortgelyke wyze, naar de natuur der zaake, gaat hy ook alle andere beschuldigingen, raakende zynen persoon en gedrag, in de *Deductie* gemeld, te keer; en versterkt zyn gezegde met het bybrengen van vereischte getuigenissen in de nevensgaande *Bylaagen.*

De *Verdediging* der Heeren *van Sandick* en *van Hogendorp* is, naa eene voorafgaande Inleiding drieledig. —— Het eerste Lid vervat *een eenvoudig en waarachtig verhaal van het geval in deszelfs weezenlyke omstandigheden.* Een verhaal dat, schoon in de uitwendige hoofdzaaken eenstemmig met dat van den Heer *van Haren*, egter in verre de meeste omstandigheden, die eene byzonderer overweeging verdienen, en eigenlyk het weezen der zaaken betreffen, lynrecht strydig is. Dit verhaal strekt grootlyks om den Leezer te onderrigten, dat de beschuldiging ten laste van den Heer *van Haren* op de eenvoudigste wyze hun ter ooren is gekomen: dat men alles heeft tragten aan te wenden, om het

eclat daar van te prævenieeren: dat de Heer *van Haren* een en anderwerf ſchuldbekentenis gedaan heeft, voor het tekenen der bewuſte Acte; dat men de behoorelyke middels in 't werk geſteld heeft, om die Acte van den Heer *van Haren*, benevens de verklaaringen der twee Dogteren, BETJE *en* CAROLINA geheim te houden: en dat de Famille, terſtond naa 't vertrek van den Heer *van Haren* uit *'s Hage*, met *Mevrouw van Haren* in eene goede verſtandhouding geleefd heeft. —— In 't tweede Lid worden verhandeld en getoetſt *die zaaken en omſtandigheden, welke het geval in queſtie zelfs uitmaaken, of daar mede zeer nauw verknogt zyn.* Dit Lid wordt verdeeld in de navolgende negen pointen. Het eerſte ſtrekt, om te toonen dat geen *Complot* in dit geval plaats gehad heeft. Het tweede, om te doen zien, dat, (geſupponeerd zynde dat de Heer *van Haren* niet onſchuldig was aan 't hem ten laſt geleide crimen) zyne twee Dogters, *Betje* en *Carolina*, aan wien zulks gebeurd zou zyn, niet alleen niet misdaan hebben, met zulks aan de Famille bekend te maaken, maar zich zelfs in de noodzaaklykheid gevonden hebben, om zulks te moeten doen. Het derde, om te demonſtreeren, dat, (in ſuppoſitie dat de Heer *van Sandick* en zyne Huisvrouw wettige reden hadden, om den Heer *van Haren* niet onſchuldig te houden aan 't bewuſte crimen,) derzelver conduites in 't ontbieden van de Bruid ten hunnen huize, en het by zich houden van dezelve en van Juffrouw *Betje*, als mede in 't ontdekken deezer zaake aan den Generaal *Tiddinga*, en den Dykgraaf *van der Duſſen* in alle deelen zyn irreprochabel. Het vierde, om te bewyzen, dat 'er, (in dezelfde ſuppoſitie,) door de Verdeedigers niet gepecceerd is, met het ontbieden van den Heer *van Haren* op de kamer van den Generaal *Tiddinga*, met het geſprek aldaar met hem gehouden, noch ook door het raadpleegen met de verdere perſoonen, aan welken de zaak, geduurende de Combuſtie, geopenbaard is. Het vyfde, om te betoogen dat de Verdeedigers, ook voor het paſſeeren der bewuſte Acte, wettige reden gehad hebben om te gelooven, dat de Heer *van Haren* niet onſchuldig was aan 't hem ten laſt geleide crimen. Het zesde, om te doen zien, dat de Verdeedigers niet alleen bevoegd, maar zelfs genoodzaakt zyn geweeſt die Acte van den Heer *van Haren*, midsgaders de verklaaringen van de twee Dogters te vergen; dat zulks met een goed oogmerk geſchied, en ook van een gewenſcht effect geweeſt is, tot dat de Heer *van Haren* heeft konnen goedvinden die Acte te contravenieeren. Het zevende, om te toonen, dat de wyze, waar op de gemelde Acte verkreegen is, niet ongeoorlofd is. Het achtſte, om te bewyzen, dat al het tot dus ver verrigte, door het daar op gevolgde gedrag van den Heer *van Haren* en de zynen, gewettigd en goed gekeurd is. Het negende eindelyk, om te betoogen, dat de Heer *van Haren* alleen de oorzaak is van alle de brouilleries en rampen, die in zyne Familie zyn ontſtaan, en nog geen einde genomen hebben. —— In 't vyfde en zevende point, welke

twee

twee inzonderheid overweeging verdienen, betuigen de Verdeedigers dat de jongſte Dogter *Maria Elizabeth*, doorgaans *Betje* genaamd, oud vyftien jaaren, het *tentamen* onbewimpeld te kennen heeft gegeeven, den 11de February 1760. by gelegenheid eener ondervraaginge deswegens, veroorzaakt door eenige bedenkelyke woorden, haar den voorgaanden avond ontvallen. Dat deeze verklaaring van *Betje*, dien zelfden dag, beveſtigd is door de toenmaalige Bruid, Juffrouw *Carolina*, op eene ondervraaging by die gelegenheid aan haar gedaan. Dat *Mevrouw van Haren*, den 13den dito, aan haare Zuſter *Mevrouw van der Duſſen*, en aan de Verdeedigers kennis gegeeven heeft, dat haar Man tot bekentenis was gekomen, en de waarheid van 't geen zyne Dogters ten zynen laſten ontdekt hadden, beleeden had; dat zy dit ook ten zelfden dage aan den Generaal *Tidding*a gerepeteerd had. Dat de Advocaat *de Roy*, die, door den Heer *van Haren*, als zyn Practiſyn werd geemployeerd, noit heeft geinſteerd op de onſchuld van den Heer *van Haren*, maar, in 't midden laatende wat daar van zou mogen zyn, abſolutelyk begreepen heeft, dat 'er een middel moeſt worden uitgevonden, om éclat voor te komen. Dat ook de Heer *van Haren* zelve den 16den dito aan den Collonel *van der Duſſen* volmondig beleden heeft, dat hy tot die ſchandelykheden van welken zyne Dogters hem betigt hadden, waarlyk was vervallen; alleen tot zyne verſchooning bybrengende, dat het geen tentamen van bloedſchande, maar alleen eene *Crimineele badinerie* genoemd kon worden. En wat bepaaldlyk aangaat de wyze van 't verkrygen der Acte, hier omtrend betuigen de Verdeedigers, dat geen onbetaamelyke middelen in 't werk geſteld zyn, dat men den Heer *van Haren* door geen bedreigingen, geweld, vrees noch eenige dwangmiddelen tot het tekenen der gemelde Acte heeft geforceerd: en ze tragten te doen zien, dat de reden welken de Heer *van Haren* in zyne Deductie bybrengt als beweegreden zyner ondertekeninge ongegrond en ongeymd zyn; en dat de waare reden alleen kan zyn, de overtuiging van zyn ſchuld, en de bekommering dat de zaak ontdekt en rugtbaar zou worden. Ze getuigen hier benevens, dat de Advocaat *de Roy*, die met den Collonel *van der Duſſen* als getuigen over die Acte geſtaan heeft, verklaard heeft, dat hy Advocaat, indien gemelde Collonel daar omtrend oneerlyk had gehandeld, ook een ſchelm zyn moeſt, of zich dan aan dezelve oneerlykheid had medepligtig gemaakt. Ook betuigen ze, dat de Heer en Mevrouw *van Haren*, den Collonel *van der Duſſen* de plegtigſte dankbetuiging voor zyne goede officien hebben gedaan; en dat Mevrouw *van Haren* gemelden Collonel, naa 't vertrek van haaren Man, met alle vriendlykheid ontvangen en behandeld heeft. —— Het derde Lid der Deductie behelſt eene beantwoording en afwending van zodanige *tegenwerpingen, vraagen en remarques, als anderzins, welke tot compleete refutatie van de Deductie niet ongetoucheerd konden worden gelaaten; met byvoeging van eenige, ze generaale als ſpe-*

ſpeciale reflexien, ter deezer materie dienende. Hier in tragten de Verdeedigers het gedrag der Heeren *van Hogendorp*, in de ſchutting der geboden op te heffen, en 't huwelyk te voltrekken, (naa 't ondertekenen der bewuſte Acte door den Heer *van Haren*,) te billyken; midsgaders te toonen, dat het niet onbetaamelyk, maar veel eer ten uiterſte raadzaam was, dat de twee Juffrouwen, *Betje* en *Carolina* aan 't huis van den Heer *van Sandick* haar verblyf bleeven houden; en dat de Bruid vervolgens niet uit het huis van Mevrouw *van Haren*, maar uit dat van den Heer *van Sandick* ten trouw ging. Vervolgens is hun doelwit reden te geeven, waarom ze niet geſchroomd hebben, op inſtantelyk verzoek, Juffrouw *Betje* aan Mevrouw *van Haren* te reſtitueeren; als mede te doen zien, dat het gedrag van den Heer *van Sandick* en deszelfs Huisvrouw, met en naa 't vertrek van Mevrouw *van Haren* na haaren Man, in alle deelen irreprochabel is. Hier by komt nog eene verdeediging van den inhoud van twee Brieven, door den Heer *van Haren*, als onbetaamelyke haatlykheden behelzende, in zyne *Deductie* ten hunnen laſte bygebragt: benevens eene wederlegging eener beſchuldiginge, in die *Deductie* voorgeſteld, als hadde de Heer *van Sandick* den Heer *van Haren* gecalumnieerd, ten opzigte van wanvoldoening van 't hem toegezeide huwelyksgoed; en verder eene vryſpraak der beſchuldiginge van ongodsdienſtigheid, in de *Deductie* ten laſte van den jongen Heer *van Hogendorp* aangedrongen. Eindelyk ſtellen zich de Verdeedigers voor den Leezer te doen opmerken, hoe onvoldoende de *Deductie* van den Heer *van Haren* is, zo door 't bybrengen van veele zaaken, die tot den ſtaat des verſchils niet doen, en 't verzwygen of genoegzaam overloopen van zaaken, die boven al in aanmerking komen; als door 't bybrengen van getuigen en getuigeniſſen, waar op geen ſtaat te maaken is, of die niets byzonders, dat ter zaake dient, beveſtigen: en laaſtlyk dat de *Deductie* zeer groote ſtrydigheden in 't gedrag van den Heer *van Haren* behelſt. Hier op is 't dat deeze Verdeediging, (met de noodige Bylaagen bekragtigd,) met een kort beſluit geeindigd wordt, waar in de Verdeedigers ten ſlot betuigen *het eenige but van dit geſchrift te zyn, de Waereld te doen erkennen, dat zy geen Complot tegens hunnen Vader en Schoonvader geſmeed hebben, om hem van zyne Ampten te ontzetten, en, benevens zyne talryke Familie, te ruïneeren, nog hem op eenige andere wyze misbandeld hebben*: als zynde dit geſchrift, gelyk in 't doorgaande beloop meermaals te kennen wordt gegeeven, niet zo zeer ingerigt om te bewyzen dat de Heer *van Haren* ſchuldig is, als wel, dat de Verdeedigers onſchuldig zyn, wettige reden gehad hebben om den Heer *van Haren* niet onſchuldig te houden, en ingevolge hier van op zodanig eene wyze te handelen, als in deezen ontvouwd wordt. —— En ten deezen aanzien moet men, onzes agtens, erkennen, (wat 'er ook van de zaak in queſtie, te oordeelen zy,) dat beide deeze *Verdeedigingen*, ter beantwoordinge der *Deductie*, met oordeel geſchreeven, en met eene redelyke bezadigheid en menagement ten aanzien van een Vriend, Vader en Schoonvader, door wien men zich ten uiterſte gelederd agt, opgeſteld zyn.

De Aloude Loop van den Beneden-Rhyn, *naa deszelfs verſpreiding, omtrend het tegenwoordige* Schenkenſchans.

Volgens de denkbeelden van den Heer Jan Bent, *in de eerſte zyner* zes Redevoeringen, over de aldervroegſte Vaderlandze Oudheden. *Te Hoorn by* Willem Breebaart, 1761. *in quarto, behalve de Opdragt. Inz.* 338 *bladzyden.*

DIt Stukje, dat de aandagt van de Liefhebberen der Vaderlandſche Oudheden natuurlyk tot zich trekt, behelſt zes Redenvoeringen, in welken de Schryver zich uitlaat over den alouden loop des *Beneden-Rhyns*; de engbepaaldheid van 't *Eiland der waare Batavieren*; het character van *Claudius Civilis*; het onderſcheid van 't *Batavia* door *Plinius* gemeld van dat door *Cæſar* aangeweezen; en 't eerſte *Staatbeſtier* van *Holland*, *Kennemerland* en *Weſt-Vriesland*: beſluitende dit zyn geſchrift eindelyk met het afweeren en beantwoorden eeniger tegenwerpingen. —— Vermids de Heer *Bent* in deezen gemeenlyk afwykt van den gewoonen weg, en zich doorgaande voorſtelt, die *Aldervroegſte Oudheden* te *ontzwagtelen en te zuiveren van de Vooroordeelen en Misgiſſingen der Schryveren van de laatere eeuwen*, zo heeft het ons niet ondienſtig gedagt, de denkbeelden van onzen Schryver wat onderſcheidenlyker na te gaan, om het beloop zyner ſtellinge, in derzelver t'zamenhang, den Leezer te duidelyker onder 't oog te brengen; en, door 't byvoegen van eenige korte aanmerkingen, de aandagt bepaalder te veſtigen op eenige byzondere omſtandigheden van dit geſchrift; en wel voor tegenwoordig met opzigt tot zyne eerſte Redenvoering, die omtrend 90 bladzyden beſlaat.

In deeze Redenvoering, welke ſtrekt ter naſpooringe van den alouden loop des *Beneden-Rhyns*, begint onze Auctеur, naa eene voorafgaande Inleiding, met

het berigt van *J. Cæsar*, die, (omtrend het jaar 56 voor *Christus*,) meldt, dat de *Rhyn*, den Oceaan naderende, zich in verscheidene gedeelten verspreidt, *veele en groote eilanden maakt, en met veele uitgangen in den Oceaan vloeit*: dat de *Maas* een gedeelte des *Rhyns*, de *Waal* genaamd, ontvangt, en, met het *Waalwater*, omtrend 80000 schreeden geloopen hebbende, in den *Rhyn* overgaat: van waar ook de zelfde *Cæsar* gewag maakt van de *t'zamenvloeding der Maaze en des Rhyns* (*). —— Hier uit leidt de Heer *Bent* af, dat de *Rhyn*, naa de afleiding der *Waale*, zonder de lengte van dien tak te rekenen, niet minder dan 80000 schreeden heeft geloopen, voor dat hy de *Maas* ontving; dat de *Maas* geen uitgang in Zee had, maar door den *Rhyn* in de Germaniſche Zee uitgestort werd; dat, den *Rhyn*, langs veele en groote *Eilanden*, welker inwoonders *geagt werden*, (gelyk *Cæsar* spreekt, en dus by hem niet regt bekend waaren) *by wis en vogel-eiren te leeven*, met veele uitgangen in den Oceaan vloeijende, die *Eilanden* nog verder dan 80000 schreeden van de verzaming der *Maaze* en *Waal*, aan of in Zee gelegen hebben: welk denkbeeld, zynes agtens, versterkt wordt, door 't bezef, dat de *Rhyn* niet gezegd kan worden binnenslands *veele en groote Eilanden* gevormd te hebben. —— Dit berigt, naar des Schryvers redeneering, overgebragt zynde op den tegenwoordigen staat, doet ons zien, dat onze zeestrand zo kragtig is afgenomen, dat die loop van den *Rhyn*, en de gedaante des Lands, volgens *Cæsar*, voor onze oogen verduisterd zy: als zynde van daar de *Maas* de *Waal* ontvangt, tot aan haaren overgang in den *Rhyn*, nu haaren uitgang in Zee, niet meer dan 46000 schreeden, of 11½ myl; zo dat 'er 34000 schreeden, of 8½ myl, weggenomen zyn (†). ——

Dee-

(*) *Cæsar de Bello Gall.* L. IV. C. 89, 91. (mihi C. 10, 15.)

(†) Deeze redeneering van onzen Schryver, zo van 't afneemen der stranden, als van 't uitloopen der *Maaze* in den *Rhyn*, is

Deeze wyder uitgeſtrektheid van den *Rhyn* in die dagen, ſtaaft onze Auctеur, met het gezegde van *Strabo*, die, meer dan zeſtig jaaren laater, nog ſchreef, *dat* Kent *de ooſterlyke uitſteekende hoek van* Brittanie *aan de* monden des Rhyns *gezien kon worden* (*); daar men heden tuſſchen onze oevers en *Kent* meer dan 20 Duitſche mylen vindt (†). Hier op bepaalt onze Schryver den loop des *Rhyns*, volgens *Cæſar*, in de nabuurſchap der *Maaze* na 't Weſten; en wel indiervoege, dat de hedendaagſche *Lek*, *Merwe* en *nieuwe Maas* den *Rhyn*, het *Maaswater* medevoerende, uitmaaken: zynde de *Maas*, by *Cæſar*, een onverdeelde Stroom, die, met het ontvangene *Waalwater*, geheel in den *Rhyn* overgaat.

Aan dit berigt van *Cæſar* hegt onze Auctеur vervolgens dat van *Tacitus*, die omtrend het jaar 70 na *Chriſtus* Voorzorger van 't Belgiſche Gallie was, en zegt, dat de *Rhyn*, met een doorgaanden kil vlietende,

is gegrond op eene plaats uit *Cæſar*, die verſchillende leezing en onderſcheidene verklaaring onderhevig is; op eene plaats waar in *Cæſar* ſpreekt van landen die hem niet regt bekend waaren; en ſchoon 't allen, die *Cæſars* ſchriften ooit doorbladerden, bekend zy, dat *Cæſar* in 't beſchryven deezer landſtreeke, by mangel van behoorlyke kundigheid, meer dan eens misſlagen begaan heeft, neemt onze Auctеur dit berigt van *Cæſar* als ten uiterſte nauwkeurig aan, en grondt hier op eene ſtelling, die een doorgaanden invloed op zyn geſchrift heeft. De Heer *Bent* tragt wel in zyne zesde *Redenv.* p. 307—311, de leezing dat de *Maas* in Rhenum tranſit, *in den Rhyn overgaat* te wettigen boven die, dat de *Maas* in Oceanum tranſit, *in den Oceaan overgaat*; doch op eene manier die ons tot nog niet voldoende voorkomt: vermids hy zich daar in voornaamlyk grondt op den zin, dien hy aan twee andere uitdrukkingen van *Cæſar* en *Tacitus* geeft; zo dat hy 't eene betwiſte door 't andere betwiſte tragte te bewyzen.

(*) *Strabo Geogr.* L. IV.

(†) Men heeft *Strabo* in zyne *Geogr.* L. I. p. 110 (Ed. Amſt. 1707) L. IV. p. 294 en 304, deswegens maar na te gaan, om gewaar te worden, dat *Strabo* in deezen zo nauwkeurig niet is, dat men zich hier volkomen op hem konne verlaaten: te meer, daar hy ook op andere plaatſen doet zien, dat hy niet nauwkeurig onderrigt was van onze Landen.

de, of maatlyke eilanden omvloeijende, *zich aan 't begin van den Bataviſchen akker aan twee ſtroomen deelt, zynen naam en heftigheid van loop behoudt, daar hy Germanie voorby ſtreeft*, (*vallende*, gelyk hy zich op eene andere plaats uitdrukt, *met hellende bedde op Gallie*) *tot dat hy zich met den Oceaan vermengt*; dat hy, *na den Galliſchen oever breeder en zagter heen vloeijende, van de bywoonders de Waal gebeeten wordt; wel dra deezen naam mede verandert in den ſtroom de* Maas, *en zich door derzelver geweldigen mond in den Oceaan uitſtort* (*). — Dus is, zegt de Heer *Bent*, die Rivier, welke nu benoorden *Schenkenſchans* omloopt, by *Tacitus*, de naambehoudende *Rhyn*; de *Waal* verlieſt zich eerlang in de *Maas*; de *Rhyn* ſtreeft *Germanie* voorby; de *Waal*, zo wel als de *Rhyn*, glydt af na den *Franſchen* zeekant; en de *Rhyn* vermengt zich met den *Oceaan*, maar de *Waal* gaat binnenslands over in de *Maas*. — Hier benevens ſchryft *Tacitus*, dat de *Rhyn*, van de *Alpen* komende, *zich in zynen loop met eene kleine kromte na het Weſten keert, en in den Oceaan mengt* (†), waar uit onze Schryver afleidt, dat de *Beneden-Rhyn* ſlegts eene geringe verandering van gedaante in zynen loop, onderworpen is; en dat die Rivier de waare *Rhyn* is, die, niet in het Weſt-Noord-Weſten, maar in 't *Weſten* uitgaande met den Oceaan vermengd wordt. Ook wil hy hier opgemerkt hebben, dat de *Maas* by *Tacitus*, gelyk by *Cæſar*, en alle Latynſche Schryvers, een onverdeelde ſtroom is. — Om nu *Tacitus* en *Cæſar* te meer eenſtemmig te maaken, zo tekent onze Auƈteur verder aan, dat *Tacitus* geen gewag maakt van die *veele en groote Eilanden*, om dat dezelven waarſchynlyk ten zynen tyde reeds door den Oceaan waaren weggenomen: en dit denkbeeld tragt hy te ſtaaven door eene andere plaats, in welke *Tacitus* gewag maakt van *eene ruimte als van een Zee, daar de Rhyn den ſtroom der Maaze den Oceaan aan-*

(*) *Tacit. Ann.* L. II. C. 6. *Hiſt.* L. V. C. 19.
(†) *De Morib.* C. I.

aangiet (*). Deeze uitdrukking toont, zynes oordeels, dat 'er aan den uitgang des *Rhyns* eene groote ruimte was, die niet bekneepen werd door veele en groote Eilanden; midsgaders dat de *Maas* door den *Rhyn* ontvangen en in Zee gebragt werd; zo dat die *geweldige mond der Maaze*, boven gemeld, die ruimte zy, waar door de *Rhyn* de ontvangene *Maas* in Zee uitſtort: dat overeenkomt met het zeggen van *Cæſar* (1).

Op de beſchryving van *Tacitus* volgt ten derde die van *Pomponius Mela*; welke in de eerſte eeuw der Christenheid bloeide. Deeze zegt ons dat de *Rhyn* van de *Alpen* afſtortende, met onveranderden en onverdeelden kil neerwaards ſtroomende, *niet ver van de Zee verdeelt wordt: de linkerhand*, zegt hy, *behoudt den kil en naam van Rhyn tot daar hy uitvloeit: ter rechterhand is hy eerſt eng, en zich zelven gelyk; daar naa, de oevers weerzyds geweldig inkrimpende, nu niet meer een vloed, maar een groot Meir. Als hy de velden bedekt heeft wordt hy 't Flie genaamd; en een Eiland van denzelfden naam omvat hebbende, valt hy wederom nauwer, en een vloed geworden in Zee* (†).

Het

(*) *Hiſt.* L. V. C. 23.

(1) Dit over een brengen van *Tacitus* met zich zelven en met *Cæſar* komt ons zeer gedrongen voor. Die in aanmerking neemt, dat *Tacitus* ſchreef, niet in 't jaar 70; maar naa den dood van *Nerva* in 't afloopen der eerſte, of wel met den aanvang der tweede eeuwe, gelyk de Heer *Bent* te kennen geeft, bl. 57, en dus naa dat de *Rhyn* door de tegenwoordige *Lek* uitliep, kan uit de omſtandigheden des Lands en den loop der Rivieren genoegzaam afleiden, dat *Tacitus* kon ſchryven, dat *de Maas met een geweldigen mond in Zee uitſtortte*, en dat de *Rhyn*, de tegenwoordige *Lek*, *den ſtroom der Maaze den Oceaan aangoot*. Spreekt nu *Cæſar* van den loop des *Rhyns* op eene andere wyze zulks is niet vreemd, aangezien hy volgens 't voorgezegde, omtrend 150 jaaren voor *Tacitus* ſchreef: men heeft zich derhalve niet zeer te bekommeren om *Cæſar* en *Tacitus* hier in eenſtemmig te maaken; te minder daar 't berigt van *Cæſar* ongedwongen verklaard kan worden van den ouden loop des *Rhyns*, even beooſten het tegenwoordige *Wyk te Duurſtede*, na *Katwyk in Zee*; van deszelfs t'zamenvloeding, met de *Maas* door den *Waaltak*, en met dezelve in *Zee*: in dit geval konden *Tacitus* en *Cæſar* in alles niet op dezelfde wyze ſchryven.

(†) *Mela, de ſitu Orbis* L. II. C. 3. (lees L. III. C. 2.)

—— Het perk van de verdeeling des *Rhyns* is hier, zegt onze Schryver, omtrend het tegenwoordige *Ysſeloort*; de rivier loopt van daar ter linkerzyde, behoudende den kil en naam van *Rhyn*, tot dat ze uitvloeit; zo dat *Mela* door de linkerzyde niet de *Waal*, maar den naambehoudenden *Rhyn* verſtaa, denzelfden met dien van *Cæſar* en *Tacitus* (1). *Mela* maakt, zo min als *Tacitus*, gewag van merkelyke veranderingen in den loop deezer linkerzyde; het welk onzen Aucteur doet beſluiten, dat deeze zyde geen veranderingen van belang in haaren loop onderhevig geweeſt zal zyn (2). Doch zo was 't niet met de rechterzyde; daar was de *Rhyn* eerſt *eng en zich zelven gelyk*, ter lengte naamlyk van de *Druſyner Graft* ſtrekkende zich van *Yſſeloort* ten Noorden tot in den *Yſſel*, waar door de *Rhyn* in de tegenwoordige *Zuiderzee* vloot; daar krompen de oevers ter wederzyde geweldig in, en de *Rhyn* werd een *groot Meir*, thans de *Zuiderzee*; van daar liep hy over de *velden*

(1) De uitdrukking van *Mela* is zo algemeen, dat ze niet bepaalend aanduide, of hy den *Katwykſchen-Rhyn* van *Cæſar*, of den *Lek-Rhyn* van *Tacitus* bedoele: zo *Mela* geſchreeven heeft voor 't jaar 72 naa *Chriſtus*, gelyk waarſchynlyk is, doet men veiligſt hem van den *Katwykſchen Rhyn* te verſtaan; vermids niets ter Waereld ons aanleiding geeft om voor dien tyd op den *Lek Rhyn* te denken.

(2) Dit is een beſluit uit het ſtilzwygen der Aucteuren dat niet veel kragt heeft. De Schryver grondt dit op de nauwkeurigheid van *Tacitus* en *Mela*; doch onze Aucteur onderſtelt doorgaande de uiterſte nauwkeurigheid in zyne Schryvers, zelfs in zo ver, dat hy, hier even te vooren het zeggen van *Tacitus*, dat de *Rhyn* na 't *Weſten* keert, onderſcheidt van een loop na 't *Weſt-Noord-Weſten*, als had *Tacitus* op eene ſtreek van 't Compas geſchreeven. Die de ſchriften der Ouden gewoon is te leezen, weet zeer wel, dat men uit zulk eene in hun vooronderſtelde volſtrekte nauwkeurigheid niet kan redeneeren. Ook kon *Mela*, genoegzaam oplettend zynde, zeer wel indiervoege ſchryven, al onderging de *Rhyn* ter linkerhand in zynen loop eenige verandering, om dat de *Rhyn* ter linkerhand geen veranderingen had, die zo beſchryvenswaardig waaren als ter rechterhand: het welk *Mela* op 't laatſte doet ſtaan blyven, zonder 't eerſte byzonderder in aanmerking te neemen.

den bedekten veele vlakten en droogten, die overſtroomd hebbende kreeg hy den naam van 't *Flie*; hier omvatte hy een Eiland, nu het *Flie* of *Vlieland* genaamd; dat omſtroomd hebbende werd hy *weder nauwer*, verkreeg de gedaante eener riviere, en viel in deezen vorm, als een *vloed*, de rechterarm des *Rhyns*, in Zee. Deeze uitvoerige beſchryving dier rechterzyde beantwoord', zegt onze Auctеur, zeer wel aan de in een gedrongene van *Tacitus*, wanneer hy ſpreekt van te *vaaren door de nieuwgedolvene Graft van Druſus, en van daar, door eenige Meiren, aan de Noordzee, tot de rivier de Eems te komen* (*); als mede wanneer hy zegt, dat *de meerder en minder Vriezen tot aan den Oceaan gezoomd zyn door den Rhyn, en bevloeid worden door ongemeene Meiren* (1), *die de Roomſche vlooten bevaaren hebben* (†). — Het laatſte gedeelte der beſchryvinge van *Mela*, de gedaante van een vloed, naa 't omhelzen van *Vlieland*, thans niet meer voor handen zynde, zo ſtrekt zulks den

(*) *Tacit. Ann.* L. II. C. 8.

(1) *Wy weeten*, zegt de Heer *Bent*, (ziende op deeze plaatzen uit *Tacitus*,) *geene redenen, waarom de Vertaalders* Lacus *in het meervoudige overbrengen, en niet in het eenvuldige.* Die rede egter is zeer klaar: het inzien der voorbeelden van de vierde Declinatie in de Latynſche Rudimenta, en 't leezen van den eerſten text by *Tacitus*, *Lacus inde pervehitur*, zou hem dit hebben konnen leeren; en zo hy dan nog getwyfeld had, zou hem het leezen van den tweeden text *ambiunt immenſos Lacus* ontwyfelbaar getoond hebben, dat hier geſproken word van *Meiren* in 't meervoudige. Het inzien van *Cellarii Geogr. Ant.* T. I. p. 262, zou hem ook voor de gedagten hebben konnen brengen, dat 'er waarſchynlyk etlyke kleiner of grooter *Meiren* geweeſt zullen zyn, daar tegenwoordig de *Zuider-zee* is; en dat *Mela* alleen gewag maakt van 't grootſte, onder den naam van een *groot Meir*. Zo begaan de oplettendſten misſlagen, die zeer wel te verſchoonen zyn; waarom we ook dezen niet in aanmerking genomen zouden hebben, was 't niet dat de Heer *Bent*, bl. 321, bovenmaate den draak ſtak met *Cluverius*, als had dezelve misgetaſt in 't woord *Vabalis* tot het Vrouwlyke Geſlacht te brengen. De Heer *Bent* is doorgaande wat ſcherp op andere; en van daar is een misſlag als deeze in hem niet wel over 't hoofd te zien.

(†) *De Morib.* C. 34.

den Heer *Bent* tot verdere beveſtiging zyner ſtellinge van 't afneemen der ſtranden (1); en doet hem giſſen, dat eene kleine helft van den Noorder-hoorn des *Rhyns* door den Oceaan is afgewrongen, omtrend ter zelfder lengte als we van den *Rhyn* ten Weſten volgens *Cæſar* miſſen, te weeten 8½ myl. Het komt hem voor dat 'er deswegens geen twyfel over kan blyven, daar de nog overgebleevene droogten voor die twee uitgangen hier aan genoegzaam beantwoorden: ſtrekkende zich het midden van den *Breebanks* buitenkant 6 mylen zeewaards van het punt van *Goerec*; en de *Noordhoek* van de *Breeveertien* 7½ myl van *Vlieland*: waar mede ook de afſtand der uiterſte boorden der banken en droogten van de Vlaamſche en Zeeuwſche kuſten na genoeg eenſtemmig is (2).

By de reedsgemelden voegt de Heer *Bent* nog ten vierde het berigt van *Plinius*, die men wil dat in 't jaar 79 naa *Chriſtus* by den *Veſuvius* het leeven verloor. Deeze gewaagt van *Helium* en *Flevum*, als *de monden door welken de Rhyn zich uitſtort; zich ten Noorden in Meiren, en ten Weſten in den vloed de Maas verſpreidende, boudt een middelmaatige kil*, zegt hy, *midden tuſſchen deezen zynen naam* (*). De *Rhyn* verſpreidt zich dan, volgens *Plinius* ten Noorden *in Meiren*, naamlyk door de *Dru-*

(1) De Heer *Bent* vooronderſtelt in deeze zyne redeneering dat het tegenwoordige *Vlieland* het oude *Flevo* is; hy grondt deeze vooronderſtelling alleen op de gelykklankigheid van naam; een manier van bewyzen, die ver van bondig is: daar kon oudtyds een Eiland *Flevo* binnen onze Zeeboorden gelegen hebben, en 't tegenwoordige *Vlieland* kon daar van nog de naambewaarder zyn. Op zulk eene vooronderſtelling, als onze Auteur hier maakt, onze oude ſtrand dermaate uit te breiden, is het vooroordeel niet bondig tegen gaan.

(2) Hier worden wederom twee zaaken vooronderſtelt, die bewys vereiſchen: eerſt eene gelykmaatige afneeming onzer ſtranden langs de geheele kuſt; en ten tweeden, dat de eenige oorzaak onzer droogten en banken is het afveilen onzer ſtranden, of 't overſpoelen onzer zeekuſten: twee vooronderſtellingen, die geenszins beantwoorden aan de dagelykſche ondervinding.

(*) *Plin. Hiſt.* L. IV. C. 15.

Druſyner Graft; en ten Weſten in de *Maas*, te weeten door de *Waal*: tuſſchen deeze twee behoudt een *middelmaatige kil zynen naam*; deeze is, zegt onze Schryver, de naambehoudende *Rhyn* van *Cæſar* en *Tacitus*. Doch de laatſtgemelde beſchryft die Rivier, als *behoudende zynen beſtigen loop*; hoe noemt hem dan *Plinius* hier een *middelmaatigen kil*? — Onze Auƈteur geeft ten antwoorde, dat zulks geſchiedt, in vergelyking met de breeder *Waal* ten Weſten, (die *breeder en zagter heen vloeide*, volgens *Tacitus*,) en de wyder *Meiren* ten Noorden, in betrekking tot welken de naambehoudende *Rhyn*, (ſchoon anderszins van *beſtigen loop*,) *een middelmaatige kil* genaamd kon worden (1). — De geheele *Rhyn* eindelyk, zich ten Noorden en ten Westen verſpreidende, tuſſchen beiden een middelmaatigen kil houdende, had, volgens *Plinius*, twee Monden, *Helium* en *Flevum*: meer uitgangen, zegt de Heer *Bent*, had de *Rhyn* niet (2), ook had hy 'er geen meer noodig, ja daar konden maar twee zeepoorten plaats hebben: want de *Rhyn* had niet meer dan twee doorgaande

(1) De oploſſing deezer ſchynſtrydigheid van *Plinius* en *Tacitus* is, naar ons inzien, zeer gezogt: zo onderſcheidene uitdrukkingen doen veel eer denken dat ieder een byzonderen loop op 't oog heeft: ook geeft *Plinius* hier geen de minſte aanleiding om te denken, dat hy door de *middelmaatige kil* een ſtroom verſtaat die eenigermaate gemeenſchap met de *Maas* heeft, gelyk *Tacitus* van zynen *beſtigloopenden Rhyn* aanduidt; maar veel eer het tegendeel, dewyl hy dien kil, als geheel onderſcheiden van de monden *Helium* en *Flevum*, als tuſſchen beiden ſtroomende, beſchryft. Uit dit alles is 't, onzes agtens, waarſchynlyker, dat *Plinius* door den *middelmaatigen kil* verſtaat den *Katwykſchen Rhyn*, die tuſſchen *Helium* en *Flevum* vloeide.

(2) De Heer *Bent* zou voorzigtiger en nauwkeuriger geſchreeven hebben; *Plinius* noemt geen meer uitgangen met naame; *Tacitus* en *Mela* maaken van geen meer uitgangen gewag: maar *Ptolemæus*, ſchryvende omtrend het midden der tweede eeuwe ſpreekt, in zyne *Geogr.* L. II. C. 9. uitdrukkelyk van *een ooſter-, weſter- en middelmond des Rhyns*, zynde de *middelmond* by hem de uitloop van den *Katwykſchen Rhyn*.

de ſtroomen (1); de een ten Noorden, door de *Druſyner Graft* na *Flevo* vloeijende, en de ander de *middelmaatige kil*, die de *Maas*, met het *Waalwater*, voor zynen uitgang ontving, en den *Oceaan aangoot*: en dit was, zegt onze Aucteur, reeds bekend ten dage van Keizer *Auguſtus*, van waar we by *Virgilius* leezen, van *den Rhyn met beide zyne hoornen* * (2). — De Heer *Bent* tekent vervolgens uit *Plinius* nog aan, dat de afſtand van *Helium* en *Flevum* was, *byna* 100000 *ſchreeden*; na genoeg de nog tegenwoordige afſtand van de Noordooſtzyde van *Vlieland* tot den Zuidweſtkant van het Eiland der *Batavieren*. Dat nu de laatſtgenoemde Zeepoort was omtrend het tegenwoordige *Vlieland* is onbetwiſtbaar; dat *Hellevoet* en *Hellevoetſluis* de naambewaarſters zyn van de eerſtgemelde is waarſchynlyk by onzen Aucteur: doch hy wil dat men hier wel agt geeve op het afneemen der ſtranden meermaals aangeduid; het welk veroorzaakt, dat men onmogelyk eene juiſte aftekening hier van kan geeven.

Uit dit alles beſchryft de Heer *Bent* den loop des *Beneden-Rhyns* in deezer voege. De *Rhyn* had drie takken; een, die zich langs *Meiren* door den mond *Flevum* ontlaſtte; een, die onder den naam van *Waal* overging in de *Maas*, en eindelyk de *naambehoudende Rhyn*, die, de *Maas* en 't *Waalwater*, voor zynen uitgang,

(1) Dan moet de *middelmaatige kil* van *Plinius* niet uitgeſtroomd hebben, dat niet waarſchynlyk is. De volgende verklaaring van onzen Schryver heeft geen grond by *Plinius*; deszelfs uitdrukking is veel gereeder uit het aangehaalde van *Ptolemaus* te verklaaren. Zie voorts beneden *bl.* 270, 271. (3).

* *Æneid.* L. VIII.

(2) De benaaming van *Rhenus bicornis* by *Virgilius* wordt zeer verſchillend uitgeleid, en onze Aucteur, om aan zyne uitlegging eenigen ſchyn te geeven, vindt zich genoodzaakt hier ter plaatſe eene uitvlugt te verzinnen; en te ſtellen, dat *Tucca* en *Varius* dit, naa den dood van *Virgilius*, eerſt geſchreeven hebben; dat eene loutere giſſing is, ter begunſtiginge van zyn gevoelen: iets dat voor al vermyd behoort te worden, als men vooroordeelen heeft tegen te gaan.

gang, ontvangen hebbende, zich door den mond *Helium* in den Oceaan uitſtorte: zo dat hy niet meer dan twee doorgaande ſtroomen en zo veel uitloopen had. De *Waal* vloeide breeder en zagter, ſtreefde na den Galliſchen oever, en verloor ſpoedig zynen naam, vallende binnenslands in de *Maas*, die een onverdeelden ſtroom bleef tot haaren overgang in den *Rhyn*. De Noorder *Rhynboorn* was aan veele vormverwiſſelingen onderhevig, eer hy zich met den Oceaan vermengde; maar de *Weſterboorn* had geen aanmerkelyke verandering van gedaante, beſtuurde zynen loop langs Duitſchland, viel met hellende bedde in of op Gallie, ontving voor zynen uitgang de *Maas*, en liep dus in Zee. Zo dat deeze laatſte, de *naambehoudende Rhyn* die Rivier zy, welke thans onder de naamen van *Rhyn*, *Lek*, *Merwe* en *Maas*, tuſſchen den *Briel* en *Maaslandsſluis* langs de *Hondeplaat* in Zee loopt (1). —— Dit is, zegt onze Auctеur, de *waarachtige Rhyn*, waar in de eigenlyke *Maas*, 80000 ſchreeden naa 't ontvangen der *Waale*, binnen onze nu verdronkene Landen, oudtyds is overgegaan, loopende de *Maas* waarſchynlyk voorby het tegenwoordige *Dordrecht*, ſnydende, tuſſchen *Beyerland* en *Putten*, de Landen van *Voorn* en *Stryen* van elkanderen, zonder toen nog de *Merwe* en *nieuwe Maas* te hebben voortgebragt. En ſchoon we, zegt hy, al mogten miſſen in deeze bepaaling des loops, men zal egter moeten erkennen, dat de zogenaamde *Merwe* geenszins de *oude Maas* kan zyn; en 't is niet bewysbaar, dat dezelve zich benoorden het Land van *Yſſelmonde* heeft gewenteld; egter heeft zich eene rivier langs die boorden zeewaards geſpoed; welke, de *oude Maas* niet konnende zyn, geweeſt moet zyn de weſterarm des *Rhyns*, die de *Maas* voor 't einde moeſt ontvangen en in Zee voeren (2). Dit

(1) Hoe ver deeze beſchryving, onzes agtens, doorgaa, is uit het reeds gezegde genoegzaam af te neemen.

(2) Zo de Heer *Bent* hier ſpreekt met opzigt tot den tyd van *J. Cæſar*, gelyk we hem natuurlyk moeten verſtaan, ſpreekt hy van onbewysbaare zaaken, volgens zyne eigene gronden.

Dit denkbeeld van den Heer *Bent* zeer ver afwykende van het genoegzaam algemeene gevoelen, zo beweegt hem zulks om dat gevoelen nader ter toetse te brengen. Men begrypt naamlyk doorgaande, dat de naambehoudende *Rhyn* (1) is het water, dat even beoosten *Wyk te Duurstede* door eene graft loopt op *Utrecht*, van daar na *Woerden*, en vervolgens door *Leiden* tot naby *Katwyk*, wordende in zynen loop door verscheidene wateren vermeerderd; dat het zelve water door den duinzoom plagt te dringen, en by het *Huis ter Britten* in Zee te storten. En dit gevoelen schynt terstond ten voordeele te hebben, dat aan dit water door eenige eeuwen, tot op den tegenwoordigen tyd, de naam van *Rhyn* is toegeëigend: doch men kan, zegt onze Auctеur, met den naam weinig vorderen, zo de zaak daar mede niet overeenstemt; men moet dan zien of de naam hier de zaak te hulp kan komen.

Hier toe komt voor eerst in aanmerking, de *toren van Caligula*, door hem, volgens *Suetonius*, *op den oever des Oceaans gesteld, om daar uit vuuren te steeken, om daar naar de vaart der schepen by nagt te bestieren* (2). Deezen tooren, zegt de Heer *Bent*, doet men den grondslag zyn van 't *Huis te Britten*; men plaatst denzelven op ons strand, aan een uitloop des *Rhyns* by *Katwyk*. Doch de woorden van *Suetonius* sluiten, zynes agtens, niet in dat die tooren gestaan heeft aan den uitloop eener riviere; vermids de vuurbaakens ook op andere plaatsen gesteld worden: veel minder aan dien van den *Rhyn*; nademaal 't nog niet eens beweezen is, dat *Caligula* dit op *onze Strand* gedaan heeft:

(1) Onze Schryver verstaat hier door de *naambehoudende Rhyn* by *Tacitus* niet alleen, maar ook by *Plinius* en anderen; doch uit het reedsgezegde is 't blykbaar, dat, volgens ons, de naambehoudende *Rhyn* van *Tacitus* niet, maar die van *Plinius* en anderen hier al in aanmerking komt.

(2) *Sueton. in Caligul.* C. 46.

heeft: de plaats waar, zegt de Heer *Bent*, is onzeker; doch omtrend *Katwyk* is tegen alle waarſchynlykheid, uit rede dat dit geval geſchied is, 20 jaaren voor het bevolken van dit Land; en dus eer zodanig een Vuurtooren hier te ſtade kon komen (1). —— Wat aangaat het *Huis te Britten*, door den Keizer *Severus* en *Antoninus Cæſar* geſtigt, waar op men ten tweeden agt heeft te ſlaan, de Heer *Bent* vindt in 't berigt van *Scriverius* deswegens niets, dat aanleiding geeft, om op een uitgang des *Rhyns* aldaar te denken. Volgens de waarneeming van 't jaar 1520 *liepen deszelfs fundamenten ten zuiden onder de duinen, en de muuren gingen op twee plaatſen zeer diep duinwaards in, in manier van een canaal, en of daar water tuſſchen beiden heen geloopen had: en de grond van 't Huis was gelegen* 300 *roeden van den Katwykſchen Kerktooren* (2). — Het *canaal*, hier gemeld, is, volgens onzen Auctenr, zo wel aan te zien voor een geheimen weg van dit Huis, als voor eene waterleiding: het liep, volgens de tekening, Zuiden en Noorden; was dus geen uitloop van den Rhyn, ten Weſten; en al had het na 't Weſten geloopen, zou zulks geen plaats gehad hebben; de fundamenten en muuren van 't Huis zouden, volgens die beſchryving, den doortogt verſtopt hebben. Indien men, zegt de Heer *Bent* verder, ſtelt dat dit gebouw geſtigt is op de oude grondplaaten van *Caſtigulas tooren*, aan de zee, zo moet men ook, daar 't in 't jaar 1520 *driehonderd roeden van den Katwykſchen Kerktooren lag*, ſtellen dat het ſtrand diestyds niet meer dan eene kleine vierde uur gaans was afgenomen, zedert het jaar 40 naa *Chriſtus*; dat geenszins, zegt hy, beant-

(1) De Landen, die beneden lagen, tuſſchen *Helium* en *Flevum*, waaren, volgens onzen Schryver, onbevolkt, tot op het jaar 60 naa *Chriſtus*; van dit denkbeeld maakt hy meermaals gebruik; in 't nagaan eener volgende Redenvoeringe zullen we gelegenheid hebben, om te zien, hoe bondig hy deeze ſtelling bewyze.

(2) *Scriverius Oud Batavia.* bl. 16.

antwoordt aan de reeds gemelde afneeming der ſtranden, noch ook aan de laatere ondervinding deswegens; die, zynes agtens, het gezegde, raakende de maat door *Cæſar* aan de *Maas* gegeeven, volkomen beveſtigt: het welk hem voor vaſt doet ſtellen, dat dit Huis zich. ten tyde der ſtigtinge, eenige uuren gaans binnenslands heeft verheven; zynde, volgens veelen, als een wapenhuis gebruikt (1). — Betreffende eindelyk de overſtuiving, waar door men wil dat deeze *Katwykſche Rhyn* met een vervaarlyk onweer verſtopt zou weezen; het komt hem ganſch niet waarſchynlyk voor, dat één eenige ſtorm zulks zou hebben konnen uitwerken; ja dit denkbeeld is hem, de omſtandigheden des Lands en der Rivieren in aanmerking genomen zynde, ganſch belachelyk (2).

Naa 't afweeren deezer denkbeelden ſtelt de Heer *Bent* in 't algemeen voor, dat de *Katwykſche Rhyn* niet beantwoordt aan de berigten van *Cæſar* en *Tacitus*, die den naam behoudenden *Rhyn* beſchryven als een ſterken vloed, die, voor haare uitſtorting in Zee, de *Maas* ontvangt: dat dezelve nog minder de *Noorderboorn* kan zyn: en dat derhalve, (geen ander deel des *Rhyns*,

(1) Men kan de onderſcheidene giſſingen over den dienſt van dit Huis, en zo ook over de plaats van den tooren zeer wel daar laaten; deeze zaaken komen meer in als bykomende, dan wel als weezenlyke bewyzen: dat het Strand hier omtrend merkelyk afgenomen zy, dat ook het zelve op andere plaatſen, by byzondere gelegenheden, zeer ſterk geſleeten zy, is buiten kyf; maar dat men ons ganſche Strand langs eene doorgaande gelyke afneeming moet vooronderſtellen, werwaards de redeneering van onzen Schryver ons zou willen leiden, is, volgens de ondervinding, niet waarſchynlyk; en de Heer *Bent* drukt zich desaangaande gemeenlyk wat ſterk uit.

(2) Dit bewys is te ſterk getrokken. 't Is zeker den Schryver niet onbekend, dat men gemeenlyk de verzwakking van den *Katwykſchen Rhyn*, en de verſtopping van deszelfs mond, niet toeſchryft aan één eenigen ſtorm, maar aan veele met elkanderen gepaard gaande oorzaaken De denkbeelden van anderen gebreklyk, en daar door beſpotlyk, voor te ſtellen, is niet regtmaatig, en den onbedagten zand in de oogen werpen.

Rhyns, dan die kenmerken draagende, in Zee geloopen zynde,) de *Katwykſche Rhyn* nooit zodanig een doortogt gehad heeft (1). —— Hier op tragt onze Aucteur byzonderder in 't breede te bewyzen, dat dit water nooit de ſterke drift en naambehoudende *Rhyn* heeft konnen zyn. —— De gedaante, zegt hy, ſpreekt dit tegen: de wydte van dit telgje komt in geen vergelyking by die van den *Rhyn*: ſpreekt men van inkrimping, naa de afleiding in de *Lek*, en 't verzanden by *Katwyk*, hy betuigt vergeeſſch te zoeken na de blyken der inkrimpinge aan zodanige rivieren eigen (2): en maakt eene tegenſtelling tuſſchen het afſlyten der oevers van de *Lek*, en den *Katwykſchen Rhyn*; daar 'er zedert de ſchepping der Waereld tot op het graaven der *Druſyner Graft*, genoegzaam 4100 jaaren, omtrend de helft meer water door deezen *Rhyn* had moeten gaan, dan 'er zedert het vernielen van 't *Dykwerk van Druſus*, omtrend 1700 jaaren lang, naar dit denkbeeld, geloopen zou hebben: en deeze tegenſtelling toont, naar zyne gedagten, de misgiſſing openlyk aan (3). —— Hier komt nog by het vermogen des *Rhyns*. Men wil, zegt de Heer *Bent*, dat de ſterke drift des *Rhyns* zich over de 4000 jaaren alleen by *Katwyk* ontlaſt heeft; deeze drift is, vol-

(1) Hoe ver deeze redeneering, onzes agtens, doorgaa is uit het reeds gezegde af te neemen.

(2) Eens toegeſtaan zynde dat ze den Heer *Bent* ganſchlyk niet te toonen waaren, zo zou dit nog geen bewys voor hem verſtrekken: eene rivier, die verdroogd en verzand is, laat naa een verloop van etlyke honderd jaaren niet altoos zodanige volſtrekt ontegenzeggelyke blyken over; voor al niet als de daar aan gelegene landeryen tot byzondere gebruiken geſchikt zyn.

(3) Dit is een argument dat luid ſchreeuwt, doch weinig betekent: waar toch zou de Heer *Bent* geleezen hebben, dat de *Rhyn* van de ſchepping der Waereld af tot in onze Landen geſtroomd heeft? en buiten dit, een redelyk tydbeſtek genomen zynde, komt het nog niet te pas: de verwyding der riviere door den aandrang des vloeds, heeft weder moeten afneemen met het verloopen van den vloed.

volgens het denkbeeld van veelen, niet in ſtaat geweeſt, om zich een doortogt te baanen, daar nu de *Lek* is; maar zulks geſchiedde op het vernielen van 't *Dykwerk van Druſus*; dat, zynes oordeels, ver van waarſchynlyk is; vermids dat vernielen het Land ten Weſten maar in den zelfden ſtand bragt, daar 't meer dan 40 eeuwen voor dat Dykwerk in geweeſt was; en de *Rhyn*, toen ook reeds ten Noorden uitloopende, door de *Druſyner Graft*, op de helft verzwakt was (1). Daar en boven, deeze vernieling, zegt hy, geſchiedde op het 27ſte (2) jaar van *Chriſtus*, toen 'er, volgens *Tacitus*, *zo ongemeen eene droogte was, dat de ſchepen op den Rhyn naauwlyks vlot konden gaan* (3); het welk hem dit denkbeeld beſpottelyk doet voorkomen. —— Verder merkt de Heer *Bent* aan, dat deeze *Rhyn* by *Wyk te Duurſtede*, niet alleen niet meer met *een wyden kil vloeit* (4), maar ook *eene zeer aanmerkelyke kromte maakt, alzo de hoek aldaar, tuſſchen 't bovenſte en benedenſte gedeelte der riviere begreepen. omtrend* 115 *à* 120 *graaden groot is* (5). De *Katwykſche Rhyn* is derhalve, zegt hy; de waare *Rhyn* niet; want deeze was, zegt hy, aan geen merkelyke verandering van ge-

(1) Wat de rivier voorheen in ſtaat was te doen, en wat voorbereidſelen ze gemaakt heeft, toen ze de Landen waarſchynlyk onverhinderd zomtyds overſtroomde, is niet te bepaalen; maar dat het doorſteeken van een dyk, die de Rivier bedwong, gelegenheid kon geeven tot uitwerkingen, die veelligt nooit plaats gehad zouden hebben, indien de Rivier altyd onbedwongen geloopen had, is niet vreemd te denken.

(2) Dit is ongetwyfeld eene drukfeil; lees 72ſte, gelyk onze Auteur vervolgens ſchryft. Doch hoe hy 't geen *Tacitus* verhaalt *Hiſt.* L. IV. C. 26, en L. V. C. 19. tot het zelfde jaar brengt, is ons niet wel na te gaan. Onze Schryver geeft ook vervolgens te kennen, dat *Civilis* zyne Vyanden benarde, door 't vernielen van 't Dykwerk, en 't daar uit volgende overſtroomen der Landen; dat in zulk eene ongemeene droogte niet zeer plaats kon hebben.

(3) *Tacit Hiſt.* L. IV. C. 26.

(4) *Cluver. Batav. Oudh.* Hoofdſt. 6.

(5) *L'Epie Onderzoek.* 2 Hoofdſt. 7 Lid.

gedaante onderhevig: boven al grondt hy zich hier op de nauwkeurigheid van *Mela*, die, naar zyne gedagten, deeze verandering wel aangetekend zou hebben (1). Ook is hy van oordeel dat *Mela* omtrend deezen tyd, het 72ſte jaar naa *Chriſtus*, geleefd heeft; en hy twyfelt niet of *Mela*, zo hy ſchreef voor dien tyd, zou zelf, of zyne uitſchryvers naa zynen dood, die geboorte van de *Lek* gemeld hebben, zo ze in dien tyd waar voorgevallen: en indien *Mela* ſchreef naa dien tyd, zou hy zeer agtloos hebben moeten weezen, in te zwygen van de *Lek*, en te ſpreeken van den *Katwykſchen Rhyn*: en eindelyk, zo *Mela* onder de *linkerzyde* alleen de *Lek* begrypt, dan heeft, zegt hy, de *Katwykſche Rhyn* niet in Zee geloopen (2). — Hier aan hegt onze Aucteur het gezag van *Tacitus*, die ook geen gewag maakt van eenige verandering ten zynen tyde, dan alleen ter plaatſe, daar hy zegt, dat *Civilis*, door 't vernielen van 't *Dykwerk van Druſus, den Rhyn, ſtreevende met hellende bedde op Gallie, door het verſmyten van 't geen hem ſchorſte heeft uitgeſtort*; en dat, *den ſtroom alzo als afgeleid zynde, de dunne kil, tuſſchen 't eiland en de Germaanen, ſchyn van aaneenhoudend land gemaakt had* (3). Doch dit heeft, by den Heer *Bent* geen betrekking tot de *Lek*. Die uitſtorting, zegt hy, is geſchied, boven of beneden den *Katwykſchen Rhyn*: in 't eerſte geval kon ze de *Lek* niet veroorzaaken, vermids de kragt van 't water reeds verbroken was: in 't laatſte geval, omtrend *Wyk*

(1) Zie onze aanmerking deswegens, bl. 258. (2)

(2) Dat deeze redeneering niet volkomen bondig zy is niet noodig te toonen. *Mela* ſchreef en ſtierf waarſchynlyk reeds voor dien tyd; en buiten dit, *Mela* was niet altoos even nauwkeurig. Het gezegde van den Heer *Bent*, raakende *de uitſchryvers van Mela* in 't byzonder, komt ons zeer vreemd voor; daar die Heer zelf, bl. 308, ons leert, dat de uitſchryvers, die men voor het uitvinden der Drukkunſte gebruikte, veel al gemeene vernuften waaren, die 'er grof mede te werk gingen.

(3) *Tacit. Hiſt.* L. V. C. 19.

Wyk te Duurſtede geſchiedende, kon de *Katwykſche Rhyn* niet zonder water weezen, en deszelfs kil zich als *aanboudend land met Germanie* vertoonen; de van bovenkomende vloed moeſt zich eer aan hem, dan aan de doorbraak mededeelen (1). —— Hier by komt nog dat *Tacitus* gewag maakt van *eene begoſte brug te Wyk te Duurſtede, langs welke de Germaanen zich pynden in te breecken*: dit doet onzen Aucteur onderzoeken, waar deeze brug geſtaan heeft, en de Legers gelegen hebben; en hy beſluit uit alle de omſtandigheden (2), dat de brug gelegen heeft over den waaren *Rhyn*, nu de *Lek*; en dat de bovengemelde uitſtorting geſchied is aan de Noord-weſt-zyde van den *Rhyn*, daar *Civilis* zich onthield. ——— Eindelyk beroept zich onze Schryver op *Plinius*, die ſlegts van twee uitgangen des *Rhyns* ſpreekt, *Helium* en *Flevum*: den laatſten nu, zegt de Heer *Bent*, erkent men omtrend *Vlieland* geweeſt te zyn; en deeze was, volgens *Plinius*, 100000 ſchreeden van den eerſten; gevolglyk kan *Helium* de uitgang by *Katwyk* niet geweeſt zyn, als zynde dit weinig meer dan 80000 ſchreeden van 't *Vlie*. Verſtaat men hier door *Helium* den uitgang omtrend *Helle-voet*, dan vindt men beter de gezegde lengte; doch dan moet men, zynes oordeels, zeggen, dat *Plinius* niet geweeten heeft van den uitgang by *Katwyk*, of vergeeten heeft dien te melden (3): van waar hy beſluit,

(1) Die eenige kundigheid hebben van den loop der rivieren, en de werking van den vloed by gelegenheid eener doorbraak; voor al in eene omſtandigheid als deeze, daar 't water genoegzaam een recht uitgaande doorgang verleend werd, zullen deeze redeneering van onzen Schryver niet gereedlyk aanneemen.

(2) Beſluiten van dien aart zyn niet zeldzaam geſchikt naar geraade der ſtellinge die de Aucteur verkieſt; van waar anderen even gereed een geheel ander beſluit als onze Schryver uit de omſtandigheden afleiden.

(3) Zie ons gezegde *bl.* 261. en 262. Voor 't overige mag men hier wel aanmerken, dat geen van beide die gevolgen uit het gezegde van *Plinius* afgeleid kan worden. *Plinius* beſchryft daar ter plaatſe de ganſche lengte van 't Eiland der Batavieren, en dus maakt

ſluit, dat de *Katwykſche Rhyn* noit een doortogt in zee gehad heeft, en dat het beſt zy dien mond geheel te vergeeten. —— Uit dit alles leidt de Heer *Bent* af, dat de *Lek* in weezen was voor 't graaven van de *Graft*, en 't vernielen van 't *Dykwerk van Druſus*; dat de *Lek*, en niet de *Katwykſche Rhyn*, de *naambehoudende Rhyn* der Ouden is; en dat de *Katwykſche Rhyn* in de dagen van *Cæſar*, *Tacitus*, *Plinius* en *Mela* niet in weezen was.

Aan dit alles hegt de Heer *Bent* nog zyne giſſingen, (willende hy zyn volgende gezegde niet hooger opgenomen hebben,) raakende den oorſprong van den *Katwykſchen Rhyn*, en de plaats der *Grafte van Corbulo*; die we nog kortlyk zullen melden.

Met opzigt tot het eerſte tragt hy, naa 't wederleggen der redeneeringe van den Heer *l'Epie*, die in zyn *Onderzoek* (*) het *Dykwerk van Druſus* ſtelt geweeſt te zyn, dwars voor de tegenwoordige *Lek*, by *Wyk te Duurſtede*, den Leezer onder 't oog te brengen, dat hy met meer waarſchynlykheid dat *Dykwerk* trekt van den *Amersfoorder Berg* tot *Wyk te Duurſtede*: en daar op niet ongegrond giſt, dat de *Katwykſche Rhyn*, tot ontlasting

maakt hy inzonderheid gewag van de uiterſte monden des *Rhyns*; binnen welken hy dit Eiland bepaalt, te weeten *Helium* ten Weſten en *Flevum* ten Noorden. —— Tot dus ver ſpraken we over deeze plaats van *Plinius*, volgens de vertaaling van onzen Auteur; maar laat ons *Plinius* zelven eindelyk hooren: die zegt, (gelyk onze Auteur hem ook aanhaalt,) *medio inter hæc ore medio cum nomini ſuo cuſtodiens alveum*; dit vertaalt onze Auteur, *midden tuſſchen welke* (naamlyk Helium en Flevum) *een middelmaatige kil zynen naam behoud.* Waarom die woorden niet in deezervoege vertaald? *beboudende tuſſchen deezen* (naamlyk Helium en Flevum) *in zynen middelmond een middelmaatige kil voor zynen naam.* Mogelyk heeft de Heer *Bent*, misziende, *ora* geleezen in ſtede van *ore*; dit is de beſte rede die we tot nog konnen giſſen: doch niet het miszien van onzen Schryver, maar de text van *Plinius* moet ons leiden, en dan moeten we zeggen, dat *Plinius* aan den *Rhyn* toeeigent *drie doorgaande ſtroomen en drie monden*; ſtellende tuſſchen *Helium* en *Flevum* een *middelmond*, gelyk ook *Ptolemæus* gedaan heeft.

(*) 2 *Hoofdſt.* 7 *en* 8 *Lid.*

ting van de overſpoelde landen, naa 't vernielen van dat *Dykwerk*, door de kunſt, en niet door de natuur, naa den tyd der bovengemelde oude Schryveren, is voortgebragt en opgemaakt.

Ten aanzien der *Grafte van Corbulo*; hier omtrend, zegt de Heer *Bent*, zyn de gedagten zeer verſchillend, en men zou, zonder vrees van wetlyke tegenſpraak, die Graft met onze afgenomene landsboorden konnen verdrenken: doch hy meent eenigen grond te hebben, om anders te giſſen. *Tacitus* verhaalt ons, dat *Corbulo tuſſchen Maas en Rhyn eene Graft getrokken heeft, drie en twintig mylen*, (te weeten Roomſche van 1000 ſchreeden,) *lang, om daar door de onzekerheid des Oceaans te beletten* (*): en dit is, zegt de Heer *Bent*, geſchied op 't jaar 50 of 51 naa *Chriſtus*; wanneer deeze landen, liggende beneden, tuſſchen de twee Rhynmonden, *Helium* en *Flevum*, nog onbewoond, en waarſchynlyk door geen Romein betreeden waaren. Het komt hem voor, dat hy, uit de legertogt van *Corbulo*, de eenheid des *Rhyns* en der *Maaze*, de nutbaarheid des werks, de natuurlyke breedte en hoedanigheid des lands, en voor al de beooging van den Krygsvoogd mag beſluiten, dat men de *Graft van Corbulo* nergens met meer voordeel kan vooronderſtellen geweeſt te zyn, dan tuſſchen het tegenwoordige *Rhynberk* uit den *Rhyn*, en *Venlo* in de *Maas*, omtrend ter plaatſe, daar in 't jaar 1626 de *Maria grift*, of *Foſſa Eugeniana*, door 't bevel der Spaanſche Krygshoofden is geopend. En deeze Graft ſtrekte, zynes oordeels, grootlyks, *om de onzekerheid des Oceaans te beletten*, of *te vermyden*; om alle oorlogsbehoeften, tot beteugeling der *Chauſen*, en andere Duitſche Volken, langs een korter en veiliger weg, dan ter Zee, op het oorlogswatertooneel den *Rhyn* te brengen, en aan te voeren.

(*) *Tacit. Annal.* L. XI. C. 20.

Cali-

California *een Half of Schiereiland, volgens de ontdekkingen van Vader* Kino,

Medegedeeld in de *Natuurlyke en Burgerlyke Hiſtorie van* California. *Uit het oorſprongkelyk Spaans van* Miguel Venegas, *Jeſuit te* Mexico, *te* Madrid *in 't jaar* 1758 *uitgekomen, in 't Engels, en nu in 't Nederduits vertaald, door* J. J. D. *in twee Boekdeelen. Eerſte Deel. Te Haarlem by* Johannes Enſchede 1761. *Behalve de Voorreden en Inhoud* 436 *bladzyden in groot octavo.*

HEt is aan allen, die eenig vermaak ſcheppen in 't nagaan van Aardrykskundige beſchouwingen, overbekend, hoe verſchillende gedagten men gevoed heeft over de ligging van *California*, in de jaaren 1534-1537 door de Spanjaarden ontdekt; en wel byzonder hoe de tegenſtrydige berigten onzekerheid gebaard hebben, of dit Landſchap een Eiland zy, dan of het zelve, als met deszelfs noordlykſte einde aan het vaſte Land verknogt zynde, een *Schiereiland* genaamd moete worden. Het berigt van Vader *Kino*, in 't bovenſtaande Werk medegedeeld, op eigene bevinding gegrond, ons verzekerende dat hy van nieuw *Mexico* over Land in *California* gekomen is, beveſtigt het laatſte gevoelen dermaate, dat het der oplettendheid waardig zy; waarom wy geoordeeld hebben onzen Leezeren geen ondienſt te zullen doen, met hun het zelve onder het oog te brengen; naa een kort berigt van dit Werk zelve, en van *California* in 't algemeen gegeeven te hebben.

Het eerſte deel van dit Werk, thans onder onze handen, behelſt eerſt eene beſchryving van *California*, en een berigt van deszelfs inwoonders; vervolgens eene ontvouwing der ontdekkingen dier Landſtreeke, en een verhaal van de vrugtlooze poogingen der Spanjaarden om dat Land te veroveren, tot het jaar 1695; en eindelyk een verſlag van de verovering van *California* door de Jeſuiten, en hunne verrigtingen aldaar,

zedert het jaar 1697 tot den tegenwoordigen tyd. — De ſchryfwyze is door een genomen wat langdraadig, en van daar niet zeer aangenaam; het groote doelwit ſchynt te zyn het gedrag der Vaderen in die Zending te verdeedigen by 't Spaanſche Hof, om 't zelve, waar 't mogelyk, te beweegen, die Zending kragtiger te begunſtigen; dan tot nog geſchied is; van waar het meerendeel van 't derde Lid grootlyks gaat over zaaken, in welker kundigheid onze Nederduitſche Leezers veel al geen belang ſtellen. Men vindt egter doorgaande in dit Geſchrift leezenswaardige aanmerkingen, met opzigt tot deeze Landſtreek, die men elders vergeefſch zou zoeken; en de manier van voorſtellen ſchynt ons genoegzaame blyken van kundigheid en oprechtheid in 't Aardrykskundige uit te leveren; des dit Werk zyne weezenlyke nuttigheid hebbe, om ons eenigermaate een geregeld denkbeeld van dat geweſt te geeven; waar van het volgende, raakende *California* in 't algemeen, en de ontdekkingen van Vader *Kino* in 't byzonder, eenigzins ter proeve kan verſtrekken.

„ *California* is, zegt onze Auƈteur, een Half-Eiland, „ gelegen in het noordelyke gedeelte van *America* door „ de *Spanjaarden* in den ſtillen Oceaan, of Zuidzee „ ontdekt; of wel een breede Uithoek, beginnende „ van de noordelyke kuſten van *America*, en ſtrekkende ten Zuyd Ooſten, aan beide zyden beſpoeld door „ de Zuydzee, boven den Keerkring, zo dat de zuydelyke Uythoek van 't zelve in de verzengde Lucht-„ ſtreek gelegen is, en vlak tegen over de Provincie „ van *Guadalaxara*, van welke het af hangkelyk is. Op „ dezen Uythoek is de vermaarde Caap van *San Lucas*, „ als mede die van *la Porſia*, tuſſchen welke de Baay „ van *St. Barnabas* geformeerd wordt. De weſtkuſt „ van *California* loopt noordelyk, wordt, gelyk hier „ vooren gemeld is, door den ſtillen Oceaan beſpoeld, „ en ſtrekt zig 22 Graden uyt na *Cabo Blanco de San* „ *Sebaſtian*. De ooſt of binnen-kuſt van *California* is na

„ een

„ een naauwkeurig onderzoek bevonden 10 Graden
„ ver te ſtrekken, tot dat zy tegen de groote rivier
„ *Colorade* ſtuyt. Tuſſchen deeze twee Kuſten legt het
„ Half-Eiland of de Lands-Uythoek, genaamd *Cali-*
„ *fornia*, en de arm der Zee tuſſchen de Ooſtkuſt van
„ 't Half-Eiland en 't vaſte Land wordt de *Golf of*
„ *Baay* van *California* genaamd, welke op zommige
„ plaatſen 60, 50 en 40 mylen breed is, tuſſchen *Cabo*
„ *San Lucas* en *Rio Colorado*, die zyne wateren in de-
„ zen Golf loſcht, alwaar beiden de Kuſten in een loo-
„ pen". —— Men heeft tot nog, gelyk onze Schry-
ver ons berigt, geen volkomene keurige afmeeting
van dit geweſt; egter komt men daar in genoegzaam
overeen, dat *Cabo San Lucas* op 22 Gr. 32 M., de Ri-
vier *Colorado* op 32 Gr. 30 M. en *Cabo Blanco* op 43 Gr.
30 M., alle Noorder Breedte gelegen zyn: doch in de
bepaaling der Lengte is zo groot een verſchil, dat
men nauwlyks weete wat gevoelen men den voorrang
zal geeven: onze Schryver, ſtelt, in zyne nevensgaan-
de Kaart, als het waarſchynlykſte, *Cabo San Lucas* op
omtrend 266 Gr. en *Rio Colorado* op omtrend 260 Gr.
lengte, wanneer men de gemeene Middagslinie van
't Eiland *Ferro* afrekent: zo dat hy zich naaſt verklaart
voor 't gevoelen van d'*Anville*, die *Cabo San Lucas* ſtelt
tuſſchen de 94 en 95 Gr. en de Rivier *Colorado* op 100
Graden weſterlengte, van den gewoonen Meridiaan
van *Ferro*. — De Weſtkuſt van *California* is tot nog
niet regt bekend; in 't tweede deel van dit Werk zul-
len egter de zekerſte berigten deswegens medegedeeld
worden; onze Schryver zich in deezen bepaalende tot
het beſchryven van den inham, en de daar aan paalen-
de kuſten, zegt ons, dat de inham een arm is van de
ſtille Zuidzee, afgebakend door *Cabo San Lucas* en
Cabo de Corientes; liggende *Cabo de Corientes*, volgens
Don George Juan op 268 Gr. 10 M. Lengte, en 20 Gr.
20 M. Noorder Breedte: van waar deeze inham loopt
tot aan den mond van *Rio de Colorado*, die in deezen
zeeboezem valt met een mond van byna eene Myl

wyd. Deeze Rivier loopt, van de 34 Gr. tot dat ze zich in deezen boezem ontlaſt, rechtſtreeks van 't Noorden na 't Zuiden; omtrend 35 Gr. ontvangt zy de rivier *Gila*, en ſtroomt Noordooſt en Zuidweſt tot hoe ver haare oeverbanken bewoond zyn: en de loop der *Gila*, is van daar zy in de *Colorado* valt, Ooſt en Weſt, ſtroomende omtrend 100 mylen van de uiterſte zendingen van *Donora* en *Pimeria*, en dus over de 600 mylen benoorden *Mexico*. Verder beſchryft onze Aucteur de wederzydſche kuſt langs den inham vry nauwkeurig, en geeft vervolgens een berigt van 't Landſchap *California* zelf; dat zich van *Cabo San Lucas*, tot zo ver het na boven bezeten is, omtrend 300 mylen uitſtrekt; zynde by *Cabo San Lucas* maar 10, doch op andere plaatſen, van de Zee tot den Golf, 20, 30 en 40 mylen breed, naar maate dat de kuſten draaijen. In zulk een uitgeſtrekt geweſt is de gematigdheid der Lugt en de hoedanigheid van den bodem zeer verſcheiden: doch over 't algemeen is 'er de Lugt by uitſtek droog en heet, en 't Aardryk dor, oneffen, wild, alom met Bergen, Rotſen en Zanden, en van weinig water voorzien, en gevolglyk onbekwaam tot Bouwland, Weiland en Beplanting: egter vindt men hier en daar verſcheidene ſtreeken, welke men met voordeel tot Bouwland kan bezigen, en daar de Boomen en Plantgewaſſen uit *Nieuw Spanje* overgebragt aangekweekt konnen worden. Wat aangaat de Producten van dit geweſt, het blykt, uit het verhaal van onzen Aucteur, dat hier eene genoegzaame verſcheidenheid van gedierte gevonden wordt; dat 'er ook verſcheidene Planten en Kruiden midsgaders Boomen groeijen, doch weinig en die bekwaam zyn tot Timmerhout, dan alleen in 't opperſte gedeelte, op 34 a 35 Graaden, daar de grond ook doorgaande vrugtbaarder is: men vindt hier zo in de Zuidzee als in den Golf van *California* een ongeloovelyke overvloed en verſcheidenheid van Viſſen: ook heeft men reden om te vermoeden, dat het dit geweſt aan geen Mineraalen ontbreekt;

breekt; doch zekerder is 't dat hier eene ryke paarlvisſery plaats heeft, langs de geheele Kuſt, en wel voornaamlyk by de naaſtgelegene Eilanden; welke hier met weinig gevaar verrigt wordt, dewyl het water in den Zeeboezem niet zeer diep is. — De Inwoonders van dit Land worden, volgens onzen Aucteur, voornaamlyk in drie Natien, naar de drie verſchillende taalen welken zy ſpreeken, onderſcheiden; hunne gedaante, geaartheid, bevattingen en gewoonten zyn genoegzaam gelyk aan die van andere Indiaanen in dit Waereldeel; met eenige verſcheidenheid in zommige byzondere opzigten; als uit het berigt van onzen Schryver is af te neemen: waar uit ook blykt, dat de *Californiaanen* niet te beſchuldigen zyn van Afgodery; doch tevens dat hun denkbeeld van God en zynen dienſt zeer ongeregeld is; en dat het meerendeel zich op eene bygeloovige wyze onderwerpt aan 't gezag van hunne Prieſters of Tovenaars.

Onder zodanig een Volk, dat voor 't meerendeel onderworpen was aan 't gezag hunner Prieſteren, dat in 't algemeen zeer onbevatbaar was, en daar en boven wel dra een verbitterd gemoed had tegen de Spanjaarden, uit rede der mishandelingen aan hun gepleegd, in de eerſte ontdekkingen en poogingen ter veroveringe van dit geweſt, (waar van onze Aucteur een breedvoerig verhaal geeft in de tweede afdeeling,) vonden de Jeſuiten merkelyken tegenſtand in 't verkondigen hunner Leere: zo dat ze geene vorderingen van belang maakten, dan na verloop van etlyke jaaren, volgens het berigt van onzen Schryver in de derde afdeeling die, gelyk reeds gezegd is, gaat over de verrigtingen der Jeſuiten aldaar, zedert het jaar 1697, tot op den tegenwoordigen tyd; waar onder, met opzigt tot het Aardrykskundige, boven al in aanmerking komt de ontdekking van Vader *Kino*, ter verzekeringe, dat *California*, ten Noorden aan 't vaſte Land verknogt, een *Schiereiland* is; waar van onze Aucteur het volgende mededeelt.

„ Vader *Euzebius Franciscus Kino* (*) vertrok den 24 „ *September* 1700 uyt zyne Zending *Los Dolores*, en na „ de Vlekken *de los Remedios* en *San Simon* en *Judas* „ bezogt te hebben, quam hy te *San Ambrosio del Bu-* „ *sanio*, te *Tucubalia* en te *Santa Eulalia* aan, wanneer „ hy alvoorens eenigen tyd onder 300 *Indianen* gesleе- „ ten had, die aan hem gezonden waren, ter aanbie- „ ding, om in de zending van *San Ambrosio* ingelyft te „ mogen worden. Nog 6 Mylen verder wierd hy by 40 „ andere *Indiaanen* ontmoet, en niet ver van daar quam „ hy in het Vlek *della Mercede*; nog 20 mylen te rug „ leggende, bereikte hy het Vlek van *San Geronymo* „ en vier *Rancherias*; vyf mylen van daar quam hy aan „ eene Waterplas; twaalf mylen verder ontmoetede „ hy eene andere, en na nog tien mylen voortgereisd „ te hebben, bevond hy zig aan de rivier *Gila*, welke „ uit het Land der *Apaches* voortvloeit, Ooſt en Wes- „ telyk tot over de 44 (†) Graden Breedte heenen „ ſtroomt, en, na het water der *Azul* ontvangen te „ hebben, zig in de vermaarde rivier *Colorado* ontlaſt. „ De Vader volgde den loop dier rivier ter lengte „ van vyftig mylen, verzeld door eene mengeling van „ *Pimas*, *Opas* en *Cocomaricopas*; en na verſcheidene „ *Rancherias* (§) der laatſtgemelde Natien doorgetrok- „ ken te hebben, bereikte hy die der *Yumas*, welke „ aan de uyterſte Oeverbanken der *Gila* woonen, al „ eer dezelve in de *Colorada* valt; ook bezogt hy de

„ be-

(*) Aan deezen Vader *Kino*, en Vader *Salva Terra* waaren in 't jaar 1697 volmagten overhandigd, waar by hun toegeſtaan werd, zig na *California* te mogen begeeven: ingevolge hier van vertrok Vader *Salva Terra* te water na *California*, en kwam in dat jaar nog in dat geweſt; maar Vader *Kino* bleef, tot beter bevordering van hun doelwit, voor eerſt nog in *Sonora*, (eene Provincie ten Ooſten van den Golf van *California*;) van waar hy vervolgens te Land op *California* hoopte te komen.

(†) Dit zal eene drukfeil weezen, lees 34, volgens de Kaart.

(§) *Rancherias* zyn de buitenſtreeken of Volkplantingen der onderſcheidene Natien. die in de Landſtreek van andere Natien gevonden worden.

„ bewoonders der weſtelyke zyde van de voorſz Ri-
„ vier. Hier beklom hy eenen berg, die tamelyk van
„ hoogte was, doch aan hem geen gezicht na de Zee
„ verſchafte; ook kon hy door zyn Teleſcoop niets
„ dan Land ontdekken.

„ In 't vervorderen zyner reis bereikte hy het ge-
„ deelte van het geweſt, alwaar de *Gila* in de *Colorado*
„ vloeit, waarom ſtreeks hy onderricht wierd, dat de
„ vier Natien, genaamd de *Quinquimes*, de *Bagiopas*,
„ de *Hobonomas*, en de *Cutguanes* hunne woonplaatſen
„ hadden. Op het verzoek der *Yumas* trok hy verder
„ tot aan de zamenvloeijing der beide voorſz. Rivie-
„ ren; ſtak de *Gila* over, die aldaar tamelyk wyd en
„ in drie takken verdeeld is. Tien of twaalf mylen
„ hooger quam hy in eene vruchtbaare ſtreek Lands,
„ gelegen op de 35 Graden, in eenen hoek, welken
„ de zamenvloeijing dier beide Rivieren uitmaakte,
„ waar aan hy den naam van *San Dionyſio* toeleide.
„ Alhier quamen hem vyftien honderd perſoonen in
„ eene troep bezoeken, welke, by hem ondervraagd
„ zynde, eenpaarig verklaarden, dat daarom ſtreeks
„ geene Zee te vinden was, en dat veele van hen, aan
„ de weſtzyde van de *Colorado* woonende, te meermaal
„ die Rivier overgezwommen waren. Zy verzogten
„ hem, dat Land insgelyks te willen komen bezoeken;
„ doch hy vond niet raadzaam daar aan te voldoen,
„ vermits zyn Voorraad van Proviſien dagelyks kromp,
„ en de *Pimas* zeer vermoeid, ziek en misnoegd wa-
„ ren. Dus keerde hy, na hen van zyne liefde en ach-
„ ting verzekert, en eenige geringe geſchenken onder
„ hen uytgedeeld te hebben, wederom na de plaats,
„ alwaar hy het eerſtemaal die ganſche ſtreek overzien
„ en opgenomen had. Hier beklom hy den allerhoog-
„ ſten Berg van den ganſchen Richgel, van wiens top
„ hy door zyn Teleſcoop de gebergtens van *Californiq*
„ ganſch duidelyk beſchouwde, en ontdekte, dat, na
„ de zamenvloeijing dier beide rivieren te *San Diony-*
„ *ſio*, de *Colorado* nog 10 mylen zuidweſtelyk, en ver-

„ der

„ der 20 mylen weſtelyk ſtroomde, tot dat zy zig in
„ den zeeboezem van *California* ontlaſtede. Hy ver-
„ volgde zyne reis na *Caborca* langs eenen nieuwen
„ weg, en bereikte in het uytgaan der maand *October*,
„ na eenen tocht van omtrent 400 mylen afgelegd te
„ hebben, zyne zending van *Los Dolores* (*).

„ Vader *Kino* was nu overtuigd en ten vollen ver-
„ zekerd, dat *California* met het vaſte Land van *Ame-*
„ *rica* zamen hing, en alleenlyk door de groote rivier
„ van *Colorado* daar van afgeſneden was; hy gaf ver-
„ volgens van deeze ontdekking kennis, en de Com-
„ mandant van *Sonora* bedankte hem uyt naam van den
„ Koning voor zyne deswegens genomene moeite, ge-
„ lyk ook by de Overſten zyner Orde gedaan wierd.

„ Vader *Juan Maria Salva Terra*, die in deze maand
„ uyt *California* gekomen was, om uyt de zendingen en
„ guarniſoenen van *Sonora* eenigen onderſtand te ver-
„ zoeken, was over dat verhaal ten uyterſten ver-
„ heugd, en wenſchte aan Vader *Kino* wegens zyne
„ ontdekking, eerſt by Brieven, en naderhand by
„ Monde, veel geluks. Doch nademaal dezelve al-
„ leenlyk op eenen verren afſtand gedaan was, zo
„ wierd Vader *Kino* door hem aangemaant en aange-
„ moedigt, om eenen tweeden tocht derwaards te
„ doen; als oordeelende dat het welzyn en behoud zy-
„ ner zending van *California* daar van t'eenemaal af-
„ hangende was. Hy verzogt hem van *Sonora* na de
„ rivier *Colorado* te willen vertrekken, en den loop
„ van dezelve volgende, langs de kuſt van *California*
zyne

(*) *Los Dolores* ligt, volgens de Kaart, diep landwaards in, en wat laager dan *Caborca*; het welk, naar 't verhaal van onzen Schryver, de laatſte zending van *Sonora* is, liggende 2 mylen van den Golf van *California* landwaards in, op omtrend 31 graaden, en 90 of 100 mylen van de Rivier *Hiaqui*, die zich op omtrend 29 graaden in den Golf uitſtort, en de zuider grenspaal van *Sonora is*. *Caborca* legt ook omtrend 100 mylen van de Rivier *Gila*, die tot over de 34 graaden ſtroomt, en eindelyk op 35 graaden te *San Dionyſio* in de *Colorado* valt.

„ zyne reis tot aan het guarniſoen van *Loretto* (*) te
„ vervorderen. Vader *Kino* was daar toe terſtond wil-
„ vaardig; en alhoewel de reis nog eenige dagen uit-
„ geſteld wierd, om dat de wettelooze *Apaches* het
„ vlek *Cucurpe* overrompelt hadden, en in het daar
„ naaſtgelegen Land doorgedrongen waren, zo bega-
„ ven de Vaders zich echter den eerſten *Maart* 1701
„ op reis, en wel langs verſcheydene wegen, om tef-
„ fens hunne Leerlingen te bezoeken; hebbende al-
„ voorens met den anderen afgeſprooken zig te *la Con-*
„ *cepcion de Caborca* wederom te zullen ontmoeten.

„ Vader *Salva Terra* ſloeg den weg over *San Ignacio*
„ in, om de rivier van *Caborca* te bereiken, langs wel-
„ ker loop hy door *Tibutama*, *Axi*, *San Diego de Uqui-*
„ *toa* en *San Diego de Pitquin* volgde, tot dat hy ter
„ afgeſprooken Zamelplaats aanquam. Vader *Kino*
„ nam eenen omweg over *Cocoſpera*, *San Simon* en *San*
„ *Judas*, tot dat hy te *San Ambroſio de Buſtano* mede de
„ rivier van *Caborca* bereikte, langs welker oeverban-
„ ken hy, door *Sarrii*, *Tibutama* en andere vlekken en
„ dorpen voorttrekkende, eindelyk te *Caborca* belan-
„ dede. Hier van daan toogen beide de Vaders, door
„ 10 Soldaten verzeld, Noordwaards na *San Eduardo*
„ *de Baiſſia* en *San Lais de Bacapa*, alwaar zy den Va-
„ der *Marcos de Niza*, Provinciaal der Franciscaanen
„ ontmoeteden, gelyk ook dezelve Pater daar van ge-
„ waagt in zyne beſchryving der zeven ſteden van
„ *Cibola*. Na nog twaalf mylen van daar afgelegt te
„ hebben, bereikten zy *San Marcelo*, zynde de eenig-
„ ſte plek langs de ganſche kuſt en aangrenzende Lan-
„ den om eene zending te kunnen nederzetten, door
„ dien de grond tot Bouw-en Weiland zeer bequaam is,
„ en ook daarom ſtreeks uytſtekend goed water tot al-
„ lerhande geryf gevonden wordt. Deze plaats vol-
„ gens

(*) *Loretto* ligt, volgens onzen Auctèur, op *California*, op 26 graaden Noorder Breedte, in 't Land van *Idiom Concho*, waar in de eerſte zending van *California* zich ter neder gezet heeft.

„ gens de aanmerkingen van Vader *Kino* legt 50 my-
„ len bezuyden *Caborca*, en 50 benoorden de rivier
„ *Gila*, en in een gelyken afſtand van *San Xaverio del*
„ *Bao*; ſtrekkende Noordweſtelyk van den mond der
„ *Colorado*.

„ Te *San Marcelo* ontfingen de Vaders een zeer
„ aangenaam antwoord op de aan de *Quicimas* gedaa-
„ ne Bezendingen, en zommige dier Natie quamen
„ hen acht mylen van daar aan eene Springader be-
„ zoeken; door welke zy onderrecht wierden, dat 'er
„ twee wegen waren, langs welke men na den mond
„ der *Colorado* kon komen; loopende de eene over de
„ Vlaktens, Gebergtens en langs eenen grooten om-
„ weg ter linkerhand van 't gebergte *Santa Clara* hee-
„ nen; en de andere, als de kortſte, langs de kuſt,
„ wanneer het voorſz. gebergte aan de rechterhand
„ bleef leggen, over zeer zwaar zand tot aan de rivier
„ toe. De *Indianen*, gewoon met pakken en leeftocht
„ te reizen, zyn miſſchien voor het ongemak in het
„ paſſeeren dier zanden niet bevreeſt. De Vaders ver-
„ kooren echter den weg langs de kuſt, om dezelve
„ teffens op te neemen en af te ſchetſen. Wanneer
„ zy 30 mylen in het zoeken na de Zee te rug gelegt
„ hadden, quamen zy in een kleine *Rancheria*; lieten
„ van daar af het groot gebergte van *Santa Clara*,
„ wiens afhellingen ten eenemaal met puymſteen be-
„ dekt zyn, noordelyk leggen, en quamen den 19
„ *Maart* in de Zandwoeſtyne. Den 20 beklom de Ca-
„ pitein *Juan Mattheo Manga* met Vader *Kino* eenen
„ hoogen berg van wiens kruyn zy niet alleen de Zee,
„ maar ook de ganſche daar tegen over gelegene kuſt
„ en het gebergte van *California* ontdekten; vindende
„ de breedte van 30 graden te zyn. Den 21ſten be-
„ reikten zy het ſtrand; doch vermits zy geen water
„ noch proviand hadden, konden zy onmogelyk het
„ zand doorkomen, en keerden derhalve na *San Mar-*
„ *celo* te rug, van waar zy wederom vertrokken, doch
„ eenen hogeren weg inſloegen. Ter breedte van 32

„ gra-

„ graden en 35 minuten beklommen zy eenen niet zeer
„ hoogen berg; doch omtrend een uur voor zonnen
„ ondergang hadden zy een volmaakt gezigt van den
„ righel der bergen van *California*, en wel byzonder
„ van de heuvelen van *Meſcal* en *Azul*. Hier zagen zy
„ dan klaarblykelyk, buyten eenigerhande twyfeling,
„ dat *California* met *Alta Pimeria* (*) zamenhing, en
„ dat de inham van *California* aan den mond der rivier
„ *Colorado* quam te eindigen, gelyk Vader *Kino* zulks
„ in zyn geſchreven verhaal beveſtigt, en om het te
„ bewyzen, de by den Capitein *Juan Mattheo Manga*,
„ in de Franſe taal uitgegevene berichten aanhaalt".

Onze Auƈteur betuigt die berigten van den Capitein niet magtig te hebben konnen worden; doch hy hegt hier aan een Brief van Vader *Salva Terra*, geſchreeven aan den Pater Generaal *Thurſo Gonzales*, gedateerd te *Loretto den* 29 *Aug.* 1701, welke ter beveſtiginge hier van dient, als waar in die Vader getuigt; „ aan de
„ overzyde van de kuſt reizende, op den hoogen top
„ van een berg *de Heut* en Boſchryke bergen van *Cali-*
„ *fornia* met die van *Nieuw Spanje* in elkanderen te
„ hebben zien loopen; en hoop te hebben, dat Vader
„ *Kino* in perſoon na die geweſten zou gaan.

„ Ze vonden, zegt onze Schryver vervolgens, het
„ meerder gedeelte der *Indianen*, welke zy het jaar te
„ vooren te *San Dionyſio* ontmoet hadden, boven de
„ zamenvloeijing der Rivieren by den anderen, en
„ vernamen van hen, dat men van daar tot aan het
„ zand nog by de 30 mylen te reizen had. De leef-
„ tocht begon reeds ſterk te krimpen, weshalve Va-
„ der *Kino*, niet zonder groot ongemak en gevaar te
„ ondergaan, na *San Marcelo* keerde, om aldaar eene
„ Kerk te bouwen, en den toeſtel tot het aanleggen
„ eener nieuwe zending te maken. Vader *Salva Terra*
„ ver-

(*) *Pimeria Alta* paalt, volgens onzen Schryver, aan de Provincie van *Sonora*, en is eene Provincie, die nog over de honderd mylen noordelyker dan die van *Sonora* ligt.

„ vertrok na *Caborca*, *Los Dolores*, en na de overige
„ zendingen van *Sonora*, om aldaar eenige liefdegif-
„ ten te verzamelen, welke hy na de rivier *Hiaqui* deed
„ overbrengen, en van daar in het uytgaan van de
„ maand *April* verder na *Loretto* verzenden.

Verder verhaalt onze Auctеur, dat Vader *Kino* in de maand *November* 1701 nogmaals na de *Gila* trok, dezelve, by de toevloeijing in de *Colorado* doorwaadde; de *Gila* vervolgens andermaal paſſeerde, en den ſtroom der *Colorado* volgde, langs de *Rancherias* der *Tumas* en *Quinquimas* ten afſtand van 20 mylen; alwaar de *Colorado* wel 200 *Yards* breed is. Deeze met eene *Balza*, van ſtukken van Boomen gemaakt, overgevaaren zynde, vond hy aan derzelver weſtelyke oever eene menigte van Indiaanen van verſcheidene ſtammen: hy deed eene reis van 3 mylen te voet door het Land, en vond het zelve vlak en effen, met boſſchen hier en daar tuſſchen beiden gemengeld, en den bodem zeer bekwaam tot Wei- en Bouwland. Het was hier zeer volkryk; en de inwoonders boden hem eene groote menigte van ſchulpen aan, die alleen aan de overzydſche kuſt van *California* gevonden worden; en wanneer hy hen na den afſtand der *Zuidzee* van daar vraagde, werd hy onderregt, dat dezelve in eene reis van 10 dagen kon bereikt worden. Vader *Kino* was zeer begeerig om het ganſche Land tot aan *Monte-Rey* of *Cabo Mendocino* door te reizen, doch by mangel van vaartuig, om zyne beeſten over de rivier te zetten, zonder welke hy die reis niet kon vervorderen, moeſt hy hier van afzien, en keerde derhalve weder na huis, naa dat hy geſchreeven had aan Vader *Salva Terra* te *Loretto*; doch zyne brieven, aan de *Quinquimas* betrouwd, zyn noit te recht gekomen.

In *February* 1702 hervatte Vader *Kino*, naar 't berigt van onzen Schryver, anderwerf de reis, in gezelſchap van Vader *Martin Gonzales*. Den 28ſten kwamen ze te *San Dionyſio*, en in *Maart* bevonden ze zich in de *Rancheria* van *Quinquimas*; zy reisden beneden en langs de

Co-

Colorado, tot dat ze derzelver mond en de zeekuſt bereikten. Hier ontmoeten ze veele Indiaanen van de weſtelyke oeverbanken der riviere, die hen verzogten over te komen: ze onderzogten by deezen den aart der Natien, de Gebergten en Rivieren der overzyde, en werden andermaal verzekerd, dat ze van daar binnen de tien dagen tot aan het ſtrand van de Zuidzee konden komen. Den tienden dier maand aan den mond der Riviere gekomen zynde maakten ze toeſtel om over te vaaren; doch wegens de beſlommering der beeſten, de breedte der riviere, de ſnelheid des ſtrooms, en wel voornaamlyk wegens de ziekte van Vader *Gonzales*, moeſten ze dien arbeid ſtaaken, en weder te rug keeren.

Eindelyk is Vader *Kino*, gelyk onze Auƈteur ten laatſten aantekent, eerſt in 't jaar 1706 na de Riviet *Colorado* gekeerd, en heeft aldaar zyne intrede gedaan met de voornaamſte Officieren van *Sonora*, welke op bevel van den Gouverneur derwaards gezonden werden om het Land te bezigtigen, zynde hun *Manuel de Ojuela*, een Minderbroeder toegevoegd. Alles in gelyken ſtaat als by de voorige intrede vindende, zyn ze weder na huis gekeerd; en Vader *Kino*, insgelyks na zyne zending vertrokken zynde, verwiſſelde in 't jaar 1710 het tydelyke met het eeuwige.

LEOPOLDI AUENBRUGGER Medicinæ Doƈtoris in Cæſareo Regio Noſocomio Nationum Hiſpanico Medici ordinarii. *Inventum novum ex percuſſione Thoracis humani, ut ſigno, abſtruſos interni Pectoris morbos detegendi.* Vindebonæ, *Typis* Joannis Thomæ Trattner. 1761.

Nieuwe vinding om door het ſlaan op de borſt van een menſch, als een teeken, inwendige verholen ziekten van de borſt te ontdekken, door LEOPOLD AUENBRUGGER Med. Doƈt. en Geneesheer van een Keizerlyk Koninglyk Hos-

pitaal. *Te Wenen, by* J. Th. Trattner 1761. *in groot octavo 95 bladzyden.*

DE Heer AUENBRUGGER vermeerdert het gedeelte der Geneeskunde, welk van de kentekenen der ziekten handelt; met een nieuw teken, door hem zelve uitgevonden. Het beſtaat in het ſlaan op de borſt van een menſch, en uit de weerklank van zulk een ſlag een oordeel op te maaken van de inwendige geſteldheid van deze holte des menſchelyken lichaams. De Schryver wil niet van hem gedagt hebben, dat hy dit teeken in de ziekten van dit gedeelte des lichaams tot volmaaktheid gebragt hebbe, maar denkt dat 'er, in 't gevolg, nog wel iet zal konnen bygevoegd worden. In eene waarſchouwing aan alle Geneesheeren zegt de Heer AUENBRUGGER. „ Ik verzekere, door „ eige ondervinding, dat het teeken, waar van hier „ gehandeld werdt, van het allergrootſte gewigt zy, „ niet alleen in het kennen, maar ook in het geneezen van ziekten: en bygevolg, de eerſte plaatſe verdiene, na het onderzoek van de klopping der Slagader, en de ademhaling. Want in hoedanige ziekte „ men een tegennatuurlyk geluid van de borſt hoort, „ het verzekert ons altyd van eenig merklyk gevaar.

Als de borſt geſlagen wordt, dus begint de Schryver zyne Verhandeling, geeft hy geluid. Het geluid, welk de borſt geeft, is gelyk aan dat van een trommel met een ſtuk wollen ſtoffe overdekt. Dit geluid wordt vernomen door de geheele borſt, op de volgende wyze. 1. De regter zyde van de borſt geſlagen wordende, geeft geluid in het voorſte gedeelte, beginnende van het Sleutelbeen, tot aan de zesde waare ribbe; op zyde, van onder de ſchouder, tot aan de zevende waare ribbe; van achteren, van de Schouderbladen, tot aan de tweede en derde onwaare ribbe. 2. Als de ſlinker zyde van de borſt geſlagen wordt, geeft zy geluid, voor van het Sleutelbeen, tot aan de vierde ribbe.

be. Maar de plaats waar het Hert gelegen is, geeft doffer geluid. In het zydlyk en achterſte gedeelte van de ſlinker borſt, verneemt men dezelfde geluiden, als in de regter. 3. Het geheele Borſtbeen, geſlagen wordende, geeft zulk een helder geluid als de zyden van de borſt: uitgezonderd, waar een gedeelte van het Hert onder het zelve ligt. 4. En het zelfde geluid wordt vernomen langs den Ruggraat, zo verre deze de borſt helpt uitmaaken.

Op dit algemeene wordt echter de volgende bepaaling gemaakt. In magere menſchen is dit geluid helderer, in vetten doffer, en ſomtyds als geſmoord. Ondertuſſchen is het voorſte gedeelte van de borſt, van het Sleutelbeen tot de vierde waare ribbe, het bekwaamſt om geluid te geeven, wanneer de Mammen en een dikke borſtſpier hier aan geen beletſel maaken; gelyk op zyde een dikke vet-rok het geluid ook kan verdooven.

Hoe het ſlaan op de Borſt moet geſchieden.

De wyze van de borſt te ſlaan, of liever, eenige klopping tegen dezelven te maaken, geſchiedt, de vingers aan malkander gebragt en uitgeſtrekt gehouden, met de toppen der vingers, langzaam en zagtelyk. By vette menſchen moet wat harder geſlagen worden dan by maageren. De borſt moet met het hembd, of de hand met een handſchoen, maar niet van glad leer gedekt zyn; anders hoort men wel eenig gedruis, maar niet zulk een helder geluid. Als men iemant op de borſt wil ſlaan, moet men hem eerſt in een natuurlyke ademhaling laaten; hier na hem beveelen de ingeademde lucht in te houden. De verandering van het geluid hier door veroorzaakt, is van groot nut, zegt de Schryver, om oordeel te vellen. Als men het voorſte van de borſt wil ſlaan, moet men den Lyder belaſten het hoofd recht op te houden, en de ſchouders naar achteren te wenden. Dus wordt de borſt naar voren uitgezet, de huid, ſpieren en ribben ge-

ſpannen, en een helderer geluid vernomen. De zyden zullende geſlagen worden, moet men beveelen, de armen boven het hoofd uit te ſtrekken; en wanneer men den rug hier toe verkieſt, moet het lichaam voorover gebogen gehouden worden, beide om gelyke redenen als voren. Elk die gezond is kan hier van in zich zelve of in anderen de proef neemen, om 'er in geoefend te worden. Dus veel van het gene onder dit ſlaan moet in acht genomen worden.

Van het tegennatuurlyk geluid van de borſt, en deszelfs beteekeniſſen.

Wanneer uit de voorgemelde geluidgeevende plaatſen, geen duidlyk geluid, en van beide zyden gelyk, gehoort wordt beteekent dit, dat 'er een gebrek in de borſt ſchuilt. Hier door zegt de Schryver, kunnen veele kwaalen in de borſt ontdekt worden, waar van geen andere teekenen zyn. Indien het geluid in zeker gedeelte van de borſt, welk geluid geeft, met gelyke kracht geſlagen wordende, hooger is, zal het gebrek zyn onder de plaatſe waar deze meerdere hoogte van het geluid is. Op een andere plaatſe het geluid laager zynde, zal het kwaad onder de doffe plaatſe ſchuilen. De borſt op een plaatſe, welke anderzins geluid geeft, nu geheel zonder geluid zynde, dat is, een geluid geevende als van een ſtuk vleeſch, waar op geſlagen wordt, zal 'er een gebrek op zulk een plaatſe verholen zyn. Als iemant eerſt op zyn borſt, en naderhand op de Dye ſlaat, krygt hy een net denkbeeld van het onderſcheid van deze twee geluiden. Als de borſt op een geluidgeevende plaatſe geſlagen, een geluid geeft als van een ſtuk vleeſch; moet men belaſten diep in te ademen, en den adem binnen te houden: en indien 'er dan evenwel maar een geluid gemaakt wordt, als van een ſlag op vleeſch, zal het gebrek diep in de holte van de borſt doorgaan. En zo dit voor en achter op gelyke wyze geſchiedt, heeft het gebrek de geheele holte van de borſt bezet. Deze veranderingen, zegt de

de Heer AUENBRUGGER, hangen af van de oorzaak, welke de gewoone maate van lucht in de holte van de borſt kan verminderen of wegneemen. Hy vergelykt de uitwerking hier van, tot verklaaring, by een vat, 't welk ledig zynde, op alle plaatſen klinkt, maar gevuld wordende zo veel van zyn klank verlieſt, als de lucht in het zelve verminderd is. Om tot byzonderheden te koomen, wordt aangemerkt, dat een tegennatuurlyk geluid opgemerkt wordt, in heftige en ook in ſleepende ziekten; maar beſtendig volgt op groote uitloozing van vogt, uit de vaten van deze holte. Een tegennatuurlyk geluid in heftige ziekten wordt vernomen of geduurende het beloop, of op het einde van het beloop derzelven. Een tegennatuurlyk geluid geduurende het beloop van heftige ziekten, koomt zeer dikwils in ziekten van de borſt met ontſteeking. De Schryver zegt, zeer dikwils, om dat het ook gebeurt in ziekten met uitſlag, eer dezelve is uitgebroken. De tegennatuurlyke geluiden welken op het einde van een heftige ziekte koomen, gebeuren dan, wanneer 'er geen genoegzaame ontlaſting van de zieke ſtoffe geſchiedt. Een tegennatuurlyk geluid in en onder het beloop van ziekten met Ontſteeking, wordt doorgaans waargenomen op den vierden dag van de ziekte, zelden vroeger, maar wel laater, en zulks in de beledigde zyde; en dit vermeerdert van den dag waar in het voorkoomt, naar de natuur van de ziekte, zo wel als derzelver grootheid en aanhoudendheid: maar vermindert naar gelang van de hoedanigheid, duurzaamheid en menigte der uitwerpſelen. De toeneeming van het tegennatuurlyk geluid hangt af, zegt de Heer AUENBRUGGER, van de ſtoffe der ziekte, welke allengs in de beledigde zyde neergezet wordt, en ſomtyds zo veel is, dat zy twee derde deelen van de eene holte van de borſt vervulle. Het eindigt of in den dood, op den dag der raaming, van zyne voortkomſt afgerekend, of wordt door ontlaſtingen gered, of gaat in andere ziekten over. Hier wordt, gelyk op meer plaatſen,

de Leezer verzonden naar de Commentarien van den Heer VAN SWIETEN. Ten opzichte van ziekten in de borſt met Ontſteeking geeft de Schryver nog de volgende regelen. 1. Naar maate het geluid op een plaatſe van de borſt meer geſmoord is, en naar het geluid van een ſlag op een ſtuk vleeſch gelykt, is de ziekte zwaarder. 2. Hoe meer plaats zulk een dof geluid beſlaat, hoe de ziekte gevaarlyker is. 3. Als de ſlinker zyde aangedaan is, is het gevaar grooter, dan de regter. 4. Het bovenſte en voorſte gedeelte van de borſt (van het Sleutelbeen tot aan de vierde rib) zonder geluid zynde, is minder gevaarlyk, dan het onderſte. 5. Het geluid in het achterſte gedeelte van de borſt ophoudende, is gevaarlyker dan in het bovenſte en voorſte. 6. Een geheele zyde van de borſt zonder geluid zynde is doorgaans doodlyk. 7. Als het Borſtbeen geen geluid geeft, volgt ook de dood. 8. En het is kwaad als de plaats van het Hert, in een grooten omtrek, geen ander geluid geeft dan of men op een ſtuk vleeſch ſloeg. De Schryver waarſchouwt echter, dat hy de voorzeggingen van 6 en 7 wel eens onwaar bevonden heeft, dan naamlyk, wanneer de natuur het vergaarde naar den omtrek van de borſt, of andere min voornaame deelen van het lichaam afgeligd heeft, door Ettergezwellen te maaken.

Hier na ſpreekt de Schryver van ſleepende ziekten, waar in een tegennatuurlyk geluid van de borſt voortkoomt. Dit hangt af van een verborgen geweld welk de Ingewanden van de borſt aandoet, en langzamerhand toeneemende, eindelyk dezelven onvermydlyk bederft; of wordt dan waargenomen, wanneer eenige zichtbaare uitwerkingen, de Ingewanden langzaam doen bedurven worden. Tot het eerſtgenoemde worden gebragt een aangeerfde geſteldheid tot ziekten van de borſt; en zulken welken van gemoedsdriften ontſtaan; ook ziekten van konſtenaars of handwerkslieden, die een zwakke Long hebben. Van hoe veel vermogen zodanige oorzaaken zyn, vraagt de Heer

AUEN-

AUENBRUGGER te bewyzen uit het gene de Baron VAN SWIETEN, in zyne Commentariën, hier van gezegd heeft. Aangaande het tweede wordt gezegd, dat zulks voortkoomt uit een gebrek in de vogten langzamerhand ontſtaan zynde; en dit wordt wederom als begryplyk uit de Werken van gemelden Auteur verklaard.

Vervolgens wordt gehandeld van het tegennatuurlyk geluid der borſt, 't welk op een groote uitſtorting van vogten, in vaten van deze holte vervangen, beſtendiglyk volgt; hoedanige vogten zyn Chyl, Bloed en Water. Als eenige van deze vogten, buiten de vaten in merklyke maate, in de borſt hangt, zal het geluid verdoofd worden tot de hoogte, welke het buitengevaatte vogt beſlaat. Hier na wordt geſproken van zulke aandoeningen van de inwendige borſt, welken door het ſlaan niet ontdekt worden; als een geweldige hoeſt, welke zou doen denken dat de Long beledigd ware, terwyl ze haare zitplaatſe heeft in de ingewanden van den buik, en de Long alleen door een medelydend gevoel der zenuwen aangedaan wordt; 't welk ook waar is ten opzichte van Aamborſtigheid. Het onderſcheid van deze en eigenlyke borſtkwaalen wordt dan ontdekt uit de afwezendheid van het teken des geluids, en een veelvuldige en waterige Pis. Ook wordt het gemelde teken niet beſpeurd, als 'er maar een klein gebrek, 't zy Vereeldheid, een Knoeſtgezwel of kleine Etterzak, of eenige andere verharding in de Long ſchuilt. Eindelyk voegt de Schryver hier nog by, wat hy onder de tegenwoordigheid van het bewuſte teken, by het openen van geſturvenen gevonden heeft; naamlyk, een Knoeſtgezwel van de Long; een ſmelting van de Long in een Etterzak met kwaade dunne ſtoffe, een geſloten en opene Etterholte in het Borſtvlies, de Long, het Borſt-Middenſchot en het Hertzakje, een Etterborſt, Borſtwater in één of beide zyden, Waterzugt van het Hertzak-

je, uitgeloopen Bloed in de holte van de borſt of het Hertzakje, en een Slagaderſpat van het Hert.

Van deze laatſtgemelde kwaalen geeft nu de Schryver nog eenige verklaaringen en kentekenen, behalven het ſlaan op de borſt, welken leezenswaardig, doch niet, ten minſte, niet alle, nieuw zyn: waarom wy ons hier mede niet zullen ophouden. Wy hebben den Leezer wel een uitvoerig zaaklyk berigt willen geeven, van het gene de Schryver een *nieuwe Vinding* noemt. Wy wenſchen de Geneeskundigen geluk met de vermeerdering van de lyſt der kentekenen van de ziekten der borſt, en zullen met geduld wagten, wat gebruik de gemelde Heeren 'er van zullen maaken, en hoe verre zy 'er zich aan den Heer AUENBRUGGER voor verpligt zullen rekenen.

ANTONII DE HAEN, Conſiliari Aulici, ac Medicinæ practicæ in Alma Univerſitate Vindobonenſi, Profeſſoris primarii, Ratio Medendi, in Noſocomio Practico, quod in gratiam, & emolumentum Medicinæ Studioſorum condidit MARIA THERESIA, Auguſtiſſima Romanorum, Imperatrix, Hungariæ, Bohemiæ &c. Regina.

Geneeswyze van A. DE HAEN, *Hofraad en eerſte Hoogleeraar in de Practyk der Geneeskunde, op de Hooge Schoole te Weenen; gebouden in het Gaſthuis, 't welk door de Keizerin Koningin, ten dienſte van Studenten in de Geneeskunde, is opgerigt. Te Weenen* 1757 *in groot* 8. 157 *bladz.*

DE geleerde Heer DE HAEN geeft in dit werkje, en eenige ſtukjes, welken hy hier op heeft laten volgen, verſlag, hoe hy zyne Studenten in het Gaſthuis, onder de behandeling van de zieken voorgaat; en tekent, voornaamlyk, aan zodanige byzonder-

derheden, welken of nieuw, of van andere Practizyns voorby gezien, of uit vooroordeel of misverſtand tegengeſproken worden. Hy verdeelt zyn werk in Hoofdſtukken, om by elke byzondere zaak zyne byzondere gedagten, opmerkingen of ondervindingen te melden. In dit eerſte Deel handelt hy van de Levenswyze der zieken; van de Geneesmiddelen in heftige ziekten; van de Lugt, het liggen, zitten en andere dingen, welken omtrent de zieken geregeld moeten worden; van de Scheidagen en veelerlëie Scheidingen; van de Pis; van het menſchelyk bloed; van eenige zaaken de Ontleedkunde aan raande; van de Electriſche kracht; van eenige zaken van verſcheidenerleie natuur.

In de drie eerſte Hoofdſtukken maakt de Heer DE HAEN voornaamlyk werk, om eenige misbruiken der Duitſchers door reden en ondervinding te wederleggen. 1. In het geeven van Vleeſchnat in allerhande, voornaamlyk heftige Ziekten, waar tegen hy gerſtewater en haver-gruwel aanpryſt. 2. In het voorſchryven van middelen, Braakmiddelen in veelerhande ook heftige Ziekten; Buikzuiverende, en inzonderheid aardagtige, uit koſtelyke ſteenen bereidde, of zuurtemperende middelen, welken men, in Duitſchland, in groote menigte aan allerhande Zieken geeft te verzwelgen. Waar tegen de Schryver Afkookſels van zagte, weekmakende en zuuragtige kruiden overſtelt, ook zulken welken, met byvoeging van zuure dingen, een ligt zuure ſmaak toegevoegd wordt. 3. In de Zieken door te veel dek te broeijen, en de vertrekken door te veel vuur, of alles geſloten te houden, te warm te maken, waar door de Lyders Blutspuiſten, Gierſtpuiſten en andere uitſlag krygen. Hier tegen zegt de Schryver, dat hy de Zieken verſche lugt verſchaft, of door hen in het bed ſomtyds op te rigten, of op een ſtoel te doen zitten als het de krachten toelaten, of eenige opening in het vertrek te maken; en hy beroept zich in alle deze gevallen op de

ondervinding, die klaar hadt doen zien, dat zyne Zieken, dus behandeld, gelukkiger tot herſtelling kwamen, en minder toevallen onderworpen waren, dan met allen anderen omſlag en gewaande voorzorge.

Van de Scheidagen en Scheidingen (†) handelende, beroemt zich de Schryver, dezelven in de Zieken, welken hy voor zich hadt, volgens de Leere van HIPPOCRATES, zyne Studenten getoond te hebben. Van de menſchelyke wateren en derzelver voortekenen zegt hy weinig: voorhebbende dit ſtuk by een andere gelegenheid nader te onderzoeken. Alleen is opmerklyk, dat de Heer DE HAEN proeven heeft willen nemen, of het gene de Heer PRINGLE geſteld heeft, aangaande de eigenſchap der Loogzouten (‡), om dingen, waar mede ze gemengd worden, tegen de verrotting te bewaren, door de ondervinding bevestigd zou worden. Hy nam, ten dien einde, verſcheiden deelen Pis, van een zelfden menſche, en op den zelfden tyd geloosd; en vermengde eenige gedeelten van dezelve met loogzoute, anderen met zuure dingen. De zuure dingen waren Geeſt van Vitriool, Geeſt van Salpeter, en Geeſt van Keukenzout, alle ſterk. De loogzoute waren, Geeſt van Hartshoorn, Sal volaat, Zout van Alſt, geſmolten Zout van Wynſteen. De proeven werden genomen met de Pis van gezonden en zieken. Alle werdenze op dezelfde plaatſe weggezet. Na alle onderzoek bleek ten klaarſte, dat de Pis met zuure dingen vermengd, langer voor verrotting bewaard was geworden, dan waar by loogzoute lichamen waren gevoegd; die alleen, waar by Geeſt van Hartshoorn was gegoten, uitgezonderd. En men bevondt, dat de Pis, met loogzoute dingen vermengd, veel ſchielyker tot rotting overſloeg; dan waar by nietmetal was gevoegd. Hier uit kan, bygevolg, niet beſloten worden, dat de loogzouten meer

(†) *De Criticis diebus & Crisibus.* (‡) *Alcalinae*

meer tegen de verrotting bewaren, dan zuure dingen; het tegendeel kan uit het gezegde met meer recht beweerd worden.

In het zesde Hoofdſtuk geeft de Schryver een berigt van een groot getal Experimenten, welken hy genomen heeft met menſchelyk bloed, om de natuur van het zelve, welke tot nog toe niet genoeg bekend is, en miſſchien nimmer genoeg bekend zal worden, te onderzoeken. Hy ving bloed uit een ader, 't welk geenzins ontſteeken was, in vier zuivere kommetjes. Zes uuren na de uitloping leidde hy de eilandjes (*), uit de gezonde wei genomen, in nieuwe aarde verglaasde kommetjes. Dit geſchiedde in de Lente, welke tamelyk koud was, ſtaande de Thermometer van *Fahrenheit* op 40 tot 46 graden. Op twee van dezen goot hy om de 12 uuren 10 Uncen koud fonteinwater, en op de andere twee, ter zelfder tyd, even veel water, zo warm gemaakt als de warmte is van een gezond menſche. Het eerſte van die eilandjes, waar op het warme water was gegoten, werdt in zes ongelyke deelen verdeeld; de anderen bleven geheel. Dit werdt 12 dagen na malkanderen herhaald.

Het water, om de 12 uuren afgegoten, was niet het minſte gekleurd; op het vuur uitgedampt zynde, inzonderheid dat van de laatſte dagen, liet eenige geringe korſt na, welke met zuure dingen eenige opbruizing maakte, en eenige pisagtige ſmaak hadt.

Na den twaalfden dag, is het water in de kommetjes, waar in het koud gegoten was, eenige dagen niet vernieuwd. Een gedeelte van dit water onderzogt wordende, gaf eenige blykbaardere tekenen van Loogzout (†).

De Eilandjes zyn langzamerhand zo verdweenen, dat van die, waar op koud water gegoten was, niets overig ware dan een geringe korſt, bruin van kleur,

ruw

(*) De Geneeskundigen noemen het geronnen bloed, welk in de wei dryft, doorgaans, het *eilandje*. (†) *Alcali*.

ruw op het aanzien, broos op het aanraken, den geheelen omtrek van het kommetje bedekkende, en tekenen van loogzout, als boven, geevende. Maar het Eilandje, welk warm water hadt gehad, en in verſcheiden klompjes verdeeld was, werdt allengs witter en doorzichtiger; tot dat het eindelyk, na verloop van 20 dagen, zes kleine, byna doorſchynende ſtukjes overliet.

Maar het Eilandje, welk in het warme water geheel gebleven was, was veel meer verminderd, zo dat 'er eindelyk maar een witagtig ſtukje van over ware, doorzichtig, en hier en daar met eenige weinige roode bolletjes doormengd.

Het oogmerk van deze proeven, zegt de Heer DE HAEN, was, te onderzoeken, wat van het bloed zou overblyven; en te zien of men 'er iet in beſpeurde van de Korſt der Ontſteeking (*), of het zogenaamde vlies (†) van RUISCH. Maar daar was van het geheele Eilandje niets overgebleven, dan een bruine korſt aan den omtrek van het kommetje, waar in koud water was gegoten; of iet witagtigs en doorzichtigs, waar by warm water was gevoegd. Deze brokjes van tyd tot tyd verminderende, nam de Schryver dezelven, na verloop van een maand, uit het water, en bezogt, of hy ze, gelyk de korſt der Ontſteeking, welke ook in koud of warm, zuiver, of met ſalpeter gemengd water ſmelt, en het gemaakte vlies van RUISCH in brandewyn kon bewaaren; maar te vergeefs, want de ſtukjes verdweenen binnen weinige dagen, en lieten alleen eenige troebelheid na in de brandewyn.

Dit overblyfſel was, derhalve, niet zo beſtendig als het gemaakte vlies van RUISCH, of de korſt der Ontſteeking in brandewyn. Ook bleek hier uit duidlyk, dat de Eilandjes van geronnen bloed, 't welk ook waar is van de korſt der Ontſteeking, eerder ſmel-

(*) *Cruſta phlogiſtica.* (†) *Pſeudomembrana.*

ſmelten en verdwynen, wanneer 'er koud, dan wanneer 'er warm water op gegoten werdt.

Profeſſor RUISCH maakte zyn zogenaamde vlies door het bloed zelf, nog warm zynde, met een takje te roeren, nimmer uit de wei van het bloed. Wy hebben geleerd, zegt de Heer DE HAEN, dit vlies en ſchielyker, en dikker te maken dan RUISCH heeft konnen doen. Ten dien einde giet hy het afgetapte bloed, nog warm zynde, in een fles, en laat die, wel toegeſtopt zynde, ſchudden, en dus krygt hy een dikker vlies, dan door het roeren met een olyſtakje. Of hy vangt het bloed, terwyl het uit de ader ſpringt, in een fles, en laat hem wel toegeſtopt zynde ſchudden, en hy krygt een dik vlies, in viermaal minder tyd.

Maar men moet aanmerken, zegt de Schryver, dat het gene dit draadig vlies maakt, alleen in een bepaalde maate in het bloed zy; of, dat 'er maar een zekere maate van uit het bloed kan getrokken worden. Want hoe zeer men aanhoude met roeren of ſchudden, het vlies wordt niet grooter, maar het wordt eer in draaden verdeeld, en minder.

Het roode bloed van het gemaakte vlies overgebleven, laat bezwaarlyk eenige weiagtige vogt van zich ſcheiden, blyft vloeibaar, en maakt in 36 uuren geen Eilandje.

Is dan het bloed, vraagt de Heer DE HAEN, de *plaſtieke* kracht (*), welke het heeft, als het uit de ader geſprongen, in ruſt gelaten wordt, door het ſchudden, om 'er een vlies uit te krygen, benomen? Het ſchynt neen, antwoordt hy; want deszelfs wei, welke, na dat het vlies weggenomen is, zich eindelyk in kleine maate afſcheidt, voorzichtig afgegoten zynde, en in een lepel boven het vuur gehouden, wordt even ſchielyk ſtyf, en ook even hard, als wei van bloed, 't welk niet geſchud is. Of wordt het zo-

ge-

(*) *Vormkracht.*

genaamde vlies van RUISCH gemaakt van het gene men in het bloed *plaſtiek* noemt? Het antwoord is wederom, het blykt niet: om dat de wei van het bloed, lang geſchud zynde, zo dat het vlies niet meer toeneme, op het vuur ſtremt, gelyk wei van bloed, het welk niet geroerd is. Miſſchien is het gene in groote maate van het bloed uitwaaſſemt, terwyl het warm is, dat, het welk het vlies formeert? Ook niet. Want 1. Als men bloed, zo dra het uit de ader gelopen is, naauwkeurig toedekt, en daar na een weinig laat runnen, zal men 'er nooit een vlies van krygen. 2. Als men het vlies bereidt door het roeren met een takje, waaſſemt 'er geſtadig een daauw uit het open vat, tot dat het bloed koud geworden zy, en nogtans krygt men een goed vlies. 3. Ik heb bloed, zegt de Heer DE HAEN, uit den arm van een gezond menſch ſpringende, in een fles gevangen, denzelven terſtond wel geſloten, en van 31 Maart tot den 3 van April bewaard, om de verandering van kleuren op te merken; toen heb ik een gedeelte met een takje geroerd, en een gedeelte met de fles geſchud, om 'er een Ruiſchiaans vlies uit te maken; maar te vergeefs. De ſtoffe van het gemaakte vlies is derhalve geheel iet anders dan de ſtremmende wei, en de uitwaaſſemende damp van het bloed.

Heeft ook de Korſt der Ontſteeking iet gemeen met die vervliegende damp? Het ſchynt neen, antwoordt de Schryver. Want het zy men het bloed dekke, dat 'er niets wegwaaſſeme, het zy men het niet dekke, de korſt wordt evenwel gemaakt.

Te voren is reeds gezegd, dat uit het niet vormen van een Eilandje, door het geſchudde bloed, om 'er een vlies uit te krygen, niet bewezen kan worden, dat 'er de *plaſtieke* kracht uit weggenomen is; wyl de wei van het zelve, als van ander bloed, ſtremde: hier wordt nu nog een andere bewysrede bygevoegd. Gezond bloed, alleen uit gewoonte afgelaten, weinige minuuten neergezet, om het van warmte iet te doen ver-

verflaauwen, werdt het middenſte gedeelte met een takje geroerd, en het ander in een fles geſchud: en die weinige ruſt was oorzaak, dat nog van het een, nog van het ander, eenig vlies voortgebragt wierdt. Niet tegenſtaande dit, heeft het op gelyke wyze, als het geſchudde bloed, waar uit een groot vlies verkregen was, geen Eilandjes gemaakt, is vloeibaar gebleven, en heeft eenige wei, in geringe maate, in den omtrek en op de oppervlakte van zich gegeeven. Deze wei ſtremde ook op het vuur als de voorgaande.

Het is, derhalve, het gemaakte Ruiſchiaanſche vlies niet, 't welk het bloed van zyn ſamenrunnende kracht berooft; die kracht wordt niet weggenomen door het vlies, maar door de roering of ſchudding van het bloed.

De Heer DE HAEN vraagt, of een al te ſterke beweging, in een levend lichaam, het bloed zo zou konnen veranderen, dat de bolletjes naauwlyks meer konnen ſamenhangen, en dus afwykingen uit derzelver eigenaartige plaatſen (†), vlekken en andere gebreken veroorzaken? Ik heb de wei, zegt hy, van het bloed, welk van iemant, die een bloedſpuwing hadt, afgelaten, en tot een Eilandje geronnen was, lang met een olyftakje geroerd, verwagtende een vlies te zullen krygen, maar te vergeefs: want het gene aan het takje bleef hangen, was zeer gering, en ſcheen, 's anderendaags, maar eenige ſlym te wezen. De knegts hebben wei van ander bloed, na dat een goed Eilandje gemaakt was, meer dan drie uuren, in een fles, geſchud, maar 'er niets vliesagtigs uit konnen voortbrengen.

Het blykt derhalve, zegt de Schryver, dat het gene het vlies kan maken, zodanig in de zelfſtandigheid van het bloed, als het tot een Eilandje ſtremt, ingewikkeld en vereenigd wordt, dat het 'er, naderhand,

(†) *Errores loci.*

hand, op geenerleie wyze, wederom uitgetrokken kan worden.

Wy zullen onze Lezers, by een andere gelegenheid, over de Proeven met bloed van den Heer DE HAEN, en andere merkwaardige zaken, welken in zyne werkjes voorkoomen, verder onderhouden.

Beſchryving van eenige Experimenten, met Opium *gedaan, op levende en ſtervende dieren, door* ROBERT WHYTT, *M. D. Lid van de Koninglyke Maatſchappye der Weetenſchappen te Londen, en Profeſſor in de Geneeskunde te Edinburg.*

ZOnder ons of onze Leezers met het verſchil tuſſchen den Heer WHYTT en HALLER, waar toe deze Experimenten betreklyk zyn, op te houden, hebben wy deze Proeven, om derzelver byzonderheid, onze Landsgenooten wel willen mededeelen; niet twyfelende of dezelven zullen met aangenaamheid gezien worden, en gelegenheid kunnen geeven, om andere dergelyke, met meerdere onverſchilligheid, in 't werk te ſtellen. De Gevolgen van *Opium*, in dieren na te gaan, is van ongemeene aangelegenheid; om dat het zelve een van de aanmerklykſte Drogen is op de Lyſt der Geneesmiddelen, en waar van de werking tot nog toe niet dan op een duiſtere wyze begrepen wordt.

(*) De oude Geneeskundigen waren van gevoelen dat het *Opium* de levensvlam, in de dieren, uitbluſchte, om dat het ongemeen koud van aart ware; en, in later tyd, zyn 'er niet weinigen geweeſt, die de uitwerkingen daar van, van een geheel ſtrydige eigenſchap hebben afgeleid, en zich verbeeld; dat *Opium* het bloed verdunde, en de Herſenen, of het beginſel der zenuwen toedrukte. Deze valſche begrippen,

(*) *Eſſays and Obſervations Phyſical and Literary.* Vol. II. Art. XX.

pen, van de natuur en werking van dit middel, zyn, evenwel, wederlegd door verſcheiden hedendaagſche Schryvers, welker Werken veel licht over dit onderwerp verſpreid hebben.

De volgende Proeven zyn gedaan, met oogmerk, om de wyze, waar op dit wonderbaar middel zyne uitwerkingen voortbrengt, verder te verklaren; en, voornaamlyk, deszelfs ongemeenen invloed, op de werking van het Hert, te tonen.

1. Eene ſmelting van *Opium*, in water, in de maag en darmen, van een kikvorſch, gefpoten hebbende, bemerkte ik, dat hy in weinig meer dan een half uur, alle vermogen van beweging, zo wel, als gevoel, ſcheen verloren te hebben; want 'er geſchiedde geene ſamentrekking, in de Spieren, van zyne beenen of romp, als dezelven geprikt werden. Ik opende de borſt, een uur na de inſpuiting, en bevondt, dat het hert, in plaats van tuſſchen de 60 en 70, alleen 17 ſlagen deedt in een minuut. Het Oor van het hert, 't welk zeer uitgezet was door bloed, trok altyd zich eerſt ſamen, en hier na de holligheid.

2. Een kikvorſch bleef zyne beenen bewegen en lopen, omtrent een uur lang, na dat ik hem zyn hert had uitgeſneden, en was twee en een half uuren, hier na, nog niet geheel dood.

Vyf minuten, na dat het hert geſneden was uit een anderen kikvorſch, ſpoot ik eene ſmelting van *Opium*, in zyne maag en darmen. In minder dan een half uur ſcheen hy geheel dood te zyn; geene prikking, of vaneenryting van zyne Spieren, maakte eenige ſamentrekking in dezelven, of eenige beweging in de leden, waar toe zy behoorden. Het hoofd 'er afgeſneden, en een ſtilet in het rugmerg geſteken zynde, kwam 'er een geringe ſamentrekking in de voorſte pooten.

3. Agtien minuuten, na vier uuren, in den achtermiddag, ſpoot ik een ſterker drabbige ſmelting van *Opium* in water, dan het gene ik, in de voorgaande

Experimenten gebruikt had (*), in de maag en darmen van een kikvorsch; en wyl hy een groot deel van het vogt, door het aarsgat, weder uitwierp, spoot ik 'er nog wat meer voor in plaats. Twintig minuuten na vyf uuren, opende ik deze kikvorsch, en zag het hert, met deszelfs oor, zeer uitgezet door bloed, zeer langzaam slaande, niet meer dan zeven maalen in een minuut. Als het hert aangeraakt werdt met een schaar, werdt zyne beweging wat snelder, voor twee of drie slagen: waar na dezelven wederom zo traag werden als te voren.

4. Het hoofd afgesneden hebbende van een kikvorsch, vernielde ik aanstonds zyn rugmerg, door een stilet in zyn ruggraat naar beneden te steeken; 't welk sterke stuiptrekkingen veroorzaakte, van alle de Spieren, voornaamlyk, van de onderste ledematen. Tien minuuten hier na, opende ik de borst, en vondt het hert 45 slagen doen in een minuut. Zestien minuuten na de afsnyding van het hoofd, sloeg het 40 maalen in een minuut. Na een half uur zesendertig maalen, en na 50 minuuten alleen dertig maalen in een minuut, en de slagen waren nu klein en zwak geworden.

NB. Wanneer ik de borst van een anderen kikvorsch opende, onmidlyk na dat hem het hoofd afgesneden, en het rugmerg vernield was, zag ik het hert 60 slagen doen in een minuut; 't welk vier of vyf slagen minder is, dan ik, doorgaans, opgemerkt heb in de herten van kikvorschen, in den zelfden tyd, als men de borst hadt opengemaakt, zonder dat het hoofd ware afgesneden.

5. Negen minuuten over elf uuren, voor den middag,

(*) *Naamlyk*, Een half Unce *Opium*, gesmolten in agt Uncen water; waar van ook gebruik gemaakt is in alle de volgende Experimenten. De warmte van het Vogt is naby de zelfde geweest in alle de Proeven; *naamt.* omtrent 60 graden op de Thermometer van FAHRENHEIT.

dag, een anderen kikvorsch het hoofd afgesneden hebbende, vernielde ik aanstonds het rugmerg, door een gloeijend yzerdraad, 't welk verschriklyke stuiptrekkingen verwekte in alle Spieren, als in 't voorgaande Experiment. Ik opende de borst van dezen kikvorsch, vyf-endertig minuuten na dat hem het hoofd was afgesneden, en zag het hert 30 slagen doen in een minuut. De toetrekking van het oor ging, regelmatig, de toetrekking van het hert voor. Het oor en het hert waren niet zo uitgezet van bloed, als in de kikvorschen, welken men een smelting van *Opium* in de maag en darmen hadt gegoten (†). Te een uur (*naaml.* een uur en eenenvyftig minuuten na het afsnyden van het hoofd) deedt het hert, van dezen kikvorsch, 20 slagen in een minuut. Te half drie uuren, wanneer het vertrek wat warmer was geworden, door het schynen van de zon, sloeg het 25 maalen in een minuut; en in de straalen van de zon geplaatst, 31 maalen, in den zelfden tyd. Hier na bragt ik den kikvorsch by een venster, naar het oosten, waar hy aan een koel windje blootgesteld was; en de beweging van het hert werdt traager, zo dat het, in 't kort, maar 25 slagen deedt in een minuut. Ik bragt hem, op nieuw, weder in de zonneschyn, waar door de beweging, schielyk, wederom sneller werdt, zo dat het 30 slagen deedt in een minuut.

Vyf-entwintig minuuten over vyf uuren, 's in den avond, (dat is, zes uuren en zestien minuuten na dat het hoofd afgesneden en het rugmerg vernield was,) trok zich het oor van het hert van dezen kikvorsch, 't welk nog gestadig opgevuld was met bloed, te samen, twaalf maalen in een minuut; maar het hert zelf lag zonder beweging, was gezwollen en zeer rood: evenwel, met een speld geprikt wordende, deedt het twee of drie slagen, en was dan wederom stil, tot dat

(†) Zie boven No 3. en *Essay on the Vital and other involuntary mot.* pag. 371 en 372.

dat het, door een nieuwen prik, wederom ontrust wierdt. Dertig minuuten na vyf uuren, ſcheen het hert geheel dood, maar het oor hieldt nog deszelfs beweging; ja te half negen uuren, omtrent drie uuren na dat het hert hadt opgehouden van beweging, ſloeg het oor, 't welk nog zo zeer met bloed opgevuld was, als toen ik dezen kikvorſch eerſt opende, 11 of 12 maalen in een minuut; maar de ſlagen waren, ten opzichte van den tyd, niet meer zo regelmatig, als zy te voren hadden geweeſt.

Is het niet waarſchynlyk, dat het oor van het hert van dezen kikvorſch langer geſlagen hebbe, dan gewoonlyk, om dat het, tot het laatſte toe, met bloed gevuld bleeve: daar de ooren van de herten, van andere kikvorſchen, welken geopend worden, na dat 'er het hoofd afgeſneden is, na eenigen tyd, het bloed, welk zy bevatten, uitperſen, en zich als een kleine heldere blaas, met lucht gevuld, vertonen.

6. Ik ontblootte de Spieren van den buik en de borſt van een kikvorſch, door de huid 'er af te ſcheiden, en dompelde, twintig minuuten voor negen uuren, 's morgens, het geheele lichaam van den kikvorſch in een troebele ſmelting van *Opium* in water, in een kleine kom, welke ik toedekte, om te beletten dat 'er de kikvorſch uitliep. Vyf-endertig minuuten na de indompeling, nam ik hem uit het vogt, en opende de borſt en het hertzakje. Het oor van het hert, welk zeer met bloed opgevuld was, ſloeg 15 maalen in een minuut; maar het hert zelf, alleen, 6 maalen. Veertig minuuten over negen uuren (dat is, vyf-entwintig minuuten, na dat de kikvorſch uit de geſmolten *Opium* was genomen) ſcheen het hert wederom levendiger geworden te zyn; want het maakte agt ſlagen in een minuut: de toetrekkingen van het oor werden zwakker, en waren naauwlyks meerder dan van het hert, maar gingen geſtadig dezelven eenigen tyd voor. Zes minuuten voor tien uuren ſloeg het hert, alleen, zes maalen in een minuut. Vier-

en-

entwintig minuuten na tien uuren, deedt het, alleen, vyf ſlagen, in vyf-enzeſtig ſecunden; de eerſte, derde en vyfde ſlag geſchiedden na een tuſſchentyd van vyftien ſecunden, en de tweede en vierde, na een ſtilſtand van tien ſecunden. Zeventien minuuten voor twaalf uuren, en twee uuren en agtentwintig minuuten, na dat de kikvorſch uit de ſmelting van *Opium* was genomen, bewoog het hert zich, alleen, driemaal in vyf-enzeventig ſecunden, en trok zich zeer langzaamlyk toe. Voor twee uuren, na den middag, was het hert geheel dood; maar hoe lang, kan ik niet zeggen, om dat ik van een kwartier voor twaalf, tot by twee uuren, geen tyd had, om 'er op te letten.

7. Het hoofd van een kikvorſch afgeſneden, en het rugmerg, door een heet yzerdraad, vernield hebbende, maakte ik de Spieren van de buik en borſt bloot, als in het voorgaande Experiment; en dompelde, toen, het geheele lichaam van den kikvorſch in een troebele ſmelting van *Opium*, te half tien uuren voor den middag. Zes-endertig minuuten na de indompeling, nam ik het uit de ſmelting, en opende de borſt en het hertzakje. Het hert en het oor ſloegen, elk, twintig maalen in een minuut; en de ſlagen van het oor geſchiedden, regelmatig, voor die van het hert. Het hert vertoonde zich niet meer gezwollen of rooder, dan in den natuurlyken ſtaat, en het oor was ook, op ver na, niet zo opgevuld met bloed, als in het 6de Experiment. Twaalf minuuten over tien uuren, dat is, zes minuuten, na dat de kikvorſch uit de geſmolte *Opium* was genomen, deedt zyn hert 27 ſlagen in een minuut. Te elf uuren, 18 ſlagen in den zelfden tyd; en zeſtien, een kwartier voor twaalf uuren. Te twee uuren, na den middag, was het oor, al zyn bloed uitgedreven hebbende, alleen gevuld met lucht, en bleef zich nog bewegen; maar het hert lag ſtil. Tien minuuten over vieren, dat is, vyf uuren en vieren-veertig minuuten, na dat

de kikvorſch uit het vogt was genomen, ſloeg het oor van het hert 9 maalen in vierenzeſtig ſecunden.

8. Ik ontblootte de Spieren van de buik en borſt van een anderen kikvorſch, en dompelde hem veertien minuuten over agt uuren, als voren, in een drabbige ſmelting van *Opium*. Veertien minuuten over negen, nam ik hem uit het vogt, en maakte de borſt en het hertzakje open; waar na het hert begon te ſlaan, negen maalen in een minuut: maar het oor, welk zeer opgezet was met bloed, maakte geene beweging, dan alleen zo ver het eenige ſchudding onderging, door den ſlag van het hert. Ook waren de Spieren van de beenen, of dyen, tot geene ſamentrekking te brengen, door het ſnyden of verſcheuren van derzelver vezelen. Te half tien uuren ſloeg het hert alleen zeven maalen in een minuut; en het oor, welk nu geheel ledig van bloed was, en, in plaats van dit, met lucht gevuld, ſloeg zo wel als het hert. Dertien minuuten voor tienen, dat is, drie-endertig minuuten, na dat de kikvorſch uit het *Opium*-water was genomen, vertoonde het oor, met merklyke tuſſchenpozingen, een zeer flaauwen ſlag, maar het hert lag zonder eenige beweging.

9. Den zelfden dag, het hoofd afgeſneden, en het rugmerg vernield hebbende van een anderen kikvorſch, maakte ik de buik- en borſtſpieren bloot, en dompelde hem, agtien minuuten over tienen, in *Opium*-water, als voren. Agtien minuuten na elf uuren, nam ik 'er hem uit, en opende zyn borſt en hertzakje, waar na het hert zich begon te bewegen, doende agt ſlagen in een minuut. Vyf-entwintig minuuten over elven, ſloeg het hert 15 maalen in een minuut; en te twaalf uuren, tuſſchen 13 en 14, in den zelfden tyd. Te twee uuren, dat is, twee uuren en tweeënveertig minuuten, na dat de kikvorſch uit het vogt was genomen, bleef het oor, welk nu met lucht gevuld was, flaauwlyk ſlaan, omtrent elf maalen in een minuut. Tien minuuten voor vieren, in den achtermid-

middag, bleef het oor zich nog al bewegen, maar flaauwer dan het oor van No. 5.

10. Ik maakte den geheelen buik open van een kikvorſch, grooter dan eenigen van de voorgaanden, en wierp hem twintig minuuten over tienen, voor den middag, in een ſmelting van *Opium*, als voren. Dertig minuuten na de indompeling, nam ik hem uit het vogt, en opende zyn borſt en het hertzakje. Het hert was zeer rood en gezwollen, en het oor zeer uitgezet door bloed: doch beide zonder eenige beweging: maar na twee minuuten begon het hert langzaam te ſlaan, doende, naauwlyks, negen ſlagen in een minuut; maar het zeer uitgerekt oor maakte geen de minſte beweging. Gedurende iedere ſamentrekking, was het hert merklyk bleeker, en werdt, by de ontſluiting, veel rooder; welk verſchynſel ik, insgelyks, gezien heb in de herten van alle kikvorſchen van de voorgaande Proeven, maar aanmerklyker in de kikvorſchen, welken aan de werking van *Opium* blootgeſteld waren. Ook bemerkte ik, in al deze Experimenten, dat het hert, gedurende deszelfs ſamentrekking, zeer zichtbaar korter, en wederom langer wierdt by deszelfs ontſluiting. Maar om weer te keeren; zes minuuten na twaalf uuren, dat is, een uur en negen minuuten, na dat de kikvorſch uit het vogt was genomen, deedt het hert niet meer dan zes ſlagen in een minuut; en elf minuuten over twaalve, ziende dat het zonder beweging ware, prikte ik het met een ſpeld, en ademde over het zelve, om de ſlaning te vernieuwen, doch vruchteloos. De verdere Proeven zullen in een ander Stukje van onze Letteroefeningen volgen.

Van den overgang der Chyl in de Ongepaarde Ader; door den Heer MERTRUD, *Chirurgyn in Parys, en Demonſtrateur van de Ontleedkunde in 's Konings tuin* (*).

Alle

(*) *Memoires de Mathematique & de Phyſique preſentés a l'Academie Roy. des Sc. Journ. des Sav.* 1761 *Juin*, pag. 28.

ALle Chyl, van de voedzels afgeſcheiden zynde, ging, volgens de Ontleedkundigen, in de Borſtbuis (†), om in de ſlinker Onder-ſleutelbeen-ader gebragt, en onder het bloed vermengd te worden. De voeding en onderhouding van onze krachten hing af van de volkomenheid en welgeſteldheid van deze Buis. Deze nogtans kon, op veelerleie wyzen beledigd, en buiten ſtaat geſteld worden, om haare werking te verrigten, en dan moeſt het gedaan zyn met ons leven. Men heeft deze ongeruſtheden zoeken weg te neemen door onderſtellingen en giſſingen te maaken, dat 'er byzondere, maar onbekende wegen waren, door welken de Chyl in het bloed overging, wanneer de Borſtbuis geſloten ware. Maar het gene men zich alleen verbeeld hadt, om dat men het noodzaaklyk oordeelde, is nu getoond inderdaad zo te zyn. De Heer MERTRUD heeft doen zien, dat niet alle Chyl, welke de Darmen aan de Melkvaten overgeeven, in de ſlinker Onderſleutelbeen-ader overgaat, maar een gedeelte van dezelve gebragt wordt naar de ongepaarde Ader (‡). De Schryver heeft in gedroogde Bereidingen getoond veele takken van de Borſtbuis, welken gemeenſchap hebben met de ongepaarde Ader. Hy heeft ze zelfs opgeſpooten doen zien. Men verwagt een Werk van den Heer MERTRUD, waar in zulks buiten alle twyfel zal geſteld worden (§).

Het

(†) *Ductus Thoracicus.* (‡) *Vena Azygos.*

(§) Men vindt eene beſchryving en afbeelding van eene inmonding van een afzetſel van de Chylbuis in een takje van de ongepaarde Ader, door den Heer VELSE, in zyne *Diſſertatio de Mutuo Inteſtinorum ingreſſu.* HALL. *Diſputat. anatom. ſelect.* Vol. VII. pag. 149. En eene waarneeming van KULMUS, waar in de Chylbuis gezien werdt zich in de ongepaarde Ader in te planten niet alleen, maar ook in de beide Onderſleutelbeen-aderen, en in de bovenſte en onderſte Holle-ader. H. BOERH. *Prælect. Academ.* Vol. I. pag. 483. *in notis* HALLERI. Doch deze gevallen worden als zeldzaame, en tegen den gewoonen loop der Nature opgegeeven: maar de Heer MERTRUD ſchynt te willen zeggen, dat het altyd geſchiede. Men zal uit het beloofde Werk moeten zien, of het voldoende getoond worde.

Het wel inrigten en handhaaven van goede gezelſchappen.

UIt onze voorgaande beſchouwing, raakende de natuurlyke gevolgen van goed en kwaad gezelſchap (*), is 't zeer gereedlyk af te leiden, dat wy, gezellige ſchepſelen, die elkanders hulp behoeven, en elkanderen behulpzaam konnen zyn, niet alleen hebben agt te geeven om kwaade gezelſchappen te vermyden, op dat wy door navolging niet ten verderve loopen; en in tegendeel, zo we gezelſchappen willen bywoonen, zodanige te zoeken, die ons onderling waarlyk wyzer en beter konnen maaken; maar dat 'er, om zo te ſpreeken, eene zedelyke verpligting op ons ligt, om een nuttig gebruik te maaken van die gezelligheid onzer natuure, en de heilzaame gevolgen eener gemeenzaame verkeeringe met menſchen van Verſtand en Deugd: indiervoege dat wy, over 't algemeen geſproken, (buitengewoone omſtandigheden, die een eenzaam leeven eiſchen uitgeſlooten zynde,) gehouden zyn goede gezelſchappen te handhaaven. Behalve dat het vermyden van alle gezelſchappen veel al den menſch zeer ſtyf, eigenzinnig en laſtig maakt voor hun, die zomtyds met hem te doen hebben; zo beantwoordt eene ganſch eenzaame leevenswyze geenszins aan, maar is veel eer ſtrydig met, het oogmerk der ſcheppinge en 's menſchen natuure, als in 't voorgaande reeds aangemerkt is; waar by nog komt, dat hy zich zelven berooft van die voordeelen, welken wy getoond hebben eigenaartig uit goede gezelſchappen voort te vloeien. Waant iemand zo ver gevorderd te zyn, dat 'er voor hem geen voordeel te vinden is in 't gezelſchap van anderen; deeze zyne uitmuntendheid ontſlaat hem niet van die verpligting; even daarom moet hy met anderen verkeeren, om hun voordeelig te zyn, en dus door eene gemeenzaame verkeering mede te werken ter bevorderinge van 't algemeene welweezen. Veelligt zou die omgang hem geneezen van zynen ydelen waan,

(*) Zie boven, bl. 235—242.

waan, dat anderen hem niet bevorderlyk konnen zyn; en zo 't al weezenlyk indiervoege waare, dan zou hy juiſt zodanig een zyn, die de grootſte bekwaamheden zou bezitten, om een goed gezelſchap in daad en waarheid nuttig te maaken; dat hem ten kragtigſte moeſt noopen, om zyne bekwaamheden ook ten deezen opzigte, tot heil der Maatſchappye, in 't werk te ſtellen. — Maar is dus de onderlinge verkeering over 't algemeen aan te zien als een pligt der menſchlyke t'zamenleevinge, zyn wy gehouden het nutte uiteinde daar van te bevorderen; zo is 't wel der moeite waardig na te gaan, wat men in agt hebbe te neemen, om een gezelſchap beter te doen zyn dan de eenzaamheid; hoe men een gezelſchap hebbe in te rigten, om het zelve heilzaam te doen zyn; hoe wy 'er gebruik van hebben te maaken, om de gewenſchte voordeelen daar van te erlangen. De volgende regels ſtrekken deswegens ter proeve; en we twyffelen niet, of derzelver inagtneeming, zou veelen onzer hedendaagſche gezelſchappen van eene uitgebreider nuttigheid maaken.

Eene menſchlievende goedaartigheid is zeker in de eerſte plaats een noodzaaklyk vereiſchte in de leden van een goed gezelſchap. Zy, die gemeenzaam met elkanderen willen verkeeren, om zich onderling nuttig te zyn, moeten zich vooral ontdoen van eigenzinnigheid, trotſchheid, gramſtoorigheid en kwaadſpreekendheid. Verkeerde hebbelykheden van dien aart zyn ten uiterſte ſchadelyk in gezelſchap; nadien ze de onderlinge ruſt verſtooren, en in gevolge daar van het bedoelde nut te keer gaan. Zo wy onzen medgezellen niet op eene redelyke wyze iets konnen inſchikken, hen met verſchooning aanzien, met beſcheidenheid behandelen, en door minzaamheid aan ons verbinden, zyn we niet regt bekwaam om leden van eenig gezelſchap te zyn, of eenig gezelſchap te vinden, dat ons waarlyk heilzaam is. Het verſchil, dat 'er altoos gevonden wordt tuſſchen de geſtellen

der

der menſchen, zo uit hunnen eigen aart, als uit de gevolgen hunner opvoedinge en leevenswyze, eiſeht zulk eene beminnelyke gemoedsgeſtalte in hun, die gemeenzaam met elkanderen zullen verkeeren. Die hier toe niet genegen is, maar alles naar zyne *caprice*, volgens zyn temperament, wil beſtuuren, moet alleen leeven, of laage zielen zoeken, die zich onder zyne dwingelandy willen buigen, en van welken hy niet anders te wagten heeft, dan dat hy, tot zyn eigen nadeel, verſterkt zal worden in zyne haatlyke gemoedsgeſtalte, die hem door den tyd ondraagelyk zal maaken in de t'zamenleeving.

Wel byzonder is hier hoog noodig eene beſcheidene toegeevendheid in 't ſtuk van verſchillende gevoelens, zo in 't Burgerlyke als in 't Godsdienſtige, zo lang de betragting der Deugd, en ingevolge daar van het welweezen der Maatſchappye, ongeſchonden bewaard blyve. In gezelſchap behoort men zich vooral te wagten van eene bittere oneenigheid in 't hevige twiſten over onderwerpen van geen aanbelang, die, behoudens eer en deugd, op verſchillende manieren begreepen konnen worden: dat verwekt niet anders dan haat en nyd ten nadeele van 't gezelſchap. Konnen wy elkander, op eene redelyke wyze niet overtuigen; ons gevoelen niet in dat licht ſtellen, of dat van een anderen indiervoege beſchouwen, zo dat wy 't ten volle eens zyn; 't is beſt voor dien tyd die zaak in ſtille geruſtheid daar te laaten, behoudende een ieder met vriendlykheid zyne vryheid in zyn gevoelen, zonder dat dit eenigen onluſt baare. Het is volſtrekt onmogelyk, dat menſchen, welker vermogens bepaald zyn, en daarom eene zaak niet altyd van alle kanten konnen beſchouwen, dat die altoos in alles eenſtemmig zouden weezen; de vooroordeelen onzer jeugd zyn dikwerf van te veel kragt, om ze zo terſtond uit te roeien; daar heerſcht zomtyds in onzen Vriend eenige valſche eerzugt, die hem weerhoudt van de zaak gewonnen te geeven; die openlyk ten toon te ſtellen

is

is niet beſcheiden; ook kan ze hem met meer welvoegelykheid en indruk, in een byzonder geſprek, in 't vervolg van tyd, onder 't oog gebragt worden. Indien wy in deeze zwakheden elkander niet redelyk konnen draagen, moeten we geen gezelſchap aangaan; vermids wy dan niet in ſtaat zyn, om het nut van een goed gezelſchap in ſtillen vreede te ſmaaken.

Het geſprek, dat als de ziel van 't gezelſchap is, moet doorgaande ſtrekken om ons te doen vorderen in kennis en deugd: als zynde het doelwit van een goed gezelſchap elkanderen nuttig te weezen, waar aan zodanig een geſprek ten volle beantwoordt. Een goed gezelſchap ſpilt den koſtelyken tyd niet geheel met beuzelagtig ſnappen, met jok, boert en ſpel; zodanig moedwillig tydverlies is een redelyk ſchepſel tot gewigtiger en ernſtiger bezigheden bekwaam onwaardig, en maakt een gezelſchap onnut. — Men kan wel niet ontkennen, dat het zomtyds (nademaal de boog niet altoos geſpannen kan ſtaan,) geoorlofd zy zich te verledigen tot zulke onverſchillige zaaken; mids dat men zich in redelykheid bepaale; doch 't is, onzes agtens, niet min zeker, dat het ten uiterſte laag is, gemeenlyk zulk ſoort van vermaaken ten doelwit van een gezelſchap te ſtellen; met geen ander oogmerk byeen te komen, dan om den tyd zo nutloos te verkwiſten: dit ſtrydt baarblykelyk met het einde van een goed gezelſchap, 't welk is elkanderen nuttig te weezen. Een gezelſchap mag nu of dan eens enkel verſtrekken ter uitſpanninge, dat is redelyk; maar deszelfs doorgaande uiteinde moet weezen nuttigheid, en eene onafſcheidelyke eigenſchap daar van, zal 't goed zyn, is de onzondigheid; zo dat men geoorlofde zaaken, doe op een geoorlofde wyze, en niet buitenſpoorig dat haar zondig maakt; zo dat een gezelſchap ter uitſpanninge ook daadlyk zy ter uitſpanninge, en niet ter bezigheid of ten dagwerk van redelyke weezens, dat onverantwoordlyk is; de boog moet alzo min ſteeds ongeſpannen als al-

altyd geſpannen blyven. Hoe veragtelyk moet uit kragt van deezen regel ons voorkomen, een gezelſchap, waar in ſtilte, zwaarmoedigheid, verdrietlykheid en dergelyken de overhand krygen, zo dra beuzeltaal, jok, boert en ſpel een einde hebben, om nu 't oog niet te veſtigen op geheel onwaardigen, die zich zonder agterklap, onkuiſcheid, dronkenſchap en zoortgelyke wanbedryven niet konnen vermaaken? Hoe laag een denkbeeld had men zich te vormen van de menſchlyke natuur, indien men 't van de zulken moeſt afleiden? Het ſchynt of uitſpanning en vermaak het tegenovergeſtelde is van Verſtand en Deugd; dat zekerlyk zo valſch is, als te ſtellen, dat een redelyk weezen geen uitſpanning tot vermaak kan vinden in een redelyk tydverdryf, dat onzondig is, en nog altyd eenig nut ten doelwit heeft. Men maakt door zodanig eene handelwyze het gezelſchap, anderszins zo voordeelig, dikwerf niet alleen nutloos, maar zelfs ſchadelyk: en derhalve zou hy, die zich niet anders kan gedraagen in een gezelſchap, veel beter doen, indien hy voor eenigen tyd de gezelſchappen wat minder bywoonde, en zich in eenzaamheid leerde oefenen; om bekwaam te worden, om in een goed gezelſchap met nut voor zich zelven, en voor anderen te konnen verkeeren.

Deeze aanmerking geeft ons aanleiding tot den volgenden regel hier in agt te neemen; dat naamlyk een ieder, die gezelſchap zoekt, om nut daar uit te trekken, of door het zelve te wegen te brengen, zich moet benaarſtigen, zo veel zyne omſtandigheden toelaaten, om te verkeeren met zodanigen die in Verſtand en Deugd boven hem uitmunten; of ten minſte met zulken die luſt hebben, en bekwaam zyn om in Verſtand en Deugd toe te neemen. De groote oorzaak dier nutlooze en menigmaal ſchadelyke gezelſchappen, is veel al gebrek van ſtoffe tot een redelyk onderhoud: dit brengt veelen, die anders niet kwaadmeenend zyn, tot zulk een ydel tydverkwiſten;

en

en deeze oorzaak wordt, door 't waarneemen van dien regel, weggenomen. Is 't dat wy dien in 't werk ſtellen, 't zal ons nimmer aan nutte ſtof ontbreeken, om een gezelſchap leevendig te houden, om iets goeds te hooren of te zeggen: onze kundigheden elkanderen geſtadig mededeelende, onderrigting ontvangende of geevende, en dus ons redelyke vermogen arbeidzaam houdende, konnen we ons op eene verſtandige wyze vermaaken, door elkander te oefenen en op te ſcherpen, ten onderlinge nutte, in beantwoording aan 't groote uiteinde van een goed gezelſchap.

Om dit heilzaame einde des te zekerder te bereiken, heeft men hier en boven zorg te draagen, dat het getal der Leden van een gezelſchap niet overgroot zy. In zeer groote gezelſchappen vindt men gemeenlyk weinig nuts en veele verwarring. Hoe meerder getal van menſchen, hoe meerder moeite om de verſchillende geſtellen te doen overeenſtemmen, zo veel een goed en nuttig gezelſchap vereiſcht. De menigte belet ons om op eene onderſcheidene wyze over een zeker onderwerp te ſpreeken, en dat met elkanderen te onderzoeken; of 't moet zyn, dat eenigen zich meeſter maaken van 't gezelſchap, die de overigen, als tegen wil en dank doen zwygen, en, om zo te ſpreeken, noodzaaken hun gehoor te leenen aan een geſprek over zaaken, die hun in geenen deele aangaan, daar ze geen kennis van hebben, en die geenszins onder hunne liefhebbery vallen. Zodanig een onderhoud, dat zeer wel plaats kan hebben voor een korten tyd, waar in men ook ligt toegeevend kan zyn, wordt ten uiterſte laſtig, wanneer zulks van merkelyken duur is; en ſtrydt regelrecht met het oogmerk van een goed gezelſchap, daar, niet iemands byzonder, maar het algemeene nuttige vermaak de regel van ons doen en laaten behoort te zyn, als het oogmerk waarom men onderling by een gekomen is.

Edoch ſchoon het bywoonen der gezelſchappen op dergelyk eene wyze van zeer groote nuttigheid zy,

zo

zo heeft egter ook hier, gelyk doorgaans in onze handelingen, de maatigheid plaats: hoewel 't gezelschap natuurlyk heilzaam zy, men moet nogtans voorzigtigheid gebruiken, om zich daar toe niet te veel te verledigen, op dat het ons niet nadeelig worde. Indien men zich onophoudelyk in gezelschappen begeeft, wordt men een slaaf derzelver; onze natuur gewent wel dra dermaate tot die leevenswyze, dat we nauwlyks eenigen tyd met vergenoeging in eene stille eenzaamheid konnen doorbrengen; welke eenzaamheid egter zeer dikwils van het uiterste nut is ter vordering in kennis en deugd. Te veel gezelschap houden, waar door de tyd, die we van onze bezigheden over hebben, tot eenzaame oefening, te veel gestolen wordt, put ook gemeenlyk den geest te zeer uit; by mangel van genoegzaam ledigen tyd ter oefeninge vindt men ten laatsten geene stoffe van een weezenlyk gewigt; waarom het beter is eenigen tyd afweezig te zyn, op dat men niet onnut byeenkome. Hoe menigwerf ziet men ook niet dat veelen, door te zeer gezet te zyn op gezelschappen, hunne tydlyke zaaken verwaarloozen, de verrigting hunner bezigheden om des gezelschaps wil uitstellen, en ongevoelig in zodanig eene verslofling des aangaande vervallen, dat het hun door den tyd ten nadeele verstrekke. Hoe nut het bywoonen van gezelschappen dan ook zy; heeft men derhalve altoos zorg te draagen, om door eene al te kragtige gezelligheid niet afgetrokken te worden van 't naarstige handhaaven van onzen huislyken pligt. En deeze aanmerking houdt stand, niet alleen met betrekking tot Waereldsche gezelschappen, (gelyk zommigen spreeken,) maar ook met opzigt tot de Godsdienstige gezelschappen, die ook onmaatig bygewoond konnen worden, en dus ten weezenlyken nadeele konnen gedyen. Men vindt naamlyk menschen, die met hunne byzondere Godsdienstige byeenkomsten zo veel op hebben, dat ze zich geheel en al daar aan overgeeven; indiervoege

dat

dat ze hunne tydlyke zaaken niet ernſtig ter harte neemen, ja Huis en Huisgezin als laaten dryven. Zodanig een gedrag is zeker onverantwoordelyk; het bywoonen van waarlyk Godsdienſtige gezelſchappen is eene zeer goede en nutte zaak: maar 't waarneemen van zynen huislyken pligt is volſtrekt noodig, in de gewoone omſtandigheden des leevens, waar in de Godlyke Voorzienigheid ons menſchen geſteld heeft; het laatſte moet hier dan voorgaan, en door het eerſte niet verhinderd worden; gelyk zo de waare Godsdienſt noit nadeelig is aan 't vereiſchte huisbeſtuur. —— Men heeft derhalve, wil men 't bywoonen van gezelſchappen, zo in 't eene als in 't andere geval, waarlyk nuttig doen zyn, ook hier in eene voorzigtige matigheid te gebruiken, gedagtig aan de les van *Salomon*, Spr. XXV. 16 en 17; *hebt gy honig gevonden, eet dat u genoeg is; op dat gy miſſchien niet zat wordet, en dien uitſpouwet: ſpaart uwen voet van 't huis uwes naaſten, op dat hy niet zat van u wordt, en u haate.*

Eindelyk heeft men nog in aanmerking te neemen, dat wy, om het weezenlyke voordeel van 't bywoonen der gezelſchappen te trekken; dikwerf het goede en nutte, dat ons in 't gezelſchap is voorgekomen, in eenzaamheid hebben te overdenken, om het zelve den regten indruk op ons te doen verkrygen, of beſtendig te doen houden. Door dit te verwaarloozen gaat niet zelden het nut der gezelſchappen verlooren: men hoort deeze en geene zaaken, men ſpreekt 'er van; het onderhoud en de omſtandigheden van 't gezelſchap geeven ons aanleiding tot etlyke overweegingen; doch by gebrek van overdenking hegten ze niet in ons gemoed, en dus is alles vrugtloos. Want het is de overdenking inzonderheid die ons regt verſtandig kan maaken; daar 't hooren en ſpreeken ons dikwils maar oppervlakkige denkbeelden geeft, die ons door overdenkingen inleiden tot eene bondige kennis der zaaken; waar door wy 't weezenlyke nut konnen erlangen, dat natuurlyker wyze uit een goed gezelſchap moet voortvloeijen.

VRY.

VRYMOEDIGE AENMERKINGEN OVER DE NEDERDUITSCHE WERKEN EN SCHRIFTEN, die onlangs uitgegeven zyn.

Vraag, of de Boom der Kenniſſe des goeds en des quaads eene ſchádelyke kracht gehad hebbe; en of deeze Waereld de beſte zy; als mede of Moſes *ooit geſturven en begraaven zy geworden? beantwoordt door* Godfried Buchner Magiſter. *Uit het Hoogduitſch vertaald door* Joh. Will. van Haar. *In 's Gravenhage by* Pieter Gerard van Balen. MDCCLXI, *behalve de Voorreden enz. 429 bladzyden in octavo.*

De Heer *Buchner* beantwoordt deze Vragen, in dit Stukje, op ene ontkennende manier, die hy met vele reden tragt te ſtaven; terwyl hy zich tevens bevlytigt om de denkbeelden van hun, die dezelven beveſtigender wyze beantwoorden, in 't breede tegen te gaan. —— Op de eerſte vraag geeft hy ten antwoord, „ dat die boom geen ſchaadelyke kracht gehad hebbe; naardien „ de ſchaadelykheid der vruchten en gewaſſen, als een gevolge „ van den val, aanloopt tegen de heilige oogmerken van God, „ die Hy by de Scheppinge gehad heeft, en God ook alles goed „ en niets ſchaadelyks voortgebragt heeft: en dat de vrugt van „ deezen Boom veel minder den dood gewrocht hebbe, naardien de Boom geene ſchaadelyke kracht gehad heeft, en ook „ de tydlyke dood in de Godlyke bedreiginge niet mede begreepen is geweeſt, maar eene willekeurige Godlyke ſtraffe is, die „ geen menſch ontgaan kan (*)". —— De tweede vraag wordt door

(*) In de Godlyke bedreiging, Gen. II. 17, *ten dage als gy daar van eet zult gy den dood ſterven*, is, volgens onzen Schryver, niet de tydlyke, maar de geeſtlyke en eeuwige dood gemeend; doch alle menſchen zyn door ene willekeurige ſtraf van God onderworpen aan den tydlyken dood, die tevens ſtrekt tot een middel om de eeuwige gelukzaligheid der gelovigen te bevorderen. Dit gevoelen had onze Schryver voorgeſtaan in zyne *Verhandeling over*

door hem in dezervoege beantwoord. „ God heeft de beſte wae-
„ reld (*) geſchapen, en volgens het oogmerk van God zou hy
„ blyven in dien toeſtand, waar in ſy tot wezendlykheid geko-
„ men was; ſy kon ook daar in blyven; doch ſy is, door de zon-
„ de, ongemeen bedurven geworden: en nademaal de waereld
„ zonder zonde aan Gods wille en oogmerken meerder gepaſt zou
„ zyn geweeſt dan de waereld met de zonde; en de waereld, die
„ van zulk een koſtbaar geneesmiddel, [als de zending van Gods
„ Zoon,] had konnen ontheft blyven, beter zou zyn geweeſt,
„ dan de kranke, die heelmiddelen noodig heeft; zo is 't niet
„ mogelyk dat de door de zonde bedurvene waereld, gantſchlyk
„ aanloopende tegen den wille en de oogmerken van God, de
„ beſte waereld, of beter dan alle mogelyke waerelden, zou kon-
„ nen zyn". —— Op de derde vraag eindelyk luidt zyn ant-
woord: „ *Moſes* is wel geſturven, doch nooit begraaven, maar,
„ gelyk *Henoch* en *Elias*, veranderd zynde, in den hemel opge-
„ nomen geworden". Uit de vergelyking van *Deut.* XXXIV. 5,
6. met *Jud.* IX en *Matth* XVII. 3, maakt onze Auſteur dit ver-
band van 't berigt van *Moſes* dood en begravenis.

„ Alzoo klom *Moſes*, de knecht des Heeren, op den berg *Ne-*
„ *bo*, op de hoogte van *Pisga*, en na dat hy het Land, welk
„ Iſraël in bezit neemen zou, met ſyne oogen, gezien had, zoo
„ ſtierf hy, gelyk de Heer bereids voorhenen aan hem had be-
„ kend gemaakt. Toen nu de Heer hem van den berg na bene-
„ den in het dal wilde doen brengen, om hem aldaar in den lan-
„ de van *Moab*, tegenover *Beth-peor*, te doen begraaven; zo
„ liet

de tweemaal geſturvenen, (die ook uit het Hoogduitſch vertaald, en in 't Nederduitſch gedrukt is in *'s Gravenhage* by *Joh. Thierry* 1759,) en enige bedenkelykheden zyner Vrienden deswegens doen hem in dit ſtukje daar over breeder uitweiden: doch men kan niet zeggen, dat hy deze zyne ſtelling hier door duidelyker ontvouwd, of kragtiger geſtaafd heeft. Deze gemelde Verhandeling beheſt de zelfde grondſlagen en manier van redenkavelen, als dit *Stuk*je: ook beroept de Schryver zich menigwerf hier in op *dezelve*; zo dat het leezen van deze voor af niet ondienſtig zy, om dit te gereeder te verſtaan.

(*) Onze Schryver geeft met den aanvang deze bepaling van't begrip van de beſte waereld. „ De *Waereld* is het gantſche ver-
„ band van alle geſchapene dingen, zoo als dezelven bereids voor-
„ leden, nog tegenwoordig en aanſtaande zyn: zo dat daar on-
„ der begreepen worde de toeſtand voor den val, na den val, en
„ de toekomende in het aanſtaande leven, neffens alle toevallig-
„ heden, het goede en het quaade En de *beſte Waereld* kan gee-
„ ne andere zyn, dan die volkomen beantwoordt aan den wille,
„ en aan de doeleindens van den grooten, wyzen en goedertie-
„ renen Schepper.

„ liet zich de Duivel by deeze handelinge mede vinden, om te-
„ gen deeze eerbewyzinge verſcheidene beletſelen in den weg te
„ leggen. Door vermetelheid genoopt, begon hy met den Ar-
„ changel eenen twiſt, en maakte, onder het uitbraaken van
„ grouwelyke laſteringen, aanſpraak op het doode lighaam.
„ Schoon nu Michaël, volgens ſyne aangeſchaapene wysheid,
„ hem in 't naauw bragt en beſchaamd maakte, zoo oordeelde
„ nogtans God, om alle liſtige en vervloekte oogmerken van den
„ Vorſt der duiſterniſſe eensklaps te verydelen, met zyne vol-
„ maakte wysheid gepaſt te zyn, de tot de begraaveniſſe gemaak-
„ te ſchikkingen, als dingen buiten Hem, te veranderen (*): des-
„ wegen overkleedde (†) hy *Moſes* door eene veranderinge, en
„ nam

(*) Onze Schryver verklaart, ter begunſtiginge van dit zyn gevoelen, de woorden *Deut.* XXXIV. 6. *Hy begroef hem*, of *liet hem begraven*, door *Hy wilde hem laaten begraaven.*

(†) Dit denkbeeld van 't *overkleeden* heeft onze Schryver breeder ontvouwd in zyne reeds aangehaalde *Verhandeling over de tweemaal geſturvenen.* Volgens zyne daar in voorgeſtelde denkbeelden, „ is de dood niet anders, dan een einde of eene beroo-
„ ving der overeenſtemmende werkende kracht, welke tuſſchen
„ het lichaam en de ziel plaats heeft; hier aan zyn alle menſchen,
„ zonder uitzondering, na den val onderworpen; en 't gewoone
„ gevolg van den dood is, met opzigt tot het *lichaam*, dat het
„ zelve aan 't verderf bloot geſteld is, en met betrekking tot de
„ *ziel*, dat dezelve, zonder lange tuſſchenpoozinge, van het ge-
„ ſturven lichaam plaatſelyk afgezonderd, en overgezet word aan
„ den oord, daar zy eeuwig blyft. Doch dit gewoone gevolg
„ hebben eenige menſchen niet ondergaan: zommigen, als *E-*
„ *noch*, *Moſes* en *Elias*, zyn wel geſtorven, doch dit gevolg
„ heeft in hun geen plaats gehad: ze zyn niet *ontkleed*, maar *over-*
„ *kleed* geworden: het verband van ziel en lichaam is in hun
„ wel verbroken, maar 't lichaam is der verdervinge niet onder-
„ worpen, en de ziel is niet plaatſelyk afgezonderd geweeſt; en
„ zy zyn, voor de eeuwigheid bekwaam gemaakt zynde, met lyf
„ en ziel in de eeuwigheid overgegaan: hoedanig een lot ook
„ het deel zal zyn van hun, die, ten jongſten dage leevende,
„ *veranderd* zullen worden. Anderen, gelyk hier van etlyke
„ voorbeelden in de Bybelbladen gevonden worden, zyn geſtor-
„ ven, doch ook weder tot dit leeven opgewekt: in deezen is
„ het verband van ziel en lichaam wel verbroken, ja ook in
„ zommigen het lichaam der verdervinge onderworpen geweeſt;
„ doch de ziel der zodanigen is gebleeven by haar doode lig-
„ haam, en dezelve is in de opwekking weder daar mede veree-
„ nigd geworden; op dat deeze menſchen, voor eenen tyd, on-
„ der de ſtervelingen zouden leeven, dan weder ſterven, en de
„ gewoone gevolgen des doods ondergaan".

„ nam hem levendig op in den Hemel, gelyk *Henoch* en *Elias*.
„ En dit is de reden, dat niemand syn Graf, of de wyze syner
„ begraaveniſſe, heeft konnen ontdekken tot den huidigen dag.
„ Langen tyd daar na is hy met syn eigen lichaam, waar mede
„ hy opgevaaren is, by de verheerlyking van Chriſtus ver-
„ ſcheenen".

Men vindt doorgaande in dit alles, dat de Heer *Buchner* ene levendige verbeelding heeft, en zeer ſtout durft giſſen; men kan ook niet ontkennen, dat hy aan zyne denkbeelden veeltyds een kunſtigen draai weet te geven, die zomtyds in den eerſten opſlag dezelven met ene mindere of meerdere waarſchynlykheid doet voorkomen: doch ene aandagtige beſchouwing toont, onzes agtens, wel dra, vry duidelyk, dat'er veel al meer ſpitsvindigheid van vernuft, dan bondigheid van oordeel in zyne redekavelingen gevonden wordt. En dit is ook het denkbeeld van den Eerw. *Joh. Mart. Hoffmann*, met opzigt tot des Schryvers beantwoording van de derde vraag; als blykt uit deszelfs Brief aan den Heer Vertaalder over dit onderwerp geſchreeven; by gelegenheid dat dezelve hem de Vertaling hier van, als in 't Hoogduitſch een byzonder Stukje zynde, alleen had toegezonden. Deze Brief, die de verkeerde redeneerwyze van den Heer *Buchner*, en de ongegrondheid zyner ſtellinge in dezen, *dat Moſes niet begraven is*, zeer duidelyk ontvouwt, heeft de Heer Vertaalder met het uitgeven van dit Stukje, op toeſtemming van zyn Eerwaarden, ook aan 't gemeen medegedeeld.

De beſte Huisvrouw, volgens Spr. XXXI. 10—31. *Te* Middelburg, *by* Louis Taillefert Davidsz. 1761. *in groot octavo* 11 *bladzyden.*

De Opſteller van dit Dichtſtukje, die zich tekent J. V. I., geeft, in zyn kort Voorberigt, te kennen, dat hy den nadruk der Ooſterſche Poëzye, zo na hem mogelyk was, heeft zoeken uit te drukken; en hy wenſcht, dat Mannen, in de Ooſterſche talen ervaren, zich bevlytigen om andere gewyde Dichtſtukken, en inzonderheid de Voorzeggingen in diervoege op te helderen: doch, gelyk hy ten ſlot zegt, zy, *die Pſalmen en andere Goddelyke Liederen berymen, ſchryven meeſt voor 't ongeletterde Gemeen, en ſchynen derhalven zoo veel omſlags niet noodig te hebben.* Wat onze Dichter hier mede byzonder bedoele, is ons niet wel te bepalen, maar 't is zeker, dat in vele berymingen der gewyde Dichtſtukken geen agt gegeven wordt op de kragt der Ooſterſche Poëzye; men neemt veel al ene zekere vertaling aan, die te woordlyk is, om den nadruk mede te deelen, en maakt daar op een vers, dat geenszins zweemt, naar de denkbeelden der Ooſterlingen.

Betreffende dit Dichtſtukje zelve, het komt ons over 't alge-

meen

meen zo wel voor, dat de Dichter aanmoediging verdiene, om zich door oefening nog verder te volmaken. Ter proeve hier van verſtrekke het volgende. Dus vangt hy aan:

Wien lachte 't aardſch geluk zoo toe,
Dat hy een bupze Vrouw mogt treffen,
Op welker aandeel hy zig vrylyk mag verbeffen,
En dapper ſtoffen, bly te moê,
Dat hem een pronkjuweel,
Zoo glimmig en zoo eêl,
Als 't blixemgit der beſte ſlonkerſteenen,
Gods voorzorg heeft gelieven te verleenen!

Zyn hart maakt ſtaat op haar beleid:
Daar zal hem zeker niets ontglippen!
Behalven 't lief gedruk van bare friſſe lippen,
Ontfangt hy altoos zoet beſcheid.
Zo lang zy adem haalt,
En 't goedig zieltje ſtraalt
Door oogjes, die ſteeds ware vriendſchap zweren,
Kan zy de luſt van baren ſchoot niet deren.

Brief des Konings van Pruiſſchen aan de Gravinne van Camas. Uit het Franſch vertolkt. Te Middelburg *by* Louis Taillefert Davidsz. 1761. *in groot octavo* 16 *bladzyden.*

Deze Vertolker doet den oorſpronglyken Schryver geen eer aan. Het Franſche Dichtſtukje is manlyk en cierlyk; de Nederduitſche vertaling in tegendeel laf en lomp, door ene langdradige uitbreiding, en de menigvuldigheid van ſtopwoorden en gezogte rymſlagen. Men kan uit de vergelyking der volgende regelen hier van oordeelen. Het Franſche vers begint aldus:

Ne penſez point, reſpectable Camas,
Qu'a votre eſprit, ſi brillant, ſi ſolide,
J'oſe jamais comparer les appas
De nos oiſons à la cervelle vuide;
Fraîche jeuneſſe & des traits de beautés
Leur tiennent lieu de toutes qualités.
Ce ſont des fleurs dont la couleur brillante
A de durée a peine une ſaiſon;
Un ſouffle chaud dans le brûlant lion
Fane, a jamais, leur beauté raviſſante.
N'ont elles plus leur couleur éclatante?
Pour les cueillir ou pour les arroſer,
Aucun paſſant ne daigne ſe baiſſer.

L'Eſprit, le Goût & le Bon-ſens préfere
A la beauté l'eſprit qui nous éclaire;
On trouve en vous ces tréſors réunis;
Votre raiſon, de cent talens douée,
Eſt douce, humaine & toujours enjouée.
Oui, votre eſprit eſt de tous les pays,
De tous les tems & de toutes les heures.
Vous méritez d'avoir des vrais amis,
Et par de là des fortunes meilleures.

Dat is, volgens deze vertolking.

Nimmer zal ik, myn' Gravinne,
Daar ik deugd en wysheid minne,
Nimmer zal ik, denk het vry,
't Hoog vernuft en zyne ſtralen,
Die u overal doen pralen,
Smaden, of gelyken by
Laffen opſchik, geile grappen,
Daar zig Juffers, zonder brein,
Zonder geeſtige eigenſchappen,
Meê bekoren, en den trein
Lokken van verwyfde Jonkers,
Vieze en half ontmande pronkers,
Trouwens friſſe jeugd en 't ſchoon
Van wat mal ſche aanvalligheden
Staan te lomp, te kaal ten toon,
Zonder zielsboedanigheden.
Bloemtjes, welker levensgloed
Nauw de Lente door kan glimmen,
Als de Zon den Leeuw beklimmen,
Schrale wind en regenvloed
Aan durft brengen en de glanſſen
Smeult en dooft van Flora's transſen;
Waar blyft dan 't verrukkend fray?
Waar 't gedommel uwer kleuren?
Waar 't gewierook uwer geuren?
Zal men, met een lugten zway,
Uwe ſtruikjes meer beſproeijen?
Zal zig iemand nog vermoeijen,
Om de ſteeltjes, vol van vreugd,
Af te plukken met geneugt?
Deugd en geeſt en ſmaak en reden
Trekken altoos ſchranderheid,
Vlug vermoeden en beleid
Boven de aangenaamſte leden.
Welke ſchatten zyn 'er niet
In uw boezem opgeſloten;
Duizend gaven, ryk geſchoten,
Telt ge op woeker, in 't verſchiet.
Uw gemoed is minzaam, goedig,
Tuk op kortswyl, vlug, zagtmoedig;
Overal, bet ga, hoe 't wil,
Zyt gy werkzaam met uw oordeel
Op regtvaardig zoet en voordeel,
Zonder wrevelig bedil.
Zoo, zoo moet gy vriendſchap winnen.,
Die welmeenend, trouw en teêr,
Uwe welvaart, ruſt en eer
Steeds bevordert, buiten 't minnen.

Verhandeling over de Melkwording, en deszelfs toevallen. Door Cornelius Pereboom, *M. D. en Stads Doctor te Hoorn.* Te Hoorn *by* T. Tjallingius. 1761. *in groot octavo* 60 *bladz.*

Dit Werkje, 't welk zonder eenige Voorrede verſchynt, is verdeeld in drie Hoofddeelen. In het eerſte wordt gehandeld *Van de maaking van het Zog*; in het tweede, *Hoe het Zog te vermeerderen, te verminderen of te verdryven*; in het derde wordt gefpro-

ſproken van de *Voorkoming en Geneezing der Toevallen, welken het Zog meeſt veroorzaakt.* De Verhandeling, klein zynde, kan van een iegelyk met gemak geleezen worden; waarom wy het niet nodig achten 'er hier meer van te zeggen. In 't algemeen zal 'er, waarſchynlyk, over geoordeeld worden, dat de ſtoffe wel wat meer hadt mogen bewerkt worden, om dit Geſchrift van nut te doen zyn, of met aangenaamheid geleezen te doen worden. Het verwekt eenige opmerking, dat dit Werkje wordt uitgegeven, wanneer de Hollandſche Maatſchappye, voor de tweede maal, op de zelfde ſtoffe, eenen prys geſteld heeft.

Hiſtoria Facti, of Verhaal van de Handelingen der Wel Eerw. Heeren Predikanten der Nederduitſche Hervormde Gemeente binnen Utrecht; betreffende den Ouderling Gysbertus van Royen. *Door denzelven in 't licht gegeven. Te* Utrecht *by* J. C. ten Boſch. 1761. *behalve de Voorreden* 213 *bladz. in groot octavo.*

Uit deze *Hiſtoria Facti*, gepaard met de *Memorie van den Ouderling Gysbertus van Royen*, (waar van we voor enigen tyd gewag maakten, in verwagtinge dat we ook van de andere zyde enig licht in deze zaak zouden ontvangen, dat tot nog niet geſchied is (*),) kan men vry duidelyk afleiden, dat de Heer *van Royen*, terwyl hy betuigt alle vereiſchte hoogagting te hebben voor brave Predikanten, egter van oordeel is, dat ze feilbare menſchen zyn, op wier uitſpraak men zich derhalve niet blindlings kan verlaten; dat ze, gelyk andere menſchen, hunne zwakheden hebben, waar door ze zomtyds tot handtaſtelyke wanbedryven vervallen; zo dat hunne daden niet ſuperſtitieus altyd goed te keuren zyn; en wel inzonderheid, dat de Heeren Predikanten in ene Kerkenraads Vergadering met de Ouderlingen in gelyken graad ſtaan; zo dat de eerſtgemelden geen meerderheid, ten dezen opzigte, boven de laatſtgenoemden hebben; en een Ouderling gevolglyk niet verpligt zy, alles toe te ſtemmen, 't geen de Heeren Predikanten bepalen, maar bevoegd, ja verpligt zy, zyn eigen oordeel te gebruiken, en ingevolge daar van de voorſtellingen dier Eerwaarde Heeren toe te ſtemmen, of af te keuren. Zyn gedrag, op deze manier van denken ingerigt, heeft zommigen heerſchzugtige Predikanten, zo hy betuigt wel te weten, meermaals ongenoegen gegeven, ziende dezelven zyne handelwyze aan voor ene veragting van hun character; terwyl hy betuigt noit hun character verſmaad, maar ſlegts hunne verkeerde handelingen, en hun misbruik van hun character gewraakt te hebben. Dit ondertuſſchen is, (gelyk hy door ene breede ontvouwing van het ge-

(*) Zie I. D. bl. 692.

gepaſſeerde tuſſchen hem, en de Wel Eerw. Heeren Predikanten der Nederduitſche Hervormde Gemeente binnen *Utrecht*, zedert den 4den February 1760 voorgevallen, tragt te bewyzen), de grondſlag geweeſt van verregaande onluſten, die zommigen dier Heeren Predikanten, uit perſonele pique begonnen en voortgezet hebben, met oogmerk om hem door veragting te proſtituëren, en zich daar door voor altoos van hem te ontdoen. Men nam hier toe, volgens dit verhaal, aanleiding, uit het in 't licht geven van een Tractaatje, getituleerd, *Bedenkingen over de Beloften van allerley Heil, den Bekommerden gedaan in de Voorbereidings Predicatien* enz. Men hield den Heer *van Royen* voor den Auteur, en verklaarde zich bezwaard te vinden over de verregaande Injurien den Leeraren van Gods Kerk in 't gemeen, en dus ook hun, in dat werkje aangedaan: en eiſchte van de Ouderlingen, hoofd voor hoofd, te verklaren, of zy immers iets onrechtzinnigs gevonden hadden in de Proefpredicatien, en Predicatien op het Avondmaal van bunne Predikanten. De Heer *van Royen* gaf, om reden, op dat voorſtel terſtond geen antwoord, maar verklaarde in 't vervolg, (zonder te kennen te geven, of hy al of niet de Auteur van dat geſchrift was, welkers zaaklyke inhoud hy wel wilde verdeedigen, en waar in hy die verregaande injurien niet vond,) dat hy, *niet tegenſtaande zy in bunne manier en wyze van denken, met elkander. en met particuliere Leden der Gemeinte, in een of ander ſtuk mogten verſchillen, bun Wel Eerwaardens altyd gehouden heeft, en noch houd voor rechtzinnig.* Dit antwoord, hoe volledig ook, indien de vraag geen ander oogmerk had, dan 't erlangen van een getuigenis van regtzinnigheid, (dat zeer onbevoegd gevraagd werd,) voldeed nogtans den Heeren Predikanten niet: en 't gevolg daar van was, naar den inhoud van dit verhaal, dat ze overgingen tot ene Inquiſitoriale handelwyze, daar geen Leeraars in ons vrye Nederlend regt toe hebben. De Heer *van Royen* heeft zich, volgens dit berigt, om de ruſt waar 't mogelyk te bevorderen, onder goede beloften dat daar mede de zaak ten einde gebragt zou worden, op verzoek en aanraden veeler Vrienden, laten inwikkelen in verdere onderhandeling met die Eerwaarde Heren over de diſſentierende poincten: doch heeft telkens moeten ondervinden, dat alle zyne toegevenheid ſlegt beantwoordt, en geenszins ter bevorderinge van Vrede, gelyk hy met regt oordeelde te mogen verwagten, gebruikt werd. Eerlang werd hem op den 18 Nov. 1760 medegedeeld ene Reſolutie van den Eerw. Kerkenraad, waar in dezelve betuigt, den Heer *van Royen* tot het gebruik van 't H. Avondmaal *ongeſchikt* te oordeelen, en gevolglyk ernſtig te recommandeeren, zich daar van *te ontbouden, tot dat by den blaam den Kerkelyken aangedaan zal hebben berroepen, en blyken van vernedering zal hebben getoond.* De onwettigheid en daar uit volgende kragtloosheid dezer Cenſure heeft de Heer *van Royen* het gemeen onder 't oog zoeken te brengen, met de uitgave zyner *Memorie* en verdere Stukken hier toe be-

betrekkelyk; en de Eerwaarde Heren Predikanten hebben niet goedgevonden dezelve behoorlyk te wederleggen, maar zyn hier op voortgegaan, om 't werk zyn vollen beflag te doen hebben. Ingevolge hier van werd den Heer *van Royen* op den 3 July 1761 de volgende brief ter hand geſteld.

Myn Heer *G. van Royen.*

De Kerkenraad van Utrecht, op heden na de middag vergaderd, heeft beſloten, Uw Ed. wegens mondelyke en ſchriftelyke veragting van de ernſtige recommandatie van den Kerkenraad, te ſtellen onder cenſuur, welke recommandatie geſchied is den 17 November 1760 door de E. Wyk, Predikant, geaſſiſteert met deszelfs Ouderling.

Deezen 3 July 1761.

Uit naam en laſt des Kerkenraads

J. H. BACHIENE,

Synedri h. t. Scriba.

Dit heeft den Heer *van Royen* bewoogen, tot volle opheldering der zake en zyne volkomene zuivering, ene *Hiſtoria Facti* uit te geven, en daar in het voorgevallene in 't breede voor den dag te brengen. Dit ſtuk behelſt van daar vele haatlyke gebeurtenisſen, die men over 't algemeen van Eerwaarde Heren Predikanten niet zou verwagten: en die velen ligtlyk zouden denken dat men niet behoorde te verbreiden. Doch de Heer *van Royen* toont, dat hy zulks niet doet, dan in de hoogſte noodzaaklykheid; dat de Eerwaarde Heren Predikanten niet min dan andere menſchen zich ſchuldig maken aan verregaande verkeerde handelingen; dat men niet verpligt is, om de Orde de hand boven 't hoofd te houden, door 't verzwygen der wanbedryven van zommigen der Orde; en dat het openleggen daar van niet ſtrekt tot verſmaading der Orde, maar tot beſtraffing van hun, die onder de Orde zich openlyk verkeerdlyk gedragen, dat niet als ongeoorlofd veroordeeld kan worden.

By mangel van nodig licht van de andere zyde, hebben we geen genoegzamen grond van zekerheid, om dit berigt in alle de byzonderheden voor onpartydig op te nemen; doch de oprechtheid van den Heer *van Royen*, op waarſchynlyke gronden, over 't algemeen vooronderſtellende, zo geeft ons deze *Hiſtoria Facti* een uitſtekend ſtaal van de verregaande heerſchzugt zommiger Geeſtlyken; en ſtrekt anderen ter leeringe, om niet te antwoorden op derzulker onbevoegde vragen, veel minder zich met hun in te wikkelen in zaken, daar ze geen regt toe hebben; maar veel eer hun op ene beſcheidene wyze tegen te ſtaan, en te doen zien

dat men geen agt geeft op de willekeurige handelingen van zodanige menſchen, in een Land, daar de Geeſtlykheid het regt niet heeft, om de Leden der Kerke onder hun aangematigd gezag te doen buigen. Wat 'er ook zy van deze en gene byzonderheden, 't is over 't algemeen zeker, dat het een ieder zeer vreemd moet voorkomen, dat de Heer *van Royen* gecenſureerd zy geworden; en dat men ondertuſſchen noch in de Reſolutie van 17 November 1760, noch in den Brief van 3 July 1761, eenige beſchuldiging vindt ten laſte van 's Mans zedelyk character, of onregtzinnigheid (de twee gronden van cenſuer, volgens het gewone gebruik der Kerke,) maar dat alles uitkomt op het denkbeeld van belediging en veragting. Dit nagaande vindt men maar al te veel reden om te denken, dat de Heer *van Royen* met regt mogt ſchryven: „ Had ik maar konnen zeggen, *ik had niet behooren te doen* „ *en te zeggen, wat ik gedaan en gezegd heb, ik vraag excuus:* ik „ zoude niet gecenſureert zyn geworden", en daar op aldus vervolgen: „ Men zegge niet dat dit een doorſlaand bewys uitle„ vert van de barmhertigheid en goedertierenheid dier Heeren „ omtrend my. Neen, maar dit levert een overtuigent bewys „ uit van welk een gewigt dat hun Wel Eerweerdens myne mis„ daden gehouden hebben. Want levert het een bewys uit van „ hunne goedertierenheid, zoo levert het teffens uit een bewys „ van hunne roekeloosheid, en verſmading van de ernſtige be„ veelen van den Koning der Kerke. Want is myne misdaat zo „ groot geweeſt, dat die na den wil van God, met zyne roede, „ met de uitſluiting uit het Koningryk van Chriſtus moeſt ge„ ſtraft worden? welk eene verſmading en ſchrikkelyke zonde „ leid daar dan niet in, dat een menſch zal zeggen: *indien gy my* „ *ſlegts eert voor het volk, en u voor my nederbuigd, zoo zal ik u* „ *dispenſeeren van de ſtraffe, die den God van hemel en van aard* „ *gezegt en gewild heeft, dat over u zoude geoeffent worden!* zoo „ goedkoop verkrygt men in de Roomſche Kerk zelfs geen *Af*„ *laat*! en is myne misdaat zoo gering, dat die op het boyengemelde zeggen konde vergeven worden, welk een ſchriklyk en „ onverantwoordelyk misbruik van de wapenen van Chriſtus Ko„ ningryk leid 'er dan niet in, dat men die neemt tot wraakmide„ delen over eene beſtreedene eerſtheid en heerſchzugt.

Berigt raakende de afgedaane zaak van Do. Holtius.

ONs gezegde over de onlangs uitgekomene *Samenſpraak over de Memorie van Holtius* (*) heeft iemand onzer Leezeren aanleiding gegeeven, om ons het volgende *Bericht* toe te zenden, met

(*) Zie boven *bl.* 162.

met vriendelyk verzoek, om 't zelve aan 't Gemeen mede te deelen; ten einde hen te onderrigten, dat, en hoe deeze zaak geheel afgedaan is.

Brief aan de Schryvers der Vaderlandſche Letteroefeningen.

Myne Heeren!

Uwe aanmerkingen op 't Geſchrift, getituleerd, *Samenſpraak over de Memorie van Holtius*, gelezen hebbende, heeft my niet recht voldaan. Gyl. noemt het eene afgedaane zaak. Dit is wel, maar hoe en op welk eene wyze is die afgedaan? hier van is men in 't algemeen onkundig, en zulks is oorzaak, dat 'er over deze afgedaane zaak door veelen zeer verkeerd gedagt en geſproken word. Ik hebbe my daarom verpligt geagt, ten einde elk naar waarheid daar over zoude kunnen oordeelen, Ul. dit volgende naauwkeurig Bericht te zenden, met verzoek om hetzelve in uw eerſt uitkomend Stukje te plaatſen; in welke verwagting blyve &c.

FREDRIK JANSZ.

Amſterdam den 10 *Octob.* 1761.

Extract uyt de Reſolutien van de Heeren Staaten van Holland en Weſtvriesland, in Haar Edele Groot Mogende Vergadering genomen op

Dingsdag den 4 *Auguſti* 1761.

De Raadpenſionaris heeft ter Vergadering gerapporteert de Conſideratien en het Advis van de Heeren Ridderſchap en verdere Haar Edele Gr. Mog. Gecommitteerden tot het groot Beſogne, hebbende in gevolge, en ter voldoening van Haar Ed. Gr. Mog. Reſolutie Commiſſoriaal van den 1ſte Auguſtus des Jaars 1760 (*), ge-examineert een Miſſive van Curateuren van 's Lands Univerſiteit te Leiden, en Burgermeeſteren der ſelve ſtad, geſchreven alhier in den Hage den 31 July daar bevoorens, houdende een kort herhaal van de klagten, by welgemelte Curateuren en Burgermeeſteren in den Jaare 1753. gedaan over zeekeren toen ter tyd uytgekomen zeer geanimeerde Geſchriften tegens een Advis van de Theologiſche Faculteit van Haar Ed. Gr. Mog. Univerſiteit, over een geſchil in de Kerk van Zwol ontſtaan, en voorts een nader zeer nadrukkelyk beklag, zoo over zeeker al zedert eenige Jaaren van tyd tot tyd by onderſcheide boekdeelen geſchreeven, en zonder de gerequireerde Kerkelyke Approbatie met den druk ge-

(*) Zie Nederl. Jaarb. voor de Maand Aug. 1760. pag. 623 — 632.

gemeen gemaakt naamloos Theologiſch Tractaat, geintituleert. *Examen van het Ontwerp van Tolerantie, om de Leere, in de Dordrechtſche Synode vaſt geſtelt, met de veroordeelde Leer der Remonſtranten te vereenigen*; Waar in niet alleen dat Chimerique Ontwerp van Tolerantie, het geen nooit dan in de herſſenen van gemelde Schryvers zoude hebben ge-exſteert, word onderzogt en gerefuteert, maar ook op een haatelyke en onchriſtelyke wyze, ſchoon bedektelyk, aan veele Hoogleeraars en anderen ſentimenten worden aangevreeven, die in hun nooit zouden zyn opgekomen, maar in tegendeel met horreur verfoeyt worden, als wel in het byzonder over de verregaande licentie, waar mede het den Emeritus-Predikant Holtius heeft kunnen geluſten, in de Voorreeden van het tiende ſtukje van het voorſz. Ontwerp van Tolerantie, de Memorie van wylen de Profeſſor van den Honert, tot bezwalking van de eer en luiſter van de Univerſiteit op een ſenſible en te gelyk zeer kwaadaartige wyze, aan te taſten en te laſteren met een bygevoegd verzoek, dat Haar Ed. Gr. Mog. daar jegens zoodanige Orders zouden gelieven te ſtellen, als de zelve tot voorkooming van het drukken en uytgeeven van Theologiſche Tractaaten zonder Kerkelyke Approbatie, en ter beteugeling van de indicente en ongepermiteerde laſtertaal van den meergemelden Emeritus-Predikant Holtius, het zy door hem in 't geheel of ten deele van zyn Beneficien te priveeren, of wel anderzints, noodig en oirbaar zullen oordeelen.

Als mede nog, in gevolge en ter voldoeninge van Haar Ed. Gr. Mog. Reſolutie Commiſſoriaal van den 30 Octob. 1760 (*), een Memorie van den gemelden Emeritus Predikant Holtius, behelzende de reedenen, die hy in gevolge de gratieuſe Permiſſie, door Haar Ed. Gr. Mogende by derſelver Reſolutie van den 16 Septemb. daar bevoorens aan hem verleent, tot zyne pretenſe Juſtificatie op de voorſz. Pointen van beklag heeft geoordeelt te kunnen en te moeten allegeeren:

Waar op gedelibereert, en in agting genomen zynde dat de Emeritus Predikant Holtius de eerſte Aanvoerder en Autheur van de ontſtane geſchillen en oneenigheden is geweeſt, als hy by een gedrukte brief, in den Jaare 1752, te Leyden uitgegeeven, op het bovengemelde Advis van de Theologiſche Faculteit op een zeer onbeſcheyde wyze is aangevallen, en opentlyk verklaart heeft: „ *dat hy aan dat Advis was ge-ergert, en dat hy zig beklaagde zoo* „ *lang geleeft te hebben dat hy de geſtadiging der zuivere hervormde* „ *Leere door dat zoo hoog aanzienlyk en vermaard Collegie overleef-* „ *de, en die beroemde en waardigſte Mannen, die voorheen als Py-* „ *laaren ſtonden voor de onveranderlyke waarheid zag wyken voor den* „ *veranderlyken Tyd:* Dat de Emeritus Predikant Holtius en de zynen die attaque met geen minder heevigheyd als onbeſcheydenheyd,

(*) Zie gemelde Jaarb. voor de Maand Octob. 1760. p. 908—934.

heyd, zoo ten aanzien van de Leeden van de Theologiſche Faculteit in 't generaal, als van den Profeſſor van den Honert in 't byzonder hebben voor gezet, en zig door hun onbezonnen drift en iever zelfs zoo verre hebben laaten vervoeren, dat zy de Memorie van den gemelden Profeſſor van den Honert (welk nooit met eenige grond van onzuiverheid in de Leere is verdagt gehouden, maar in teegendeel zig door zyne Godvrugt en geleerdheyd zeer veel roem en agting by de geheele Waereld heeft verworven) niet hebben geſpaart, maar met indecente en ongepermitteerde laſtertaal geſchonden; en dat dit alles geſchied by boek deelen, welke tegens de uytgedrukte Orders van den Staat zonder voorgaande Kerkelyke Approbatie, van tyd tot tyd in 't licht worden gegeeven: Is goedgevonden en verſtaan, den Raadpenſionaris te verſoeken, om de gemelden Emeritus Predikant Holtius voor zig te ontbieden, en den ſelven voor te houden, dat Haar Ed. Gr. Mog. conſidereerende, dat zoortgelyke twiſten tot groote onlusten, tweeſpalt en ſcheuring in de Kerk aanleiding kunnen geven de voorſz. behandeling met veel indignatie hebben gezien; dat deſelve geenzints is te compaſſeeren met de Principes van Lievde, Vreede, Eendragt en Zagtmoedigheid, die in Gods Woord met zoo veel nadruk worden aanbevolen, en vooral by de Leeraars dienden te worden in 't oog gehouden en naagekomen, en dat in het byzonder een man, aan welken Haar Ed. Gr. Mog., om zyne klimmende jaaren, en de daar aan verknogte infirmiteiten, op zyn verzoek, een honorabele en profitabele ruſt hebben verleent, de meerder ruimte van tyd, dien hy door de voorſz. gratieuſe Conceſſie van Haar Ed. Gr. Mog. heeft verkreegen, tot het voeden en voortzetten van twiſten en oneenigheden niet behoorde te misbruiken; dat de Excuſen hier jegens, door den gemelden Emeritus Predikant *Holtius*, in zyne bovengemelde Memorie bygebragt, meer voor fyn-uitgedagte Subterfugien, als voor re-eele ontſchuldigingen zyn te houden; want dat het voorgeeven van blootelyk gerecrimineert te hebben hier niet te pas komt, daar *in Facto* conſteert, dat de gemelde Emeritus-Predikant *Holtius* zelfs de Aggreſſeur is geweeſt, en in zyn voorneemen, na den dood van den gemelden Profeſſor *van den Honert* heeft blyven volharden; dat niet veel meer reflexie verdiend de ontkentenis van Autheur of Schryver te zyn van de voorreeden, welke voor het bovengemelde tiende Stukje is geplaatſt, om dat de gemelde Emeritus Predikant *Holtius*, in zyn ſchryven aan den Drukker *Byl*, erkent de Afzender van de gemelde voorreeden geweeſt te zyn; en dus, zoo al niet als Autheur, ten minſten als Diſtributeur en Spargeur van deſelve te conſidereeren was; en, dat eindelyk het voorgeven, als of 't vraagen van een kerkelyke Approbatie op geſchriften, aan welke verſcheide handen werken, in ongebruik zoude zyn geraakt, en de daar bygevoegde reflexie, dat in allen gevalle by het Placaat van den 21 Novemb.

vemb. 1715 geen hooger ſtraffe zoude zyn geſteldt, dan dat de Boeken, van de Religie handelende, en niet van zoodanige Approbatie van Profeſſoren of Claſſis voorzien zynde, zullen gehouden worden als niet voortgekomen uit den ſchoot van de Gereformeerde Kerke in deeze Provincie, aan Haar Ed. Gr. Mog. van een zeer ver uytzigt zyn voorgekomen, dat het niet zyn de ſtrenge ſtraffen, die de Schryvers van Theologiſche Werken in order behoorden te houden, maar het reſpect en de gehoorzaamheydt, die dezelve aan hunne wettige Hooge Overigheyd zyn verſchuldigt, en dat geen voorbeelden van overtreedinge van de Wet een ander regt kunnen geeven, om daar uyt een verbreeking van de Wet te infereeren, en zig van de Obſervantie van de Orders daar in vervat eigenwillig te ontſlaan, vooral niet in een geval als dit tegenswoordige, daar men zonder eenig bewys de geheele Theologiſche Faculteit van onzuiverheid in de Leere tragt te inſimuleeren, of ten minſten als Patroonen en Fauteurs van de zoodanigen, die daar mede zyn beſmet, te doen voorkomen.

Dat of wel alle de voorſz. Conſideratien, by den anderen genomen, genoegzaame ſtoffe zouden kunnen uitleeveren, om op zulke middelen bedagt te zyn, als by het ſlot van de bovengemelde Miſſive van Curateuren en Burgermeeſteren zyn voorgeſlagen. Haar Ed. Gr. Mog. egter reflecteerende op den grooten iever, waar mede diergelyke Twiſten doorgaans *binc inde* worden behandelt, en ook in het voorhanden zynde geval behandelt zyn, en uyt dien hoofde meer geinclineert zynde, om het gepaſſeerde meer aan een al te ver gaande drift, als wel aan andere kwaader oogmerken toe te ſchryven, geprefereert hebben, van die voorgeſlage middelen, voor als nog, geen gebruyk te maaken, maar den gemelden Emeritus Predikant door monde van den Raadpenſionaris te doen aanzeggen, dat hy, zonder *ſpeciale permiſſie* en *expres conſent* van Haar Ed. Gr. Mog. zig zal hebben te onthouden, van eenige Werken, of geſchriften over Theologiſche Stoffen, uyt te geven, of te doen uytgeven, directelyk of indirectelyk, op pœne, van by faute van dien, de hoogſte indignatie van Haar Ed. Gr. Mog. te zullen incurreeren.

En is laaſtelyk nog goedgevonden en verſtaan: dat, om voort te komen, dat eenige Werken of geſchriften, handelende over Theologiſche Stoffen, worden gedrukt of uytgegeeven, zonder dat de naam van den Autheur daar voor geſtelt zy, en, indien de Autheur is, of profeſſie doet van de waare Gereformeerde Religie, zonder daar op alvoorens de Kerkelyke Approbatie verkreegen te hebben, by renovatie en ampliatie van het Placaat van den 21 Novemb. 1715 zal worden gearreſteert, zoo als gearreſteert word by deezen, het Placaat hier agter geinſereert:

Hier aan volgt het Placaat, *het welk wy niet noodig geagt hebben*

ben hier by te voegen, als zynde in alle onze nieuwspapieren gemeld, en dus overbekend. Alleen ſtaat nog aan te tekenen, dat ten ſlot hier bygevoegd wordt

En zal Extract deezes worden gegeeven aan de Heeren Curateuren over Haar Ed. Gr. Mog. Univerſiteit, en Burgermeeſteren der Stadt Leyden, tot derzelver narigt; als mede aan den Raadpenſionaris, om door dezelve aan den Emeritus Predikant *Holtius* ter hand te worden geſteldt.

Dit alles naar de geſchreevene Copy van

F. JANSZ.

Aanhoudend Berigt van Papieren, raakende de zaak van den Heer O. Z. van Haren.

Behalven de *Zakelyke Verhandeling der Contra-Deductien*, uitgeeven in *'s Hage* by *P. v. Os, H Scheurleur* en anderen, welke ſtrekt om den Leezer in 't kort een geleidelyk denkbeeld van den inhoud der *Contra-Deductien* te geeven, en dus van eene wezenlyke nutigheid ten deezen opzigte is, heeft men ook voor 't licht gebragt, *een Brief van Jan Alberts aan Sieur R. Willemsz. over zyne Zwarigheden*, (in 't voorgaande reeds gemeld,) gedrukt te *Leeuwaarden* by *A. Ferwerda*; een geſchrift, dat meer raillerie dan eene bondige en beſcheidene redeneering behelſt. By deezen is nog gekomen *Hard tegen Hard, of Ouders tegen hunne Kinderen, en Kinderen tegen hunne Ouders opgeſtaan* enz. *Dienende om Partyen haaſtelyk te verzoenen, en tot Reden en Vreede te brengen, door* Gerrit Lucaszoon; *te Amſteldam* by J. van Clareſtein. De Schryver van dit Stukje houdt zich voornaamlyk beezig met, ter begunſtiginge van den Heer *van Haren*, eenige zaken uit deszelfs Deductie aan te haalen, en hegt daar aan eenige redeneeringen ter aanmaaninge van Vreede, die zo algemeen zyn, dat dit geſchrift niet zeer beantwoorde aan 't voorgewende oogwit. Voorts is ons in handen gekomen, *Onpartydig onderzoek over de thans rouleerende verſchillen*, gedrukt te *Leeuwaarden* by *A. Ferwerda*; waar in de ongenoemde Schryver inzonderheid het oog veſtigt op de *Bekentenisſe van Juffrouw Mariane Elizabeth van Haren*, als niet wel ingerigt, en 't zagtmoedige gedrag van *Mevrouw van Haren*, waar omtrend hy aanmerkingen heeft, die niet geheel te verwerpen zyn; doch in welken de partydigheid voor den Heer *van Haren* te veel doorſtraalt. Dit heeft nog meer plaats in een volgend geſchrift, getituleerd, *Aanmerkingen*

op

op de Volumineuse Refutatie van de Heeren van Sandick en Hogendorp enz. door *Alexander Janszoon*, te *Amsterdam* by *Gerrit Bom*. De Schryver deezer Aanmerkingen heeft zyn geschrift grootlyks vervuld met eene korte schets van de *Refutatie*, dezelve zeer partydig beschouwd en behandeld; van waar een groot deel zyner Aanmerkingen min of meer gedrongen zyn; egter zyn 'er eenigen onder, die by oplettenden waarlyk in 't oog moeten loopen. Op deeze Schriften zyn gevolgd, *Onpartydige en Oordeelkundige Aanmerkingen zoo wel over de Deductie en Verdedigingen, als over alle de Geschriften ter gelegenheid van dit geval*; waar in de Schryver bedoelt een denkbeeld van den inhoud dier Schriften te geeven; hy brengt derzelver getal tot 66; meldt doorgaans met een kort woord derzelver inhoud, en zyn oordeel deswegens. Deeze Lyst is over 't algemeen redelyk wel opgesteld, en dezelve kan, gelyk de Schryver zegt, verstrekken tot een Register voor hun, die eene compleete collectie deezer Schriften hebben; en voor hun, die dezelve niet hebben, kan ze van dienst zyn, om hun een denkbeeld dier Schriften te doen verkrygen.

EINDE.

BERICHT

van F. DE KRUYFF en A. VAN DER KROE.

VOor eenigen tyd bericht gegeven hebbende, dat wy eigenaars geworden waren van de toen nog overig zynde Exemplaaren der NEDERL. CRITICUS, 2 deelen gr. 8. en het getal reeds tot op 30 Exempl. vermindert zynde, bieden wy dezelve den Liefhebberen nog dit lopende Jaar aan voor de geringe prys van *f* 2: 10: - met verzekering dat, zo 'er na die tyd nog eenige mogten overblyven, dezelve als dan niet minder dan tot *f* 6: 9: - zullen te bekomen zyn. Een Bericht van den inhoud der Vertoogen is *gratis* alomme te bekomen.

Het Eiland der Batavieren, *by* Cæsar, *en dat by* Plinius *gemeld, hoe te onderscheiden, naar 't gevoelen van den Heer* Jan Bent, *in zyne tweede en vierde Redenvoering* (*), *over de aldervroegste* Vaderlandze Oudheden.

NA de ontvouwing van den alouden loop des *Rhyns*, waar van we in ons voorgaande Berigt (†) verslag gedaan hebben, gaat de Heer *Bent*, in zyne tweede Redenvoering, over ter naspeuringe van *'t Oude Batavia van Cæsar*, als mede vervolgens, in zyne vierde Redenvoering, tot de beschouwing van *'t Nieuwe Batavia van Plinius*; welke twee, als byzondere Eilanden, door verschillende Volken bewoond, zynes oordeels, nauwkeurig te onderscheiden zyn: indiervoege dat men, tot beter onderscheiding, het eerste behoorde te noemen het *Eiland der Batavieren*, en 't laatste het *Eiland der Katten*. Wy zullen, op de zelfde manier, als in 't voorige Berigt, het gevoelen van onzen Schryver den Leezer voordraagen; en 't hier en daar met eenige aanmerkingen vergezeld doen gaan; terwyl we den weetgierigen Leezer, (om alle breede uitweidingen voor te komen, waar toe deeze Redenvoeringen, in een volstrekt nauwkeurig onderzoek, ons meermaals zouden noodzaaken,) raaden, om over dit onderwerp na te gaan, het geen de Heeren *Cellarius*, *van Loon* en anderen deswegens geschreeven hebben (‡); het geen hem genoegzaam in staat zal

(*) De derde Redenvoering, tusschen deezen inkomende, gaat over den *Persoon van Claudius Civilis*, welke wy, by nader gelegenheid, te gelyk met de vyfde over het *eerste Staatsbestier van Holland*, *Kennemerland* en *Westvriesland* zullen beschouwen, en daar mede onze overweeging van dit Werk besluiten: terwyl we op 't byzondere van de zesde Redenvoering, gaande over eenige *zwaarigheden en opwerpzelen*, in ons Berigt telkens op zyne plaats agt geeven, zo ver 't noodig is.

(†) Zie boven, bl. 253.

(‡) Men zie *G. v. Loons Aloude Holl. Hist.* B. I, II. en III. *Chr. Cellarii Geogr. Ant.* L. II. C. III. inprimis p. 254—266. 343—358.

zal ſtellen, om de bondigheid of kragtloosheid der bewyzen van den Heer *Bent* te konnen ontdekken.

Wat het eerſte, het *Eiland der Batavieren*, by *Cæſar* gemeld, betreft, deswegens vindt men, als in 't voorbygaan, in zyne Schriften, dit berigt: *De Maas vloeit voort uit den berg Vogeſus, 't welk is in de landpaalen van Langres* (Champagne), *en zeeker gedeelte des Rhyns ontvangende, 't welk Waale genoemt werd*, voltrekt zy het Eiland der Batavieren, *en niet langer dan tagtigduizend ſchreeden van daar, gaat zy in den Rhyn over* (*). Hier uit leidt de Heer *Bent* af, dat de *Maas* dit Eiland niet begint of vormt, maar (*efficit*) voltrekt, en eindigt ter plaatſe, daar zy de *Waal* ontvangt, tuſſchen het tegenwoordige *Loeveſtein* en *Woudrichem*; zo dat dit Eiland ten Weſten niet tot de zee getrokken konne worden, en 't geen *Rhyn-* maar een *Maas-eiland* zy: zynde dus het land tuſſchen de ſtroomen *Maas* en *Waal* gelegen, met en nevens de *Bommelerwaard*, het eiland der eigenlyke Batavieren, by *Cæſar* gemeld (†). — 't Is

—358. *Vaderl. Hiſt.* B. I. *L. Offerhaus* over *Nederlands eerſte Bevolkers*, in de *Verh. der Holl. Maatſch.* VI. D. 1. St. bl. 186—234.

(*) *De Bello Gall.* L. IV. C. 10.

(†) Wy hebben reeds aangemerkt (‡), dat anderen by *Cæſar* leezen, *gaat in den Oceaan over*, voor, gelyk onze Auctеur heeft, *gaat in den Rhyn over*. Daar en boven zo vertaalt onze Auctеur hier *efficit* door *voltrekt*, en dringt in zyne redeneering die beteekenis zeer ſterk aan: doch 't is den taalkundigen bekend, dat *efficit* in zodanig eene t'zamenſtelling, als 't hier voorkomt, gemeenlyk niet anders betekent, dan *veroorzaakt, brengt te wege. Dit* in aanmerking neemende, ziet men, onzes agtens, dat *Cæſar* niet anders zegt, dan dat de *Maas*, met het ontvangene Waalwater zeewaards loopende, het Eiland der Batavieren maakt: als wordende hier door die Landſtreek, welke aan den linkeroever des *Rhyns*, (te weeten des *Katwykſchen Rhyns*) lag, aan de eene zyde door den *Rhyn*, en aan de andere zyde door de *Waal* en de *Maas* overgaande, en dus door de *Maas*, tot aan Zee omvangen: zo dat het waarlyk een *eiland* waare, gelyk *Cæſar* en *Tacitus* hetzelve uitdrukkelyk noemen. Het nam dus, overeenkomſtig met de beſchryving van *Tacitus* en *Cæſar*, zynen aanvang by de verdeeling

(‡) Zie boven; bl. 255.

't Is waar, zegt onze *Auctеur*, 't is eigenlyk geen eiland, egter draagt het by *Cæſar* en ook by *Tacitus* dien naam; doch de laatſte noemt het ook een *akker*, en ſpreekt, in 't voorbygaan, van dit land op deeze wyze. *De Ryn, een eenige kil behoudende, of eenige kleine eilandjes omvangende, werd verdeelt aan 't begin van den Bataviſchen akker, als in twee rivieren; het deel, 't welk Duitsland voorby ſtroomt, behoud zynen naam en felle drift, tot daar het zich met den Oceaan vereenigt; tot den Vranzen oever breeder en zachter voortvloeijende, word hy, door de bewoonders, met eenen veranderden naam, Waal genoemt: kort daar na verlieſt hy ook deezen naam in de riviere de Maas, door welkers wyden mond hy, in dien zelven Oceaan, uitloopt* (*). Volgens deeze woorden heeft men, zegt de Heer *Bent*, te ſtellen dat het begin en Ooſteinde van den *Bataviſchen akker*, (waar van *Cæſar* ons het Weſtpunt heeft afgetekend,) is ter plaatſe, daar de *Rhyn* verdeeld wordt: en verder komt hier in aanmerking niet het eerſte, maar het laatſte gedeelte van den *Rhyn*, dat *Waal* genoemd, en door de *Maas* ontvangen wordende, het eiland der Batavieren voltrekt: zo dat dit eiland of deeze akker te zoeken zy, niet aan den rechter oever des *Rhyns*, maar op den linkerboord der *Waale*, van haare afzondering van den *Rhyn* tot haare vernietiging in de *Maas*. Men mag derhalve, vervolgt onze Auctеur, beſluiten dat de gedaante van *Cæſars* eiland der Batavieren was, een hangend eiland (*peninſula*), tuſſchen de *Maas* en *Waal* gelegen, zonder dat eenig land ten Zuiden de eerſte, en ten Noorden de tweede Rivier daar toe betrokken mag worden. Derhalve is de langte van dit Eiland van

ling des *Rhyns*, tuſſchen het tegenwoordige *Grietbuizen* en *Cleef*, en ſtrekte zich van daar uit tot aan den Oceaan, ter lengte van 80000 ſchreeden, of omtrent 27 uuren gaans: zynde deszelfs grootſte breedte, van den mond der *Maaze* en *Waale* tot aan den *Rhynmond*, 22000 ſchreeden, of ruim zeven uuren gaans.

(*) *Ann.* L. II. C. 6.

van de plaats, daar *zich de Rhyn verdeelt*, tuſſchen het tegenwoordige *Grietbuizen* en *Cleef*, tot aan den *overgang der Waal in de Maas*, tuſſchen het tegenwoordige *Loeveſtein* en *Gorinchem*, ter langte van elf Duitſche mylen, hebbende op veele plaatſen nauwlyks één in de breedte: in welk eiland het *Oppidum Batavorum*, of het ſteedje *Batenburg*, of zo anderen willen *Nimmegen*, nog heden den Volksnaam der Bewoonderen bewaart (*). —— Onze Schryver merkt verder aan dat dit Eiland, ſchoon dus geen gemeenſchap hebbende met de Zee, egter eene bekwaame *verzaamplaats voor de vloot was*, gelyk 'er *Tacitus* van ſpreekt (†), als zynde door den t'zamenloop der rivieren zeer geſchikt, om van daar na alle kanten heen te ſtevenen. —— Agt iemand dit Eiland te klein, om zo veel ſtrydb're manſchap uit te leveren, als men vindt dat de Batavieren onder de Romeinen gedaan hebben, zo wil de Heer *Bent*, dat men eens nagaa, hoe niet de talrykheid, maar de verwonderingswaardige, ja roekelooze dapperheid der Batavieren aanmerking verdiene; en hy houdt zich verzekerd, dat men zelden meer dan 800 en nooit meer dan 1600 gewapende Batavieren te gelyk in 't historieveld zal konnen brengen.

De Heer *Bent*, aangetekend hebbende, dat dit Eiland door *Cæſar* alzo beſchreeven werd omtrend het jaar 55 voor *Chriſtus*, en dat *Tacitus* ons ter aangehaalder plaatſe wyſt op het tweede jaar van Keizer *Tiberius*, of 16 jaaren naa *Chriſtus*; gaat daar op over om te onderzoeken, of dit Eiland diestyds tot *Germanie* of tot *Gallie* behoorde. Doch in dit netelige geſchil, dat

(*) Dit *Oppidum Batavorum*, waarſchynlyk *Batenburg*, lag niet op het *Eiland der Batavieren*; want *Civilis* deeze Stad niet durvende verdeedigen, ſtak dezelve in den brand, *en week op 't Eiland*, gelyk *Tacitus* zegt, *Ann.* L. V. C. XIX.: zo dat die landſtreek tuſſchen *Maas* en *Waal* niet waare het *Eiland*, maar een gedeelte der vaſte kuſt, welke de Batavieren diestyds reeds buiten het *Eiland* bezaten.

(†) *Annal.* L. II. C. 6.

dat moeilyk te bepaalen ſchynt, heeft onze Auƈteur geen weezenlyke nieuwe bewyzen; alle de plaatſen door hem bygebragt ſtrekken, naar ons inzien, meerendeels eer om te toonen dat de Batavieren *Germaanen* genaamd werden, (waarſchynlyk van wegen hunne afkomſt,) als wel om bepaald te bewyzen, dat het land hunner inwooninge onder *Germanie* behoorde. — Op die bewyzen egter gaat de Heer *Bent* voort, en beſluit uit de benaaming van *Vaderland* der Batavieren, by *Tacitus* (*), dat het een Land hunner Vaderen is; en zegt, dat men, ſpreekende van deszelfs bevolking omtrend honderd en vyftig jaaren voor *Chriſtus*, of eerder, van 't eerſte bewoonen door de *Cimbren*, of 't laater bevolken door de *Batavieren*, als afkomelingen der *Katten*, lauwe en beuzelagtige gevoelens voorſtelt, die men by nader onderzoek in rook ziet verdwynen. Het is by hem als eene zekere zaak dat dit Eiland van onheugelyke tyden door de Batavieren is bewoond geweeſt, en dat alles wat men zegt van de komſt der Batavieren uit het land, nu bekend onder den naam van *Heſſenland*, betrekkelyk is tot een geheel ander Volk, en tot een laater tyd behoort; doch hier van in 't vervolg nader (†).

Na dit onderzoek, raakende de bevolking, ſpreekt onze Auƈteur van den tyd, wanneer de Batavieren een verbond met de Romeinen aangegaan hebben; dat ganſch onzeker is: egter kan men, gelyk hy toont, redelyk gegrond vaſtſtellen, dat zy, omtrend het jaar 54 voor *Chriſtus*, reeds in de vriendſchap der Romeinen waaren ingedrongen (‡); en 't is volkomen bewysbaar, zegt hy, dat ze, ten tyde van Keizer *Auguſtus*,

(*) *Hiſt.* L. V. C. 24.

(†) De ontkennende redeneeringen, gevolgtrekkingen uit het ſtilzwygen van *Cæſar*, en de giſſingen van onzen Auƈteur in dit duiſtere verſchil, gelyk gemeenlyk de oorſprong der Volkeren is, doen hier niets ter zaake: het komt hier inzonderheid aan op 't verhaal van *Tacitus*, waar van in 't vervolg.

(‡) *Tac. Hiſt.* L. IV. C. 12. *In vita Agric.* C. 30.

guſtus, in de vriendſchap der Romeinen ontvangen zyn (*); en men heeft niet te twyfelen, of ze waaren op 't jaar 15 na *Chriſtus* bondgenooten en vrienden der Romeinen (†). —— Hier aan hegt de Heer *Bent* eene korte beſchryving van den heldenmoed der Batavieren; en brengt in overweeging, of ze zich ook, buiten dit hun Eiland, weſtwaards naar den zeekant uitgebreid hebben; dat hem niet aanneemelyk voorkomt; zynde alles, wat men van 't bewoonen der *Betuwe* door de Batavieren zegt, by hem niet anders dan ſpinrokſpreukjes: dit land of eiland, zegt hy, behoorde noch tot de bezitting der *Batavieren*, noch tot die der *Katten*, maar werd waarſchynlyk voor een goed gedeelte door de *Belgen* bewoond, die zich tot den beneden-*Rhyn* uitſtrekten, volgens *Cæſar* (‡), die de *Belgen* nimmer met de Batavieren vermengt (§).

De Heer *Bent* veſtigt eindelyk zyne aandagt op eene plaats uit *Tacitus*, die zyn tot dus ver ontvouwde gevoelen niet gunſtig ſchynt. *Tacitus* naamlyk zegt (§§): *De Batavieren, een gedeelte der Catten, zo langh zy zich aan gins zyde des Ryns hielden, verdreeven zynde door inheemſchen oproer, hebben 't uiterſte van den Galliſchen kant, dat leedich was van bouwluiden, en teffens het eilandt, leggende tuſſchen de watten, ingenomen, 't welk van vooren van de Zee-Oceaan, van achteren en ter zyde van de Stroom des Ryns omſpoeld wordt. Ende zonder door de Roomſche maght en bondtgenoodtſchap geweldiger geſleten te zyn, dienen zy den Ryke alleen mannen en wapenen aan, lang geoeffent in de Germaniſche oorlogen; hebbende thans hunne gloory*

(*) *Tac. Ann.* L. II. C. 26. (†) *Tac. Ann.* L. II. C. 6.

(‡) *De Bello Gall.* L. I. C. 1.

(§) Onze Aucteur zou wel zo goed hebben konnen ſchryven, *die de* Belgen *nooit van de* Batavieren *onderſcheidt*: want de naam van *Belgen* is by *Cæſar* eene Volksbenaaming; aanduidende de inwoonders van 't *Belgiſche Gallie*, die tuſſchen de *Seine* en den *Rhyn* woonen, gelyk *Cæſar* hen ter boven aangehaalder plaatſe uitdrukkelyk beſchryft.

(§§) *Hiſt.* L. IV. C. 12.

glory door Brittanië vermeerdert, na 't derwaardts overzetten van de regementen, die, volgens de ouwde inſtelling, by de eedelſten hunner landtſkiaden geregeert worden. Zy hadden ook t'huis uitgeloeze ruiters, welker voorneemſte oeffeningh was zwemmen, en, met vaſthouden van waapenen en paarden, by gheheele troepen, den Ryn door te breeken. Onze Schryver tragt op zyne voorheen geleide gronden kortlyk te doen zien, dat de gevolgen, die men gemeenlyk hier uit wil afleiden, niet konnen doorgaan; en toont vervolgens breeder, dat *Tacitus* van een ander eiland gewaagt, dan 't geen *Cæſar* bedoelt. *Tacitus* vermengt hier, naar zyne gedagten, de *Batavieren* met de *Katten*; ſpreekt eigenlyk van het *Rhyneiland*, by *Plinius* gemeld, en niet van 't *Maas-eiland*, daar *Cæſar* van gewaagt, doch laat op de beſchryving daar van eenige zaaken volgen, die ook betrekking hebben tot de oude bewoonders van 't *Maaseiland*.

Dit denkbeeld van onzen Aucteur zal zich klaarder voor ons vertoonen, als wy zyne vierde Redenvoering nagaan, waar in hy 't Eiland der Batavieren van *Plinius*, als onderſcheiden van dat van *Cæſar*, voor de oogen brengt. —— De Heer *Bens* ontvouwt met den aanvang dier Redenvoeringe, in 't breede, den bekenden tweeſpalt en kryg tuſſchen de *Katten*, of wel, tuſſchen eenige *Katten* en de *Hermonduuren*, wegens de rivier *Sala*, voorgevallen onder de regeering van *Nero*, omtrend het jaar 60 na *Chriſtus*, en wel ten nadeele der *Katten*, volgens het verhaal van *Tacitus* (*). Onze Aucteur giſt, zonder dat *Tacitus*, ter plaatſe daar hy van deezen tweeſpalt gewag maakt, 'er weezenlyke aanleiding toe geeft, dat die *Katten* hun Vaderland daar op verlaaten, en zich elders, met bewilliginge der Romeinen, ter neder geſlagen hebben; en hegt vervolgens dat verhaal aan het bovenaangehaalde berigt, dat *Tacitus* van de *Batavieren*, *een gedeelte*

(*) *Ann.* L. XIII. C. 57.

deelte der Katten, geeft, als waar het een en 't ander tot de zelfde geſchiedenis betrekkelyk: waar toe hy dan ook brengt het geen *Tacitus* nog elders zegt: *De Batavieren . . . bewoonen niet veel van den oever, maar een eiland des Rynſtrooms, zyn eertyds een volk der Katten geweeſt, en om inlandſche muitery overtreeden te dier zecte, daar zy een gedeelte des Roomſchen ryx te worden hadden* (*) (†). —— Dit vaſtgeſteld zynde, dat dit *gedeelte, dit volk der Katten*, behoort tot die *eenige Katten*, welken na den ſtryd met de *Hermonduuren* gevlugt zyn, zo is 't baarblykelyk, dat deezen niet zyn de be-

(*) *De Morib. Germ.* C. 29.

(†) Onze Schryver verdeedigt het t'zamenvoegen deezer berigten, inzonderheid, door de overweeging, dat *Tacitus* anders zyne Leezers misleid, of ten minſte zeer gebrekkig geſchreeven zou hebben, indien hy, in zyne *Jaarboeken*, van een ander Volk ſprak, dan waar van hy in zyne *Hiſtoriën* gewag gemaakt had. Doch dat deeze manier van redeneeren, die de uiterſte nauwkeurigheid vooronderſtelt, niet doorgaat, moet onze Schryver zelf in dit geval erkennen: om dat *Tacitus*, volgens zyne gedagten in 't berigt, *Hiſt.* L. IV. C. 12, oude en nieuwe zaaken ondereen mengt, de bewoonders van 't *Maas-* en *Rhyn-eiland* niet wel onderſcheidt, en den naam van *Batavieren* te wyd uitſtrekt. Daar en boven valt deeze beſchuldiging van misleiding, of onnauwkeurigheid hier in geenszins ten laſte van *Tacitus*, als men deeze berigten wel onderſcheidt. *Tacitus* maakt, naar 't gevoelen van onzen Schryver zelven, in zyn berigt, *Hiſt.* L. IV. C. 12, gewag van de *Bataviſche* hulpbenden in *England*, omtrend het jaar 54 voor *Chriſtus*; hier van ſpreekt *Tacitus* als iets, dat (*mox*) *daar na*, na 't voorgaande, 't geen hy gezegd had, geſchied was: in dit verband, zou men zeggen, is 'er geen twyfel om te denken, dat de *Batavieren*, een gedeelte der *Katten*, herwaards gekomen zyn, reeds eenigen tyd voor *Cæſar*; en derhalve had *Tacitus* niet te dugten, dat men hem verkeerdlyk zou verſtaan, als hy in laater tyd, *Ann.* L. XIII. C. 57, ſchreef, dat de *Katten*, (daar de *Batavieren* voor meer dan honderd jaar uitgegaan waaren,) onder de regeering van *Nero* een hevigen kryg met de *Hermonduuren* voerden. Deeze twee plaatſen, dus met elkanderen vergelykende, en agt geevende op de onderſcheidene tydperken, is 't blykbaar, dat de *Batavieren*, een gedeelte der *Katten*, die ons onbewoonde Land bevolkt hebben, volgens *Tacitus*, wel te onderſcheiden zyn van de in *Heſſen* gebleevene *Katten*, die in laater tyd met de *Hermonduuren* geſtreeden hebben.

bevolkers van 't *Eiland der Batavieren*, 't welk ten tyde van *Cæsar* reeds bewoond was: en daar de *Katten*, zegt onze Aucteur, uit *eenerlei volk* beſtonden, gelyk *Tacitus* ſpreekt, is 't duidelyk dat 'er geen *Batavieren* onder dat Volk waaren, *zo lang zy zich aan gins zyde des Rhyns hielden*; en den *Rhyn* overgetrokken zynde, konden ze geen *Batavieren* worden; zy werden geen inwoonders van het *Eiland der Batavieren*; zy werden ook niet door de *Batavieren* overwonnen, en dus genoodzaakt hunnen naam aan te neemen; neen: zy zetten zich neder in een onbewoond land, en bleeven dus *Katten*, gelyk ze aan *gins zyde des Rhyns* waren (*), Hoe noemt hen dan *Tacitus* nu *Batavieren*? Hy begaat, zegt de Heer *Bent*, hier een openbaaren misſlag; doch men mag giſſen, dat hy zelf dit Volk deezen naam gegeeven heeft, om dat zy zich onder het geleide van den *Batavier*, *Civilis*, vervolgens tegen het Roomſche Ryk hebben durven opwerpen.

Deezen knoop dus ontward, of liever doorgeſneeden zynde, zo gaat onze Aucteur over, om aan te toonen werwaards deeze *Katten* (van *Tacitus* verkeerdlyk *Batavieren* genaamd,) na hunnen nederlaag geweeken zyn. Zy hebben, volgens *Tacitus*, zich nedergezet *in 't uiterſte van den Gallifchen kant*, dat is, zegt onze Aucteur, *den zeekant*, en teffens op een eiland dat *van vooren de zee oceaan*, *van achteren en ter zyde van de ſtroom des Ryns omſpoeld werd*: het welk ons bepaalt tot de Noord-ooſt-

(*) 't Is waar, *Tacitus* noemt de *Katten* (*de Morib. Germ.* C. 38) *una gens* of *één volk*; aanduidende dat die benaaming niet aan veele Volkeren eigen was, gelyk die der *Sueven*; dat juiſt niet inſluit, dat 'er ganſch geene onderverdeeling onder de *Katten* plaats had, maar alleen dat het zo eene algemeene Volksbenaaming niet was, als die der *Sueven*. Om dit zeggen alzo te verſtaan, geeft *Tacitus* ons genoegzaame aanleiding, als hy in de aangehaalde plaatſen uitdrukkelyk zegt, dat de *Batavieren eertyds* (populus) *een volk* (pars), *een gedeelte der Katten waaren, zo lang zy aan gins zyde des Rhyns woonden*; het welk zy ophielden te zyn, zo dra ze verdreeven, en herwaards gekomen zynde, een eigen Volksſtaat uitmaakten.

ooſtlyke grenspaalen der Gallen, die, ten tyde van *Tacitus*, door de *Druſianer Graft*, (wier mond aan zee *Flevo* of 't *Vlie* genaamd werd,) als zynde een arm des *Rhyns*, van de Germaanen afgeſcheiden werden: gelyk zo de *Groote Vriezen* een *Overrhynſch Volk* en *Germaanen* genaamd werden; als bewoonende den Noordweſthoek van Germanie; welks grenzen ten Weſten, gelyk die van Gallie ten Ooſten binnenslands dus onderſcheiden worden afgetekend. Nu is 't klaar, zegt onze Auƈteur, dat Germanie zich binnenslands ten Weſten verder uitſtrekte, dan aan den Oceaan ten Noordweſten, doch juiſt hoe ver, is met geen zekerheid af te meeten: op zyne gronden egter doet hy de Franſche landen beginnen omtrend *Ryswyk*, even buiten het tegenwoordige Graafſchap *Buren*, of anders op 't einde van de *Waal*, daar dezelve in de *Maas* overgaat (*). Verder merkt de Heer *Bent* aan, dat de *Belgen*, volgens *Cæſar*, ten Noorden door den *Rhyn* bepaald werden, gelyk zy aan den anderen kant door de *Seine* afgeſlooten worden van de *Celtiſche Gallen*. Hier uit leidt hy vervolgens af, dat aan het benedenſte deel des *Rhyns* Franſche volken, *Belgen* genaamd, gewoond hebben, en dat hun land, *Gallia Belgica*, het land van *Germanie* aan dien kant van den Oceaan heeft afgezonderd; midsgaders dat tuſſchen den

(*) Onze Auƈteur ſchikt in deezen zyne Geographiſche verdeeling redelyk wel op zyne gronden; doch dit is eer eene vooronderſtelling dienſt doen, dan de zaak bondig bewyzen. Het valt zeker niet gemakkelyk de grenzen van *Germanie* en *Gallie* met de uiterſte nauwkeurigheid te bepaalen; doch over 't algemeen kan men, onzes agtens, zeggen, dat *Cæſar* en *Tacitus* doorgaans den *Rhyn* aanmerken, als den grensſcheider; en van daar 't geen aan deeze zyde van den *Rhyn* lag, onder den naam van *Gallie* betrekken, ſchoon een gedeelte daar van nog tot *Germanie* behoorde. En we zyn niet vreemd van te denken, dat het gedeelte van ons Land benoorden den *Katwykſchen Rhyn*, (een onbevolkt en moeraſſig Land, dat oudtyds nauwlyks aanmerking verdiende,) door de Romeinen onder *Gallie* betrokken is, na dat de *Druſianer Graft* den *Rhyn* een nieuwen uitgang verleende.

den naambehoudenden *Rhyn*, en den Noorderhoorn dier riviere aan de zee Franſche landen gelegen hebben, die by *Cæſar* onder de benaaming van *Noorder ſtreeken* voorkomen, waar *tegen de Belgen aan het benedenſte deel des Rhyns zich ſtrekten.* —— Uit dit alles, zegt onze Auctеur, is 't duidelyk, dat de *Katten* zich nedergezet hebben, tuſſchen den naambehoudenden *Rhyn* en den Noorderhoorn dier riviere, of het tegenwoordige *Vlie*. Dit Eiland toch beantwoordt volkomen aan de beſchryving van *Tacitus*; want het wordt van vooren door den Oceaan, als zynde eene zeekuſt, en van agteren en van ter zyde door den *Rhyn* omſpoeld. Dit was ten tyde van *Cæſar* onbevolkt, als uit deszelfs ſtilzwygen, (terwyl hy gewag maakt van de opgezetenen der eilanden in de verſpreidingen des *Rhyns*,) is af te neemen; ja *Tacitus*, die meermaals gewag maakt van de *groote Vrieſen*, midsgaders van de *Chauſen*, als hunne nabuuren, ziet men nimmer reppen van de *Marſaten* of *Weſtvrieſen*, tot op den tyd van *Vitellius* en *Veſpaſianus*, ongeveer 10 of 12 jaaren, na dat de *Katten* dit Land ingenomen hebben (*). Het is ook, vervolgt de Heer *Bent*, niet te

(*) Volgens het denkbeeld, dat wy van 't Eiland, by *Cæſar* gemeld, gemaakt hebben, is 't niet noodig dit van *Tacitus* wyder uit te breiden, dan dat van *Cæſar*, nademaal 't daar aan volkomen beantwoordt: egter komt het ons niet vreemd voor te denken, dat *Tacitus*, in laater tyd ſchryvende, toen dit Noorderdeel reeds bevolkt was, de geheele landſtreek bedoelt. Ons beſtek laat niet toe ons in te laaten in het duiſtere geſchil over den bepaalden tyd der bevolkinge van dit Noorderdeel; veel min om te toonen, dat men met meer waarſchynlykheid de *Kleine* of *Weſt-Vriezen* doet afſtammen van de *Groote Vriezen*, dan van de *Katten*: alleen willen wy hier opgemerkt hebben, dat de bewyzen van den Heer *Bent*, wegens de laate bevolking van dit Noorderdeel, op onze gronden, niet betrekkelyk zyn tot de landen tuſſchen den *Rhyn*, (te weeten den *Katwykſchen Rhyn*) en de tegenwoordige *Lek*, als behoorende die Landſtreek, volgens ons, tot het *Eiland der Batavieren* van *Cæſar*: zo dat zyne daar uit afgeleide redeneeringen, waar van we in ons voorgaande Berigt bl. 265 ſpraken, by ons niet ter zaake doen.

te verwonderen, dat dit Land zo lang onbevolkt gebleeven is; want het was meerendeels, behalve de dorre duinketen, niet anders dan poelen en moerassen, en lag met de zeevloeden gemeen: van waar men te denken heeft dat de *Katten*, volgens het zeggen van *Tacitus*, (*'t uiterſte van den Galliſchen kant*,) inzonderheid den duinkant bewoond, en zich niet zeer landwaards naar 't Ooſten, Zuid- en Noord-Ooſten uitgeſtrekt hebben. Dit dunkt hem geeft *Tacitus* ook te kennen, als hy zegt: *De Batavieren*, (verſta *Katten*,) *bewoonen niet veel van den oever* (in de langte des naambehoudenden *Rhyns*), *maar een eilandt des Rynſtrooms*: dat is, zegt hy, zy ſtrekten zich van de zee den *Rhyn* opwaards niet ver uit, en beſloegen dan den geheelen Franſchen kant ten Ooſten, niet tot daar de *Rhyn* op 't einde van Germanie in de Galliſche landen viel, maar bewoonden een eiland des *Rhyns*, dat van agteren en ter zyde door die riviet, en van vooren door den oceaan beſpoeld wordt (*).

Dit is, volgens onzen Auctеur, het *Eiland der Batavieren*, dat *Plinius* beſchryft, wanneer hy zegt: *In den Ryn zelven, bynaar honderd duizend ſchreeden in de lengte, legt het voortreffelyk eiland der Batavieren, Kaninefaaten en anderen, als der Frieſen, Chauſen, Friſiabonen, Sturiën en Marſaaten, dewelke zich uitbreiden tuszen Helium en Flevum, zo noemt men de monden, door welke den Ryn zich uitſtort* enz. (†) — Dit Eiland werd dan, zegt onze

(*) Onze Schryver zou zeker niet ſterk blyven ſtaan op de uitdrukking, *'t uiterſte van den Galliſchen kant*, als zynde eene algemeene benaaming der landſtreeke: en wat aangaat de woorden, *non multum ex ripa*, *niet veel van den oever*, men heeft *Tacitus* maar in den t'zamenhang te leezen, om te zien, dat hy door de *ripa* of *oever* van den *Rhyn* verſtaat het land langs den Duitſchen *Rhyn*; en dus door deeze woorden aanduidt, dat de Batavieren niet veel van 't vaſte land, tuſſchen *Maas* en *Waal* bezaten, maar inzonderheid op het *Eiland* woonden, waar door hy hier ter plaatſe, als het tegenovergeſtelde van dit vaſte land, bepaaldlyk verſtaat het Eiland, dat de *Maas* met den *Rhyn* maakt.

(†) *Hiſt.* L. IV. C. 15.

onze Schryver, van agteren en ter zyden door den *Rhyn*, en van vooren door den Oceaan beſpoeld, en maakte de uiterſte paalen der Franſche zeekuſt uit, als gelegen tuſſchen de twee monden des *Rhyns*. Dat ook dit Eiland tot *Gallie* behoorde, vervolgt hy, wordt beveſtigd uit het opſchrift boven dit Hoofdſtuk van *Plinius*, *De Eilanden in de Galliſche Zee*, midsgaders uit eene andere plaats van *Plinius*, alwaar hy deeze *Batavieren* en *Friſiaboners* openlyk zegt onder *Gallie* te woonen (*); welk gezegde ook door *Ptolomæus* (†) wordt onderſteund; dat daar en boven ontegenzeggelyk beveſtigd wordt uit verſcheidene plaatſen van *Tacitus*, in zyn berigt van 't voorgevallene onder *Civilis* en *Brinio* (‡). —— Dus getoond hebbende dat *Plinius* en *Tacitus* in zo ver overeenſtemmen, doet hy vervolgens breedvoerig zien, dat deeze twee Schryvers niet met elkander ſtryden; wanneer *Tacitus* ſpreekt van de *uiterſte paalen der Franſche zeekuſt en teffens eén eiland*, door de *Katten* ingenomen, en *Plinius* die geweſten in 't geheel een *Eiland* noemt, aangezien beide die ſpreekwyzen van deeze Landſtreek gebruikt konnen worden. —— Na dit alles komen nog twee kenmerken van dit Eiland in overweeging. Voor eerſt, *het lag*, volgens *Tacitus*, *tuszen de watten*, of liever *tuszen doorwaadbaare ondieptens*; deeze zyn, naar 't oordeel van onzen Schryver, veelligt voor het eiland geweeſt in onze thans verdronkene oeverboorden, en 't is gemaklyk te bewyzen, dat ze plaats hadden in en aan den Noorderhoorn des *Rhyns*, die, volgens *Mela*, *de velden bedekt hebbende*, *het* Vlie *genaamd werd* (§). Ten tweede, *het lag*, volgens *Plinius*, *tuszen Helium en Flevum*, *bynaar honderd duizend ſchreeden in de lengte*: zo dat het land, wiens zee-oever, zegt de Heer *Bent*, tuſſchen *Hellevoet* en 't *Vlie* byna 100000 ſchreeden in de langte beſlaat, is het *Ei-*

(*) *Hiſt.* L. IV. C. 17. (†) *Geogr.* L. II. C. 9.
(‡) *Hiſt.* L. IV. (§) *de Situ Orbis.* L. II. C. 3.

Eiland der Batavieren van *Plinius*; en dus het tegenwoordige *Holland*, *Kennemerland* met *Waterland* en *Weſtvriesland*, onder welk laatſte *Texel* dan begreepen wordt, welke landſtreek byna 100000 ſchreeden in de langte beſlaat (*).

De Heer *Bent*, dus ver het bepaalde onderwerp van deeze zyne Redenvoering afgehandeld hebbende, hegt hier aan eene gifling, die 't genoeg zal zyn kortlyk te melden. De *Katten* alleen, en geen ander Volk, op zyne gronden, dit Eiland ingenomen hebbende, zo valt de vraag, hoe ſpreekt dan *Tacitus*, met verwerping van hunnen Volksnaam, ſteeds van *Batavieren*, *Kaninefaaten* en *Vriezen*? Onze Auƈteur geeft ten antwoord, dat *Tacitus* de inwoonders van dit Eiland, hoewel van 't zelfde Volk afkomſtig, zo onderſcheiden benoemt, naar de aanleiders in den bewuſten opſtand tegen de Romeinen: noemende de *Hollanders*, naar hunnen Hoofdman, den Batavier *Civilis*, *Batavieren*; de *Kennemers* naar den Kaninefaat *Brinio*, *Kaninefaaten* (†); en de Noordelyker inwoonders, die de ongeregeldſten waaren, en onder welken geen algemeen Overſte bekend was, naar hunne over den *Rhyn* woonende nagebuuren, de Vriezen, met den naam van *Vriezen*, en wel *Kleine* of *Mindere Vriezen*.

Vervolgens gaat onze Schryver, na een kort berigt van de daaden der *Katten*, nog na, of zy, met hunne eerſte inwooning deezer landen, ook met andere volkeren zyn vermengd en vermeerderd. Hy is niet

(*) En dus is het *Eiland der Batavieren* van *Plinius* zo uitgeſtrekt, dat het ook het *Eiland der Batavieren* van *Cæſar*, volgens ons denkbeeld, in zich vervatte.

(†) De *Kaninefaaten* vindt onze Auƈteur onder de hulpbenden der Romeinen, reeds onder de regeering van *Tiberius*, als *Germaanen*, waar uit hy afleidt dat men deeze *Germaanſche Kaninefaaten* heeft te onderſcheiden van de *Galliſche Kaninefaaten*, of liever *Katten*, die door *Tacitus Kaninefaaten* naar *Brinio* genoemd worden. Dit ſtrekt ter begunſtiginge zyner vooronderſtellinge, meer dan ten bewyze.

niet vreemd van te denken, uit de omſtandigheden der geſchiedeniſſe, dat eenige *Groote Vriezen* en *Chauſen* zich met de *Katten* vermengd zullen hebben; en wordt daar in verſterkt door de bovenaangehaalde plaats van *Plinius*, die, van dit Eiland ſpreekende, onder de inwoonders telt, niet alleen de *Batavieren*, *Kaninefaaten* en *Friſiabonen*, maar ook de *Vriezen*, *Sturiën*, (of, volgens eene andere leezing, *Tuſiërs*,) en *Marſaaten*; waar by men, naar 't oordeel van onzen Schryver, nog heeft te voegen de *Mattiacen* als een geſlacht der *Katten*.

Eindelyk maakt onze Auƈteur gewag van de oudheid der benaaminge van *Holland*, *Kennemerland* en *Weſtvriesland*, doch heeft daar omtrend niet byzonders. Over die van *Holland* durft hy zyne giſſingen niet voortbrengen, om dat ze hem zelven niet voldoen: die van *Kinnem* vindt hy reeds in den giftbrief van *Karel den Kaalen*, welken hy voor echt houdt; en 't derde deel, zegt hy, heeft nog het kenmerk van zyne jeugd behouden, alleen met die verandering, dat de bewoonders oudtyds *Kleine Vriezen*, en nu *Weſt-Vriezen* genaamd worden.

Met opzigt tot deeze en andere *Vriezen* ſtaat ons ten ſlot nog aan te tekenen, dat de Heer *Bent*, op 't einde zyner zesde Redenvoeringe, aanmerkt, dat 'er van ouds, zo als nog heden, drie byzondere ſoorten van *Vriezen* geweeſt zyn. Voor eerſt, de *Chauſen*, nu *Ooſt Vriezen*, welken het land tuſſchen de *Wezer* en de *Eems* tot de Zee beſloegen. Ten tweede, de *Groote Vriezen*, welken woonden van de *Eems* tot aan den Noorderhoorn des *Rhyns*, of het *Vlie*: deezen behoorden, gelyk de voorgaanden, tot *Germanie*. En eindelyk de *Kleine Vriezen*, nu *Weſt-Vriezen*, die zich van den Zuidweſterboord des *Rhyns* tot de Kennemers uitſtrekten: deezen waaren *Katten* van oorſprong, derhalve in dat opzigt Germaanen, maar 't Land hunner bezittinge behoorde tot *Gallie*.

De

De proef-ondervindelyke Natuurkunde,

volgens het beloop der

Natuurkundige Leſſen, door Proefneemingen beveſtigd, tot opheldering van allerley dagelyks voorkomende zaaken, door den Heer Abt Nollet, *Lid van de Koninklyke Akadewie der Weetenſchappen van Parys, en van de Koninklyke Societeit van Londen. Uit het Franſch vertaald. Derde deel, eerſte ſtukje. Te Amſterdam, by* K. van Tongerlo, MDCCLX. *behalve den korten Inhoud enz.* 336 *bladzyden in octavo.*

DE Heer Abt *Nollet*, in 't laatſt voorgaande Deel de eigenſchappen en wetten der Beweeginge ontvouwd hebbende, gaat met dit derde Deel over om te ſpreeken van de *Beweegkunde*, om te doen zien en te verklaaren, hoe men zich, door middel van werktuigen, van die Beweeging met meer gemak of voordeel bedienen kan. ——. Hy merkt ten deezen opzigte, in eene duidelyk onderrigtende *Inleiding*, voor af aan, dat de beoefening deezer weetenſchap eene genoegzaame kennis van de Natuur- en Wiskunde vereiſcht; midsgaders dat de *Beweegkunde* den hoogſten lof verdient, van wegens haare wyd-uitgeſtrekte nuttigheid voor de Maatſchappy; en dat hy, de werktuigen doorgaans in twee ſoorten, *eenvoudige* en *t'zamengeſtelde*, verdeeld wordende, zich in deeze Les, (de negende van dit Werk,) zal bepaalen tot de eerſten, die hy tot drie ſoorten brengt; de *Hefboom*, het *Hellende Vlak* en de *Touwen*. Om deswegens in 't vervolg te duidelyker te ſpreeken, zo geeft hy nog in deeze *Inleiding* eene onderſcheidene verklaaring van de vier zaaken, die voornaamlyk in een werktuig aan te merken zyn; de *Beweegkragt*, de *Wederſtand*, het *Steunpunt* of *Middelpunt van Beweeging*, en de *Snelheid*, waar mede men de *Beweegkragt* en den *Wederſtand* zich beweegen doet. Voor 't overige wil hy, dat men gedag-

dagtig zy, dat hy in zyne redeneeringen over de Beweegkunde vooronderſtelt, dat de *zwaarte* gehuisveſt zy in één enkel punt, het welk hy 't *zwaartepunt* noemt; dat de *zwaartekragt* op eene mindere of meerdere hoogte onveranderlyk de zelfde zy; en dat derzelver *loopſtreeken*, als twee gewigten op eenigen afſtand van elkander hangen, evenwydig zyn: en eindelyk dat hy in alle deezen geen agt geeft op de wryving, noch op den wederſtand der Middelſtoffen. Schoon dit alles niet naar waarheid en naar de juiſte nauwkeurigheid zy, oordeelt de Heer *Nollet* het egter noodig op zodanig eene wyze te ſpreeken; om, door op deeze zaaken, als niet zo zeer tot zyn onderwerp behoorende, geen agt te geeven, zyne leſſen eenvoudiger en verſtaanbaarder te maaken.

Ingevolge van het bovenſtaande heeft deeze Les drie afdeelingen, handelende de eerſte over den *Hefboom*. Deeze is, op zyn Wiskonſtenaars aangemerkt, niet anders dan eene rechte lyn, zonder zwaarte, waar op men de afſtanden en de plaatſen aanwyſt, daar de Beweegkragt, de Wederſtand en het Steunpunt ſtaan. Zo die lyn, in de daadlyke oefening, zwaarte heeft of krom is, berekent men de zwaarte, als een gedeelte, 't zy van de Beweegkragt of van den Wederſtand, en de kromte brengt men tot eene rechte lyn, die toont hoe ver één dier kragten van 't Steunpunt af is. Men telt doorgaans drie ſoorten van Hefboomen, naar de verſchillende ſtanden waar in men de Beweegkragt, den Wederſtand en het Steunpunt plaatſen kan: de eerſte ſoort heeft het Steunpunt tuſſchen de Beweegkragt en den Wederſtand; de tweede ſoort heeft den Wederſtand tuſſchen het Steunpunt en de Beweegkragt; en de derde ſoort heeft de Beweegkragt tuſſchen het Steunpunt en den Wederſtand. Men ſteekt een yzeren *Koevoet*, met het platte einde, dat men den *Klauw* noemt, even onder een Steen, drukt vervolgens het andere einde na beneden, en ligt dus den Steen een weinig op, om 'er een

rol, touw of iets dergelyks onder te konnen brengen: of men ſteekt den *Klauw* wat dieper onder den Steen, ligt het andere einde op, drukt het zelve om hoog, en verſchuift dus den Steen: in 't eerſte geval is de *Koevoet* een *Hefboom* van de eerſte, en in 't laatſte van de tweede ſoort. Eene gemeene *Haardtang*, wiens Steunpunt is ter plaatſe daar ze met een nagel aaneengekoppeld is; aan welke de Hand ter Beweegkragt verſtrekt, en die een vuurkooltje aan 't einde tot Wederſtand heeft, is een *Hefboom* van de derde ſoort. Ieder deezer ſoorten heeft wel verſchillende geſtalten, naar geraade van de betrekkingen en afſtand, waar in de Beweegkragt, het Steunpunt en de Wederſtand van elkander ſtaan; doch dit verandert de ſoort niet: een *Wip* of *Ophaalbrug*, of het Steunpunt wat meer voor of agterwaards ſtaa, is en blyft altoos een *Hefboom* van de eerſte ſoort, die het Steunpunt heeft tuſſchen de Beweegkragt en den Wederſtand. Van hier moet men, om zich nauwkeurig uit te drukken, een zekeren Hefboom beſchryvende, zeggen: „ 't is een Hefboom van die of die ſoort, en „ de afſtanden der Beweegkragten en Wederſtanden „ van het Steunpunt ſtaan tot elkander in deeze of „ die evenredigheid, als van 2, by voorbeeld, tot 3, „ tot 4 of 5". En deeze afſtanden dier kragten van het Steunpunt bepaalen den weg, dien ieder van dezelven heeft af te leggen, en bygevolg ook de Snelheid waar mee ze bewoogen wordt. — Hier uit leidt onze Aucteur deeze drie gevolgen af. 1. Dat een gewigt, werkende door middel van een Hefboom, die Waterpas geſteld is, zo veel te grooter kragt heeft, naar maate dat het verder van 't Steunpunt af is. 2. Dat twee gelyke gewigten, op zodanigen Hefboom tegen elkander overgeſteld, geen evenwigt konnen maaken, dan alleen, wanneer ze beiden even ver van 't Steunpunt af ſtaan, en volgens eene rechtdraads ſtrydige Loopſtreek werken. En ten 3de, dat twee ongelyke gewigten van wederzyds de zelfde kragt oefe-

ſenen, en dus in evenwigt blyven, als hunne afſtanden van het Steunpunt tot elkander ſtaan, in de omgekeerde rede van hunne zwaarte.

De Heer *Nollet* deeze gevolgen, met proefneemingen, en aantooning van 't gebruik van den Hefboom, in zeer veele omſtandigheden, beveſtigd hebbende; gaat daar op over om te ſpreeken van de werking dier kragten op eene ſchuinſche wyze: wanneer, naamlyk, de beweegſtreeken, niet, gelyk in 't bovenſtaande, een rechten hoek maaken met den Hefboom, maar ſchuins op denzelven ſtaan, en daar mede, in zyne langte genomen, een ſcherpen of ſtompen hoek maaken. Dit kan tweezins plaats hebben: de Beweegkragt en de Wederſtand konnen, evenwydig loopende, even ſchuins op den Hefboom ſtaan, of, niet evenwydig loopende, kan de een een grooter of kleiner hoek met den Hefboom maaken dan de andere: en hier omtrend heeft men op te merken, 1. Dat een vermogen, welks beweegſtreek loodrecht ſtaat op den arm van een Hefboom, aan wiens uiteinde het werkt, de grootſte kragt doet. 2. Dat twee kragten, wier ſtreeklynen, van loodrecht, even ſchuins worden, de zelfde evenredigheid van kragt tot elkander behouden. En ten 3de, dat, indien deeze beweegſtreeken in ſchuinsheid verſchillen, die ſtreek, welke het ſchuinſt loopt, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, de zwakſte is, en de minſte kragt doet. Ter berekeninge nu van dit verlies van kragt, naar de verſchillende trappen van ſchuinsheid dier ſtreeklynen, dient de volgende algemeene regel. *De verſcheidene kragten, die eene Beweegkragt, volgens verſchillende Streeklynen, op de uiteinden van de armen van een Hefboom werkende, doen kan, ſtaan tot elkander, als de Hoekmaaten van de Hoeken, welken die Streeklynen met den Hefboom maaken.*

Deeze ſchuinſche werkingen van de Beweegkragt en Wederſtand door proefneemingen beveſtigd, en door 't gebruik, inzonderheid van Zwengels, Elleboogen en Krikken opgehelderd hebbende, ſpreekt onze

Auctеur vervolgens nog bepaaldlyk van 't Steunpunt, aangemerkt als eene derde kragt, die met de twee bovengemelden evenwigt maakt, of met één van beiden t'zamenſpant, om de werking van de andere op te houden en tegen te ſtaan. In Hefboomen van de eerſte ſoort, by voorbeeld, draagt dit Steunpunt alleen het vermogen van beide die kragten; en in die van de tweede en derde ſoort draagt het ſlegts een gedeelte van eene van beide kragten; en de kragt, die uit den afſtand van het Steunpunt voortſpruit, neemt toe naar maate van dien afſtand; nu is 't zeker van aanbelang te weeten, hoe veel het Steunpunt te draagen heeft, op dat men 't niet overlaade, of te zwak maake; op dat deszelfs kragt evenredig zy aan den laſt. Van hier valt wel inzonderheid de vraag: welk eene zwaarte zal het Steunpunt te draagen hebben? voor eerſt, als 'er evenwigt is, om dat de inhouden aan weerskanten van den Hefboom gelyk zyn aan elkanderen, zynde het Steunpunt derhalven juiſt in 't midden; en ten tweeden, als 'er evenwigt is, om dat de inhouden, elkanderen ongelyk, op ongelyke afſtanden van het Steunpunt ſtaan? Deeze vraagen beantwoordt de Heer *Nollet* aldus. In 't eerſte geval is het Steunpunt belaaden met de ganſche ſom van beide de kragten tevens, zo de ſtreeklynen der Beweegkragt en des Wederſtands evenwydig zyn aan elkanderen; maar zo dezelven, niet evenwydig zynde, ſchuins op elkander ſtaan, draagt het Steunpunt ſlegts een gedeelte van derzelver t'zamen vereenigde kragt, en wel zo veel minder, naar maate dat die Streeklynen ſchuinſer op den Hefboom komen. In 't tweede geval gaat die zwaarte, welke het Steunpunt te draagen heeft, nooit de ſom dier twee kragten, die weerzyds tegen elkander over ſtaan, te boven. Deeze beantwoording ſtaaft de Heer *Nollet* door proefneemingen, en doet daar op zien van hoe veel nut deeze kundigheden in 't gebruik zyn; vermids we daar door niet alleen het bezwyken van een Steunpunt, dat een zwaa-

zwaaren laſt moet draagen, weeten voor te komen, maar ons ook beweegkragten ten nutte konnen maaken, die onvoldoende of te zwak zouden zyn, indien we 'er ons niet, met al het voordeel, dat 'er op vallen kan, van wiſten te bedienen. —— Ten nadere opheldering van al het gezegde over den *Hefboom*, voegt onze Schryver hier aan eene nauwkeurige verklaaring der werkingen van eenige werktuigen, in welker t'zamenſtel de Hefboomen te pas komen; bepaalende zich daar in tot zodanige werktuigen, die, 't minſt t'zamengeſteld zynde, zeer weinig van den enkelden Hefboom verſchillen: als daar is, de gemeene *Weegſchaal*, de *Unſter* of zogenaamde *Romeinſche Weegſchaal*, de *Katrol*, het *Rad*, de *Windas* en de *Spil*: welker beſchouwing verſcheidene nutte werktuigkundige aanmerkingen uitlevert.

Den *Hefboom* dus afgehandeld hebbende, beſchouwt de Heer *Nollet*, in de tweede afdeeling deezer Leſſe, het *Hellende Vlak*. Hier omtrend ſtelt hy, als eene in de zesde Les beweezene waarheid, vaſt, dat een lichaam, 't welk langs een hellend Vlak na beneden rolt of glydt, met een gedeelte van zyne zwaarte op dat Vlak ſteunt, en daar door opgehouden wordt, en wel zo veel meer, naar maate dat het Vlak grooter helling heeft, dat is flauwer of ſchuinſcher afloopt: waar uit volgt. 1. Dat eene geringe Beweegkragt eene andere, die merkelyk zwaarder en ſterker is, op een Hellend Vlak opweegt en tegenhoudt: en ten tweeden, dat eene geringe Beweegkragt, tegen eene ſterker gebruikt, noit met meer voordeel op dezelve werkt, dan wanneer haare ſtreeklyn evenwydig loopt met het Hellende Vlak, langs welke die kleine Beweegkragt haare werking doet. Onze Auƈteur die twee zaaken door proefneeming beveſtigende, leidt uit dit uitwerkſel, het wederſtaan van eene grooter door eene kleinder beweegkragt, dit algemeene voorſtel af, *dat het gewigt van 't lichaam ſtaat tot de kragt die het ophoudt, als de hoogte van 't hellende vlak ſtaat tot des-*

zelfs langte (*). Ook doet hy zien, dat, dewyl de Beweegkragt dit voordeel op den Wederſtand niet heeft, dan uit hoofde van haare loodrechte en bygevolg allergunſtigſte ſtreeklyn, ze 'er met zo veel kragt niet meer op kan werken, zo dra ze niet langer evenwydig werkt met het hellende vlak (†). Vervolgens toont hy aan, dat het gebruik dit alleszins beveſtigt, en we tevens daar uit leeren, dat een lichaam, welks middelpunt van zwaarte geen ſteunſel heeft, en in zyne loodlyn niet opgehouden wordt, altyd vallen moet, ſchoon het lichaam anderszins ergens op ruſtte; en dat, in tegendeel, geen lichaam oit vallen zal, zo lang deszelfs zwaartepunt ergens op ruſt en onderſteund wordt. Ten beſluite deezer afdeelinge hegt hy hier, gelykerwyze als aan de voorgaande, nog aan, eene onderſcheidene verklaaring van de werking eeniger werktuigen, die van denzelfden aart zyn, als het *Hellende Vlak*, als daar is, de *Wigge* en de *Schroef*, met zodanigen die overeenkomſtig daar mede werken, waar van de nuttigheid een ieder terſtond in 't oog loopt.

Naaſt den *Hefboom* en 't *Hellende Vlak*, komt in de *Beweegkunde* in aanmerking het gebruik der *Touwen*, waar onder men ook dat der Ketenen of Kettingen vervat; van waar de Heer *Nollet*, in de derde afdeeling deezer Leſſe, ook daar toe overgaat. Men gebruikt dezelven doorgaans tot drie einden; om de ſtreek-

(*) Dit voorſtel zegt de kundige Vertaalder van dit Werk in zyne aantekening hier ter plaatſe, heeft men te bepaalen, volgens 't oogmerk van den Heer *Nollet*, tot de evenredigheid, die de kragten tot elkander hebben. Maar zo men de werking dier kragten tot evenwigt wil brengen, zegt men, *dat ze, in geval van evenwigt, tot elkander ſtaan in de omgekeerde reden van haare ſnelheden*, B. W :: w. b.

(†) Met opzigt tot de maat en evenredigheid der niet met het Vlak evenwydige ſtreeklynen, zegt de Heer Vertaalder: *zy ſtaan in 't algemeen tot elkander in dezelfde evenredigheid als de Hoekmaaten van de Hoeken, welke die ſtreeklynen maaken, met de Lyn, uit het Zwaartepunt van 't Ligbaam Loodregt op het Vlak getrokken.*

ſtreeklyn der Beweeginge te veranderen; om een Beweegkragt of Wederſtand van ſtand te doen veranderen; of om loſſe lichaamen t'zamen te binden, vaſt te knoopen, en by een te houden. —— In 't gebruik heeft men voor al agt te geeven op de zwaarte, de kromme bogt, en de ſtyfheid der touwen, die weezenlyke wederſtanden zyn, en eene grooter kragt en werking in de Beweegkragt vereiſchen. Een Touw, dat eene merkelyke langte en dikte heeft, voegt zyne zwaarte by die van 't lichaam, daar men op werkt, en verzwaart daar door zo veel deszelfs gewigt: de hier uit ontſtaande wederſtand neemt toe, naar maate der hoeveelheid van ſtoffe die de Touwen bevatten; en hun verſchil van zwaarte, (het touw rolrond aangemerkt, de langte en ſtof gelyk geſteld zynde,) wordt berekend *uit de vierkanten hunner middellynen* (*). Een Touw door zyne langte en zwaarte, zich min of meer krommende of doorbuigende, maakt eene bogt, die de Beweegkragt volgens eene nadeeliger ſtreeklyn doet werken, en gevolglyk verzwakt: ook kan de langte van 't Touw alleen eenige verandering brengen in die ſtreeklyn; als naamlyk het Touw, de kragt wat hooger ſtaande, een hoek maakt met den grond; welke hoek grooter wordt, naar maate dat het Touw korter is. Hierom moet men, de werking langs een hellend Vlak in agt neemende, in zodanige gevallen niet letten op de natuurlyke ſtreeklyn der beweegkragt, en de Lyn volgens welke zy naar gewoonte uit zich zelve trekt; maar wel op die, volgens welke het Touw, daar ze haare kragt mede doet, aanwyſt, dat ze trekken zal. De ſtyfheid, of meer en minder buigbaarheid der

(*) Zyn de Touwen, zegt de Heer Vertaalder, hier ter plaatſe, even dik maar niet even lang, zo heeft men ſlegts het *verſchil der langte* te rekenen: maar zo ze in dikte en in langte beiden verſchillen, moet men, om derzelver zwaarte te berekenen, *het vierkant van ieders middellyn vermenigvuldigen met ieders langte*: en hunne zwaarte ſtaat dan tot elkander *in de t'zamengeſtelde rede van de vierkanten hunner middellynen en langte.*

der Touwen komt eindelyk boven al in overweeging; en hier omtrend zyn de drie navolgende zaaken door ondervinding blykbaar. 1. Dat de Wederſtand, door de ſtyfheid der Touwen veroorzaakt, toeneemt in dezelfde evenredigheid, als de Gewigten of Kragten toeneemen, die ze geſpannen houden. 2. Dat die zelfde Wederſtand, alle andere omſtandigheden gelyk geſteld zynde, ook daar en boven toeneemt, naar evenredigheid van de middellynen der Touwen, en grooter of kleiner is, naar dezelven dikker of dunner zyn. En ten 3den, dat de Touwen zich bezwaarlyker buigen laaten, naar maate dat de Rollen of Katrolſchyven, waarom men ze draaijen laat, kleiner zyn; ſchoon wel deeze laatſte Wederſtand juiſt niet toeneemt in dezelfde evenredigheid, als de Middellynen van die Rollen of Katrolſchyven afneemen en kleiner worden (*).

Onze

(*) Volgens de aantekening van den Heer Vertaalder, heeft de Heer *Desaguliers* de twee eerſtgemelde eigenſchappen van de ſtyfheid der touwen, door proefneemingen, ten volle bekrachtigd; en met opzigt tot de derde voorſtelling getoond, dat de Wederſtand, door de ſtyfheid der Touwen veroorzaakt, juiſt toeneemt, naar maate dat de middellynen der rollen kleiner zyn, en afneemt naar maate dat ze grooter zyn. Zie *Desaguliers Natuurkunde* 1 D. bl. 252, en de Lyſt by den Heer *Muſſchenbroek*, in zyne *Beginſels der Natuurkunde* 1 D. bl. 184. —— De aanhaaling van dit Werk van den geagten *Muſſchenbroek*, (wiens dood het Leidſche Hooge School en alle Beminnaars der Natuurkunde betreuren,) geeft ons aanleiding om den Leezer te melden, dat ons, by gelegenheid der uitgaave van *P. v. Muſſchenbroek Compendium Phyſicæ Experimentalis, conſcriptum in Uſus Academicos, Lugduni Batavorum apud S. en J. Luchtmans* 1762, zynde een nuttig *Kort Begrip* van een grooter Werk, gaande tot dus ver over 't eerſte Boek, van goeder hand berigt is, dat die Hoogleeraar het ganſche Werk afgeſchreeven heeft; en dat het zelve, gelyk 't voorgaande, twee deelen in quarto uitmaaken zal, waar van omtrend twee derde afgedrukt is. Als mede, dat de Heer Profeſſor *Muſſchenbroek*, voor zyn overlyden, den Heer Profeſſor *Lulofs* verzogt heeft, het laatſte oog over zyn Werk te houden: weshalve men met rede moge verwagten, dat het zelve, ſchoon naa des Hoogleeraars overlyden, in 't licht gebragt, met de vereiſchte nauwkeurigheid uitgevoerd zal worden. Men kan uit het *Compendium* tot dus ver af-

Onze Auctеur deeze voorſtellingen door proeven beveſtigd hebbende, leidt daar uit af, van hoe groot eene aangelegenheid het zy, in 't gebruik wel agt te geeven op de ſtyfheid der touwen, en de grootheid der Schyven; wat nadeel de ſtyfheid der touwen in de takels, inzonderheid met ongelyke ſchyven veroorzaakt; en dat men voor al, in werktuigen die geſchikt zyn om 'er groote kragt mede te doen, in 't oog heeft te houden, en dat ze zeer ſterk, en egter niet zwaarder moeten zyn dan 't werk vereiſcht: het welk hem aanleiding geeft tot het voorſtellen eeniger aanmerkingen, over de kunſt van Touwſlaan, de ſterkte, het in een draaijen en breeken der touwen; als mede raakende de noodzaaklykheid van alle de touwen met gelyke kragt te laaten trekken, als men verſcheidene touwen tevens tot eenig zwaar werk gebruikt.

Eindelyk komt met opzigt tot de *Touwen* nog in aanmerking hunne veranderingen door Vogtigheid en Droogte; waar van de volgende de voornaamſte zyn, die in 't gebruik van belang gerekend konnen worden. Ze zwellen en worden dikker, als 'er het water in doordringt, en neemen in tegendeel een weinig in dikte af, naar maate dat ze drooger worden; waar door ze in 't eerſte geval opkrimpen, iets van hunne langte verliezen, en zich een weinig los draaijen. Deeze uitwerkſelen hebben altoos beſtendig plaats, niet tegenſtaande 'er al vry zwaare gewigten aan hangen; gelyk onze Auctеur door proefneeming toont; en daar uit, by die gelegenheid verklaart het opkrimpen van Linnen en Wollen ſtoffen, Lakens, Kouſſen, en Handſchoenen; als mede het rekken en krimpen der Snaaren, en 't zamenſtellen der zogenaamde Vogtmeeters en Weerhuisjes.

Men kan uit dit berigt van den inhoud van dit ſtukje

afneemen, dat dit Werk volgens den zelfden leidraad als 't bovenaangehaalde geſchikt zal zyn, doch dat het zelve eelyke nutte aanmerkingen en proeven meerder zal behelzen.

je genoegzaam afneemen, dat het zelve niet min nuttig en leezenswaardig is dan een der voorgaande deelen van dit Werk; als behelzende zeer nutte en klaare aanmerkingen over de Beweegkunde, die ons de werking der werktuigen duidelyk ontvouwen, en van daar doen zien, waar op men in derzelver t'zamenſtelling en gebruik heeft agt te geeven. De kundige Vertaalder van dit Werk heeft, buiten andere aanmerkingen, deszelfs nut nog vermeerderd, door, ten dienſt der mingeoefenden, de berekening der kragten van de enkelde Werktuigen doorgaans in de aantekeningen met een voorbeeld op te helderen: en heeft ook met dat zelfde oogmerk een Byvoegſel hier aangehegt, dat eenige voorbeelden behelſt van de manier, op welke men de kragten der t'zamengeſtelde Werktuigen berekent. Hier in ſtelt hy ten algemeenen regel, *dat men de kragt van ieder enkeld Werktuig, zo veel 'er in 't zamengeſtelde zyn, afzonderlyk berekene, en dezelven dan met elkander vermenigvuldige*: waar naa men de uitkomſt verder vermenigvuldigt, *met de waardy of ſterkte van de beweegkragt, die aan het eerſte enkelde werktuig werkt.* In gevolge daar van doet hy ook zien, dat de oude en gewoone regel van Evenwigt hier in ook plaats heeft, dat naamlyk, *de Beweegkragt ſtaat tot den Wederſtand, als de weg of ſnelheid van den Wederſtand, tot den weg of ſnelheid der Beweegkragt*, B. W :: w. b. Op deeze manier berekent hy, ten voorbeelde, de kragt van eene *Spil* met een *Takel*, en die van een *Bok*, op den boeg van een zwaare Schuit, t'zamengeſteld uit een *Windas*, *Takel* en *Spil*: en heldert vervolgens deezen regel van berekening nog nader op, zo dat men dien gereedlyk tot alle t'zamengeſtelde werktuigen konne overbrengen.

Hier nevens gaat nog een tweede Byvoegſel, over het *Zwaartepunt in de Lichaamen*: waar in de Heer Vertaalder het zelve kortlyk ontvouwt, en op die gronden verſcheidene dagelyks voorkomende verſchynſels oploſt. Hy merkt deswegens aan dat het *Zwaarte-*

punt

punt, (zynde dat punt in een lichaam, rondsom het welke alle deelen van het zelve een evenwigt maaken, waar in men zich derhalve de ganſche zwaarte van het lichaam als vereenigd verbeelden kan,) altoos, volgens de loodlyn, zo laag daalt als het kan; en dat het zelve, het laager daalen belet wordende, 't zy men 't ergens aan hange, of van onderen onderſteune, het ganſche lichaam houdt, en wel in dien ſtand, waar in men 't geplaatſt heeft; zo dat het lichaam niet alleen niet konne vallen, maar zelfs ook niet van ſtand veranderen, zo lang het zwaartepunt in zyne loodlyn onderſteund worde: als mede, dat het *Zwaartepunt*, in beweeging gebragt zynde, gelyk alle andere zwaare lichaamen, de ſtreeklyn der Beweeginge volgt, 't zy de deelen rondsom het zelve in ruſt zyn of niet: zo dat een opgeworpen bal zyn kromme lyn volge, ſchoon hy middelerwyle om zyne As draaije; en een blokje loodrecht nedervalle, ſchoon 't al wentelende valle. Op deeze aanmerkingen doet hy eenige bepaalingen volgen van de plaats van 't zwaartepunt in lynen en figuuren, in regelmaatige vaſte lichaamen; en toont hoe men het gemeene zwaartepunt van twee aaneengekoppelde, als ook van drie en meer lichaamen heeft te zoeken en te berekenen; midsgaders dat men het *Zwaartepunt* kan verplaatzen, door de lichaamen iets toe te voegen, of 'er iets van af te neemen; het welk hem aanleiding geeft, om te ſpreeken van het zoeken van 't *Zwaartepunt* in onregelmaatige lichaamen, en eindelyk merkt hy aan, dat, gelyk het *Zwaartepunt* veeltyds het middelpunt niet is van de grootte van 't lichaam, zo ook de deelen, die rondsom dat *Zwaartepunt* tegen over elkander in evenwigt ſtaan, afzonderlyk en op zich zelven genomen niet even zwaar zyn. Uit deeze beginſelen verklaart hy eindelyk zommige dagelyks voorkomende verſchynſelen; geeft reden van het los en vaſt ſtaan der lichaamen, zo van recht als ſchuins-ſtaande lichaamen, op een vlakken grond; als mede van eenige verſchynſelen in lichaamen,

men op hellende vlakten geplaatſt; midsgaders van eenige onderſcheidene beweegingen der lichaamen, en de uitwerkſelen van de byzondere plaatſing van 't *Zwaartepunt*. Hier op merkt hy aan dat het *Zwaartepunt* van een Menſch is, in 't zogenaamde *Bekken*, midden tuſſchen de heupen; dat deszelfs ſteunvlak is, tuſſchen de lynen getrokken op de groote teenen, en de hielen der beide voeten; en dat een Menſch ſtaat, zo lang de Loodlyn van 't *Zwaartepunt* binnen den omtrek van dit vlak valt, maar dat hy valt, zo dra deeze daar buiten valt. Hier uit verklaart hy de onderſcheide beweegingen en geſtalten in 't gaan, ſtaan, loopen, hinken, vallen, buigen, zitten opſtaan enz. als mede in 't koorddanſen, balanceeren, ſchaatsryden en 't draagen van zwaare laſten. Verder tekent hy nog aan, dat, het ſteunvlak in de Viervoetige Dieren merkelyk grooter zynde dan in de menſchen, deeze ook om die reden vaſter ſtaan: en wyſt den Leezer na *Desaguliers Natuurkunde* 1 D. bl. 83, om den voortgang en beweeging van 't *Zwaartepunt* in een ſtappend paard omſtandiger na te zien; waar uit men, benevens uit het gezegde van onzen Schryver in dit byvoegſel, alle andere lichaamsbeweegingen der viervoetige dieren gemaklyk zal konnen begrypen; waarom hy daar op niet byzonder ſtaan blyft: alleen voegt hy 'er ten ſlot een aanmerkelyk verſchynſel van zommige dieren by, het welk wy ten beſluite van dit berigt nog zullen mededeelen.

„ De Katten en eenige weinige andere Dieren, „ wanneer ze, op welke wys 't ook zy, met den Kop, „ Staart, Rug, of zydlings uit een hoogte vallen, „ wentelen zig onder 't vallen om, en komen door- „ gaans op hun Pooten neder. Dewyl ze in de Lugt „ geen vaſt punt ontmoeten, daar ze min of meer op „ zouden konnen ſteunen, om eenige beweeging te „ maaken met hun Lighaam, kunnen ze zig zelven „ zekerlyk niet omdraaijen. De verplaatſing van 't „ zwaartepunt is 'er de oorzaak van. Als men hen, by

„ voor-

„ voorbeeld, met de pooten om hoog vallen laat,
„ doet de vrees, zo dra zy zig los voelen, den rug
„ krommen, en Kop en Pooten naar de plaats, daar
„ ze uit vallen, uitſteeken, als om 'er zig weer aan
„ vaſt te grypen. Het zwaartepunt van 't Dier ver-
„ andert door die geſtalte van plaats, en ryſt door
„ het om hoog drukken der Ingewanden, en het op-
„ ſteeken van Kop en Pooten, uit het midden van 't
„ lighaam merkelyk hooger. Het bevindt zig nu der-
„ halven in den zelfden ſtaat, als een houten kloot,
„ op 't water dryvende; aan wiens bovenſte gedeelte
„ men een plaatje Lood vaſt maakt, om het Zwaarte-
„ punt boven het Middelpunt te brengen. Het gaat
„ 'er derhalven ook eveneens meê, en in beiden daalt
„ het Zwaartepunt zoo laag als het komen kan. De
„ Kloot draait om in 't water, tot dat het Lood ge-
„ heel onder aan raakt; en de Kat doet in de Lugt
„ een halve keer, terwyl zyn Zwaartepunt zoo laag,
„ als mogelyk, daalt. Dus komt hy bygevolg neêr
„ op zyn Pooten, en een verwarde en blinde aandoe-
„ ning van ſchrik, die hem zoo heilzaam een raad
„ ingeeft, als de doorſleependſte Beweegkonſtenaar
„ immer doen kon, behoudt hem 't Leeven.

Verhandeling over de wyze van de Nageboorte af te halen, als de Vrouwen verloſt zyn, en de verſcheiden omzichtigheden, welken hier in, naar de verſchillende omſtandigheden, moeten betragt worden; door den Heer LEVRET, *Chirurgyn, Vroedmeeſter en voornaam Lid van de Koninglyke Akademie der Heelkonſt, te Parys.*

Getrokken uit de *Memoires de l'Academie Royale de Chirurgie.* Tom. III. pag. 216.

DE achting, welke de Heer LEVRET, door zyne ervarenheid in de Verloskunde, by de geleerden, verworven heeft, zal deze Verhandeling, met aan-

aangenaamheid, doen ontfangen worden. Wy geloven, dat ze onze Vaderlandſche Lezers van nut zal konnen zyn; waarom wy hun dezelve, door middel van onze *Letteroefeningen*, wel hebben willen gemeen maken. De Heer LEVRET eene Inleiding, voor deze Verhandeling, latende vooraf gaan, zullen wy hem zelve, en alleen laten ſpreeken.

De voorbeelden, welken ons de Practyk heeft opgeleverd, van de afſcheiding en uitdryving van de Nageboorte, door de werking der Natuure, na dat de vrouwen verloſt waren, tonen, dat zy zelve hier toe machtig zy, en, den meeſten tyd, geen behulp van de konſt, tot het afhalen der Nageboorte, nodig hebbe. Maar de ondervinding, welke de Praktizyns, van alle tyden, heeft doen zien, dat, onder alle dieren, geen is, welken de Nageboorte, zo bezwaarlyk, en met meer ontlaſting van bloed, afga, dan eene Vrouw, hadt hen behoren te overtuigen, van de onvermydlyke noodzaaklykheid, om de moederkoek af te halen, kort na de geboorte van het kind. En de menigvuldige toevallen, welken, door een ſtrydige wyze van doen, veroorzaakt worden, hadden hen moeten leeren, dat 'er ongemakken konnen ontſtaan, door deze bewerking aan de Natuur, alleen, over te laten; ja zelfs van een al te lang uitſtel, om haar, in zulke gevallen, te hulp te koomen. Maar, is 'er ook niet eenig gevaar, in al te ſchielyk tot deze afhaling over te gaan? en dit onderſteld zynde, hoedanige gevallen eiſchen ſpoed? en welken zyn het, waar men tyd moet geven? Welk is het oogenblik, dat men moet waarnemen, om de Moederkoek, ter rechter tyd, af te halen? Welken verſcheiden beletſels zyn 'er, die deze afhaling hinderlyk zyn? en door hoedanige middelen kan men dezelven te boven koomen? Deze zyn de verſcheiden ſtukken, waar van ik voorhebbe te ſpreken, in deze Verhandeling, welke in drie deelen zal onderſcheiden.

In het eerſte zal ik eene bepaling maken van den tyd,

tyd, welke, door de Natuur zelve, ſchynt aangewezen te worden, om de afhaling van de *Placenta* te doen; ik zal aanwyzing doen van de toevallige omſtandigheden, welken deze bewerking ſchynen te moeten begunſtigen, en van zulken, welken moeilykheden hier tegen maken; ik zal de tekenen verklaren, welken dienen, om deze beletſelen te doen kennen; ik zal 'er de maniere, om dezelven, zonder gevaar, uit den weg te ruimen, byvoegen; en eindelyk zal ik ſpreken van de uithaling van de vliezen van de Moederkoek.

Het tweede zal ik doen dienen, om de voornaamſte omzichtigheden aan te wyzen, welken men moet in acht nemen, tot afhaling van de Nageboorte, als de navelſtreng gebroken, en van de Moederkoek geſcheiden, of niet in ſtaat is tot de afhaling te kunnen dienen.

Het is nodig aan te merken, dat onder alles, wat in de twee eerſte deelen van deze Verhandeling voorkoomt, de Vrouwen onderſteld worden, in de laatſte maanden van haare zwangerheid te zyn; maar dat in het derde, alleen, geſproken zal worden van de Moederkoek van ontydig geboren vruchten, en de beſte middelen, om de uitdryving daar van te bevorderen, of de afhaling te doen. Ik gelove, dat ik 'er moet byvoegen, dat ik, om langwyligheid te vermyden, alleen een kort verſlag zal geven van alle de ondervindingen, welken my tot deze Verhandeling aanleiding hebben gegeven.

EERSTE DEEL.

Is 'er een juiſte tyd, waar in de afhaling van de Moederkoek moet gedaan worden? En welke is deze?

Om de oploſſing van dit Voorſtel, met eenige orde te geven, gelove ik te moeten beginnen, door te verklaren van het gene men, by een natuurlyke uitdry-

dryving van de Moederkoek, ondervindt; dit oordeel ik noodzaaklyk, om duidlyk te doen begrypen, hoe men altyd met kenniſſe van de oorzaak moet werken.

Laaten wy derhalve eens met opmerking nagaan, wat gewoonlyk aan de Baarmoeder van eene vrouw, die in de kraam bevalt, gebeure; en om alle dubbelzinnigheid te weeren, laaten wy onderſtellen, dat zy op haar tyd zy, wel vaare, zo wel als haar kind, en 'er niets buitengemeens zy voorgevallen, in den arbeid of in de verloſſing.

Wanneer men, kort na de geboorte van het kind, een hand legge op den buik van de verloſte vrouw, en ter zelfder tyd een vinger van de andere hand brenge in de Schede, zal men aan de eene kant bevinden, dat het lichaam van de Baarmoeder, 't welk een klootwyze gedaante heeft, gelegen is tuſſchen den navel en het ſchaambeen (*a*), en van de andere kant bemerken, dat de mond van dit werktuig, welke tot nog toe op de hoogte van het Schaambeen plaats heeft, gerimpeld en byna geheel geſloten is (*b*).

Op

(*a*) Somtyds een weinig naar de rechter of ſlinker zyde, naar de ligging van de vrouw meer of min recht op den rug, terwyl men dit onderzoek doe; of naar de beſtendige ſtrekking, welke de Baarmoeder gehouden heeft, in den buik van de vrouw, gedurende den laatſten tyd van haare zwangerheid; of eindelyk naar de plaats, waar zich de *Placenta* heeft vaſtgemaakt; want deze kan, door haare zwaarte, de Baarmoeder meer of min naar de rechter of ſlinker zyde doen overhellen, indien zy zich, by geval, op een van de zydelyke deelen van dit ingewand heeft vaſtgehegt.

(*b*) Deze mond is niet de ſmoel van de Baarmoeder, maar die in den hals van dit ingewand met zyne holte eindigt. Dit is zo waarachtig, dat hoe weinig men 'er op lette, men vindt den hals der Baarmoeder, in de ſchede van een vrouw, die verloſt wordt, zo wanſtaltig, dat men zeggen zou, het overgebleven deel van een afgeſneden dikken darm te zyn, en aan den grond van welke men, een duim of twee in de lengte, gewaar wordt een ſoort van wurging, welke de mond is, waar van wy ſpreken. En het is van belang dit aan te merken, niet alleen, om een rechtmatig begrip te hebben van het gedeelte van de Baarmoeder, welk ge-

Op dezen tyd gevoelt de vrouw niet meer die ſchielyke pynen, welken zy te voren hadt; niet alleen, om dat deze pynen, welken ontſtonden uit den arbeid van de verloſſing, natuurlyker wyze, moeten ophouden, als het kind geboren is; maar deze ophouding heeft ook tot oorzaak de groote ruimte, welke in de Baarmoeder ſchielyk gemaakt wordt, en welke het lichaam van dit werktuig, voor eenige oogenblikken, in een ſtaat van werkeloosheid doet vallen. Waar uit volgt, dat de Moederkoek zich, voor eenigen tyd, opgeſloten bevindt, in de holte van dit ingewand, het zy, dat hy zich voor als nog geheel niet losgemaakt hebbe van de wanden van de Baarmoeder, het welk zeldzaam is, of dat hy zich, voor een gedeelte, heeft begonnen los te maken, gelyk gemeenlyk gebeurt, of 'er reeds geheel en al van afgeſcheiden is.

De Moederkoek blyft, derhalve, in de Baarmoeder beſloten, tot dat de wanden van den geheelen omtrek van dit werktuig, genoeg tot hun algemeen middelpunt genaderd zyn, om voortgaande met zich ſaam te trekken, de Moederkoek, welke tuſſchen dezelven gelegen is, van alle kanten te drukken. En dan beginnen zich de pynen wederom te verheffen, en den mond te perſen, om zich wederom te openen, om de Moederkoek uit te dryven, welke zy inderdaad uitdryven, zo men, zonder de Baarmoeder eenige hulpe te doen, haar alleen met de bewerking laat voortgaan.

Uit het gene ik, dus kortlyk, gezegd hebbe, zal men,

gerimpeld is; maar om niet voor een vreemd lichaam, in den grond van de ſchede hangende, aan te zien, deze ſoort van vleeſchige, zachte en ringwyze *membrane*, waar van wy ſpreken; want het is de hals van de Baarmoeder zelf, welke zulk eene wangedaante heeft aangenomen, maar welke, van dag tot dag, het vermogen weerom krygende van zich in te trekken, in alle haare deelen, eindelyk wederom zyne natuurlyke gedaante aanneemt, en te gelyk de aanraking van den bovenmond, waar van te voren geſproken is, ondoenlyk maakt.

men, geloove ik, gemaklyk konnen afleiden, dat dit een gunſtige tyd is, welke men moet waarnemen, om de natuur te hulp te koomen; anders zou men haar ligtlyk konnen ſtooren, en bygevolg hinderlyk zyn. Maar welke is nu deze gunſtige tyd? Zy is dikwils maar van zeer korten duur, en niet langer dan een half kwartier uurs, voor ſommige vrouwen; voor anderen een weinig langer en byna van een kwartier uurs; hy rekt zich, eindelyk, by ſommigen, uit tot een half uur, en nog wel iet meer. Maar de during van dezen tydt moet, zeer naauwkeurig, geregeld worden naar de verſcheidene omſtandigheden, welken 'er de bepalende oorzaken van zyn; ik zal my nader verklaaren.

Hoe ſterker en gezonder kraamvrouw, hoe minder water in de Baarmoeder; hoe vroeger zy heeft beginnen te vloeijen, voor de geboorte van het kind, hoe minder tyd de Baarmoeder nodig heeft, om in den ſtaat te koomen van te arbeiden tot losmaking van de Moederkoek, indien dezelve niet reeds los is, of uit te dryven, als hy geſcheiden is, en bygevolg, de afhaling veilig en gemaklyk te maken.

Maar zo de vrouw, in tegendeel, van een zwakke en tedere geſteldheid is, 'er veel water is in de Baarmoeder, en het water en het kind te gelyk zyn uitgekoomen, gelyk zeer dikwils gebeurt, zal het lichaam der Baarmoeder, gewislyk meer tyd nodig hebben, om uit dien ſtaat van werkeloosheid, waar in zy, op het oogenblik der verloſſinge, gevallen was, te bekoomen. Bygevolg, als men deze vrouw, de *Placenta* wilde afhalen, even ſpoedig als de voorgaande, zou men gevaar lopen, of, den bodem van de Baarmoeder om te keeren, en dezelven naar buiten te doen uitkoomen, hem door zynen hals en mond uittrekkende, al hadt de Moederkoek niet zeer veel moeite om los te worden, ja al ſcheiddeze zich zeer gemaklyk van de wanden der Baarmoeder; en de vrouw, in korten tyd, door bloedſtorting te doen ſterven. Want, zo zy in flaauwte valt, voor dat zich het werktuig tot ſamentrek-

trekking herſteld hebbe, zal zy ſchielyk overvallen worden van ſtuiptrekkingen, in dit geval doodlyk, ter oorzake van het verlies van krachten, en verſpilling van het gene de vaten geſpannen moet houden.

Met maar eenige weinige opmerking te nemen op de twee ſtrydige gevallen, welken ik heb voorgeſteld, en welken ook verſchillende uitwerkingen moeten voortbrengen; en zich te herinneren het gene ik voor af gezegd hebbe, aangaande de werking van de uitdryving der *Placenta*, door de natuur alleen; zal het nu niet meer moeilyk zyn, het oogenblik te bepalen, welk men moet waarnemen, om kraamvrouwen de Nageboorte af te halen, naar de verſchillende omſtandigheden, welken de verloſſing verzeld hebben. In waarheid, zo de vrouw gezond en ſterk is, en weinig water in de Baarmoeder, of onderſteld zynde, dat 'er veel is, en weg gelopen lang voor dat het kind uit de geboorte is gekoomen, kan men zulk eene vrouw aanſtonds redden, zonder haar aan eenig gevaar bloot te ſtellen, ten minſte, wegens de verhaaſting van deze bewerking. Maar zo is het niet in de ſtrydige omſtandigheden, gelyk ik, boven, reeds te kennen gegeven hebbe.

Maar behalve de tekenen, uit de reden, welken ik voorgeſteld hebbe, geeft ons het gevoel een byzonder aan de hand, 't welk my dunkt onwederſpreekbaar te zyn. Want zo de buik van de kraamvrouw, overal zagt en ſlap is, zonder dat men, van binne, naar het onderſte gedeelte, een harde en bepaalde verhevenheid gewaar worde (*a*), is het volkome zeker, dat het lichaam van de Baarmoeder in een ſtaat van werkloosheid is, en men, op dezen tyd, aan 't werk gaande, om de Moederkoek af te halen, de vrouw bloot zou ſtellen aan de toevallen, welken wy, boven gemeld hebben.

Maar wanneer men op de plaatſe van den onderbuik,

(*a*) Zie de Aantekening (a) pag. 364.

buik, een eywyze zwelling gewaar worde, met het voornaamſte gedeelte naar boven (*a*), heeft men geen ongemak te vrezen door het afhalen: want men heeft een onwederſpreekbaar bewys, dat de Baarmoeder in werking zy.

Ik denk niet, dat men my zal willen tegenwerpen, dat de Baarmoeder niet nalaten zal zich te ſluiten, als men de Nageboorte niet aanſtonds afhale, zo ras het kind ter waereld is gekoomen, en men, derhalve, in 't gevolg, veel moeite zal hebben om dezelve uit te brengen; want men hadt, uit onze verklaring van de werking, waar van zich de Natuur bedient, om de uitdryving te bevorderen, konnen leeren, dat het tegendeel duidlyk getoond is (*b*).

Ik beſluit, derhalve, met de beſte Praktizyns van onzen tyd, dat men zich niet te zeer haaſten moet, om de Nageboorte af te halen, en, in tegendeel, de Baarmoeder zo veel tyd moet laten, als zy nodig heeft, om in een voldoende ſaamtrekking te koomen, om geen gevaar te lopen met betrekking tot de werkeloosheid van dit Ingewand. Maar men moet ook, aan de andere zyde, op zyn hoede zyn, van niet te lang te vertragen, want daar zyn omſtandigheden, waar in alle uitſtel gevaarlyk zou zyn. By voorbeeld, in alle gevallen, wanneer de verloſſing voorgegaan of verzeld is van eene bloedſtorting, door het los gaan van de

Pla-

(*a*) Ibid.

(*b*) Inderdaad, gelyk het met de waterblaaze is, zo is ook het lichaam van de Baarmoeder, de tegenwerker van haar mond, en deze van gene, naar de omſtandigheden, welken 'er de oorzaken van worden; invoegen, wanneer het lichaam van de Baarmoeder zonder werking is, haare Sluitſpier toegetrokken wordt; en zo haaſt dit Ingewand zich wederom ſaamtrekke, haare Sluitſpier genoodzaakt wordt voor haar te wyken; waar uit, tegen het gemeen gevoelen, volgt, dat hoe minder tyd na de geboorte van het kind, hoe meer tegenſtand van den mond der Baarmoeder, voor de uitgang van de *Placenta*; en hoe meer tyd na de uitkooming van het kind, hoe minder tegenſtand in den mond der Baarmoeder voor de uithaling der Nageboorte.

Placenta. Voorwaar, in een of andere van deze omſtandigheden, moet men zonder in twyfel te ſtaan, de afhaling bewerken. Want, behalve dat de los geworden Moederkoek, in zulk een geval, een vreemd lichaam is geworden, 't welk de Baarmoeder belet, zich behoorlyk ſaam te trekken, om de monden der vaten te ſluiten; ſtelt het zich ook tegen de uitloping van het bloed, en geeft gelegenheid tot de voortkomſt van groote klonters, welken naderhand niet dan met moeite, pyn, flaauwte enz. ontlaſt worden.

Een bloedſtorting vordert, derhalve, dat men de Nageboorte van eene kraamvrouw afhale met zo veel ſpoed, als het afzyn van dit toeval, na dat het kind geboren is, eiſcht dat men tyd geve, om het oogenblik af te wagten, waar in de Baarmoeder, door haare ſaamtrekking, de losmaking van de Nageboorte bewerkt, om haar als dan, door het uithalen van de *Placenta*, te hulp te koomen.

Maar indien men, als de *Placenta* zich vaſtgezet heeft aan een van de wanden van de Baarmoeder, in plaats van aan haaren bodem, de eerſte uitdryvende wee van de Nageboorte waarname; zou het konnen gebeuren, dat de Baarmoeder, welke zich, in dit geval, niet anders dan ongelyk kan ſaamtrekken, de *Placenta*, in zeker gedeelte van haare holligheid ophieldt, als of dezelve in een byzonder vak beſloten ware; 't welk de uithaling van de Nageboorte zeer bezwaarlyk zou maken. Daar is, derhalve, een tyd van de natuur geſchikt, om ons te bepalen wanneer deze bewerking te doen. En dit is het gene ik my, in 't begin, heb voorgeſteld te tonen, en tevens de tekenen aan te wyzen, welken ons zeggen dat dit gunſtig oogenblik gekoomen zy, zonder te wagten, dat de eerſte uitdryvende wee begonnen zy.

Maar hier doet zich, natuurlyk, eene zaak op, welke verklaard moet worden, naamlyk, wat men te doen hebbe, wanneer de Nageboorte, op dezelfde tyd, uitkoome als het kind, nog in zyne vliezen beſloten, of

op het oogenblik als dezen breeken: want volgens onze grondſtelling, zal de moeder in eenig gevaar komen van bloedſtorting, welken niet nalaten zal te ontſtaan, ter oorzake van de ſchielyke werkeloosheid der Baarmoeder.

Het gene men, op zulk een tyd, te doen hebbe, is, zich aanſtonds te verzekeren, of de Baarmoeder zich ſaamtrekke, of niet: waar toe men ligtlyk zal koomen, door het weezenlyk kenteken, welk wy hier toe aan de hand gegeven hebben; zo dat, als men, weinig tyd na de verloſſing, de zwelling, waar van wy geſproken hebben, gewaar wordt, men niet te vrezen hebbe voor de Lyderes, ten minſte, met opzicht op de bloedſtorting; in plaats dat als dit teken, zich, hoe weinig ook, vertraagt te vertonen, het bloed, welk onophoudlyk gulpende uitloopt, alles moet doen vrezen.

Zich dan verzekerd hebbende van den een of anderen ſtaat, moet men ſtille zyn in den eerſten; maar in den tweeden niet vertoeven, de hand in de Schede te voeren, en den mond van de Baarmoeder met een of twee vingeren te tergen, dezelven naar binnen draijende, als ware het om hem te verwyden, om het lichaam van dit werktuig tot den ſtaat van ſaamtrekking te doen overgaan, en dus de gevaarlyke bloedſtorting te doen ophouden.

Het overige van deze Verhandeling zullen wy in een ander ſtukje van onze Letteroeffeningen laten volgen.

Beſchryving van eenige Experimenten met Opium *gedaan, op levende en ſtervende Dieren; door* ROBERT WHYTT, M. D. enz.

Eerſte Vervolg (*).

11. Agtentwintig minuuten over zeven uuren, in den avond, maakte ik den geheelen buik en borſt

(*) Zie het voorgaande p. 300.

borſt open van een kikvorſch, en dompelde hem, aanſtonds, in een ſmelting van *Opium* als boven. Agtendertig minuuten over zeven, prikte ik zyne beenen met de punt van een pennemes, maar hierop volgde zeer weinig beweging. Twee minuuten hier na keerde ik hem op zyn rug, en zag het hert zich bewegen, niet meer dan tuſſchen tien en elfmaalen in een minuut. Den kikvorſch, wederom, op zyn buik gelegd hebbende, om te meer aangedaan te kunnen worden van de werking van het *Opium*; keerde ik hem, agtenveertig minuuten over zeven, dat is, twintig minuuten na de eerſte indompeling, weder op zyn rug; en ziende, dat het hert zonder beweging ware, opende ik het hertzakje, doch dit werkte niets uit. Ik ſneedt het hert uit het lichaam, en leide het op een bord, wanneer het nog twee of drie ſlagen deedt, zonder naderhand eenige beweging te maken, ſchoon het verſcheiden reizen, met een ſpeld, geprikt wierd. Ook kon men geene beweging in eenige andere Spieren, van dezen kikvorſch, verwekken, door dezelven te ſteeken.

12. Ik ſneedt het hoofd af van een kikvorſch, en vernielde het rugmerg, door een heet yzerdraad, maakte, hierop, zyn borſt en buik open, en dompelde hem in eene ſmelting van *Opium*, negentien minuuten over elven. Agt minuuten voor twaalf uuren, dat is, drie-en-dertig minuuten na de indompeling, zag ik het hert flaauwlyk ſlaan: maar twee minuuten voor twaalve, wanneer ik hem uit het vogt nam, hadt het geene beweging. Hier na maakte ik het hertzakje open, en prikte het hert twee of driemaal, met de punt van een mesje, waar op telkens eenige weinige ſlagen volgden. Ik leide toen den kikvorſch, nog vyf minuuten, in het geſmolten *Opium*, en vondt, by het uitnemen, het hert volmaakt dood.

13. Na het hoofd van een kikvorſch afgeſneden, en het rugmerg vernield te hebben, maakte ik zyn geheelen buik open, en wierp hem in een ſmelting

van *Opium*, drieentwintig minuuten voor één uur. Na dat hy zeſtien minuuten gelegen hadt, ſneed ik de borſt en het hertzakje open; en ziende, dat het hert, vry regelmatig, en zeer ſterk ſloeg, 21 maalen in een minuut, wierp ik hem wederom in het water met *Opium*, 't welk nu het hert onmidlyk kon raken. Vyf minuuten hier na, nam ik 'er hem, wederom uit; en het hert zonder beweging vindende, ſtak ik het met de punt van een mes, waar op het begon te ſlaan, tot veertien maalen in een minuut, en de bewegingen bleven zeer ſlaplyk, en niet zonder eenige afbreking, nog omtrent een kwartier uurs, duren.

14. Ik ſneed het hert uit een kikvorſch, en wierp het in fonteinwater, tien minuuten over tien uuren. Onmidlyk na de indompeling deed het, omtrent, 28 ſlagen in een minuut. Agtien minuuten over tienen, maakte het 6 ſlagen in dertig ſecunden. Twintig minuuten na tienen, nam ik het uit het water, en leide het op een tafel, en zag het, zo dikwils als het zagtlyk aangeraakt werdt, één ſterke ſamentrekking doen, en niet meer: hoewel het, in vier of vyf minuuten, van zelfs, begon te ſlaan, en agt-en twintig minuuten na tien uuren, 19 ſlagen deed in een minuut. Vyf-en-dertig minuuten over tienen, ſloeg het twaalf maalen in een minuut.

15. Drie-en-twintig minuuten over twaalve, ſneed ik het hert uit een anderen kikvorſch, en ſmeet het in fonteinwater. Na dat het twaalf minuuten gelegen had, nam ik het 'er uit, en het deed meer dan 20 ſlagen in een minuut. Als ik het, nog vyf minuuten, in 't water gelegd had, hieldt de beweging op, en uitgenomen zynde, ſloeg het niet, ten zy het geprikt wierd, en maakte dan niet meer dan éénen ſlag.

16. Agt minuuten na elf uuren, ſneed ik het hert uit een derde kikvorſch, en wierp het in fonteinwater. Elf minuuten na de indompeling, ſloeg het 8 maal in een minuut, en vier minuuten later, elf maalen in dertig ſecunden; maar de beweging was bepaald aan,

om-

omtrent, een derde gedeelte van het hert, naby deszelfs punt. Twintig minuuten na de indompeling, bleef het zich, op dezelfde wyze, bewegen; maar nog twee minuuten hier na, geene beweging in het zelve merkende, nam ik het uit het water, en leide het op een tafel, waar het in ruſt bleef, ten zy het aangeraakt wierdt. Kort hierop begon het zich, evenwel, te bewegen; en vyfentwintig minuuten, na de indompeling, deed het 9 ſlagen in drie en zeſtig ſecunden. Vier minuuten later, ſloeg het maar driemaal in vyftig ſecunden, en hield toen geheel op, behalven dat het met de punt van een mes geprikt wordende, één flaauwe ſlag maakte. Zeven-en-veertig minuuten over elven was het geheel dood.

17. Ik ſneed het hert uit een vierden kikvorſch, en dompelde het, dertig minuuten over tien uuren, in een troebele ſmelting van *Opium* in water, van gelyke warmte als het fonteinwater, in de drie laatſte Proeven (*). Na dat dit hert 'er, tien minuuten, in gelegen had, nam ik het uit het vogt, en leide het op een tafel; maar het maakte geen de minſte beweging. Met de punt van een mes geprikt wordende, hernam het wel ſchielyk zyne gedaante, maar het werd niet tot een natuurlyke ſamentrekking opgewekt, gelyk het hert van No. 14. Ik bleef dit hert, meer dan een half uur, van tyd tot tyd, bezien, maar het maakte, nimmer, de geringſte beweging.

18. Ik ſneed het hert uit een vyfden kikvorſch, en ſmeet het in een ſmelting van *Opium*, in water, vyf minuuten voor agt uuren. Zeven minuuten, na de indompeling, nam ik het 'er uit, en leide het op een bord, waar op het in ruſt bleef. Met een ſpeld geprikt wordende, maakte het geen volkome ſlag, als No. 14. maar ſcheen een gering gevoel te tonen, door een zeer flaauw ſoort van beweging in ſommigen van deszelfs vezelen.

19. Der-

(*) *Naaml.* Naby zeſtig graden op de Termometer van FAHRENHEIT.

19. Dertien minuuten voor twaalve, ſneed ik het hert uit een zesde kikvorſch, en dompelde het in geſmolte *Opium*. Zes minuuten na de indompeling, had het geene beweging; maar als het geprikt wierd, maakte het éénen ſlag. Na nog vyf minuuten, in het vogt, gelegen te hebben, was het ganſch dood.

20. Ik ſneed het hert uit een zevenden kikvorſch, en wierp het, zeven-en-dertig minuuten over negen uuren, in een ſmelting van *Opium* als boven. Twee-en-veertig minuuten over negen, wanneer ik het uit het vogt nam, was het zonder beweging: maar met de punt van een mes of ſtilet, aangeraakt wordende, maakte het ééne ſamentrekking, doch met minder kracht en veel traager dan het hert van No. 14. Zeven-en-veertig minuuten over negen, begon het van zelfs te ſlaan. Twee minuuten hier na, ſloeg het 6 maal in een minuut, maar veel ſlaauwer dan No. 14. Zes minuuten voor tien uuren, ſloeg het, alleen, vier maalen in een minuut: hier na begon het ſneller te ſlaan; doch de bewegingen keerden, ſchielyk, weder tot haar vorige traagheid. Te tien uuren, na dat het, omtrent een minuut, zonder beweging was geweeſt, begon het wederom van zelfs te ſlaan, tot 17 maalen in een minuut, en bleef nog agt of tien minuuten, hier na, zich zeer ſlaauwlyk, en ten opzichte van den tyd, zeer onregelmatig bewegen.

21. Mr. ROBERT RAMSAY Student in de Medicynen, op deze plaatſe twee ſcrupels *Opium* geſmolten hebbende in een Unce water, en een drachme *Laudanum liquidum*, (of Tinctuur van *Opium*) ſpoot dit, bloedwarm, in den rechten darm van een zeer kleinen hond, omtrend zes maanden oud. In minder dan een minuut, na de inſpuiting, kon de hond, op zyn achterſte beenen niet ſtaan; en in drie of vier minuuten, had hy het gebruik van dezelven zo ver verloren, dat hy dezelven, al wierden ze ſterk geſteken, niet bewoog, en 'er zelf, in 't minſt, geen pyn van ſcheen te gevoelen. Hy kon evenwel nog, met zyn voorſte poo-

pooten, wat om krabbelen; en wanneer dezen, of zyne ooren, geprikt werden, huilde hy ſterk, en ſcheen merklyke pyn te gevoelen. Tien minuuten na de inſpuiting, lag hy als geheel gevoeleloos; doch, als 'er eenig geraas gemaakt werdt, door tegen den grond te ſlaan, opende hy zyne oogen, een weinig, en huilde, maar viel, aanſtonds, weder in een diepen ſlaap. Weinige minuuten hier na, begon hy ſtuiptrekkingen te krygen, waar op de Hr. RAMSAY een ſterke pekel van zee-zout in zyne darmen ſpoot, 't welk hem ſterken afgang verwekte, en het uitvallen van den aars veroorzaakte. Kort hier op ontwaakte hy uit zynen ſlaap, en kreeg, allengs, het gebruik van zyn achterſte beenen weerom; zo dat hy, binnen een uur, het vertrek wederom kon rond lopen, ſchoon hy dikwils neerviel, om dat zyne beenen onder hem bogen. Na drie of vier uuren ſcheen hy, in alle opzichten, wel; doch hoewel het Experiment 's middags genomen ware, kon hy niets eten voor laat in den avond. Toen hy in zyn grootſte bedwelming lag, kon hy zyn voorſte beenen gebruiken, en kermde als zyne ooren geprikt werden.

22. De zelfde jonge Heer deedt, op myn verzoek, de volgende Proeve. Den 9 April 1755, maakte hy eene opening tot in de holte van den buik, van den hond, waar op de voorgaande Proeve was gedaan; en ſpoot, door de wond, een drachme *Opium*, in derdehalve Uncen water geſmolten; doch, voor dat hy de wond kon dicht maken, liep omtrent een Unce van het vogt weg. De hond verloor het vermogen van zyn achterſte beenen, byna oogenbliklyk. Twee minuuten na de inſpuiting, kreeg hy ſtuiptrekkingen; en als hy zich, na verloop van nog twee minuuten, op zyn voorſte pooten opgeregt hadt, viel hy neer, en was zonder gevoel. Op dezen tyd maakte de Hr. RAMSAY de borſt bloot, door de bekleedſels af te ſcheiden, 't welk den hond geen pyn ſcheen te doen;

en

en hy kon de beweging van het hert door het borſtvlies duidelyk voelen. Het ſloeg 76 maal in een minuut, maar van tyd tot tyd langzamer (*). Terſtond na de telling der ſlagen, doorſneedt hy de ribben, aan elke zyde van het borſtbeen, 't welk hy achterover leide, op de gewoone wyze. Het hert, welk dus in 't gezicht kwam, vertoonde zich zeer gezwollen, en bleef omtrent vyf minuuten in beweging; gedurende welken tyd het alleen tuſſchen de 60 en 65 zwakke ſlagen deedt, want het waren geen volkomen ſamentrekkingen. Terwyl het hert zich dus bewoog, bragt men 'er eenig warm ſpeekſel aan, hier na koud water, en laatſtlyk olie van Vitriool; 't welk waar het raakte, de deelen deedt rimpelen, op gelyke wyze als een heet yzer zou gedaan hebben; maar geen van allen maakte de ſlagen van het hert raſſer, welken van tyd tot tyd trager werden, tot dat zy geheel ophielden.

De vezelen van eenige tuſſchenribbige Spieren, aan de regter zyde van het borſtbeen, bleven nog in een zwakke trillende beweging, omtrent een half uur na de inſpuiting in den buik; maar de tuſſchenribbige Spieren, welken aan de ribben vaſt waren, aan de zyden van de borſt, zag men niet bewegen. Ook maakte het Middenrif geene beweging, wanneer deszelfs vezelen geſtoken of geſneden wierden.

In den buik was niets byzonders te zien; alleen hadt het gedarmte, ſchoon de buik geopend ware, tien minuuten na de inſpuiting, geene beweging; daar de Hr. Ramsay in een anderen jongen hond, waar aan geen *Opium* gebruikt was, de wurmswyze beweging een half uur hadt zien duren, na dat de borſt geopend was.

De

(*) Het hert van den hond, in den natuurlyken ſtaat, en voor dat de inſpuiting van de geſmolte *Opium* gedaan was, ſloeg 150 maalen in een minuut.

De hond hadt weinig of geen bloed verloren, by het maken van de wonde, ook was 'er geen van zyne darmen door gekwetst.

23. Een kleine hond, in wiens maag de beroemde Dr. MEAD, op vier verscheiden tyden, eene smelting van een half lood *Opium* in water hadt ingedwongen, leefde meer dan een uur en drie kwartiers, na het geven van het eerste gedeelte (*).

24. Het zal geene buitentred zyn, hier by te voegen een Experiment, 't welk Dr. ALSTON beschryft, in zyn geleerde Verhandeling over het *Opium* (†). Hy deedt in de Dye-ader van een ouden hond, twee-enveertig ponden zwaar, op drie verschillende tyden, inspuiten een half Unce *Opium*, in vier Uncen water gesmolten, doorgezegen, en zo warm gemaakt als het bloed van het dier. De eerste reize werden omtrent vyftien drachmen, zeer langzaam, ingebragt. Dit was van geen byzondere uitwerking. Omtrent een uur daar na, werden nog agt drachmen langzaam ingespoten, waar op de hond aanstonds sterke stuiptrekkingen kreeg: de aderslag was ras en klein, en na eenigen tyd kwam hem schuim op den mond. Maar alzo zig geene tekenen van een haastigen dood vertoonden, werden de laatste negen drachmen schielyk ingevoerd; waar op de aderslag vol en traag werdt, en de hond in een minuut, of zo omtrent, stierf.

Dus verre de Experimenten van den Heer WHYTT met het *Opium*. Wy zullen, in het toekoomende, de gevolgen en leeringen, welken de schrandere Hoogleeraar uit deze Experimenten trekt en afleidt, onze Lezers insgelyks mededeelen.

(*) *Treatise on Poisons*, Essay IV.
(†) *Edinburg Med. Essays*, Vol. V. P. I. Art. XII.

Ont-

Ontleedkundige Aanmerkingen aangaande het maakſel en ſamenſtelling van de Milt. Door den Heer DE LA SÔNE, *Lid van de Koninglyke Maatſchappye der Weetenſchappen te Parys, enz.*

HEt Wezenlyke van deze Aanmerkingen van den Heer DE LA SÔNE, rakende het verſchillende gevoelen der Ontleedkundigen, aangaande het maakſel van de Milt, beſtaat in het volgende. Wanneer men de Milt-ſlagader vervolgt tot aan derzelver laatſte verdeelingen, tot men geheelenal het ſpoor verlieſt: ſchynen dezelven te ontaarden in een verſchillende zelfſtandigheid, waar van het beſtaan byna zo teder is als dat van de Herſenen. De Ouden, door den ſchyn bedrogen, hebben dit genoemd *Parenchyma*, of een uitſtorting van ſappen, om dat zy gelooſden dat het inderdaad was bloed, 't welk buiten geraakt, en in een ſponsagtig vleeſch was veranderd, zonder eenige werktuiglyke ſchikking. Maar dit denkbeeld is van alle hedendaagſchen, als weinig naauwkeurig, verworpen. Men moet echter MALPIGHIUS hier van uitzonderen, die, bedrogen door de uitwerking van kookend water op deze zelfſtandigheid, hier in het gevoelen der Ouden gevolgd heeft. Het is, ondertuſſchen, niet moeilyk zich van het tegendeel te overtuigen; want als men, door het inſpuiten van laauw water, al het bloed uit de Milt heeft weggenomen, en men dezelve dan in water laat kooken, zal men nog al geduurig de zelfde deelen, naar geſtremd bloed gelykende, gewaar worden, welken 'er evenwel zeer verſchillende van moeſten zyn, om dat al het bloed reeds weggenomen was. Men beſpeurt dan nog een ſoort van papagtige wolligheid, en ſomtyds eenige roodagtige klootjes; weshalve het niet is een verdikt bloed, maar een waar werktuiglyk deel.

Maar is dit werktuig klieragtig? Heeft het, onafhang-

hanglyk van de Vaten, een papagtige en blaasjesagtige zelfſtandigheid, geſchikt tot eenige afſcheidinge? Of zyn deze papagtige deelen niets anders dan eene byeenvoeging van de uiterſte takjes der vaten, en beſtaat het werktuig enkelyk uit vaten?

Het eerſte gevoelen heeft MALPIGHIUS voorgeſtaan, die, niet tegenſtaande het voorgewende *Parenchyma*, papagtige greintjes heeft waargenomen, aan de uiterſte takjes der ſlagaderen hangende, gelyk de Beziën der Razynen aan haare ſteeltjes.

Het tweede is dat van RUISCH; die beweert, dat het gene men voor klieren opgeeft, niets anders is, dan een hoop ſlagaderlyke takjes; en bygevolg dit werktuig geheelenal vaatagtig is.

De Heer DE LA SÔNE, ſtukken van de Milt onderzoekende na een lange weeking in water, gelyk MALPIGHIUS, heeft de klieragtige beziën altyd gevonden. Maar wat zal men dan zeggen van RUISCH, die Milten, opgeſpoten zynde, vertoonde, waar in men niets anders ontdekte, dan een verwonderlyk weeffel van vaten? Kan het gezicht in zo'n geval bedriegen? Kan men de trouwe van eenen ontleedkundigen, als RUISCH, in twyfel trekken. Neen zeker. RUISCH toonde niets dan het gene hy zag, en hy kon de blaasagtige zelfſtandigheid niet zien, om dat hy dezelve vernielde. Behalve dat de middelyn der vaten, door zyne inſpuitingen vergroot, de papagtige zelfſtandigheid verdrukte en verdonkerde, en de inſpuiting belette daar toe door te dringen, heeft dezelve dikmaals al vernield moeten wezen, door de herhaalde uitſpoelingen, welken hy gewoon was te doen, eer hy opſpoot. Ook zeide de vermaarde BOERHAAVE, dat een opgeſpoote Milt op geenerleie wyze geleek naar een welke niet opgeſpoten was (1).

Daar

(1) Deze redenen, tegen den Heer RUISCH ingebragt, zyn niet nieuw: zy zyn meermaalen gemaakt; en RUISCH heeft 'er ook van zyne zyde op geantwoord. Vid. *Epiſt.* 4. et *Anatom.* ad H. BOERHAA-

Daar is nog iet, 't welk de Ontleedkundigen verdeeld houdt, naamlyk de Celletjes van de Milt, welken van ſommigen geſteld en van anderen ontkend worden. De Ouden, die de Milt alleen beſchouwden als een ſponsagtig werktuig, kenden geen andere celletjes dan de tuſſchenruimten tuſſchen de vaten, welken zy onderſtelden ingenomen te zyn door hun gewaande *Parenchyma*. MALPIGHIUS heeft 'er een klaarder en onderſcheidener denkbeeld van gegeeven. Volgens zyn gevoelen maaken de uiterſte takjes van de ſlagaderen een net, waar van de ſchakels vereenigd zyn door vliezen, en celletjes maaken, welken met malkander gemeenſchap hebben, en de papagtige klootjes omvangen: een gedeelte van de kleine takjes der ſlagaderen ſchynt te gaan naar deze klootjes, waarſchynlyk om in dezelven af te leggen een vloeiſtoffe, van het bloed verſchillende, en de anderen ſtorten hun bloed in de celletjes, welken gemeenſchap hebben met de uiteinden der aderen, waar van zy de eigenlyke boezems zyn. De Heer WINSLOW erkent ook een katoenagtig weeffel, 't welk een gedeelte van de tuſſchenruimte der vaten vervult, het bloed indrinkt en naar de celletjes voert, waar het eindigt.

RUISCH is van een geheel ſtrydig gevoelen; hy ziet in

HAAVE, pag. 50, 64, etc. Anderen, hem volgende, zeggen: Wanneer de ſlagaderlyke en aderlyke vaten van de Milt wel opgevuld zyn, ſchynt de zelfſtandigheid van de Milt niets anders te zyn, dan vaten door een celagtige zelfſtandigheid onder malkander verknogt. Het Maakſel van de Milt, zegt de Heer HALLER, is veel eenvoudiger, dan men in 't gemeen gelooft. In een menſch, en ook in een kalf beſtaat hy alleen uit aderen en ſlagaderen; welken ongemeen takagtig, en in ongemeen kleine en zeer zagte afzetſels, welken niet gemaklyk opgeſpoten kunnen worden, verdeeld zyn, maar welker overgang in de aderen gemaklyk is. Dezen met hunne gelykloopende takken, naar penſeeltjes eenigzins gelykende, zyn van verſcheiden Schryvers voor klieren aangezien. En in een welgedaane opvulling door konſt, loopt nooit de ſtoffe in eenige tuſſchenruimten. *Prim. Lin. Phyſ.* §. 664.

in de Milt niets dan vaten, en erkent even weinig celletjes, als klierbeursjes. De Heer DE LA SÔNE gelooft, dat de celletjes in de Milt zyn, om de volgende redenen.

Het binnenſte van een Milt, welke opgeblázen was, en eenigzins begint te droogen, onderzoekende, ziet men de celletjes en blaasjes; met één woord, dit ingewand ſchynt, volgens den Heer DE LA SÔNE, van een klieragtig maakſel te zyn, gelyk MALPIGHIUS het heeft beſchreven.

Op welk eene plaatſe van een welgeſtelde Milt men eene opening maake, ſchoon maar ondiep in zyne zelfſtandigheid doorgaande, en met een pypje in deze opening blaaze, zal men altyd de geheele Milt zien opzwellen. 'Er is dan in het lichaam van de Milt een celagtig weeffel, waar van de celletjes met malkander gemeenſchap hebben (2). Daar is meer, deze celletjes hebben ook gemeenſchap met de aderen van de Milt; want onder het doen van de evengemelde proeve heeft de Heer DE LA SÔNE altyd gezien, dat de lucht zich een uitgang maakte door de ſtam van de milt-ader; en door deze ſtam inblaazende, zonder geweld, zwol altyd het geheele lichaam van de Milt; in plaats dat, wanneer men door de ſlagaderlyke tak inblaaſt, de Milt niet dan met moeite opzwelt, en zeer onvolkomen; een ontwyfelbaar bewys, dat de lucht, aan het einde van de ſlagaderen gekomen zynde, aldaar zulke naauwe openingen ontmoet, dat ze 'er

(2) In de Milt van een menſch, zegt een zeer geacht Ontleedkundige, worden kleine celletjes gevonden, by de uiteinden der kleine vaten, welken ſchynen gemaakt te worden van de celagtige zelfſtandigheid van het Net, en het eigen Vlies van de Milt. Deze omvangt de vaten, en ſchynt met dezelven in de zelfſtandigheid van de Milt in te gaan. Deze celletjes hebben met malkander gemeenſchap, door de geheele zelfſtandigheid van de Milt. Want zo men een opening maake in het gemeene vlies van de Milt, en door dit wondje, met behulp van een pyp lucht inblaaze, wordt de geheele Milt opgeblaazen.

'er niet dan bezwaarlyk doorga; 't welk genoeg overeen koomt met papagtige werktuigen, en met het geſtel door HALPIGHIUS beſchreven. Het is zelfs waarſchynlyk, dat in een levend dier de lucht door de aderen doordringe in het lichaam van de Milt. Maar over de omloop van het bloed en het nut van de Milt, nog weinig bekend, belooft de Heer DE LA SÔNE in een andere Verhandeling te zullen ſpreeken (*).

(*) *Memoir. de l'Acad. Roy. des Sc. Ann.* 1754. *Journ. des Sav.* 1761. *Avril*, pag. 297.

De Krygskunde, het Vaderland nuttig, en de Ingezetenen gemakkelyk gemaakt. Door Mr. Jan Schomaker Jooſtz, *Kapitein by de trouppes van den Staat der Vereenigde Nederlanden. Te Utrecht, by* G. van Paddenburg. MDCCLXI. *Behalve de Opdragt, enz.* 300 *bladz.*

DE Heer *Schomaker*, van oordeel zynde, dat de Krygskunde over 't algemeen in ons Vaderland te veel verwaarloosd wordt, heeft zich eenige jaaren herwaards bevlytigd, om na te gaan, hoe dit gebrek te herſtellen zy; en 't is hem, naa herhaalde overweeging, voorgekomen, dat het ten uiterſte dienſtig zyn zou, een *Krygskundig Kweekſchool* op te regten; om jonge Lieden, tot den Dienſt genegen, op eene geſchikte manier te onderwyzen, en bekwaam te maaken, om, op eene welgegronde Theorie, en ervaarenheid in 't manœuvreeren, de Krygskunde, indien 't de nood mogte vereiſchen, (dat God nog veele jaaren verhoede!) in Practyk te konnen brengen. In gevolge hier van heeft hy zich voorgeſteld zyne gedagten deswegens, tot een geregeld ontwerp gebragt zynde, aan 's Lands Staaten ter onderzoekinge voor te draagen; en, op hoop eener gunſtige goedkeuringe van 's Lands Vaderen, ook dit zyn ontwerp, ter algemeener kundigheid en aanſpooringe, openlyk in 't licht te geeven, onder den bovenſtaanden Titel, welke nader

ver-

verklaard wordt, door, *Ontwerp, waar na, onder de goedkeuring en het gezag van de* Hooge Overigheid, *een* Corps Vrywilligers *kan worden opgeregt, en geoeffent in al, het geen de beſcherming van 't* Vaderland *komt te vorderen.*

Onze Auƈteur vangt dit Traƈtaat, waar in hy zyn *Ontwerp* ontvouwt en verdeedigt, aan, met eene uitvoerige beſchouwing van 't gedrag veeler Natien ten deezen opzigte; om te toonen dat men de voetſtappen van een zoortgelyk *Ontwerp* als 't zyne, genoegzaam door alle tyden by alle beſchaafde Volken ontmoet, ten minſte in zo ver, dat men zich benaarſtigde om de Jeugd de gronden der Krygskunde in te boezemen, en 't niet alleen op de Praƈtyk te laaten aankomen; maar de Praƈtyk te doen ſteunen op de Theorie, en hen daar door bekwaam te maaken, om naar vereiſch der omſtandigheden op eene geregelde wyze ten nutte van 't Vaderland den Kryg te konnen voeren. — Dit *Ontwerp* zag, zynes oordeels, eerſt het daglicht in *Egypte*, en greep ook ſtand onder de *Iſraëliten*: de *Perſiaanen* maakten 'er veel werks van, en *Cyrus* is ten grooten deele zynen roem aan 't zelve verſchuldigd: de *Grieken* oefenden zich boven al in de beſpiegelende Krygskunde; en de *Spartaanen* herſtelden hunnen vervallen Staat, met het herſtellen hunner oude Wetten, en dus van de Krygsſchoolen; de Schriften van *Thucydides*, *Xenophon* en *Polybius* verleenen eene menigte van voorbeelden der Helden, die wonderen gedaan hebben, door hunne ervaarenheid in de Krygskunde: de *Macedoniers* hebben hunnen roem dank te weeten aan dit Ontwerp; *Philippus* en *Alexander* erkenden het nut der Krygsſchoolen, en kweekten daar door een groot aantal van Helden: en, om van andere Staaten der Aloudheid niet te ſpreeken, de *Romeinen* ſtelden dit Ontwerp onder de middelen, die ze bekwaamſt oordeelden, tot het voltooijen der Krygskunde, en ondervonden deszelfs heilzaame uitwerkſelen door alle tyden; tot dat hun Gemeenebeſt, door 't invoeren van

andere grondregelen ten agteren geraakt, en eindelyk ten gronde gegaan is. Van dien tyd af, merkt de Heer *Schomaker* verder aan, verviel de Krygskunde, en men had, geduurende eenige eeuwen, de gelukkige gevolgen eener onderneeminge meerendeels toe te ſchryven aan 't geval of aan overmagt van manſchap: egter vond men nu en dan iemand, die 'er zich op toeley; men begon ook allengskens den Oorlog met meer geſchiktheid te voeren; hier uit ontſtond een Theorie, doch te arm om de Practyk te ondersteunen. Men nam nogtans, dus ver gekomen zynde wel dra myn Ontwerp, zegt onze Schryver, te hulp; in de elfde eeuw of wat vroeger begon men de Jeugd reeds op het zevende jaar tot den Kryg te bereiden, en na vereiſchte proeven van bekwaamheid werden ze op hun een en twintigſte jaar onder de Ridders toegelaaten: doch deeze inſtelling moeſt ongelukkig heulen met het waangeloof en liefdes-welluſt, tot dat *Hendrik* de IIde in een Tournoiſpel doodlyk gekweſt werd, en *Cervantes* zynen *Don Quichot* in 't licht gaf, waar door de *doolende Ridderſchap* eene groote afbreuk leed. Inmiddels had men, het Buskruid uitgevonden zynde, reeds in de 14de eeuw, de Jongelingen na het wit leeren ſchieten: maar boven al begon men in de 16de eeuw de krygstalenten der *Grieken* en *Romeinen* van onder de puinhoopen der Aloudheid op te delven; waar van ons Vaderland de eerſte heilzaame uitwerkſelen genoot, toen Graaf *Willem* deeze gedagte kunſt der Ouden herſtelde, en Prins *Mauritz*, dezelve, op zyn voorbeeld, in grooter volmaaktheid oefenende, zyn Leger tot een oefenſchool maakte, daar de uitheemſche Adel de Krygskunde kwam leeren. — De ſmaak voor de Krygskunde der Ouden zedert de overhand neemende, zag men wel dra Schriften deswegens te voorſchyn komen, en inzonderheid in 't jaar 1616. eene Verhandeling over den Krygsſtaat der Romeinen, waar in de Heer *Walhauſen* toonde, dat *de Krygskunde reeds voor eenige duizend jaaren in openbaare Schoolen onder-*

onderweezen werd. Men had ook onder *Hendrik* den IVden een Krygsſchool in Vrankryk opgeregt gezien, had niet de ſnoode *Ravaillac*, met het vermoorden van dien Vorſt, ook dit Ontwerp aan ſtukken geſneeden. De Cardinaal *Mazarin*, en de Staatsdienaar *Louvois* hervatteden dit Ontwerp, doch 't kwam niet ter uitvoeringe; eindelyk nogtans zag men, omtrend het jaar 1682, onder *Lodewyk* den XIVden Militaire Schoolen opgeregt; welker inſtelling, ſchoon niet lang beſtendig, egter als lofwaardig goedgekeurd werd, door den *Koning van Poolen*, den *Keurvorſt van Brandenburg*, en onzen *Stadhouder*, *Prins Willem* den IIIden, ten bewyze dat het verval dier Schoolen in Vrankryk niet aan derzelver innerlyke onwaarde, maar aan andere omſtandigheden van tyden, perſoonen en zaaken is toe te ſchryven. Onder de regeering van *Lodewyk* den XVden ſloeg men in 't jaar 1724 op nieuw de handen aan 't werk, en 't Ontwerp werd, naa verloop van eenigen tyd en daar op volgende beſchaavingen, ter beſnoeijinge van 't overtollige, zonder moeite doorgedreeven. Wel dra bloeide dit Militaire School en vertoonde de vrugten van zynen eerſten wasdom in *Vrankryk*: ook heeft men de nuttigheid daar van erkend, en zich ter aankweekinge der Krygskunde langs dien weg bevlytigd, te *Weenen*, *Berlyn*, *Koppenhagen*, *Petersburg*, *Turin*, by verſcheidene Vorſten in *Duitſchland*, en onlangs in de Republyk van *Venetie*, ja zelfs by de *Turken*, ſchoon op zyn Turks.

De Heer *Schomaker* betuigt geen gelegenheid te hebben om van andere oorden deswegens te ſpreeken, maar dit weet ik, zegt hy, dat 'er het nabuurige *Groot-Brittanie* en ons dierbaare *Vaderland* van verſtoken zyn; dit geeft hem aanleiding, om, in navolging van een Engelſch Schryver, zyne klagten daar over uit te boezemen, en den Leezer onder 't oog te brengen, hoe jammerlyk, de Militaire Opvoeding verwaarloosd wordt, en 't beroep van een Krygsman tot eene algemeene veragting vervallen is, in dit ons Vaderland:

waar toe, zynes oordeels, de volgende oorzaaken kragtig medewerken. De *Geldgierigheid*, de *dagelykſche inlyving van zo veele Vreemdelingen in onze Natie*, de *Dweepery*, de *Sexe*, en eindelyk de *Militairen zelven*, die, (uitgezonderd eenige weinige lofwaardigen,) veel al onkundig zyn van 't geen hun beroep vereiſcht, en naa eenige jaaren dienens, met verhoogden rang bekleed zynde, hunne overige dagen doorbrengen in eene ruſt, daar noch zy zelven, noch de t'zamenleeving belang by hebben.

Dit gebrek is, volgens onzen Auƈteur zo algemeen, en de veragting voor de tegenovergeſtelde waarheden zo ver gekomen, dat 'er geen ander hulpmiddel ter herſtellinge overblyve, dan zyn *Ontwerp*: doch weetende, dat hy hier in het vooroordeel op eene ontzaglyke wyze tegen zich heeft, zo tragt hy te doen zien, dat eene bezadigde beſchouwing der zaake een ieder van de gegrondheid en nutheid van zyn *Ontwerp* moet overtuigen: nademaal men niet kan ontkennen, dat ieder kunſt gegrond is *op eene aaneenſchakeling van verſcheidene voorſchriften, die haar eigen, en door de ondervinding beveſtigd zyn*; en die derhalve *van alle kanten met de uiterſte nauwkeurigheid beſchouwd moeten worden*; waar uit volgt, dat *de beſchouwende kennis eener Kunſte*, en dus ook die der Krygskunde, *ten hoogſte noodzaaklyk is*. Ook kan niemand, zynes agtens, het oog veſtigende op de nutheid deezer Kunſte, en agt geevende op de heilryke gevolgen van dit *Ontwerp* door alle tyden, door zo veele Vorſten begunſtigd, ſtaande houden dat dit middel ter verkryginge dier beſchouwende kenniſſe ontbeerd kan worden. — Men vindt, zegt hy, egter menſchen, die een willekeurig denkbeeld van dit zyn *Ontwerp* maaken, het zelve van daar verkeerdlyk voorſtellen, en ſtaande houden, dat ze, zonder eene laſtige manier van ſtudeeren, (gelyk ze ſpreeken,) zich bekwaam genoeg konnen maaken, door hunne verkeering in de groote Waereld, het leezen van fraije Werken over de Krygskunde, het ſpeelen

op

op 't Schaakbord of Billard, het jaagen na 't Wild, het frequenteeren van den Schouwburg, het leezen van Woordenboeken, Maandlykſche Schriften, en dergelyken. Dit gevoegd by 't gebruiken van zodanige middelen, die betrekkelyk zyn tot de lichaamsoefeningen van een Krygsman, is in hunne oogen zo voldoende, dat ze daar op den ſpot dryven met dit Ontwerp. De Heer *Schonaker* beantwoordt dit denkbeeld, door eene algemeene aanmerking, dat 'er, om in eene Kunſt regt ervaaren te worden, meer moeite en ingeſpannenheid van geeſt vereiſcht wordt, dan in zodanig eene leevenswyze plaats heeft; dat het van 't uiterſte nut is de Jeugd, tot den Krygsdienſt geſchikt, van jongs af onder eene ſtrenge tugt en volmaakte onderwerping te houden; en dat de hebbelykheid der Krygskunde door de Jeugd niet te verkrygen is, wanneer ze aan zich zelve overgegeeven blyft.

Hier op gaat onze Schryver over, ter ontleeding van zyn Ontwerp, het welk hy breedvoerig ontvouwt, en, overeenkomſtig met het *Berigt* aan dit Tractaat gehegt, hoofdzaaklyk hier in beſtaat. Onder het goedvinden der Hooge Overigheid zal 'er in of by *Wageningen* eene bekwaame plaats tot eene Militair Kweekſchool geſchikt worden; het zelve zal uit vier onderſcheidene Claſſen beſtaan; en ieder, die begeert deel te hebben aan de Militaire opvoeding aldaar, zal den ouderdom van veertien jaaren of meerder bereikt hebben. Hy zal zich verbinden even als waare hy in 's Lands Krygsdienſt aangenomen, om zich den tyd van vier jaaren aan de reglementen van dat Kweekſchool te onderwerpen; en op vaſtgeſtelde tyden eene zekere ſomme te betaalen, die in 't Berigt nader vermeld wordt; omtrend welk laatſte egter de Zoonen der Heeren Predikanten van de reſpective Proteſtantſche Kerken deezer Landen, en die der Heeren Officieren in dienſt van den Staat eene byzondere bevoorregting zullen hebben. Buiten de laatſtgenoemden zullen 'er 's jaarlyks in ieder Claſſe niet meer dan vyftig

en niet minder dan vyf-en-twintig in dit Kweekſchool toegelaaten worden; zo dat het geheele getal der Intekenaaren, voor de vier Claſſen, niet minder dan 100 en niet meer dan 200 zy. De Heer *Schomaker*, zich de eerſte directie hier van reſerveerende, (terwyl hy zich, in geval van bezwaar, onderwerpt aan de Judicature van zynen competenten Regter,) verbindt zich om den Heeren alle vereiſchte onderhoud, gemak, genoegen, en gelegenheid ter uitſpanninge tot vermaak te geeven. In dit Kweekſchool zal men bekwaame Onderwyzers en Leermeeſters vinden, om, in den tyd van vier jaaren, vier onderſcheidene Claſſen, ieder Claſſe één jaar frequenteerende, een grondig onderwys te ontvangen, in alles wat betrekking heeft tot de Krygskunde, en daar door bekwaam te worden, om het Vaderland met nut te konnen dienen. Het onderwys zal gaan over de volgende Kunſten en Weetenſchappen, en wel in deeze orde.

Eerſte Claſſis.
1 In de Redenkunde of *Logica*.
2 In de eerſte beginſelen van de Wiskunde.
3 ——— ——— —— Aardrykskunde.
4 In de Hiſtorien.
5 In de Franſche taal.

Tweede Claſſis.
1 In de Krygskunde (*).
2 In de oefenende Wiskunde.
3 In de Krygsbouwkunde.
4 In de Natuurkunde.
5 In de algemeene Werktuigkunde.

Der-

(*) Hier door bedoelt onze Auteur bepaaldlyk het onderwys, „ hoe een Leger geformeerd, geoefend, onderhouden, geleid, „ geplaatſt en in ſlagorde geſteld wordt; om met voordeel een „ vyandlyk Leger te wederſtaan, deszelfs voortgangen te ſtuiten, „ zyn eigen te handhaaven, en alles te verrigten wat tot zeker„ heid van 't Land en afbreuk der Vyanden vereiſcht wordt": op 't woordlyke onderwys hier in zal ook de daadelyke betooging volgen, in een byzonder daar toe geſchikt veld, of *Campus Martius*, waar toe, volgens het bedoelde van den Heer *Schomaker*, het noodige terrain niet zal ontbreeken, dat ook in verſcheiden andere oefeningen van dienſt zal zyn.

Derde Classis.
1 In de Geschut-of *Artillerie-kunde.*
2 In de *Of-en Defensive Fortificatiekunde.*
3 In de Proef-ondervindelyke Natuurkunde.
4 In de byzondere Werktuigkunde.

Vierde Classis.
1 In het Natuurlyke Regt, (waar by de Zedekunde.)
2 In het Regt der Volkeren.
3 —— —— van Oorlog en Vreede.
4 In het algemeene en byzondere Staats-Regt.
5 In het Krygs-Regt, (waar by het Crimineele Regt.)

Voorts zal 'er onderwys gegeeven worden, in den werkelyken Krygsdienst, de Exercitien en Evolutien te voet, de Schermkunst, het Dansen en Voltigeeren, de Musicq, het Tekenen en Zwemmen; waar by in de twee laatste jaaren nog zal komen, het onderwys in de Manege, de Exercitien en Evolutien te paard, en den werkelyken Cavallery-dienst. —— Het getal der Intekenaaren, (voor 't eerste jaar 25 a 50) voltallig zynde, zal de Heer *Schomaker*, met voorkennis hunner Ouderen of Voogden, (voor zo veel zulks mogelyk is,) het noodige Smeekschrift onder aller naammelding ontwerpen, en vervolgens de oprechting en inlyving van dit *Corps* onder de *Troupen* van den *Staat*, op eene behoorlyke wyze, van de *Hooge Overigheid* verzoeken.

Onze Auctеur dit zyn *Ontwerp* in 't breede ontvouwd, de manier van onderwyzen verklaard, de nutheid der gemelde weetenschappen en oefeningen voor den Krygsdienst aangedrongen, midsgaders getoond hebbende wat ter handhaavinge der goede orde in zyn Kweekschool aangewend zal worden, verledigt zich eindelyk ter overweeginge en beantwoordinge van zommige zwaarigheden en tegenwerpingen, met opzigt tot dit zyn *Ontwerp*; waar in hy door een genomen redelyk wel slaagt, met aan te toonen dat ze niets ter zaake doen, of geen weezenlyke zwaarigheid baaren, of eindelyk te veel, en by gevolg niets, bewyzen. Ten besluite trekt hy vervolgens zyn *Ontwerp* kortlyk

by een, en beveelt het ter onderzoekinge aan alle waare Patriotten, met een aandrang van deszelfs noodzaaklykheid ter handhaavinge van 't welweezen des Vaderlands. —— Onze Auctéur hegt ten laatſte aan dit Tractaat een *Berigt*, behelzende de voorwaarden der inſchryvinge, zo van 't geen waar toe hy, als waar toe de Heeren Intekenaaren zich verbinden. En hier mede doet hy vergezeld gaan, een *Berigt*, (uit het Franſch vertaald,) *voor zulke, die onder de ligte Paarden van de gewone Lyfwagt des Konings van Vrankryk zullen werden aangenomen*; waar omtrend hy in de *Voorreden* betuigt, wel te mogen lyden, dat zyn *Ontwerp* daar mede vergeleken worde.

Voor zo ver dit *Ontwerp* ten uiteinde heeft het aankweeken der Weetenſchappen, eene gegronde Theorie zeker haare nuttigheid heeft in den Krygsdienſt, en dit *Ontwerp*, behoorlyk in 't werk geſteld zynde, ongetwyfeld dient, om aan onze Krygsmagt bekwaame Mannen te leveren, kan men, onzes agtens, den yver van den Heer *Schomaker* den behoorlyken lof niet weigeren. Maar of zodanig een byzonder Kweekſchool ten dien einde noodig zy, en beantwoorde aan de conſtitutie van onze Republicq; en in hoe ver het beoogde doelwit in deezen al of niet bereikt kan worden, door het onderwys op 's Lands Hooge Schoolen, de onderrigting van bekwaame Officieren, het bywoonen van geregelde Campementen, en wat van dien aart meer zy, willen wy liefſt aan 't oordeel van ervaarene Krygs- en ſchrandere Staatskundigen overlaaten.

HET WAARE CHARACTER EN HET DEVOIR VAN EEN GOED SOLDAAT, geſchetſt door *L. W. F. van Oebſchelwitz.* Adjudant van het Regiment Oranje Vriesland Cavallery.

in zyn

Militair Handboek voor de Cavallery. In 's Gravenhage by Pieter

Pieter van Os. MDCCLXI. *behalve de Opdragt en Voorreden*, 200 *bladzyden in groot Octavo*. En in zyn *Hedendaagſche Krygshandel van de Infantery. In 's Gravenhage by* Pieter Gerard van Balen MDCCLXI. In groot Octavo 132 bladzyden.

DEze twee Stukjes behelzen eene geregelde Verhandeling over de Krygſtroepen, ontvouwende derzelver oorſprong, t'zamenſtelling, wapenrusting, exercitien, evolutien en manœuvres te paard en te voet, met alles wat betrekkelyk is tot derzelver eigenlyke verrigtingen, en ganſchen dienſt te Velde, gelyk hedendaagſch by de Welgeregeldſte Legers waargenomen wordt. — Onze Schryver heeft ieder Stukje drieledig gemaakt: het eerſte Lid vervat eene beſchryving van 't geen, ten aanzien der Geſchiktheid en Regeling der Krygſtroepen in 't algemeen in aanmerking komt; het tweede geeft een berigt van de Exercitie, en 't derde verklaart de hoofdzaaken van 't geen den Dienſt te Velde betreft: en dit alles wordt doorgaande opgehelderd met nutte aanmerkingen, uit de oude en hedendaagſche Hiſtorie, die deze Verhandelingen levendiger en van eene uitgebreider nuttigheid doen zyn; des deze Stukjes met vrugt, en genoegen geleezen konnen worden. Zie hier hoe onze Schryver, in 't eerſte Stukje, het XIXde Hoofddeel van 't derde Lid, *het waare Karakter van een goed Soldaat* (*) beſchryft.

„ Ten hoogſten zoude men zig bedroogen vinden, „ als men alleen maar zulke perſoonen met het Ka-

„ racter

(*) Onze Schryver gebruikt hier de benaaming van *Soldaat* in de algemeene betekenis van een *Krygsman*, wordende „ onder „ dien naam begreepen, al 't gene, wat Militair genoemd kan „ worden, en met roem de wapenen voor den Souverain, en „ het Vaderland voert": gelyk hy zo die benaaming verklaart in 't laatſtgenoemde Stukje, het laatſte Hoofddeel, alwaar hy enige korte aanmerkingen geeft over *den naam en het devoir van den Soldaat.*

„ racter van een goed Soldaat beteekenen wilde, die
„ enkel welgemaakt en robuſt van poſtuur is, die een
„ langen Deegen op de zyde, zig Uniformig gekleed,
„ de hairen na de mode gefriſeerd, en een wel ge-
„ dreſſeerden gepluimden Hoed op het rechter Oog
„ zitten heeft, regt op en met graviteit gaat, nie-
„ mand aanziet, veel vloekt, en die geenen ſlaat die
„ zig niet weeren konnen. Alle deeze uiterlyke be-
„ gatellen konnen by iemand te vinden zyn, in wel-
„ ken anders niet een eenigſte waare deugd aan te
„ treffen is. Maar 't Spreekwoord zegt, dat tot den
„ Dans, meer als een paar Schoenen behooren. Zelfs
„ de Dapperheid alleen wil tot de naam van een goed
„ Soldaat nog niet veel zeggen, want men moet ge-
„ perſuadeert zyn dat de meeſte Soldaaten voor *braaf*
„ willen gehouden zyn, ja moet niet het *Gebeel-Al dit*
„ Karacter aan de Duitſche Natie toeſtaan? Maar of
„ de honderdſte part van deeze brave Lieden, met
„ een buitengewoonen Militairiſchen Geeſt bezeeten
„ zyn, dat is beeter en lichter te wenſchen, als voor
„ vaſt te zeggen.

„ Tot de Deugden, door welke zig een Perſoon in
„ den Militairen Staat diſtingueeren moet; behooren,
„ dat men by allen doen de Vreeze Gods voor oogen
„ houd, liefde voor zynen Vorſt, en Eerbied voor de
„ Wetten toont. De Eer voor 't vermaak, ja zelfs
„ voor 't leeven prefereerd, de gezondheid en ſpaar-
„ zaamheid eſtimeerd, en zig gewend met weinig ver-
„ genoegt te zyn, en liefde tot de deugden heeft, aan
„ zyne vrinden aanhangt, en getrouw is aan de ge-
„ heele Wereld, in de Voorſpoed gemodereerd, in
„ 't Ongeluk ſtandvaſtig, en een afſchuw hebben voor
„ alle Vleiery, en eindelyk zoo veel als hem mooge-
„ lyk is, op alle tot zyn *Metier* behoorende Weeten-
„ ſchappen zig te appliceeren.

„ Boven dat een goed Soldaat, voornamentlyk die
„ iets te Commandeeren heeft, by 't Exerceeren van
„ zyne Profeſſie zig door niets moet troubleeren laa-
„ ten;

„ ten; ook by het grootſte gevaar kort en prompt van
„ Reſolutie zyn, en zig nooit verleegen laaten vin-
„ den, maar door de preſentie van geeſt, allen zwaa-
„ righeeden konnen te boven komen.

„ Eindelyk, is by 't Karacter van een goed Soldaat
„ nog aan te merken, dat het niet de Rykdommen
„ zyn, door welke een Militair tot 't verkrygen van
„ dat Character, en de Yver van den Dienſt aange-
„ ſpoordt wordt (*). Neen 't is maar enkel door de
„ verwagting van grootheid en Edeldom (†), door
„ deezen uiterlyken ſchyn word de Soldaat tot de Am-
„ bitie gebragt, en door deeze meeninge Boezemd
„ hem zyn vleijende Eigenliefde de Courage in, en
„ doet hem zyn Profeſſie aanzien als de Importantſte
„ en Honorabelſte, zo als dezelve ook waaragtig is,
„ en by alle Volkeren geweeſt is, en tot allen Tyden
„ ook blyven zal".

Hier over laat zich de Heer *van Oebſchelwitz* in 't laatſte Hoofdeel van 't tweede genoemde Stukje nog breeder uit, waar in hy ook *het devoir van een goed Soldaat* kortlyk beſchryft; welke beſchryving wy hier nog aan zullen hegten, als eigenaartig by 't voorgaande voegende.— Naa vooraf aangemerkt te hebben, dat het zeer ongerymd is, door den naam van *Soldaat*, (die veel al bepaaldlyk een *Voetknegt* aanduidt,) den gemeenen Voetganger door *disreſpect* van het overige, dat

„ tot

(*) „ *Tacitus* in zyne Aphorismis N. 37. zegt van de Romeinſche Armée, *wanneer men de ſlegte Beloninge, om welke men Lyf en Leeven wagen moet in betrachtinge trekken zoude, zoo zullen weinige zig in den Soldaten ſtand begeven, dewyl diergelyke trouwe dienſten zelden naar behooren, maar dikwils zeer ſlegt, en wel zelfs tot de onrechte Tyd beloond worden.* Dog geſchied het meeſt om de Eer, en deeze volgt onmiddelyk op de Verdienſten zonder verzag.

„ (†) *Georgius Baſta* zegt, dat de Soldaten hebben verlooren, „ het Hoop-pennings Anker, tot den Poſt van Bevorderinge, „ zeedert die Tyd, daar men begonnen heeft, met eenen favo„ rablen Hofwind te zeilen, doch dit vind niet overal plaats.

tot den *Militairen* ſtand behoort, te willen afzonderen, vervolgt hy aldus.

„ En waarom ook zoude de gemeene Man, die zig „ zoo wel tot een Offer voor het welvaaren zyner „ Medeburgeren overlevert, niet zoo wel als zyn Be„ velhebbers, door deezen Naam van *Soldaat* gehono„ reerd zyn, voornaamlyk als hy door het obſerveeren „ en uitvoeren van zynen *pligt* een braaf, dapper, en „ *goed Soldaat* genoemd mag worden? welk men ordi„ nair onderſtelt daar in te beſtaan, dat hy zig toe„ legt alle zyne Officiers te kennen, en aan dezelve „ het hun toebehoorende reſpect te laaten toekoomen, „ zig te appliceeren op 't wel behandelen der Wape„ nen, altyd dezelve zindelyk en *propre* te houden, en „ van 's gelyken, ook alle zyne overige Monteerings„ ſtukken, als mede zig zelfs ten uiterſten reynlyk „ houden, zyne Dienſten wel doen, en in agtnee„ men, zig getrouw by zyn Vaandel houden, en nooit, „ zonder verlof, zig van 't zelve abſenteeren. Doch „ om een nader, en levendiger afbeelding te geeven „ van het gene nog meer tot het *Devoir* van een braaf „ Soldaat vereiſcht word, is 't nodig my als in Ver„ beelding naar de Legers te begeeven, by welke ik „ ook in 't ruuwſte van 't jaargetyde, in welke ik dit „ ſchryve, den Soldaat in de moeilykſte Terreinen „ ontmoete, daar hy geduurig aan den ſcherpen en „ guuren Ooſt-en Noorden-Wind, als ook aan de „ ſtrengſte Onweersbuyen, Regen-en Storm-Vlagen „ zig blootgeſteld bevindt, terwyl de van Vorſt ver„ ſteende Aarde hem niet toelaat zyne Veldhutte op „ te ſlaan, en hy dus genoodzaakt is, geheele Nachten „ in de opene Lucht door te brengen, daar hy de „ knerſſende Sneeuw tot zyn Bed, en 't helder Firma„ ment tot zyn Dekkleed heeft, en, na 't doorbren„ gen van moeielyke en ſlaaplooze Nachten, zig moet „ weder overgeeven aan de bezwaarlykheden der Da„ gen, zonder door eenen verkwikkenden ſlaap daar „ toe verſterkt te zyn. Met en onder zyne luſtige

„ Rus-

„ Ruſting doorwaad hy de met de diepe Sneeuw be-
„ dekte Valleyen, die hem brengen tot ſteile en glib-
„ berige Bergen, welke hy nogthans, hoewel met on-
„ uitſpreekelyke moeite, en met de Oogenſchynlyk-
„ ſte, en grootſte Gevaaren kloekhartiglyk beklimt.
„ Met eene edele gehoorzaamheid omtrent zyne Be-
„ velhebbers, en uit yver voor de eer van zynen *Sou-*
„ *verein*, gepaard met een vierige begeerte om 't Va-
„ derland te beſchermen, zoekt hy langs en op de on-
„ gebaandſte en allerbezwaarlykſte wegen zynen Vy-
„ and op, wiens donderend geſchut en blikſemende
„ ſtaal, hy met alle grootmoedigheid veracht; terwyl
„ noch 't yſſelyk gezigt van op een geſtapelde Lyken,
„ noch het erbarmelyk kermen van duyzenden Ver-
„ minkten, noch het zuchten en ſnikken van zoo vee-
„ le Stervende, zynen vaſten en onverwrikten Geeſt
„ eenigzins ontroeren kunnen, noch hem in 't geno-
„ men beſluit van of ſtandvaſtig te ſterven, of held-
„ haftig en roemryk te overwinnen, doen wankelen
„ of aarzelen".

ONDERRIGTINGEN RAAKENDE HET VERMEERDEREN, BEWAAREN, UITKIEZEN, EN BESTUUREN ONZER DENKBEELDEN.

Overgenomen uit de

Logica, of *Onderwys van 't recht gebruik der Reden, in het onderzoek der Waarheid. Door* Iſaak Watts D. D. *Uit het Engelſch, naar den tienden druk, vertaald. In* 's Gravenhage *by* Joh. Thierry. MDCCLXI. *behalve de Voorreden enz.* 420 *bladzyden in groot Octavo.*

GEene der beſchaavende Weetenſchappen heeft onder Lieden van Letteroefeningen, naar 'tons voorſtaat, grooter lotsverandering ondergaan dan de *Logica* of *Redenkunſt*. In vroegere eeuwen werd ze dermaate gepreezen, dat het ſcheen, als of een menſch, hoewel met een goed natuurlyk verſtand bedeeld,

deeld, volſtrekt onbekwaam was om bondig te redeneeren, indien hy zyne denkbeelden niet wiſt te prangen binnen de engbepaalde regelen van zommige Letterbaazen. In laatere dagen geraakte zy by zommigen in eene zo verregaande veragting, dat ze genoegzaam als nutloos verworpen, zo niet als ſchaadelyk veroordeeld werd. Daar is 'er die dezelve aanzien als eene kunſt, die eerder ſtrekt om 't Menſchlyke Verſtand in een doolhof van verwarring te brengen, dan 't zelve een leidraad ter waarheid te geeven; als waar ze van meer nut, om eene valſche ſtelling door liſtige kunſtenaaryen te verdeedigen, dan de waarheid van een zeker voorſtel na te ſpooren. — Een ieder, die den aart deezer Weetenſchap en de Menſchlyke natuur onbevooroordeeld nagaat, bemerkt, onzes agtens, gereedlyk, dat men hier aan de eene en andere zyde te verre gegaan is; en dat, ſchoon 'er verhevene Geeſten gevonden worden, die 't geleide der Kunſte, in een volſtrekten zin, niet noodig hebben, dezelve egter over 't algemeen voor allen, die hun Redelyke vermogen ten méeſten voordeele willen gebruiken, van een weezenlyken dienſt zy (*). Ook heeft men 't, zo 't ons toeſchynt, niet zo zeer gelaaden op de *Logica* zelve, als wel op de Redenkunſtige fynigheden, nutlooze ja ſchadelyke formaliteiten en al te kunſtige leerwyze, waar aan veelen hunne Leerlingen hebben willen verſlaaven: doch hier voor hebben zich de meeſten der hedendaagſche Schryveren, over deeze Weetenſchap, van tyd tot tyd meer en meer gewagt; zo dat die billyke rede van verſmading, ten opzigte van zommige laatere Werken, geen plaats meer hebben. — Onder deeze Schriften, waar van men op zodanig eene wyze mag ſpreeken, is,

(*) Quod etſi ingeniis magnis præditi quidam dicendi copiam ſine ratione conſequuntur; ars tamen eſt dux certior, quam natura. Aliud enim eſt poëtarum more verba fundere: aliud ea, quæ dicas, ratione & arte diſtinguere. *Cicero de Finibus* L. IV.

is, onzes oordeels, ook met regt te tellen de bovenſtaande *Logica* van den ſchranderen en redenkundigen *Watts*, als waar in die Heer deeze Weetenſchap, (terwyl hy de nietigheid veeler Schoolſche Redenkunſtige beuzelingen hier en daar doet zien,) op eene zo gemeenzaame manier behandelt, zo volledig ontvouwt, zo duidelyk verklaart; en zyne Leſſen deswegens door zo welgepaſte voorbeelden opheldert, dat niet alleen een *Student*, maar genoegzaam ieder Menſch, die zyne Rede wil leeren beſchaaven, dit onderwys met vermaak en nut konne leezen: van waar ook de Eerwaarde *Nieuwland* het zelve met eene voorafgaande *Voorreden* allen ten kragtigſte aanpryſt.

Onze Aucteur verdeelt dit zyn Werk in vier deelen. Het eerſte deel bepaald zich tot de *Gewaarwording* en de *Denkbeelden*; in 't zelve handelt onze Aucteur van *den aart der denkbeelden*; de *voorwerpen van gewaarwording*; de *verſcheidene ſoorten van denkbeelden*, mitsgaders van de *woorden*, hunne *verdeeling*, *voordeel* en *gevaar*; en hegt daar aan verſcheidene *onderrigtingen* noopens *onze denkbeelden*, en byzondere *regels* om onze *bevattingen* te rigten. Het tweede deel gaat over het *Oordeel* en *Voorſtel*; ontvouwt ons den *aart*, van een *voorſtel* en deszelfs verſcheidene *deelen*; het *verſcheidene ſlach van voorſtellen*; de *bronnen van valſche oordeelen* of 't *Leerſtuk der Vooroordeelen*; waar mede gepaard gaan *algemeene onderrigtingen*, om ons behulpzaam te zyn in *wel te oordeelen*, en *byzondere regels* om ons naar te rigten in 't *oordeel* over byzondere onderwerpen. In 't derde deel ſpreekt de Heer *Watts* van de *Redeneering* en de *Sluitreden*, ontvouwt de natuur eener *Sluitreden* en derzelver *deelen*; verklaart het *verſcheidene ſlach van Sluitredenen*, met de byzondere *regels* tot dezelven betrekkelyk, als mede het *Leerſtuk der Drogredenen*; en geeft eenige *algemeene regels* om onze *redeneering te leiden*. Het vierde deel ſtrekt om een onderſcheiden denkbeeld van de *Schikking* en *Methode* te geeven, door 't voorſtellen van de *Natuur* en *Soorten*

der *Methode*, als van Natuurlyke en Willekeurige, *Synthetiſche* en *Analytiſche*; waar by nog, ter nadere opheldering, komen, *Algemeene* en *byzondere Regels der Methode.*

Om den Leezer des Autheurs ſchryfwyze onder 't oog te brengen, en tevens een voorbeeld van de nuttigheid deezes Werks te doen zien, hebben wy 't niet ondienſtig gedagt, hem de volgende Onderrigtingen van den Heer *Watts* mede te deelen, welken hy voorſtelt in 't Vde Hoofdſtuk van 't eerſte deel onder 't Opſchrift.

„ *Verſcheide Onderrichtingen aangaande onze Denkbeelden.*

„ I Onderrichting. *Voorziet u zelven met eene overvloedige verſcheidenheid van Denkbeelden*; maak dat gy „ kennis krygt van oude en nieuwe Dingen; zoo natuurlyke en burgerlyke, als die den Godsdienſt betreffen; huiſſelyke en nationaale Dingen; Dingen, „ raakende uw eigen Land en vreemde Landen; tegenwoordige, voorleede en toekoomende Dingen; „ en voor al leer God en u zelf kennen; betracht de „ dierlyke Natuur en de Werkingen van uwe eigene „ Geeſten.

„ Zulk eene algemeene kennis van Zaaken zal voor „ u van een groot voordeel weezen.

„ Het *eerſte Nut* daar van, is dit; zy zal het gebruik „ der Reden behulpzaam zyn in alle haare volgende „ Werkingen; zy zal u leeren *recht* te *Oordeelen* van „ zaaken, *net bewyzen*, en uwe Gedachten in eene „ *juiſte Order* brengen, of (dat het zelfde is) u eene „ goede *Methode* of *Leertrant* aan de hand geeven. Als „ gy verſcheide dingen zult vinden, die van een zelfde Geſlacht zyn, en verſcheide die van malkander „ verſchillen, overeenkomende in eenig deel van hun „ Denkbeeld, en niet overeenkomende in andere Deelen, zult gy uwe Denkbeelden in beter Order ſchikken, gy zult beter geleid worden tot eene duidelyke kennis van zaaken, en een ryken Voorraad van

„ eige

„ eige Gedachten en Bewysredenen in alle Gelegen-
„ heden verkrygen.

„ Gy zult my mogelyk zeggen, dat gy voorhebt
„ u te leggen op de *Rechten*, of de *Godgeleerdheid*, en
„ vraagen wat de *Natuur-* of *Wiskunde* of eenige ande-
„ re Weetenſchap u kan baaten, die niet regelrecht
„ tot uw voornaam Oogmerk behoort? Maar men
„ moet aanmerken dat 'er eene ſoort van onderling
„ Verband tuſſchen alle Weetenſchappen is; en dat
„ de Kennis van allerlei ſlag van Dingen de Reden
„ bekwaam maakt om beter te redeneeren en te oor-
„ deelen over eenig byzonder Onderwerp. Ik hebbe
„ eenen *Rechter* gekend, die, in zynen Rechterſtoel
„ gezeten, zyne onweetendheid ontdekte, en zich
„ zeer verward toonde in zyn gevoelen over de zaak
„ van een' vermeinden Doodſlag, die voor hem ge-
„ bragt was; eene verlegenheid, daar hy zich, ze-
„ kerlyk, niet ingebragt gezien zoude hebben, had
„ hy eenige kennis van de *Menſchelyke Natuur*, en van
„ de *Natuurkunde* gehad (*).

„ *Een ander Nut* deezer algemeene Kenniſſe, is dat
„ ze u zal beveiligen voor geſtadige *Verwonderinge* en
„ *Verbaazinge*, en u behoeden voor de zwakheid van
„ onweetende Menſchen, die, nooit buiten hunne
„ eige Woonplaats geweeſt zynde, zich verwonderen
„ als zy iets zien, dat zy in hunne Stad of Dorp nooit
„ gezien hadden; alles wat zich buiten den rook van
„ hunne eige Venſters bevindt, is nieuw en vreemd
„ voor de zulken.

„ Een *derde Nut* van zulk eene algemeene kenniſſe
„ der Dingen, is dit; zy zal u niet te vaſt op uw ſtuk
„ doen

(*) Het ſtaa ons vry hier by te voegen, dat men, by mangel eener algemeene kenniſſe, gevaar loopt van zich beſpottelyk te maaken by 't gemeen. Men verhaalt van een, anderszins niet ongeagten Leeraar, dat hy, met zynen Ouderling wandelende, op 't zien van eene zwemmende End met haare Jongen, den Huisman vroeg, *zuigen die pulpen nog*? het welk den Ouderling zeer verkeerde gedagten van zynen Leeraar deed voeden.

„ doen ſtaan, en u beletten te meeſterachtig te zyn,
„ door eene overmaat van *Ligtgelovigheid* en *Ongeloof*,
„ dat is te zeggen, dat zy u de gereedheid zal beneemen van alles op het eerſte gehoor te gelooven, of
„ te ontkennen, als gy dikwils gezien zult hebben,
„ dat vreemde en ongewoone Dingen, die meermaals
„ ongelooflyk ſcheenen, waar zyn bevonden; en Dingen, die men in 't gemeen voor waar hieldt, valſch
„ bevonden wierden.

„ Het *middel, om zulk een ruimen ſchat van Denkbeelden te verkrygen*, is, zich vlytig te leggen op het leezen van goede Boeken; te verkeeren met Lieden
„ van Kennis en Verſtand, en te trachten iets te leeren van elk een', met wien gy omgaat, of in wiens
„ Gezelſchap gy u bevindt; laat geen uur ydel verloopen met onverſtandig lachen en ſpotten met onnutte Beuzelingen. Bezoek andere Steden en Landen, als gy de uwen doorgereisd hebt, onder het
„ opzicht van iemand, die u kan leeren voordeel uit uw Reizen te trekken, en verſtandige Aanmerkingen te maaken, uit het geene gy ziet; weeſt als dan
„ beluſt en nieuwsgierig, om de Wonderen der Natuure en der Kunſt te beſchouwen; vorſch de Dingen zelfs na, zoo wel als gy ze van anderen leert;
„ gaa met Menſchen om, zoo wel als met Boeken; leer alle Dingen, zoo veel gy kunt, uit de eerſte
„ hand; en laaten uwe Denkbeelden, zoo het moogelyk is, Vertooningen van Dingen zyn, en niet
„ Vertooningen van eens anders Denkbeelden; dus zal uwe *Ziel*, gelyk eenig *voortreffelyk Gebouw*, rykelyk voorzien worden met *Oorſpronglyke Schilderyen*,
„ en niet met *bloote Nabootzingen*, veel min met *valſche ſchetzen*.

„ II. Onderrichting. *Gebruik de bekwaamſte middelen om dien verkreegen ſchat van Denkbeelden te bewaaren*; want het Verſtand laat 'er, ligtelyk, veelen van ontſlippen, 't en zy men eenige Moeite en Arbeid aanwende, om ze in de Geheugenis te veſtigen.

„ En

„ En byzonderlyker laat zulke Denkbeelden opge-
„ legd en bewaard worden, die regelrecht gepaſt zyn
„ op uw *eeuwig Welzyn*, of uwen *byzonderen ſtaat* en
„ *Beroep* in dit Leeven; want ſchoon de voorige Regel
„ eene algemeene Kennis van zaaken aanbeveelt,
„ wordt 'er in een' Man maar eene algemeene en loſſe
„ kennis vereiſcht van Dingen, die in 't geheel niet
„ behooren tot de Zaaken en Bezigheden van zyn ei-
„ gen Beroep; doch het is noodzakelyk dat hy een by-
„ zonderer en netter kennis hebbe van Zaaken, die
„ zyn byzonder Werk of Pligten in dit Leeven, of zyne
„ Gelukzaligheid in de andere Waereld, betreffen (*).

„ Daar zyn zommige Lieden, die nimmer tot eene
„ diepe, vaſte of genoegſaame kennis koomen in eeni-
„ ge Weetenſchap of in eenige Zaaken des Leevens,
„ om dat zy altoos aan de oppervlakte en de ſchors der
„ dingen blyven hangen en knaagen, met een' wel
„ nieuwsgierig, maar ſteeds van 't een op 't ander hup-
„ pelend Onderzoek; altoos hoorende, leezende en
„ vraagende, om wat nieuws te weeten, maar die den
„ vereiſchten arbeid, om de Denkbeelden, die zy ver-
„ kreegen hebben, op te leggen, niet kunnen verdraa-
„ gen; en welker Zielen derhalven te vergelyken zyn
„ by een *Spiegel*, die, werwaarts men hem keere, de
„ Denkbeelden ontvangt, maar 'er geenen behoudt.

„ Om uwen ſchat van Denkbeelden en de Kennis,
„ die gy verkreegen hebt, wel op te leggen en te be-
„ houden, volg deezen drievoudigen Raad, voornaa-
„ melyk in uwe jonge Jaaren.

„ 1. *Erinner u alle dagen de Dingen, die gy geleezen,*
„ *ge-*

(*) Een Capitein in 's Lands dienſt ter Zee, (in wien men, uit kragt van zyn Beroep, eene doorgaande kennis der Aardrykskunde zou verwagten, ten minſte met opzigt tot de Landen en Volkplantingen tot ons Vaderland behoorende,) ſprak voor eenige jaaren op eene openbaare plaats van de *Barbiche*, en noemde dezelve by herhaaling een *Eiland*; tot dat een gemeen vaarend gezel hem ruwlyk toeduwde, en onderſcheiden te kennen gaf, dat het eene Volkplanting was op 't *vaſte Land*: het welk dien Heer met beſchaamde kaaken voor 't ganſche gezelſchap deed zitten.

» *geboord of gezien hebt*, welke iets tot uwe kennis kun-
» nen toevoegen: Lees de Godlyke en Menſchelyke
» Schriften vlytig, en overzie geſtadig het gene gy ge-
» lezen hebt: maar wees niet gezet op haaſtig leezen,
» noch om weder tot een nieuw Boek of Hoofdſtuk te
» koomen, voor en al eer gy wel in uw Geheugen ge-
» prent hebt alles, wat nut en leerzaam in het voorige
» was: Gebruik uwe Geheugenis op die wyze, en gy
» zult bevinden dat gy 'er trapswyze door vordert,
» mits dat gy zorge dat zy niet overlaaden worde.

» 2. *Spreek met een' verſtandigen Vriend of Bekenden*,
» *over de Dingen, die gy gezien, geboord of geleerd hebt*;
» dit zal een' nieuwen Indruk op uwe Geheugenis maa-
» ken; en zo gy geen Medeleerling by de hand hebt,
» niemand van gelyken rang met u, vertel het aan ie-
» mand van uwe kennis, daar gy het gevoeglyk en met
» betamelykheid aan doen kunt, en het zy deez' 'er iets
» door leere of niet, uw eigen herhaaling van het zelve
» zal vorderlyk voor u zelven wezen; en dit gebruik
» zal u van eene *verſcheidenheid van woorden* en *rykheid*
» *van Taale* voorzien, om uwe Denkbeelden in alle
» Gelegenheden uit te drukken (*).

» 3. *Zet te Boek eenige van de aanmerkelykſte Dingen die*
» *gy*

(*) Van dit middel, door den Heer *Watts* hier aangepreezen, maakte de beroemde *van Til* met zeer veel vrugt gebruik, geduurende zynen dienſt als Leeraar op den *Helder* en *Huisduinen*. Te zwak van geheugen zynde, om zyne Leerreden, zonder veel moeilykheid, zich woordlyk in te prenten, nam hy zyne toevlugt tot het opſtellen van welgeſchikte ſchetſen, doch in het prediken op dezelven vondt zyn Eerwaarde eene nieuwe zwaarigheid, het ontbrak hem aan *verſcheidenheid van woorden en rykheid van taal*: voor dit gebrek egter vond hy eerlang een heilzaam middel. Onder de Dorpelingen was een man, zeer begeerig na de kennis der heilige Schriften, doch van 't gezigt beroofd: zyn Eerwaarde verbond zich om deezen Man genoegzaam dagelyks mede te deelen, het geen hy geleezen en overdagt had; hier door werd hy woordenryk, en maakte zich alles wat hy geleezen had volkomen eigen. Van hier heeft hy ook, Hoog-Leeraar zynde, zynen Discipelen het onderlinge geſprek over gewyde ſtoffen ook ten deezen einde meermaals aangeraaden. Vide *Præfat.* H. v. d. Wall p. 12. *præfixam* S. v. Til *Comment. de Tabern. Moſis* &c.

„ *gy dagelyks leert*, ten minſte een korte ſchets, welk u
„ dezelve, als gy ze vergeeten hebt, weêr te binnen
„ kan brengen. En de Manier van Aanteekeningen of
„ *Loci Communes* te maaken, welke de Heer *Locke* be-
„ ſchryft, op het einden des Iſten Deels zyner *nagela-*
„ *te Werken* ſchynt my daar beſt toe (*); zich in 't ge-
„ heel van geenen ſchooltrant bedienende, de Dingen
„ opſchryvende zoo als zy voorkomen, een afzonder-
„ lyke Bladzyde voor elk Onderwerp neemende, en
„ voor allen een' Bladwyzer maakende.

„ Op het einde van elke Week, of Maand, of Jaar,
„ kunt gy uwe Aanteekeningen overzien, om deeze
„ Redenen: *Eerſtelyk, om te oordeelen over uwe eige Vor-*
„ *dering*, en dan zult gy bevinden dat veele dingen van
„ uwe eerſte Verzamelinge niet veel om 't lyf hebben,
„ of beuzelachtig zyn; of zoo zy juiſt en dienſtig zyn,
„ zullen zy u zoo gemeenzaam geworden zyn, dat gy
„ 'er uwe vordering in kennis ligt door zult bemerken.
„ En, in de *naaſte plaats*, zoo gy 'er eenige in vindt,
„ die u een nader bedenken ſchynen te verdienen,
„ *kunt gy ze, in plaatſe van ze over te ſchryven, met een*
„ *ſtarretje op den kant teekenen*, als uwer overzieninge
„ van het volgende Jaar waardig, wanneer de andere
„ verwaarlooſt en over 't hoofd gezien worden (†).

„ Om

(*) Deeze zo zeer nutte manier, die vermoedelyk niemand dan met merkelyk voordeel gebruikt heeft, is, ten dienſte der Nederlanderen, in 't jaar 1739, reeds in 't Nederduitſch in 't licht gegeeven, en, al voor eenigen tyd uitverkogt zynde, in 't jaar 1751, met nog eenige voorbeelden, ter nadere opheldering, vermeerderd, herdrukt, onder den Titel van *Eene nieuwe manier om Verzamelingen te maaken.* Te *Amſterdam*, by *Koruelis de Wit.*

(†) „ De raad van *aan te teekenen, op te ſchryven*, en uw Aan-
„ teekeningen te *overzien*, [zegt onze Auctеur,] ziet voornamelyk op de Aanmerkingen, die gy maakt by gelegenheid, het zy
„ in 't leezen, het zy in een geſprek: maar als gy opzettelyk eenig
„ Onderwerp in een goed *ſtelſel* of *Syſtema* betracht in uwe jonge
„ jaaren, dan is het *ſtelſel* zelf uw *Boek van gemeene Plaatſen* of
„ *Aanmerkingen*, en het moet geheel en al overgezien worden.
„ Het zelfde moet gezegd worden van alle Boeken, die met Samenhang, Orden en Nettigheid eene zaak verhandelen.

„ Om deezen arbeid eenigzins te verkorten, teeken
„ in de Boeken die gy leeſt, indien zy u toebehooren,
„ de aanmerkelykſte Dingen, en die gy wilt onthou-
„ den, met eene Penne, of Potlood. Dus kunt gy dat
„ Boek herleezen met de helft van de moeite, met uw
„ oog alle *Paragraphen*, of Zinſneeden, die gy met de
„ Penne of het Potlood geteekend hebt, overloopen-
„ de. Het is eene ſlechte Tegenwerping tegen dat Ge-
„ bruik, *ik zou myn Boek bederven*; want ik ſtelle vaſt
„ dat gy 't niet gekoft hebt als een *Boekverkoper*, om
„ 'er met winſt weêr af te geraaken, maar als een *Stu-*
„ *dent*, om uw Verſtand te verryken; en als gy dit
„ oogmerk bereikt hebt, is het voordeel dat gy 'er
„ mede gedaan hebt groot genoeg, alſchoon uwe Erf-
„ genaamen 'er wat minder gelds voor zullen krygen.

„ III. Onderrechting. *Als gy toeneemt beide in Geleerd-*
„ *heid en in Jaaren, zoo merk, verſtandiglyk, op, wat de*
„ *Denkbeelden zyn, welke de Redenvoeringen en de Deelen*
„ *van kenniſſe, die meer of min nuttig geweeſt zyn voor u*
„ *zelven en voor anderen.* In onze jonge Jaaren, terwyl
„ wy onze Verſtanden met eenen ſchat van Denkbeel-
„ den voorzien, is onze Ondervinding nog klein, en
„ het Oordeel zwak; weshalve het, in dien ouderdom,
„ onmogelyk recht te bepaalen is, *welk wezenlyk voordeel*
„ en *nut* 'er kan wezen in veele Dingen, die wy leeren.
„ Maar als uw Oordeel, door de Jaaren en de Bevin-
„ dinge, ryper geworden is, dan zult gy allengs de
„ *minſt nutte* dingen van den Voorraad, in uwe jonge
„ Jaaren by een vergaderd, laaten ſlippen, en zorg-
„ vuldiger onthouden het gene *meeſt noodzakelyk is* in
„ dit Leeven, of in een beter. Daar door zult gy allengs
„ komen tot denzelfden ſtand, waar in meeſt alle Ge-
„ leerden na eene lange Ondervinding in Leeringe en
„ Betrachtinge, zich aldus beklaagen: *Helaas! hoe veele*
„ *uuren, dagen en maanden hebbe ik geſpilt met het bejaagen*
„ *van ſommige Deelen der Geleerdheid, en met het leezen van*
„ *ſommige Schryvers, die my tot geen ander nut geſtrekt heb-*
„ *ben, dan om my te leeren, dat zy myner vlyt en moeite on-*

„ waar-

„ *waardig waren!* Gelukkig is hy, die een' wyzen Leer-
„ meester heeft om hem in de eerſte Jaaren zyner ſtudien
„ te leiden door alle Weetenſchappen, en die altoos een'
„ verſtandigen Vriend by de hand heeft om hem, door On-
„ dervindinge, aan te wyzen wat en hoe veel 'er in alle Wee-
„ tenſchappen zyner betrachtinge waardig is! En gelukkig
„ de Leerling, die wys genoeg is om zulken Raad te volgen!

„ IV. Onderrechting. *Tracht een goed Beſtier over uwe Denk-*
„ *beelden en Gedachten te verkrygen, op dat zy koomen als zy ge-*
„ *roepen worden, en vertrekken als 't hun geboden wordt.* Daar
„ zyn ſommige Gedachten, die in ons ontſtaan en ons over-
„ vallen, terwyl wy ze myden; andere zyn 'er die ons ont-
„ vlieden, als wy ze trachten te behouden en te veſtigen.

„ Als de Denkbeelden, die gy gaerne tot ſtoffe van uwe
„ tegenwoordige Overdenkingen zoudt willen neemen,
„ *vaerdig zyn om u te ontvlieden*, moet gy ze ſtyfzinniglyk
„ vervolgen en najaagen door eene Hebbelykheid en Ge-
„ woonte van geveſtigde Overdenkinge; gy moet uwe Ziel
„ by 't werk houden, als zy geneigd is om ieder oogenblik
„ ter zyde af te wyken, 't en zy gy u zelven tot een' ſlaaf aan
„ alle loſſe Inbeeldingen wilt overgeeven. Het is wel een
„ gemeen, maar te gelyk een ongelukkig en ſchandelyk
„ ding, dat elke beuzeling, die ons in den zin komt ſchieten,
„ ons aftrekt van onze ernſtige Overdenkingen, en dat eene
„ brommende Vlieg onzen Geeſt kwelt, en onze beſte
„ Denkbeelden verſtrooit. Maar wy moeten doof en ach-
„ teloos leeren wezen voor alle andere dingen, die het te-
„ genwoordig Onderwerp onzer Overdenkinge niet raaken:
„ en om een' weiffelenden, wuften en zwervenden Geeſt te
„ hulpe te komen, is het nut een Boek of Geſchrift in han-
„ den te hebben, waar in de Onderwerpen, die wy voor
„ hebben te betrachten, bekwaamelyk aangeweezen zyn.
„ Wy moeten moed hebben, vlytig en arbeidzaam wezen,
„ en ſomtyds met ons zelven ſtryden, als wy wys en ge-
„ leerd willen worden.

„ Dan, ik begeere geenszins, te geſtreng te zyn in deezen
„ *Regel*: 't is zeker dat 'er tyden zyn dat het Verſtand, of lie-
„ ver het Brein, moede word of afgemat is door de ſtudie of
„ door een te ſterk denken; of om eenige andere Reden,
„ kan de dierlyke Natuur *ſlaauw*, *ſlap* of *beneveld*, en onbe-
„ kwaam zyn om den Geeſt in 't overdenken behulpzaam te
„ zyn; op zulke tyden nu, (mits dat zy niet te dikwils ko-
„ men) is het beſt aan de tegenwoordige Ongeſteldheid toe
„ te geeven; want als de Natuur 'er zich volſlagen tegen-
„ ſtelt, kan 'er niets gevorderd worden, ten minſten niet in
„ dat Onderwerp of in die Weetenſchap. Dan moet gy 't

» dienſtig achten eenige uuren van *Uitſpanningen* te nee-
» men, en u *nuttelyk ledig* te houden; of zoo niet, keer dan
» uwe Gedachten op eenig ander vermaakelyk Onderwerp,
» en gaat niet weder tot het voorige over, voor dat uw Ver-
» ſtand opgehelderd en 'er bekwaamer toe geworden is. Een
» ſtudent zal, als alles ſaamen ſpant om hem te noodigen tot
» eenige byzondere ſtudie, meer doen in één uur, dan in
» vier, als zyn Geeſt dof en onbekwaam is.

» Ik geeve denzelfden Raad als eenig *iedel, ſlecht* of *zot*
» Denkbeeld in uwe Gedachten wil indringen; en als gy be-
» vindt dat al uw arbeid en worſtelen u zelven daar niet voor
» kunnen beveiligen, wend dan de laſtigheid van 't gene u
» verveelt af, door middel van uwe Gedachten te veſtigen
» op eenig bekoorlyk Onderwerp, dat u een weinig ver-
» maakt, en u aftrekt van 't gene gy zoekt te ontgaan; en, in
» zulk een Geval, als de ongerymde en zotte Denkbeelden,
» die ons, met onzen wederwille, beſtormen, ons van on-
» zen tegenwoordigen Pligt koomen aftrekken, zyn *Gods-*
» *vruchtige Overdenkingen*, en het *Gebed*, dikwyls gelukkige
» middelen geweeſt om zulke hardnekkige verſtoorders van
» de ruſte en vorderinge der Ziele te overwinnen.

» Indien 't natuurlyk vernuft en de getemperdheid te *vlug*,
» te *wuft* en te *geneigd is om, om te zwerven* en te *huppelen*,
» moeten zulke Lieden zich, byzonderlyk toeleggen op de
» *Wiskunde*, en hunne ſtudie beginnen met de *Rekenkunſt* en
» *Meetkunſt*; waar in geſtadig nieuwe Waarheden in het
» Verſtand voorkomende uit de klaarſte en gemakkelykſte
» Grondbeginſelen, de Gedaehten, met een overgroot ver-
» maak, zullen lokken en trekken om verder te gaan. Dit zal
» den Betrachter een' aangenaamen ſmaak van Redeneerin-
» ge geeven, en zynen aandacht veſtigen op het enkele
» Voorwerp, dat hy betracht, en, by trappen, de gewoone
» losheid van zynen Geeſt veſtigen *; maar hy moet deeze
» aanlokkelyke ſtudie niet zoo verre voortzetten, dat hy de
» voornaame ſtudiën van zyn voorgenomen Beroep ver-
» waarlooſt: evenwel zyn 'er die dit gedaan hebben, zonder
» dat zy 't zich hebben behoeven te wandanken, als grooten
» roem daar door in de *Wiskunde* behaald hebbende.

* Een onzer Vrienden verſtrekt ons op eene uitſteekende wyze tot beveſtiging der heilzaamheid deezer raadgeevinge van den Heer *Watts*. Zeer onbekwaam ſchynende om zyne gedagten bepaaldlyk voor eenigen tyd te veſtigen, zette men hem aan tot de beoefening der *Wiskunde*; en hier in ſmaak krygende, vond hy zich eerlang in ſtaat, om zelfs de afgetrokkenſte redeneeringen na te gaan, waar van hy nog heden de aangenaame vrugten geniet.

VRY-

VRYMOEDIGE
AENMERKINGEN
OVER DE
NEDERDUITSCHE
WERKEN EN SCHRIFTEN,
die onlangs uitgegeven zyn.

De verdrukte Kerk in Vrankryk, door de herroeping van het Edict van Nantes: den XXII van Wynmaand MDCLXXXV. *Te Vlisſingen den XXVI van Wynmaand MDCCLX. door* Jean Mazel *uitgeſprooken: en uit het Franſch vertaald door* Jan Guepin. *Te Middelburg by* L. Taillefert Davidsz. 1761. *in groot octavo* 32 *bladzyden.*

Deze lezenswaardige Leerreden neemt een aanvang met ene welgepaſte Inleiding, genomen uit de droefheid der Iſraeliten over het ongeluk hunner Broederen, de Benjamiten, aangetekend Richt. XXI; naa de overbrenging hier van tot het beoogde doelwit, geeft de Eerwaarde *Mazel* ene uitbreidende verklaaring van den zin zyner Textwoorden, Klaagl. I. 12; en maakt daar op zyne Leerreden tweeledig; om I *te leeren aandachtig aan en bewogen te zyn door de rampen, die by nader voor 't oog moet brengen*: en II *die gemoedsbewegingen en plichten, in te boezemen, welken uit die bedenkingen voortvloeijen, en de vrucht daar van moeten zyn.* — Het eerſte deel behelſt een beknopt en onderſcheiden berigt van de lotgevallen der Hervormde Kerke in 't naburige *Frankryk*, zedert derzelver grondveſting aldaar in den Jare 1520, tot op de vernietiging van 't zogenaamde *onherroepelyke Edict van Nantes*, in den Jare 1685, den 18 van Wynmaand, herroepen; welke herroeping den 22 daar aan ter uitvoer gebragt werd. Hier aan hegt de Heer *Mazel* ene korte ſchets van den meêlydenswaardigen toeſtand der Hervormden aldaar, zedert dien tyd tot op den tegenwoordigen dag. Dit allen met vereiſchten nadruk voorgeſteld hebbende, wekt hy zyne Toehoorders op tot ene aandagtige beſchouwing dier rampen, om hen op ene Chriſtelyke manier bewogen te doen zyn, met het rampzalige lot hunner Mede-Chriſtenen. De gemoederen dus enigermate bereid zynde, tragt hy zyne Toehoorders in 't tweede deel door zeer ernſtige en kragtige vermaningen aan te ſporen, ter betragtinge van hunnen pligt: om, in de eerſte plaats, niet te morren over Gods

oor-

oordeelen; maar de wegen der aanbiddelyke Voorzienigheid, in alle deze rampen, met de diepſte onderwerping in nederigheid te billyken; om vervolgens een geeſt van Liefde jegens de Vervolgden te betoonen, zo door den Albeſtuerder aanhoudend te bidden, ter hunner verlosſinge, als hen naar ziel en lichaam te bedeelen, met noodige onderſteuning: om, ten derde, zich jegens de Vervolgers te gedragen op zodanig ene wyze als Chriſtenen betaamt, door zich te onthouden van alle driftige toewenſchingen, hun ten kwaade, en boven al te bidden, dat God hunne harten verandere, hen bekeere en hun genade bewyze: om eindelyk die rampen te beſchouwen met ene gemoedsgeſtalte van inkeer en aandagt voor ons zelven; door ons geluk te vergelyken met hun ongeluk; daar door opgewekt te worden tot ene hartlyke dankbaarheid aan Gode; tot ernſtige ſmekingen om het byblyven zyner gunſte, en tot ene daadlyke boetvaardigheid ter verbeteringe van ons gedrag; inzonderheid door een naarſtiger gebruik te maken van zo dierbaar ene Vryheid als wy in onze Landpalen genieten, dan gemeenlyk by velen plaats heeft; op dat God zyne oordeelen niet zende over onze ondankbaarheid en lauwheid, maar onze gebeden verhoore. — Aan 't einde dezer wel uitgewerkte Leerreden voegt de Eerwaarde *Mazel* een nadruklyk gebed, by die gelegenheid uitgeſproken, waar in 's Mans ernſt op ene voortreffelyke wyze doorſtraalt.

De byzondere werkingen van ieder Perſoon der Goddelyke Drieëenheid, in het verloſſen der Zondaaren, Voorgeſteld in een Leerreden door Johan Ernſt Schubert, ***Doctor en Profeſſor der H. Godgeleerdheid, op de Univerſiteit tot Helmſtadt. En om deszelfs Nuttigheid, uit het Hoogduits vertaalt, door*** Everhard Smit, ***Krankenbezoeker in de Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgſche Confeſſie binnen Amſterdam. Te Amſterdam by*** Everhard Smit. 1761. ***behalve de Voorreden*** 31 ***bladzyden in quarto.***

DE Vertaler dezer Leerreden betuigt in de Voorreden, byzonder aangezet te zyn tot derzelver overzetting, doordien hy menigmaal ondervonden heeft, *dat veele zyner Gemeente eenvoudig van gedachten zyn, dat den Zoon Gods alleen, (met uitzondering van den Vader en H. Geeſt,) het werk der Verloſſinge beeft uitgevoert.* Doch 't komt ons voor, dat zy, die door den gewoonen Leertrant en Schryfwyze hunner Godgeleerden, niet overtuigd zyn van de verkeerdheid hunner eenvoudige gedagten, door deeze Leerreden niet gereedlyk overgehaald zullen worden: vermids dezelve in 't weezenlyke der Leere niet anders behelſt, dan 't geen de gewoone Leerwyze der Kerke voorſtelt; en 't zelve niet kragtiger ſtaaft, of duidelyker opheldert, dan gemeenlyk geſchiedt;

ſchiedt: wordende het Leerſtuk zelve niet meer dan oppervlakkig ontvouwd, en in 't Nederduitſch voorgeſteld in een ſtyl, die ver van aanvallig is. — Mogelyk heeft de Vertaler ene byzondere nuttigheid gezien in 't onderzoek van den Hoogleeraar, waarom juiſt den Vader deeze, den Zoone die, en den Heiligen Geeſt eene andere werkzaamheid eigen is: doch hier omtrend handelt zyn Hoogeerwaarde op ene zo Scholaſtyke wyze, dat hy, naar ons inzien, niet verſtaanbaar zy voor menſchen die eenvoudig denken. De Lezer oordeele deswegens uit het volgende ſtaal, en gaa tevens na, of de Hoog Leeraar hier in wel gedagtig zy aan zyn zeggen in 't begin zyner Leerreden, van onze verpligting, *om ons geheel naauwkeurig te houden aan het Voorſchrift van 't Godlyke Woord.*

Zyn Hoogeerwaarde getoond hebbende, dat het de *Vader* is, die 't werk der Verloſſinge *beſloten* heeft, ſtelt zich daar op enige vragen voor, en beantwoordt dezelven in dezer voege. „ Doch waarom eigenen wy dit *Raadsbeſluit* in 't byzonder aan „ den *Vader* toe, is dan den Zoon niet even zo wel als den Va„ der de Eeuwige, Almachtige en Wezentlyke God? Heeft hy „ zich dan niet zo wel als den Vader over het menſchelyk Ge„ ſlacht ontfermt? Heeft hy dus niet even zo wel als den Vader, „ beſloten, de Menſchen te verloſſen? Op alle deze vragen kun„ nen wy u, myne Vrienden, niet anders antwoorden, als dat „ wy ons beroepen op het *Verbond*, het welk de *drie Godlyke* „ *Perſoonen* tot *Heil der Menſchen* met elkander opgericht heb„ ben. Het is wel zeker, dat alle *drie Perſoonen* der hoogge„ loofde *Drie-eenheid* het *Werk der Verloſſing* tot Heil en Zalig„ heid der Menſchen beſloten hebben: doch uit kragte van een „ *Verbond*, waar van wy den *grond* in het *Wezen* van den verbor„ gene God zoeken moeten, heeft ieder Perſoon eene byzonde„ re *Werking* op zich willen neemen, en alleen toeeigenen, het „ welk tot Zaligheid der gevallen en verdorven menſchen nodig „ was. Zy hebben die verrigtingen, die *gemeen* waren aan alle „ drie Perſoonen, om zo te ſpreken, onder elkander *verdeeld*, „ en een ieder wilde daar voor gehouden worden, van het zyne „ tot de Zaligheid der menſchen getrouwelyk toegebragt te „ hebben.

„ Tot dit oogmerk nu, moeſte de *Vader*, als de eerſte Perſoon „ der Godheid, de *Beſtiering* en *inrichting* van het Werk der „ Verloſſing voor zich behouden, hy moeſte zich als die Perſoon „ voorſtellen, die een *middel hadde uitgevonden*, om de menſchen „ Zalig te maken, na wiens Raadsbeſluit en Wille zich de *andere Perſoonen* zouden ſchikken tot de voltrekking van dit Werk. „ En die alles by de uitvoering van dien, beſchikte en regeerde. „ Aldus ware Hy, die Perſoon *aan wien* eene Genoegdoening „ bewezen moeſt worden. De Perſoon die zich zelf een *Middelaar* en ook de *manier* der Verzoening zelf had uitgezien. De „ Perſoon die *Gerechtigheid* door *Straffe* maar ook te gelyk *Ge*-

„ na-

„ *nade* en *Barmhertigheid* door Vergeving der Zonden wilde openbaaren, want dewyl Hy zyn *Wezen* van genen anderen verkregen had, zo moeſten ook de *Handelingen*, die Hy zich in 't „ byzonder toeeigende, zodanig zyn, dat dezelve niet gegrond „ waren op de Werken van een ander Perſoon, dewyl Hy zyn „ *Wezen* aan alle d'andere Perſoonen heeft medegedeelt, en indien opzichte de *Bron* en *oorzaak* van het *Wezen* der andere „ *Perſoonen* is, zo moeſten ook de *Handelingen* die Hy voor zich „ alleen behield, de *grond* zyn van die *Werken*, die de *andere* „ *Perſoonen* ter *uitvoering* zyn over gelaten: want buiten dien „ was 'er geen *overeenkomſt der Werken* van de Godlyke Perſoonen, en hun byzonder Perſoneel Beſtaan geweeſt. Nu was „ het *Raadsbeſluit Gods* een zodanig *Werk*, om de Menſchen *Zalig* te maken, want aan *de eene zyde* wierd geene andere *handeling* vereiſcht, waar op dit Raadsbeſluit gegrond was, en aan „ de *andere zyde* is het zodanig een *Werk*, waar uit *alle de overige*, de *Verloſſing* zelf, de *Verlichting*, de *Wedergeboorte* en eindelyk de *Zaligheid*, zyn voortgekomen. Derhalven vinden wy „ in de *verborgentheid* der *drie Perſoonen* zelf een *oorzaak*, waarom eigentlyk het *Raadsbeſluit*, om de *Menſchen Zalig te maaken*, aan den *Vader*, als de *eerſte Perſoon* byzonder toegeeigent word.

Deductie van wegens Benjamina Geertruyd Keyzer, *Impetrantt van Mandament van Rau Actie en Verweerdereſſe en geexcipieerde ter eenre, op ende jegens* Charles Lodewyk, Prince van Anhalt Schaumburgh, *Collonel van het tweede Battaillon van den Heere* Prince van Waldek, *ten dienſte deezer Landen, Gedaagde en Eyſſcher, mitsgaders* Victor Amadeus Adolphus, Prince van Anhalt Schaumburgh &c. &c. &c. *deszelfs Vader, mede Gedaagde en Excipient in het voorſz. reſpective Cas ter andere zyde. In 's Gravenhage by* Pierer Gerard van Balen, MDCCLXI. *behalve het Voorbericht* 80 *bladzyden in Folio.*

Volgens het beloop dezer Deductie heeft de eerſte Gedaagde, met weten van den tweeden, gedurende den winter van 't Jaar 1748, *amours* gemaakt by de Impetrante; en dezelve heeft van hem op den 8 Maart 1748 ſchriftlyke trouwbelofte ontvangen, die vervolgens *concubitu* zyn geconfirmeerd geworden. Van dien tyd af kon de Impetrante niet anders denken, of ze was waarlyk de Huisvrouw van den eerſten Gedaagden; als zynde, naa voorgaande ondertrouw, met ſchriftlyk conſent van den tweeden Gedaagden, op den 25 Maart 1748, door *Ds. Wilhelm Mobachius*, met den eerſten Gedaagden getrouwd; waar op dat Huwelyk, (als zynde de Impetrante van den Roomſch Catholyken

ken Godsdienſt,) op den 26 dito voor den Paſtoor van *Stevenswaard* is vernieuwd en geconfirmeerd: hebbende zich ook de eerſte Gedaagde gedurende de Campagne van 't Jaar 1748 openbaar als des Impetrantes Man gedragen. In de maand Auguſtus van dat Jaar is egter de eerſte Gedaagde al van de Impetrante weggelopen; waar op eerlang een Proces tuſſchen Partyen is ontſtaan. De Impetrante ontveinſt niet vervolgens geſuccumbeerd te hebben, in de ſuſtenue, dat haar Huwelyk naar Wetten en Placcaten beſtendig en valide zyn zou; doch zy betuigt niet te twyfelen aan haar wettige regt, om zodanig iemand in zulk een geval te conſtringeren, om het Huwelyk de novo te ſolemniſeeren, en dus de geledeerde party tot eer te brengen. De Impetrante oordeelt het niet noodig dit in 't breede uit regten of DD. te betoonen, als zynde ene bekende zaak; zy verzoekt alleen dat hunne Hoog Ed. Geſtrengen zich de zaak gelieven te vertegenwoordigen, als of dezelve nu eerſt door de Impetrante geadieerd ware: en beroept zich dan op de Notulboeken van hunne Hoog Mog., als waar in het goed regt van de Impetrante, en 't begrip het welk hunne Hoog Ed. Geſtrengen van de gefundeerdheid harer ſuſtenue gemaakt hebben, te vinden zyn. Uit het deswegens bygebragte blykt, dat het den Hogen Krygsraad der Vereenigde Nederlanden voorkwam, dat de Impetrante een indisputabel regt had tot dezen eiſch; was 't niet dat het Placcaat van 3 Juny 1750, met opzigt tot trouwbeloften tuſſchen Gereformeerden en Roomſchen aangegaan, naar den letter moeſt geretrotraheerd worden, ook tot de trouwbeloften in dit geval: dat de Impetrante, ingevolge de door hunne Hoog Mog. verleende vryheid, zich aan hunne Hoog Mog. heeft geaddreſſeerd by Requeſte, verzoekende, om reden in het zelve geallegeerd, „ dat hunne Hoog Mog. „ geliefden te verſtaan, dat het Placcaat van 3 July 1750 op dit „ geval niet applicabel is, of gemaakt mag worden; en over zulks „ aan de Impetrante werde vry gelaten de novo voor den Hoogen Krygsraad der Vereenigde Nederlanden, tegen de Gedaagden zodanige actie te inſtitueren, als zy zal oordelen tegens „ dezelve te hebben; zonder dat in die Proceſſen gebruyk zal „ werden gemaakt; of regard zal mogen werden genomen, op „ hun Hoog Mog. gem. Placcaat van den 3 July 1750; behoudens nochtans de voorn. *Princen van Anhalt* hunne verdere of „ andere defenſie". De Impetrante een gunſtig antwoord van hunne Hoog Mog. hier op verkregen hebbende, de zaak de novo voor den Hoogen Krygsraad litispendent gemaakt, en het eenigſte obſtacul, het Placcaat van 3 Juny 1750, door den Souverain weggenomen zynde, zo vleit zich de Impetrante dat hun Hoog Ed. Geſtrengen geen hæſitatie zullen vinden, om haren eiſch en concluſie, aan haar te adjudiceren. In gevolge daar van zou ze ook hier mede hare Deductie beſluiten, zo niet de eerſte Gedaagde ene Beſchuldiging ten laſte harer eere had ingebragt; als hadde dezelve zich met een Officier, onder den naam van

Mon-

Monfieur & Madame de Bruge, in 't najaar van 1752, eenigen tyd te Bruſſel opgehouden; en als waare de Impetrante aldaar op den 11 of 12 January 1753 van een Zoon verloſt. De Impetrante begrypt zeer wel, dat deze Beſchuldiging, naar waarheid zynde, haar niet alleen zou doen vervallen van dien ſtaat, naar welken zy aspireert, maar zelfs ſtrafwaardig maken; uit kragt hier van wendt zy alle mogelyke pogingen aan, om de valſcheid dier Beſchuldiginge te doen zien, zo door haar *Alibi* of *Verblyf* elders te bewyzen, en 't overleveren van getuigeniſſen, ten bewyze dat ze diestyds niet zwanger was, als door het maken van de nodige remarques op de getuigen van den Gedaagden.

De Impetrante beſluit deze Deductie, in verwagting, dat hunne Hoog Ed. Geſtrengen geen hæſitatie maken zullen, om de Gedaagdens in den eiſch en concluſie, midsgaders in de koſten van Proceſſe, te condemneeren. Doch de uitkomſt heeft niet voldaan aan hare verwagting: want, volgens het berigt, in de *Haarlemſe Courant* van 14 Nov. 1761, uit 's *Gravenhage* den 12 November, was aldaar den *voorledene Maandag*, *by Sententie van den hoogen Krygsraad der Vereenigde Nederlanden*, *geëtermineerd het eclatante Proces*, *het geen door* Benjamina Geertruyd Keyzer, *tegens den Heer* Charles Lodewyk Prins van Anhalt Schaumburg, *Colonel ten dienſte deezer Landen*, *in Cas Matrimonieel*, *is geëntameerd geweeſt*; *bebbende dezelve* Benjamina Geertruyd Keyzer *daar in geſuccumbeerd met Condemnatie van Koſten.*

Voortgaande Berigt van Papieren, raakende de zaak van den Heer O. Z. van Haren.

Met opzigt tot deeze zaak zyn ons, zedert ons laatſte *Berigt*, nog twee Geſchriften ter hand gekomen: het eene onder den titel van *Ontknoopte Gedagten of zinſpeelende twyfelmoedigheid*, *door* Juſtinus Richtermans F. Z. *In 's Gravenhage by* H. Bakhuyzen; en 't andere getituleerd, *Welmeenende Beſpiegelingen of Geregtige Weegſchaal*, *door* Pieter Sevelin. *Te Rotterdam by* Dirk Vis. Het eerſte behelſt niet anders dan twyfelmoedigheden, die door etlyke Schryvers reeds dikmaals herhaald zyn; het oogmerk van den Schryver is te toonen, *hoe men deeze zaak voor het tegenwoordige in zyn helderſte daglicht beſchouwen moet*, doch, naar ons inzien, ſtrekt het geſchrift eer om de zaak nog duiſterder te maaken. Betreffende het laatſte; het zelve is, onzes agtens, met meerder oordeel opgeſteld; de Schryver tragt te toonen dat men, de *Beſchuldigingen* nagaande, de *Bedenkelyke Objectien* daar tegen overweegende, en agt ſlaande op de *Contradictoire Motiven*, by mangel van betere onderrigting in deeze en geene byzonderheden, den Heer *van Haren* noch ſchuldig noch onſchuldig kan verklaaren uit het geen in de *Deductie* en *Contradeductien* is voorge-

geſteld; en dat men derhalve niet beter kan doen, dan met geduld zyne nieuwsgierigheid op te ſchorten, en te wagten op 't vonnis, dat 's Lands Regter billyk zal oordeelen op zynen tyd daar over uit te ſpreeken.

Berigt raakende de verdere uitgaave der Hedendaagſche Hiſtorie. Te Uitrecht, by H. Beſſeling.

DE Heeren Uitgeeveren van dit weldoorwrogte en nauwkeurig vertaalde Werk zyn gewaar geworden, dat zommigen geen behaagen ſcheppende in de Hiſtorie der afgelegene *Aziatiſche* en *Africaanſche* Natien, gaarne zouden zien, dat men hun de Geſchiedenis der *Europiſche* Volkeren mededeelde: terwyl anderen, met vermaak de geſchiedeniſſen der inwoonderen van *Azia* en *Africa* leezende, het vervolg daar van met verlangen te gemoet zien; inzonderheid, vermids het belang der *Europëers* in de geſchiedeniſſen dier Volken, in de laaſtvoorgaande eeuwen, daar in ontvouwd zal worden; wanneer men met de Vertaaling zal gekomen zyn tot den tyd der *Europiſche Maatſchappyen en Bezittingen in de Ooſt-Indien*, enz. midsgaders in *Africa*; tot de Geſchiedeniſſen van *Algiers*, *Tunis* enz. als mede tot het voorgevallene ten opzigte der *Canariſche* Eilanden, het Eiland *Maltha* enz. — Om nu aan deezen verſchillenden ſmaak, zo veel mogelyk is, te voldoen, hebben de Heeren Uitgeevers beſlooten, voortaan beurtlings, nu een Deel van de *Europiſche*, dan een deel van de *Aziatiſche* en *Africaanſche* Hiſtorie, uit te geeven. In gevolge hier van zal het IIde Deel van de *Hedendaagſche Hiſtorie*, behelzende het Vervolg van de *Hiſtorie der Arabieren*, beſtaande in de Leevensbeſchryvingen van twee en veertig *Khalifs*, beginnende met *Ali*, den Vierden *Khalif* van *Mohammed*, en eindigende met *Al Moti' Li'llah*, den vyf en veertigſten, met de uitgaave van het IIde Stuk, in 't vooriſte van deeze maand December, voltooid worden (*). Het naaſte Deel, hier op volgende, zal beginnen met de *Europiſche* Geſchiedeniſſen; en wel, met die van *Spanje*; van 't Koningryk der *Viſigottben* af; van den Inval der *Africaanſche* of *Moorſche Muſulmannen*; de herſtelling der *Gottbiſche* Magt, door *Don Pelayo*; de uitdryving der *Mooren* enz. tot op den tegenwoordigen tyd. Het Deel daar aan volgende zal weder voortgaan met de Hiſtorie der *Arabieren*, en dezelve ten einde brengen. En dus zal men de Geſchiedeniſſen van de *Europiſche*, en van de andere Volken beurt aan beurt, met elk Deel, op elkanderen laaten volgen tot dat die ten einde zyn.

De Heer *Beſſeling* berigt ook by deeze gelegenheid, dat de twee eerſte

(*) Zie wegens het Iſte Deel, en 't Iſte Stuk van 't IIde Deel ons berigt in deeze *Vaderl. Letteroefen.* 1 D. bl. 507, 733. en boven bl. 179.

eerſte Deelen van de Hedendaagſche Hiſtorie nog voor den gewoonen prys gegeeven worden, terwyl het IIde Deel van de *Europiſche Hiſtorie* gedrukt wordt: en verzoekt dat zy, die hunne naamen als Intekenaars, by 't naaſtvolgende eerſte Deel van de *Europiſche Hedendaagſche Hiſtorie*, begeeren gevoegd te hebben, dezelven by tyds gelieven op te geeven.

Celinde, *of de beloonde Deugd, in één Bedryf. Opgeſteld om in een byzonder vertrek door een Gezelſchap van goede Vrienden geſpeeld te kunnen werden. Uit het Franſch vertaald. In 's Gravenhage, by* Iſaac du Mee. MDCCLXI. *In octavo* 31 *bladz.*

DIt Stukje is in zyn ſoort zeer wel uitgevoerd, daar is in den inhoud niets dat onder 't onmogelyke gebragt kan worden; de knoop is op geen onaartige wyze geleid, en de ontknoping wordt ongedwongen natuurlyk veroorzaakt. Strekkende de ligtvaardigheid ener jonge Marquiſinne gevallig ter ontdekkinge van den Gemaal ener deugdzame Gravinne, en van den Minnaar harer wel opgevoede Dochter; met welke zy zich aan 't huis der Marquiſinne bevond; alwaar de eerſte als Huishoudſter en de laatſte als ene jonge Gezelſchaps Juffer der Marquiſinne leefde; terwyl de Marquiſin onkundig was van de nauwe betrekking tuſſchen deze twee, en hunnen hoger rang, waar van zy door ongelukkige omſtandigheden beroofd waren; doch in welken zy door de bovengemelde ontdekking weder herſteld worden.

De Poſtkoets, behelzende het Character van den Heer Manly, *en de gevallen van zyn Reisgenooten. Uit het Engelſch vertaald. Te Amſterdam, by* Gerrit de Groot en Zoon 1761. *In octavo* 467 *bladzyden.*

MEn mag dit geſchrift den Liefhebberen van zedekundige Romans, als nut en vermaaklyk, aanpryzen. Het voorſtel ener Reize in ene Poſtkoetſe geeft den Schryver aanleiding tot het melden van verſchillende Characters, en het opgeven van verſcheidene verhalen, die door een genomen, in 't volgende beloop van dit geſchrift, zeer wel agtervolgd worden; zynde alles ſteeds doormengd met zedekundige aanmerkingen, die over 't algemeen nauwkeurig zyn, en regt ter zake komen. Behalve het oogmerk, om in den Heer *Manly* het Character voor te ſtellen, van een goedaartig menſch, die in alle omſtandigheden het welwezen van zynen Evennaaſten ter harte neemt, en zich bevlytigt om dat te bewerken, ſchynt het grote doelwit van onzen Schryver te zyn, den Lezer in te prenten, hoe nadeelige gevolgen ene al te verre gaande pragt met zich ſlepe; hoe verderfelyk de verkwiſtende levens-

levenswyze der Ouderen zy, niet alleen voor zich zelven, maar wel inzonderheid voor hunne kinderen; hoe onredelyk het zy dat Ouders hunne kinderen willen dwingen tot het aangaan van een Huwelyk tegen hunne genegenheid, en wat de pligt der kinderen in zodanige gevallen zy; midsgaders hoe men, in tegenheden vervallen zynde, noit behoore te wanhopen, maar, onder het naarſtige aanwenden zyner vermogens, te vertrouwen op de Godlyke Voorzienigheid, die een gelukkigen uitſlag kan verlenen, langs wegen, daar men 't niet op verwagt zou hebben.

's Engelſche Weesmeisje, of de Hiſtorie van Nenci Butler. *Uit het Franſch vertaald. Te Rotterdam, by* Dirk Vis 1761. *In octavo* 238 *bladzyden.*

DEze Roman behoort onder die ſoort van Schriften, welke, zonder kwetſing der goede zeden, gelezen kan worden, van kun die ſlegts voor tydverdryf lezen, maar zy die in 't lezen een wezenlyk nut bedoelen zouden hunnen tyd hier aan beſteed, als vrugtloos verſpild, beklagen. Het Stukje behelſt niet anders dan ene aaneenſchakeling van ongelukken van een Meisje, dat onkundig is van hare Ouders, vele wederwaardigheden ondergaat, inzonderheid met hare Minnaars en Egtgenooten, eindelyk haren Vader ontdekt, en ten beſluite met haren laatſten Man een gelukkig leven leidt.

Den Oorlogszwerver of het Leven van den Grave van Tottleben. *Na de allerechtſte en meeſt bekende Aantekeningen. Te Zaltbommel, by* Joh. Will. Kanneman. MDCCLXI. *In octavo* 160 *bladzyden.*

ZO men op deze Aantekeningen enigen ſtaat mag maken is de Graaf van *Tottleben* in alle deelen een overgegeven ſlegt menſch; en wat ook derzelver minder of meerder geloofwaardigheid betreft, 't was zeker der moeite niet waardig daar over 160 bladzyden in 't licht te geven, die 't lezen geenszins verdienen; te meer daar ze in 't wezenlyke niet anders behelzen, dan 't geen in de Nieuwspapieren te vinden is geweeſt, dat verder met enige Hiſtorietjes is opgeſchikt.

Merkwaardige Verdediging van de onvermoeide Praatzugt des Vrouwelyke Geſlagts. Uit het Franſch vertaald. In 's Gravenhage, by Iſaac du Mee. MDCCLXI. *In groot octavo* 20 *bladz.*

DE Schryver van dit Stukje verdedigt de Kunne op ene geeſtige wyze, door aan te merken, dat die Praatzugt, welke der

Maat-

Maatſchappye in vele opzigten nadeelen brouwt, ook aan de andere zyde aan dezelve voordeelen toebrengt, die de nadeelen ryklyk vergoeden. De Vrouwen, naamlyk, zyn inzonderheid met onze Kindsheid belaſt; hare bekwaamheid om over beuzelingen gedurig te praten, gepaard met hare geneigdheid, maakt haar regt geſchikt tot de opvoeding der Kinderen, om dezelven te leeren denken en ſpreken. Hier by komt nog, dat haar onophoudelyk geſnater, haar volgens de natuurlyke geſteldheid der ſtem-werktuigen, bekwamer maakt, tot de Muſyk, dan ze zouden zyn als ze minder ſpraken. Zo dat de Waereld een aangenaam vermaak trekke, uit deze door velen zo zeer beriſpte Praatzugt; die men ene onwaardeerbare gift mag noemen, als aan welke *de grootſte Mannen verſchuldigd zyn, het eerſte gebruik dat ze gemaakt hebben van hunne denkings kragt en ſpraake.*

Lykrede over André Scheling, *Meeſter Kleedermaaker te Parys, uit het Franſch vertaald. Te Leyden, by* Cornelis van Hoogeveen, junior MDCCLXI. *In groot octavo* 34 *bladz.*

DEze Lykreden is, naar 't bedoelde van den Inſteller, zo wy agten, ene Comique Lofreden over de Mode, inzonderheid ten aanzien der kleedinge: men vindt 'er enige geeſtige ſlagen in, doch over 't algemeen is dezelve laf, dat door de langwyligheid en herhalingen meerendeels te wegen gebragt wordt. In ſtukjes van dien aart eiſcht men boven al ene ſnedige levendigheid, waar aan dit geenszins voldoet.

Beſchryving der Neuzen-Fabriek, 8 *bladzyden in quarto.*

EEn naadruk van 't LXIVſte Vertoog, in 't IIIde Deel van den *Snapper* of *Britſchen Tuchtmeeſter*. Ene Letterdievery van denzelfden aart, als we onlangs gemeld hebben (*).

Matje zonder Winkbrauwen.

De zwervende Lichtmis.

Nodige Geeſſel tot Beterſchap der Haagſe en Amſterdamſche Jufferſchap. By verſcheidene als Baalde, van Werven, Denimeltraat, Clareltein *en anderen te vinden.*

Laage en laffe Prulſchriften.

(*) Zie boven *bl.* 248.